Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Sagāthāvaggaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesaṃ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthanti. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṃ paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyāti. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṃ, taṃ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppadānatthaṃ, antarā ca tassa asaṃkocāpanatthaṃ, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthanti idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘iti me pasannamatino…pe… tassānubhāvenā’’ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettasaṃbuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha ‘‘pūjārahe pūjayato’’tiādi (dha. pa. 195; apa. thera 1.10.1), tathā ‘‘ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī’’tiādi (itivu. 90).

‘‘Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa;
Dhammoti…pe…, saṅghoti…pe…, jambudīpassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.6);

Tathā ‘‘yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotī’’tiādi (a. ni. 6.10; 11.11). ‘‘Araññe rukkhamūle vā…pe… bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso na hessatī’’ti (saṃ. ni. 1.249) ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**ntiādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha kiratīti **karuṇā,** paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti **karuṇā,** paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā **karuṇā**. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti **karuṇā**. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītalaṃ **karuṇāsītalaṃ,** karuṇāsītalaṃ hadayaṃ assāti **karuṇāsītalahadayo,** taṃ karuṇāsītalahadayaṃ.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārapavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇāva visesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti

daṭṭhabbā.

Atha vā chaasādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ niravasesañca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvamupagatā karuṇāva bhagavato abhisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **''karuṇāsītalahadaya''**nti.

Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato ''hadayasītalabhāvakāraṇa''nti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā, karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅghāṭasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiñca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Pajānātīti **paññā,** yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi **paññāpajjoto**. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ **vihataṃ**. Paññāpajjotena vihataṃ **paññāpajjotavihataṃ**. Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti **moho,** avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanakaraṇato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti **tamo**. Paññāpajjotavihato mohatamo etassāti **paññāpajjotavihatamohatamo,** taṃ paññāpajjotavihatamohatamaṃ. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāppahānena bhagavantaṃ thomento āha **''paññāpajjotavihatamohatama''**nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **''paññāpajjotavihatamohatama''**nti. Imasmiñca atthavikappe ''paññāpajjoto''ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **''paññāpajjotavihatamohatama''**nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇapahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato phalūpacārena anāvaraṇañāṇaṃ ''mohatamavidhamana''nti vuccatīti.

Kiṃ pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaṃ niravasesakilesapahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kileso atthi, yo niravasesaavijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vutto eva hotīti vuttaṃ **''paññāpajjotavihatamohatama''**nti.

Narā ca amarā ca **narāmarā,** saha narāmarehīti **sanarāmaro,** sanarāmaro ca so loko cāti **sanarāmaraloko,** tassa garūti **sanarāmaralokagaru,** taṃ sanarāmaralokagaruṃ. Etena

devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārataṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā ''sarājikāya parisāyā''ti (apa. aṭṭha. 1.1.82). Kāmañcettha sattasaṅkhārokāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti ''loko''ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho **loka-**saddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti **sanarā,** sanarā ca te amarā cāti **sanarāmarā,** tesaṃ lokoti **sanarāmaraloko**ti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā, narāmarānaṃyeva gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā ''satthā devamanussāna''nti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantamupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ **''sanarāmaralokagaru''**nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādi-dosarahitamavahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi niravajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhūñāṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **sugato,** tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti **sugato,** lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato,** lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**. ''Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato''tiādinā nayena (mahāni. 38) ayamattho vibhāvetabboti.

Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti **sugato**. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti **sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi **sugato,** taṃ sugataṃ.

Puññapāpakehi upapajjanavasena gantabbato **gatiyo,** upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tā hi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha **''gativimutta''**nti. Etena bhagavato katthacipi apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā ''devātidevo''ti vuccati. Tenāha –

''Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā''ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto. Taṃ gativimuttaṃ. **Vande**ti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimutta**nti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu **attahitasampatti**

anāvaraṇañāṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantapahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. **Parahitapaṭipatti** lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayavasena ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsitā hoti, kathaṃ? ‘‘Karuṇāsītalahadaya’’nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, ‘‘paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta’’nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhatthena tena ‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena ca sabbāpi attahitasampatti parahitapaṭipatti pakāsitā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā – hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇapahānasampadā dutiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena pakāsitā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha ‘‘karuṇāsītalahadaya’’nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāya sañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ‘‘Paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ sammāsambodhīti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyoga-sassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇañhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ, uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ‘‘sanarāmaralokagaru’’ntiādinā vipañcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamanaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ catupaṭisambhidāñāṇaṃ catuvesārajjañāṇaṃ, karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesādhāraṇañāṇāni cha abhiññā aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni dasa balāni cuddasa buddhañāṇāni soḷasa ñāṇacariyā aṭṭhārasa buddhadhammā catucattālīsa ñāṇavatthūni sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno;
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 3.425; udā. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.5; cariyā. aṭṭha. nidānakathā, pakiṇṇakakathā; apa. 2.7.20) –

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti paṭikkhipitvā ‘‘api ca me, bhante, dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **‘‘buddhopī’’**tiādimāha. Tattha **buddho**ti kattuniddeso. **Buddhabhāva**nti kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyāniddeso. **Ya**nti aniyamato kammaniddeso. **Upagato**ti aparakālakiriyāniddeso. **Vande**ti kiriyāniddeso. **Ta**nti niyamanaṃ. **Dhamma**nti vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva – ‘‘bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho’’tiādinā niddesanayena (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97) attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇā sabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha – ‘‘buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi. Tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva’’nti (mahāni. 192). **Api**-saddo sambhāvane. Tena ‘‘evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā’’ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāva**nti sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho. Etassa ‘‘buddhabhāva’’nti etena sambandho. **Gatamala**nti vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vande**ti paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttara**nti uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhamma**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato saṃsārato ca apatamāne dhāretīti **dhammo**.

Ayañhettha saṅkhepattho – evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātaṃ dhammaṃ bhāvetvā phalanibbānasaṅkhātaṃ pana dhammaṃ sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā ‘‘abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyasammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā’’ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ

sakalavaṭṭadukkhanissaraṇatthāya katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasibhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca ''bhāvetvā''ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, ''sacchikatvā''ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeñāṇabhāvena, dutiyena anuppādeñāṇabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirupamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā ''yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato''ti etena svākkhātatāya dhammaṃ thometi, ''sacchikatvā''ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. ''Gatamala''nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti. ''Anuttara''nti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanābalena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi tatuttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā ''bhāvetvā''ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti. ''Sacchikatvā''ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **''sugatassā''**tiādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso. Tassa ''puttāna''nti etena sambandho. **Orasāna**nti puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesapahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhanna**nti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena ca satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūha**nti samudāyaniddeso. **Ariyasaṅgha**nti guṇavisiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyasaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃbaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātatāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāveneva ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātitāya nippariyāyena orasā puttāti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā ''bhagavato dhammadesanā''icceva vuccati tammūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha **''mārasenamathanāna''**nti. Imasmiṃ panatthe ''māramārasenamathanāna''nti vattabbe **mārasenamathanāna**nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo ''senā''ti vuccati. Yathāha ''kāmā te paṭhamā senā''tiādi (su. ni. 438). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā,** ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato **ariyā** niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito **ariyā**. Ariyānaṃ saṅghoti **ariyasaṅgho**. Ariyo ca so saṅgho cāti vā **ariyasaṅgho**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **''sirasā vande''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca ''sugatassa orasānaṃ puttāna''nti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, ''mārasenamathanāna''nti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesapahānadīpanato, ''aṭṭhannampi samūha''nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. ''Ariyasaṅgha''nti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā **sugatassa orasānaṃ puttāna**nti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ. **Aṭṭhannampi samūha**nti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ. **Ariyasaṅgha**nti anuttarapuññakhettabhāvadīpanaṃ. Tathā ''sugatassa orasānaṃ puttāna''nti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. ''Mārasenamathanāna''nti etena abhinīhārasampadāya siddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṃ māraparisaṃ vā abhivijinanti. ''Aṭṭhannampi samūha''nti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. ''Ariyasaṅgha''nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento **''iti me''**tiādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ,** buddhadhammasaṅghā. Tesañhi ''itipi so bhagavā''tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

> ''Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabbha. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī''tiādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

> ''Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī''ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 226; mahāni. aṭṭha. 50) –

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā ''dānamayaṃ sīlamaya''nti. Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ,** attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyo**ti. Suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā. Tassa ''atthaṃ pakāsayissāmī''ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhitthavanavasena upaññāpanatthaṃ **''saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā''**tiādi vuttaṃ, devatāsaṃyuttādisaṃyuttehi ceva naḷavaggādivaggehi

ca vibhūsitassāti attho. Tattha ‘‘saṃyutta’’nti ‘‘saṃyogo’’ti ca atthato ekaṃ. Kesaṃ saṃyuttaṃ? Suttavaggānaṃ. Yathā hi byañjanasamudāyo padaṃ, evaṃ atthesu ca katāvadhiko padasamudāyo vākyaṃ, vākyasamudāyo suttaṃ, suttasamudāye vaggoti samaññā, tathā suttavaggasamudāye saṃyuttasamaññā. Saṃyujjantīti ettha suttavaggāti **saṃyuttaṃ**. Yadipi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato natthi, avayave eva taṃtaṃsannivesavisiṭṭhe upādāya padādisamaññā viya suttavaggasamaññā saṃyuttasamaññā āgamasamaññā ca, tathāpi paramatthato avijjamānopi samudāyo buddhiparikappitarūpena vijjamāno viya gayhamāno avayavānaṃ adhiṭṭhānabhāvena voharīyati yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti, tasmā vuttaṃ **‘‘saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā’’**ti.

Nanu saṃyuttavaggo eva āgamo, tassa pana kehi maṇḍananti? Na codetabbametaṃ. Bhavati hi abhinnepi vatthusmiṃ yathādhippetavisesāvabodhanato bhedakasamudācāro yathā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparatthādayoti **āgamo,** ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamaṭṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato **varo,** āgamo ca so varo cāti **āgamavaro**. Āgamasammatehi vā varoti **āgamavaro,** saṃyutto ca so āgamavaro cāti **saṃyuttāgamavaro,** tassa. Buddhānaṃ anubuddhā **buddhānubuddhā,** buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena **saṃvaṇṇitassa**.

Atha vā buddhā ca anubuddhā ca **buddhānubuddhā**ti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi vinayasuttaabhidhammānaṃ pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamaṃ attho vibhatto, so eva pacchā tesaṃ atthavaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgahaṃ āropitoti. Ettha ca saṃyuttānaṃ vaggā samūhāti **saṃyuttavaggā,** sagāthāvaggādayo. Tappariyāpannatāya saṃyuttesu vaggā **saṃyuttavaggā,** naḷavaggādayo. Saṃyuttāva vaggā **saṃyuttavaggā**. Tividhepi te ekasesanayena gahetvā vuttaṃ **‘‘saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā’’**ti.

Tattha sagāthāvagge tāva ekādasa saṃyuttāni aṭṭhatiṃsa vaggā. Nidānavagge nava saṃyuttāni ekūnacattālīsa vaggā. Khandhavagge ekādasa saṃyuttāni ekūnasaṭṭhi vaggā. Saḷāyatanavagge nava saṃyuttāni aṭṭhatiṃsa vaggā. Mahāvagge dvādasa saṃyuttāni aṭṭhacattālīsa vaggā. Idamettha saṃyuttantaravaggānaṃ parimāṇaṃ.

Ñāṇappabhedajananassāti paṭiccasamuppādakhandhāyatanādikathābahulatāya gambhīrañāṇacariyāvibhāvanato paññāvibhāgasamuppādakassa. Idha pana ‘‘paññāppabhedajananassā’’ti svāyamāgamo thomito, saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yadidaṃ taṃtaṃsaṃvaṇṇanānaṃ ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsinīpapañcasūdanīmanorathapūraṇīaṭṭhasālinīādīsu ca yathākkamaṃ ‘‘saddhāvahaguṇassa, paravādamathanassa, dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānajananassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānānayavicittassa abhidhammassā’’tiādinā thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti **atthakathā,** atthakathāva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho’’ti. **Ādito**ti ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasibhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsambhāvato ca **vasino,** therā mahākassapādayo. Tesaṃ satehi pañcahi. **Yā**ti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṃ kathetuṃ yuttaṭṭhāne ‘‘ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho’’ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro, tabbaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyā, tesaṃ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athā**ti pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsanaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha **‘‘dīpavāsīnamatthāyā’’**ti. Ettha **dīpavāsīna**nti jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvā**ti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. **Tato**ti aṭṭhakathāto. **Aha**nti attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsa**nti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitamanaṃ ramayati. Tenevāha **''tantinayānucchavika''**nti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷichāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosa**nti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

9. **Samayaṃ avilomento**ti siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpāna**nti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā **therā,** mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā **theravaṃso,** tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsadīpā,** mahāvihāravāsino, tesaṃ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti **vinicchayo,** gaṇṭhiṭṭhānesu khilamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhunipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchinotīti **vinicchayo** vuttappakāravisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṃ. Etena mahākassapāditheraparamparāgato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayo, tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cā**ti **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ''na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcā''ti dasseti. Tena ca ''tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā''ti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitattha**nti ciraṭṭhitiatthaṃ, cirakālappavattanāyāti attho. Idañhi atthappakāsanaṃ aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā pavattati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṃ attho ca sunīto''ti (a. ni. 2.20).

11-12. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharituṃ **''sāvatthipabhūtīna''**ntiādi vuttaṃ. Tenevāha – **''na idha bhiyyo vitthārakathaṃ karissāmi, na taṃ idha vicārayissāmī''**ti ca. **Saṅgītīnaṃ dvinna**nti dīghamajjhimanikāyānaṃ.

13. ''Na idha bhiyyo vitthārakathaṃ karissāmī''ti sāmaññato vuttassa atthassa avassayaṃ dassetuṃ **''suttānaṃ panā''**tiādi vuttaṃ.

14. Yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tatta vicāritadhamme uddesavasena dasseti **''sīlakathā''**tiādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhattiṃsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacariyādīnaṃ sabhāgādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni,** samāpajjanavasibhāvappattiyā **samāpattiyo. Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

16. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo **paccayākāro,** tassa desanā **paccayākāradesanā,** paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisaṅkararahitatāya suṭṭhuparisuddhā, ghanavinibbhogassa ca sudukkaratāya nipuṇā saṇhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha **''suparisuddhanipuṇanayā''**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avisajjetvāva vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

17. **Iti pana sabba**nti **iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya. **Na taṃ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

18. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento **‘‘majjhe visuddhimaggo’’**tiādimāha. Tattha ‘‘majjhe ṭhatvā’’ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādhāraṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsiniādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. ‘‘Visesato’’ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. **Iccevā**ti iti eva. **Tampī**ti visuddhimaggampi. **Etāyā**ti sāratthappakāsiniyā.

Ettha ca ‘‘sīhaḷadīpaṃ ābhatā’’tiādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, ‘‘dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthañca dhammassā’’ti etehi payojanaṃ, ‘‘saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti etena piṇḍatthaṃ, ‘‘apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsa’’ntiādinā ‘‘sāvatthipabhūtīna’’ntiādinā ‘‘sīlakathā’’tiādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Devatāsaṃyuttaṃ

1. Naḷavaggo

1. Oghataraṇasuttavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamaṃ tāva saṃyuttavaggasuttādivasena saṃyuttāgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tattha saṃyuttāgamo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti yaṃ vuttaṃ – ‘‘saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti, tasmiṃ vacane. **Tatthā**ti vā ‘‘etāya aṭṭhakathāya vijānātha saṃyuttanissitaṃ attha’’nti ettha yaṃ saṃyuttaggahaṇaṃ kataṃ, tattha. Pañca vaggā etassāti **pañcavaggo**. Avayavena viggaho, samudāyo samāsattho.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassa paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ, **‘‘tassa vaggesu sagāthāvaggo ādī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ **saṅgīti,** mahāvisayattā pūjaniyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**. Paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti,** tassā pavattitakālo **paṭhamamahāsaṅgītikālo,** tasmiṃ paṭhamamahāsaṅgītikāle.

Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ**. Yo loke ganthassa upogghātoti vuccati, svāyamettha ‘‘evaṃ me suta’’nti-ādiko gantho veditabbo, na pana ‘‘sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemī’’tiādīsu (a. ni. 3.126) viya attajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha – ‘‘evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle **vuttaṃ nidānamādī’’**ti. Kāmañcettha yassaṃ paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā, sumaṅgalavilāsiniyaṃ pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahattaṃ pariharanto **‘‘sā panesā’’**tiādimāha.

1. Evaṃ bāhiranidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetuṃ **‘‘yaṃ paneta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento **‘‘evanti nipātapada’’**nti-ādimāha. Tattha **padavibhāgo**ti padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**. Padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**ti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha

padaviggaho ‘‘jetassa vanaṃ jetavana’’ntiādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamaṃ evaṃsaddassa dassento **‘‘evaṃsaddo tāvā’’**tiādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi-**saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi ‘‘evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.163, 165), evaṃvidho evamākāro’’ti ca ādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddo ca. Tathā hi gatavidhaākārasadde lokiyā pakāratthe vadanti. ‘‘Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ, bho gotamā’’tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ, ‘‘evaṃ lahuparivattaṃ (a. ni. 1.48), evamāyupariyanto’’ti (pārā. 12) ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca ‘‘evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto’’ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo, ākāratthoti adhippeto yathā ‘‘evaṃ byākho’’tiādīsu, na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā, ‘‘evaṃ jātena maccenā’’tiādīni (dha. pa. 53) upamādīsu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi ‘‘yathāpi…pe… bahu’’nti (dha. pa. 53)? Ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissaya-saddhammassavana- yonisomanasikāra-bhogasampattiādidānādipuññakiriyahetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguḷasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguḷāva upamā, tesaṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti ‘‘evaṃ-saddo upamākāranigamanattho’’ti vatthuṃ yuttaṃ, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha **‘‘upamāyaṃ āgato’’**ti. Tathā ‘‘evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba’’ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ, **‘‘evaṃ te…pe… upadese’’**ti. Tathā ‘‘evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ. Yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro vasalīti-ādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ, bhanteti pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo **‘‘vacanasampaṭicchanattho’’**ti vutto. Tena **evaṃ, bhante**ti sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. **Evañca vadehī**ti yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo, so evaṃ-saddena nidassīyatīti **‘‘nidassanattho’’**ti vuttoti. **Evaṃ no**ti etthāpi nesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṃ anumatigahaṇavasena ‘‘saṃvattanti vā no vā, kathaṃ vo ettha hotī’’ti pucchāya katāya ‘‘evaṃ no ettha hotī’’ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha – **‘‘evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe’’**ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīḷitaaṅkusadisālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā **nānānayā**. Nayā vā pāḷigatiyo tā ca paññattianupaññattiādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānānayā,** tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti **nānānayanipuṇaṃ**. Āsayova **ajjhāsayo,** te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena **aneke,** attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**. **Atthabyañjanasampanna**nti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho

daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ (udā. aṭṭha. 1; itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā; dha. sa. mūlaṭī. 2) ‘‘paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato **pāṭihāriya’’**nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha **‘‘pāṭihāriya’’**nti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato **‘‘pāṭihāriya’’**nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato **pāṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. **Paṭī**ti vā ayaṃ saddo ‘‘pacchā’’ti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu (su. ni. 985; cūḷani. vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchāharitabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upattilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ**. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekekaṃ **pāṭihāriya**nti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha ‘‘vividhapāṭihāriya’’nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā ‘‘sabbappakārena ko samattho viññātu’’nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākāraavirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

‘‘Yo paro na hoti, so attā’’ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃ eva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṃ bhedaṃ sandhāyāha, **‘‘me-saddo tīsu atthesu dissatī’’**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ taṃ attaṃ vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento **‘‘saupasaggo anupasaggo cā’’**tiādimāha. **Assā**ti suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ **‘‘upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho’’**ti. **Mayāti atthe satī**ti yadā me-saddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satī**ti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ **‘‘evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana’’**nti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā ‘‘suta’’nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkataṃ dasseti. Yathā ca sutaṃ sutamevāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutaṃ hotīti āha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti sutanti asutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti.

Idaṃ vuttaṃ hoti – na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhūñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutaṃ, tañca kho sammadevāti. Tenevāha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Tenevāha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti.

Savanasaddo cettha kammattho veditabbo ‘‘suyyatī’’ti.

Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehi taṃ dassetuṃ **‘‘tathā eva’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattetuṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ **‘‘sotadvārānusārenā’’**ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsana**nti pavattiyā atthitāpakāsanaṃ. **Sutanti dhammappakāsana**nti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na suta-saddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṃ **‘‘ayaṃ heṭṭhā’’**tiādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ, **mayā**ti kattuatthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanatthamevaṃ saddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ **‘‘sutanti puggalakiccappakāsana’’**nti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavattiākārupādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddeso**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ **‘‘cittasantānena taṃsamaṅgīno’’**ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṃ **‘‘taṃsamaṅgīno kattuvisaye’’**ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha **‘‘gahaṇasanniṭṭhāna’’**nti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ **‘‘evanti puggalakiccaniddeso’’**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **‘‘sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. **Me**ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **‘‘meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso’’**ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-saddasuta-saddānaṃ atthāti te tathārūpa-paññatti-upādānabhūta-dhammappabandhabyāpārabhāvena dassento āha – **‘‘evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukamma-visesappakāsanavasena puggalabyāpāravisaya-puggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpāra-kattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu ‘‘eva’’ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **‘‘evanti ca meti cā’’**tiādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa ākārādino dhammānaṃ asalakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **‘‘saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī’’**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā evaṃ meti padānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘kiñhetthata’’**ntiādi vuttaṃ.

Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha **‘‘vijjamānapaññattī’’**ti. Teneva hi **‘‘yañhi taṃ ettha sotena upaladdha’’**nti vuttaṃ. Sotadvārānusārena upaladdhanti pana vutte atthabyañjanādi sabbaṃ labbhatīti. **Taṃ taṃ upādāya vattabbato**ti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena evanti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ‘‘dutiyaṃ tatiya’’ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha **‘‘diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato’’**ti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha **‘‘asammohaṃ dīpetī’’**ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotī**ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpetī**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṃ **‘‘paññāpubbaṅgamāyā’’**tiādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā ‘‘manopubbaṅgamā’’tiādīsu viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ sati **pubbaṅgamāyā**ti etthāpi vuttavipariyāyena yathāsambhavaṃ attho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsana-pakāsana-vivaraṇa-vibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yoniso manasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpetī**ti ‘‘oghataraṇasuttaṃ kattha bhāsita’’ntiādipucchāvasena pakaraṇappavattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassā**tiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesaka-payojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepeneva phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. ‘‘Na hi vikkhittacitto’’tiādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā. Avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti, evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirūpāsanābhāvassa atthasiddhito. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa. Dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabheda-paricchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahita-pāripūrikāraṇanti vuttaṃ **‘‘evaṃ bhaddako ākāro’’**ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampatti**nti attasammāpaṇidhi-pubbekatapuññatā-saṅkhātaṃ guṇadvayaṃ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā, sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ ‘‘cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī’’tiādi (a. ni. 4.31). Purimapacchimabhāvo cettha desanakkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa ca atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha **‘‘āsayasuddhi siddhā hotī’’**ti. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare’’ti (dha. pa. 43) ‘‘katapuññosi, tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo’’ti (dī. ni. 2.207) ca. Tenevāha

‘‘āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī’’ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha **‘‘āgamabyattisiddhī’’**ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-saddasuta-saddānaṃ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenā**ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dīpeti. Manodiṭṭhīhi pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te vuttanayena avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasā anupekkhitā**ti ‘‘idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo’’tiādinā nayena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhanti bhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme ‘‘iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa’’ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Attano adahanto**ti ‘‘mameda’’nti attani aṭṭhapento. Bhummatthe cetaṃ sāmivacanaṃ. **Asappurisabhūmi**nti akataññutaṃ. ‘‘Idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī’’ti (pārā. 195) evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa ‘‘mamedaṃ vacana’’nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmi-samatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ. ‘‘Evaṃ me suta’’nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana ‘‘devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā’’ti vadanti. Tasmiṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘bhagavā ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto. Kiṃ nu kho sayaṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti? Udāhu bhagavato eva vacanaṃ yathāsuta’’nti, evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammika-samparāyika-paramatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammo eva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā,** nātisaṃsappanā matibhedamattā **vimati. Assaddhiyaṃ vināsetī**ti bhagavatā bhāsitattā sammukhāvassa paṭiggahitattā khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhaasahāyasaṅkhayādīsu dissati. Tathā hesa ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī’’tiādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati. ‘‘Cetaso ekodibhāva’’ntiādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11) seṭṭhe, ‘‘eko vūpakaṭṭho’’tiādīsu (dī. ni. 1.405) asahāye, ‘‘ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu (a. ni. 8.29) saṅkhayāyaṃ. Idhāpi saṅkhayāyanti dassento āha **‘‘ekanti gaṇanaparicchedaniddeso’’**ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayassa paṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Samayopi kho**ti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādake**ti diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. **Atthābhisamayā**ti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayattho**ti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho **abhisamayattho**ti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ, **santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanaṃ.

Tattha sahakārikāraṇaṃ sannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā ''samudāyo''ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ''samudayo''ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṃgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo apavatti **samayo,** pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samayasaddappavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assā**ti samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho? Na utusaṃvaccharādivasena niyamitoti āha **''tattha kiñcāpī''**tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento **''ye vā ime''**tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsā**ti dasasahassilokadhātupakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttappabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ **''yo cāya''**ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo, attahitapaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo, ariyatuṇhībhāvasamayo, diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammīkathāsamayā, desanāsamayo eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato ''pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī''ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto visuṃ avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati yathā ''rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto''tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha **''adhikaraṇañhi…pe… dhammāna''**nti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṃ hi tattha attho. Yathā ca ''gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato''ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samaye, tasmiṃ samayeti ca vutte ''satī''ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samaye**ti yasmiṃ navame khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **''khaṇa…pe… lakkhīyatī''**ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati ''annena vasati, vijjāya vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī''tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuotiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ. Parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena. Tadatthajotanattha**nti accantasaṃyogatthajotanatthaṃ. **Upayoganiddeso kato** yathā

‘‘māsaṃ sajjhāyatī’’ti. **Porāṇā**ti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ ‘‘seṭṭha’’nti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato, tathā **‘‘uttama’’**nti etthāpi. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahatāya vā gāravayutto. **Vuttoyeva,** na pana idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo (itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā; sārattha. ṭī. 1.1.verañjakaṇḍavaṇṇanā; visuddhi. mahāṭī. 1.144) – bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā, bhāge vamīti bhagavā.

‘‘Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino’’.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgate atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātapaṭivinayā, nava saññā, navanānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammācakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhāna-pavicaya-paccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti ‘‘bhāgavā’’ti vattabbe ākārassa rassattaṃ katvā ‘‘bhagavā’’ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti **bhagavā**.

‘‘Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati’’.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo, jīvita, rajja, putta, dārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhicariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te

mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti ''bhatavā''ti vattabbe ''bhagavā''ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari, sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti **bhagavā**.

''Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato''.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani, bhaji, sevi, bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana ''cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariññeyya''ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, ''cakkhussa samudayo pahātabbo…pe… jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo''tiādinā pahātabbabhāgā, ''cakkhussa nirodho…pe… jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo''tiādinā sacchikātabbabhāgā, ''cakkhunirodhagāminīpaṭipadā''tiādinā, ''cattāro satipaṭṭhānā''tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani, bhaji, yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā ''ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyya''nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**.

''Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato''.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sammāsambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate, vani, bhaji, sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi, buddhabhūto pana te niravajjesu upasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi, vani, bhaji, sevi, vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampatti-devarajjasampattiādivasena jhāna-vimokkha-samādhisamāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchi-kiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe, bhage, vani, bhaji, sevi. Evampi bhage vanīti **bhagavā**.

''Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato''.

Kathaṃ **sattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāva-guṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasīti anubyañjanabyāmappabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena ''itipi so bhagavā''tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhiādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādi-niratisayaguṇavisesa-samaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesaṃ pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā

hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato.

Tenevāha –

‘‘Yo ve kataññū katavedi dhīro;
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī’’ti. (jā. 2.17.78);

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (udā. 45; cūḷava. 385) ca. –

Evaṃ bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ga-kāraṃ katvā.

‘‘Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatī’’ti.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi aparimāṇāsu jātīsu pāramiyo paripūrento bhagasaṅkhātaṃ siriṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi, carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasadisaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime sirīādike bhage vamīti **bhagavā**. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhiyabhāvato, tepi bhagavā vami tannivāsisattāvāsasamatikkamato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti **bhagavā**.

‘‘Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato’’.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena pathaviyādivasena atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāvami. Tathā hesa ‘‘sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ…pe… manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ…pe… manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ…pe… dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ…pe… dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ…pe… dhammavicāra’’ntiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhetaṃ ‘‘yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (dī. ni. 2.183). Evampi bhāge vamīti **bhagavā**. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetaṃ ‘‘dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240). Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā’’tiādi (ma. ni. 1.240). Evampi bhāge vamīti **bhagavā**.

‘‘Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgā-mahesinā;
Kaṇhasukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato’’.

Tena vuttaṃ –

‘‘Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino’’ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti ‘‘yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajirasaṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyaṃ kātunti. **Desanāsampattiṃ niddisati** vakkhamānassa sakalassa suttassa **‘‘eva’’**nti nidassanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṃ, tañca kho mayāva sutaṃ, na anussutaṃ na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ niddisati** bhagavāsaddasannidhāne payuttassa samayasaddassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakarandamaravinda’’nti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamabhāvadīpanato garugāravādhivacanabhāvato.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha…pe… vihāresū**ti iriyāpathavihāro, dibbavihāro, brahmavihāro, ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgīparidīpana**nti samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Eta**nti ‘‘viharatī’’ti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.241) iriyāpathavihāre āgataṃ. ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 160; vibha. 624) ettha dibbavihāre. ‘‘So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī’’tiādīsu (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230) brahmavihāre. ‘‘So kho ahaṃ, aggivessana, tassāyeva kathāya pariyosāne tasmiṃ eva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.387) ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ vattanaṃ **iriyā,** kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi **iriyāpatho**. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo kāyakiccaṃ vāti **iriyā,** tassā pavattiupāyabhāvato iriyā ca so patho cāti **iriyāpatho,** ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā **vihāro,** iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro**. Divi bhavo **dibbo,** tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā **dibbo,** abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā **dibbo,** dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Brahmūnaṃ, brahmāno vā vihārā **brahmavihārā,** catasso appamaññāyo. Ariyānaṃ, ariyā vā vihārā **ariyavihārā,** cattāri sāmaññaphalāni. **So hi ekaṃ iriyāpathabādhana**ntiādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti evamettha attho veditabbo.

Paccatthike jinātīti **jeto**. Jeta-saddo hi sota-saddo viya kattusādhanopi atthīti. Rañño vā paccatthikānaṃ jitakāle jātattā **jeto**. Rañño hi attano jayaṃ tattha āropetvā jitavāti jetoti kumāro vutto. Maṅgalakāmatāya vā jetotissa nāmaṃ kataṃ, tasmā ‘‘jeyyo’’ti etasmiṃ atthe ‘‘jeto’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tassa jetassa rājakumārassa. **Vane**tiādito paṭṭhāyeva taṃ tassa santakanti dassetuṃ **‘‘taṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Sabbakāmasamiddhitāya vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca

niccakālaṃ upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko,** tassa anāthapiṇḍikassa. Yadi jetavanaṃ, kathaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmoti āha **''anāthapiṇḍikenā''**tiādi. Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā āramanti ettha pabbajitāti **ārāmo,** tasmiṃ ārāme. Yadipi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkītāti taṃ ''jetavana''nti vattabbataṃ labhatīti vadanti. Ubhinnampi vā tattha pariccāgavisesakittanatthaṃ ubhayavacanaṃ, jetenapi hi bhūmibhāgavikkayena laddhadhanaṃ tattha dvārakoṭṭhakakaraṇavasena viniyuttaṃ. Sāvatthijetavanānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattā vuttaṃ **''na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitu''**nti.

Apākaṭāti sakko suyāmotiādinā anabhiññātā. Abhiññātānampi aññatarasaddo dissateva ekasadisāyattattāti dassetuṃ **''abhijānāti no''**tiādi vuttaṃ. **Ahunā** idāneva. **Sādhāraṇavacanaṃ** dibbataṃ antonītaṃ katvā. Devo eva **devatā** purisepi vattanato. Tenevāha **''imasmiṃ panatthe''**tiādi. Nanu ca rūpāvacarasattānaṃ purisindriyaṃ natthi, yena te purisāti vucceyyuṃ? Yadipi purisindriyaṃ natthi, purisasaṇṭhānassa pana purisavesassa ca vasena purisapuggalātveva vuccanti purisapakatibhāvato.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha **''khaye dissatī''**ti. Teneva hi **''nikkhanto paṭhamo yāmo''**ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **''sundare dissatī''**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchadena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamaniyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti sabbāpi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha **''chaviya''**nti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva ''suvaṇṇavaṇṇo''ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇanaṃ kittiyā ugghosananti **vaṇṇo,** thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti **vaṇṇo,** kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo,** kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo,** saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo,** pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo,** rūpāyatanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇasaddassa tasmiṃ tasmiṃ atthe pavatti veditabbā. **Iddhiṃ māpetvā**ti vatthālaṅkārakāyādīhi obhāsamuñcanādivasena dibbaṃ iddhānubhāvaṃ nimminitvā. **Kāmāvacarā anabhisaṅkhatenapi āgantuṃ sakkonti** oḷārikarūpattā. Tathā hi te kabaḷīkārabhakkhā. **Rūpāvacarā na sakkonti** tato sukhumatararūpattā. Tenāha **''tesaṃ hī''**tiādi. Tattha ''atisukhumo''ti mūlapaṭisandhirūpaṃ sandhāya vadati. **Na tena iriyāpathakappanaṃ hotī**ti etena brahmalokepi brahmāno yebhuyyena nimmitarūpeneva pavattantīti dasseti. Itarañhi ativiya sukhumaṃ rūpaṃ kevalaṃ cittuppādassa nissayādhiṭṭhānabhūtaṃ saṇṭhānavantaṃ hutvā tiṭṭhati.

Anavasesattaṃ sakalatā. **Yebhuyyatā** bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro. Sukhena hi avokiṇṇatā tattha adhippetā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappa**nti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. **Saṅghabhedāyā**ti saṅghe vivādāya, vivāduppādāyāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā, etassa taṃ atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo. Tenāha **''visaṃyogo attho''**ti.

Kappasaddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappasaddamattaṃ dasseti, aññathā kappapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Paññattī**ti nāmaṃ. Nāmañhetaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikappo. **Leso**ti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenacipi kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha **''anavasesaṃ samantato''**ti. Īsaṃ asamattaṃ, kevalaṃ

vā **kevalakappaṃ**. Bhagavato ābhāya anobhāsitameva hi padesaṃ devatā attano pabhāya obhāsenti. Na hi bhagavato pabhā kāyaci pabhāya abhibhuyyati, sūriyādīnampi pabhaṃ sā abhibhuyya tiṭṭhatīti.

Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyāya kāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāra-guṇavisesādhigamanatthā idha upasaṅkamanakiriyāti ''annena vasati, vijjāya vasatī''tiādīsu viya hetuatthameva taṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ ''yena vā kāraṇenā''tiādi. Bhagavato satatappavattaniratisaya-sāduvipulamatarasa-saddhammaphalatāya sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahākāruṇikassa sāduphalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkantā. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vattabbataṃ labhati. Tenāha **''gatāti vuttaṃ hotī''**ti, upagatāti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **''upasaṅkamanapariyosānadīpana''**nti. **Tato**ti yaṃ ṭhānaṃ pattā ''upasaṅkamī''ti vuttā, tato upagataṭṭhānato.

Gatinivattiatthato sāmaññato āsanampi ṭhānaggahaṇena gayhatīti vuttaṃ **''āsanakusalatāya ekamantaṃ tiṭṭhantī''**ti. Nisinnāpi hi gamanato nivattā nāma honti ṭhatvā nisīditabbattā, yathāvuttaṭṭhānādayopi āsaneneva saṅgahitāti. Atidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranaccāsannaṃ nāma gahitaṃ. Taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvā**ti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Kāmaṃ ''katha''nti ayamākārapucchā, taraṇākāro idha pucchito. So pana taraṇākāro atthato kāraṇamevāti āha **''kathaṃ nūti kāraṇapucchā''**ti? **Pākaṭo** abhisambodhiyaṃ mahāpathavīkampanādianekacchariyapātubhāvādinā.

Marisanaṭṭhena pāpānaṃ rogādianatthānaṃ abhibhavanaṭṭhena **māriso,** dukkharahito. Tenāha **''niddukkhāti vuttaṃ hotī''**ti. Nirayapakkhe piyālapanavacanavasena upacāravacanañcetaṃ yathā ''devānaṃ piyā''ti. Tenevāha **''yadi eva''**ntiādi. **Saṅkunā saṅkū**ti matthakato samakoṭṭitena yāva hadayapadesā nibbijjhitvā otiṇṇena saṅkunā pādatalato samakoṭṭito saṅku nibbijjhitvā ārohanto **hadaye** hadayassa padese samāgaccheyya, atha nesaṃ saṅkūnaṃ samāgamasamakāle **naṃ** yathātikkantasaṅkukaraṇakālaṃ jāneyyāsi. Kiñci nimittaṃ upādāya kismiñci atthe pavattassa saddassa tannimittarahite pavatti ruḷhī nāma gamanakiriyārahite sāsanādimati paṭipiṇḍe yathā gosaddassa.

Oghamatarīti yesaṃ oghānaṃ taraṇaṃ pucchitaṃ, te gaṇanaparicchedato sarūpato ca dassetuṃ **''cattāro''**tiādi vuttaṃ. Kasmā panettha cattāro eva oghā vuttā, te ca kāmādayo evāti? Na codetabbametaṃ, yasmā dhammānaṃ sabhāvakiccavisesaññunā bhagavatā sabbaṃ ñeyyaṃ yāthāvato abhisambujjhitvā ettakāva oghā desitā, ime eva ca desitāti. Vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti oghā, ohananti heṭṭhā katvā hananti gāmenti, tathābhūtā satte adho gāmenti nāma. Ayañca attho ''sabbopi cesā''tiādinā parato aṭṭhakathāyameva āgamissati. Kāmanaṭṭhena **kāmo,** kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho**. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ **''rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti cā''**ti vuttaṃ. **Sumaṅgalavilāsinī**ādīsu (dī. ni. aṭṭha. 3.312) pana ''sassatadiṭṭhisahagatarāgo cā''ti vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhave. Bhavadiṭṭhivinimuttassa diṭṭhigatassa abhāvato. **''Dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo diṭṭhogho''**ti vuttaṃ, catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyassa **''catūsu saccesu aññāṇaṃ avijjogho''**ti āha.

Idāni tesaṃ oghasaṅkhātānaṃ pāpadhammānaṃ uppattiṭṭhānaṃ dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ, pavattiṭṭhānaṃ pana kāmaguṇādayo dassitā eva. ''Pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo kāmogho''ti ettha bhavoghaṃ ṭhapetvā sabbo lobho kāmoghoti yuttaṃ siyā. Sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavadiṭṭhisampayuttattā bhavoghoti aṭṭhakathāsu vutto, bhavogho pana diṭṭhigatavippayuttesu eva uppajjatīti pāḷiyaṃ vutto. Tenevāha – **''bhavogho catūsu diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjatī''**ti. Tasmā diṭṭhisahagatalobhopi kāmoghoti yuttaṃ siyā.

Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānañhi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā, āsavā eva ca oghā. Kāmāsavaniddese ca kāmesūti kāmarāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesūti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sāyaṃ taṇhā sabbāpi na kāmacchandādināmaṃ na labhatīti.

Yadi pana pañcakāmaguṇiko ca rāgo kāmoghoti vuttoti katvā brahmānaṃ vimānādīsu rāgassa diṭṭhirāgassa ca kāmoghabhāvo paṭisedhitabbo siyā, evaṃ sati kāmoghabhavoghavinimuttena nāma lobhena bhavitabbaṃ. So yadā diṭṭhigatavippayuttesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjogho oghavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi oghavippayuttatā vattabbā siyā ‘‘catūsupi diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatesu cittuppādesu uppanno moho siyā oghasampayutto siyā oghavippayutto’’ti. ‘‘Kāmogho aṭṭhasu lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjatī’’ti, ‘‘kāmoghaṃ paṭicca diṭṭhogho avijjogho’’ti ca vacanato diṭṭhisahagato kāmogho na hotīti na sakkā vattuṃ. Tathā hettha ‘‘rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca bhavogho nāmāti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ sassatadiṭṭhisahagato rāgo’’ti.

Adhogamanaṭṭhenāti heṭṭhāpavattanaṭṭhena. Heṭṭhāpavattanañcettha na kevalaṃ apāyagamaniyabhāvena, atha kho saṃsāratarakāvarodhanenapīti dassetuṃ **‘‘uparibhavañcā’’**tiādi vuttaṃ. Kāmaṃ nibbānaṃ arūpibhāvā adesaṃ, na tassa ṭhānavasena uparigahaṇaṃ, sabbasaṅkhatavinissaṭattā pana sabbassapi bhavassa uparīti vattabbataṃ arahatīti katvā vuttaṃ **‘‘uparibhavaṃ nibbāna’’**nti. ‘‘Mahāudakogho’’tiādīsu rāsaṭṭho ogha-saddoti ‘‘mahā heso kilesarāsī’’ti vuttaṃ **sesesupī**ti bhavoghādīsupi.

Appatiṭṭhahantoti kilesādīnaṃ vasena asantiṭṭhanto, asaṃsīdantoti attho. **Anāyūhanto**ti abhisaṅkhārādivasena na āyūhanto majjhimaṃ paṭipadaṃ vilaṅghitvā nibbuyhanto. Tenāha – **‘‘avāyamanto’’**ti, micchāvāyāmavasena avāyamantoti adhippāyo. Gūḷhanti saṃvutaṃ. **Paṭicchanna**nti tasseva vevacanaṃ. Atthavasena vā saṃvuttaṃ **gūḷhaṃ,** saddavasenapi apākaṭaṃ **paṭicchannaṃ** antaradīpādike **ṭhātabbaṭṭhāne. Āyūhantā**ti hatthehi ca pādehi ca vāyamantā. **Etaṃ** atthajātaṃ, **etaṃ** vā vissajjanaṃ.

Idāni yenādhippāyena bhagavatā tathāgūḷhaṃ katvā pañho kathito, taṃ dassetuṃ **‘‘kiṃ panā**tiādi vuttaṃ. **Niggahamukhenā**ti veneyyānaṃ vinayaupāyabhūtaniggahavasena. Tenāha **ye paṇḍitamānino’’**tiādi. **Pavayha pavayhā**ti ophuṇitvā ophuṇitvā.

Soti devaputto **nihatamāno** ahosi yathāvissajjitassa atthassa ajānanto. **Yathā**ti aniyamavacanaṃ niyamaniddiṭṭhaṃ hoti, taṃsambandhañca kathanti pucchāvacananti tadubhayassa atthaṃ dassento **‘‘yathāhaṃ jānāmi, evaṃ me kathehī’’**ti āha.

Yadāsvāhanti yadā su ahaṃ, su-kāro nipātamattaṃ ‘‘yadidaṃ kathaṃ sū’’tiādīsu viya. **Sabbapadesū**ti ‘‘tadāssu saṃsīdāmī’’tiādīsu tīsupi padesu. **Atarantο**ti oghānaṃ atikkamanatthaṃ taraṇappayogaṃ akaronto. **Tatthevā**ti oghaniyaoghesu eva. **Osīdāmī**ti nimujjāmi oghehi ajjhotthaṭo homi. **Nibbuyhāmī**ti oghehi nibbūḷho homi. **Ṭhātuṃ asakkonto** asaṃsīdanto. **Ativattāmī**ti anupayogaṃ atikkamāmi, apanidhānavasena sammāpaṭipattiṃ virādhemīti attho. **Ṭhāne ca vāyāme cā**ti vakkhamānavibhāge patiṭṭhahane vāyāme ca **dosaṃ disvā**ti patiṭṭhānāyūhanesu saṃsīdananibbuyhanasaṅkhātaṃ taraṇassa vibandhanabhūtaṃ ādīnavaṃ disvāna. Idaṃ bhagavatā bodhimūle attanā pavattita-pubbabhāga-manasikāravasena vuttaṃ. **Atiṭṭhanto avāyamanto**ti patiṭṭhānāyūhanakaraṇakilesādīnaṃ parivajjanena asaṃsīdanto anibbuyhanto. **Devatāyapi paṭividdho** tadattho upanissayasampannatāya vimuttiparipācanīyadhammānaṃ paripakkattā. **Na pana pākaṭo** vipañcitaññūādīnaṃ, ugghaṭitaññūnaṃ pana yathā tassā devatāya, tathā pākaṭo evāti. **Satta dukā** idāni vuccamānarūpā **dassitā** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Kilesavasena santiṭṭhanto**ti lobhādīhi abhibhūtatāya saṃsāre patiṭṭhahanto sammā appaṭipajjanena tattheva saṃsīdati nāma. **Abhisaṅkhāravasenā**ti tatthevābhisaṅkhāracetanāya cetento sammāpaṭipattiyogyassa khaṇassa ativattanena nibbuyhati nāma.

Iminā nayena sesadukesupi attho veditabbo.

Ettha ca vaṭṭamūlakā kilesāti tesaṃ vasena saṃsāre avaṭṭhānaṃ taṃtaṃkammunā tattha tattha bhave abhinibbatti, kilesā pana tesaṃ paccayamattaṃ. Tattha tattha bhave aparāparaṃ nibbattento saṃsāre nibbuyhati nāmāti imassa atthassa dassanavasena **paṭhamaduko** vutto. Ime sattā saṃsāre paribbhamantā duvidhā taṇhācaritā diṭṭhicaritā cāti tesaṃ saṃsāranāyikabhūtānaṃ dhammānaṃ vasena santiṭṭhanaṃ, tadaññesaṃ pavattipaccayānaṃ vasena āyūhananti imassa atthassa dassanavasena **dutiyaduko** vutto. Saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanasabhāvāya taṇhāya vasena visesato patiṭṭhānaṃ, amuttimagge muttimaggaparāmāsato tathā āyūhanampi diṭṭhiyā vasena hotīti dassetuṃ **tatiyaduko** vutto. **Catutthaduke** pana adhippāyo aṭṭhakathāya eva vibhāvito. Yasmā ''sassato attā''ti abhinivisanto arūparāgaṃ, asaññūpagaṃ vā avimokkhaṃyeva vimokkhoti gahetvā saṃsāre eva olīyati. Tenāha **''olīyanābhinivesā hi bhavadiṭṭhī''**ti. Yasmā pana kāmabhavādīsu yaṃ vā taṃ vā bhavaṃ patvā attā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇāti abhinivisanto bhavavippamokkhāvahāya sammāpaṭipattiyā appaṭipajjanena taṃ ativattati. Tena vuttaṃ **''atidhāvanābhinivesā vibhavadiṭṭhī''**ti.

Līnavasena santiṭṭhantoti kosajjādivasena saṃkocāpajjanena sammā appaṭipajjanto. **Uddhaccavasena āyūhanto**ti sammāsamādhino abhāvena vikkhepavasena **pañcamo duko** vutto. Yathā kāmasukhaṃ paviṭṭhassa samādhānaṃ natthi cittassa upakkiliṭṭhattā, evaṃ attaparitāpanamanuyuttassa kāyassa upakkiliṭṭhattā. Iti cittakāyaparikkilesakarā dve antā taṇhādiṭṭhinissayatāya saṃsīdananibbuyhananimittā vuttā **chaṭṭhaduke**. Pubbe sappadesatova saṃkilesadhammā ''saṃsīdananimitta''nti dassitāti idāni nippadesato dassanavasena, pubbe ca sādhāraṇato abhisaṅkhāradhammā ''nibbuyhananimitta''nti dassitāti idāni puññāneñjābhisaṅkhāre eva ''āyūhananimitta''nti dassanavasena **sattamaduko** vutto. Evañhi duggatisugatūpapattivasena saṃsīdananibbuyhanāni vibhajja dassitāni hontīti. Tenevāha **''vuttampi ceta''**ntiādi. Adhobhāgaṃ duggatiṃ gamentīti **adhobhāgaṅgamanīyā** anunāsikalopaṃ akatvā. Tathā uparibhāgaṃ gamentīti **uparibhāgaṅgamanīyā**.

Ettha ca oghataraṇaṃ pucchitena bhagavatā **''appatiṭṭhaṃ anāyūha''**nti tassa pahānaṅgameva dassitaṃ, na sampayogaṅganti? Na evaṃ daṭṭhabbaṃ, yāvatā yena patiṭṭhānaṃ hoti, yena ca āyūhanaṃ, tadubhayapaṭikkhepamukhena tappaṭipakkhadhammadassanametanti. Na hesa a-kāro kevalaṃ paṭisedhe, atha kho paṭipakkhe ''akusalā dhammā, ahito, adhammo''tiādīsu viya, tasmā **appatiṭṭhaṃ anāyūha**nti patiṭṭhānāyūhanānaṃ paṭipakkhavasena pavattamāno tathāpavattihetūvāti ayamettha attho. **Kho**ti ca avadhāraṇatthe nipāto ''assosi kho''tiādīsu (pārā. 1) viya. Tena appatiṭṭhānassa ekaṃsikataṃ dasseti. Soyaṃ kho-saddo ''anāyūha''nti etthāpi ānetvā vattabbo. Anāyūhanampi hi ekaṃsikamevāti tassa paṭipakkho saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi oghataraṇaṃ hoti, na aññathā. Evamayaṃ yathānusandhidesanā katā, devatā ca sahavipassanaṃ maggaṃ paṭivijjhīti paṭhamaphale patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **''imaṃ pañhavissajjana''**ntiādi.

''Cirassā''ti iminā samānatthaṃ padantarametanti āha **''cirassa kālassā''**ti yathā ''mamaṃ vā, bhikkhave''ti (dī. ni. 1.5-6) ettha ''mamā''ti iminā samānatthaṃ padantaraṃ mamanti. **Na diṭṭhapubbā**ti adassāvī. Adassāvitā ca disvā kattabbakiccassa asiddhatāya veditabbā. Aññathā kā nāma sā devatā, yā bhagavantaṃ na diṭṭhavatī? Tenāha **''kiṃ panimāyā''**tiādi. **Dassanaṃ upādāya evaṃ vattuṃ vattatī**ti yadā kadāci kañci piyajātikaṃ disvā taṃ dassanaṃ upādāya ''cirena vata mayaṃ āyasmantaṃ passāmā''ti adiṭṭhapubbaṃ diṭṭhapubbaṃ vā evaṃ vattuṃ yujjati, ayaṃ loke niruḷhe samudācāroti dasseti. Brahmaṃ vā vuccati ariyamaggo, tassa aṇanato jānanato paṭivijjhanato **brāhmaṇo**. **Kilesanibbānenā**ti kilesānaṃ accantasamucchedasaṅkhātena nibbānena **nibbutaṃ** sammadeva vūpasanta-sabbakilesadaratha-pariḷāhaṃ. **Āsattavisattādīhī**ti **ādi**-saddena visatādiākāre saṅgaṇhāti. Vuttañhetaṃ –

> ''Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, visālāti visattikā, visakkatīti visattikā, visaṃvādikāti visattikā, visaṃ haratīti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogoti

visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā''ti (mahāni. 3).

Tattha **visatā**ti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammesu abhibyāpanavasena **visaṭā**ti purimavacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisakkati, sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahatīti. Osakkanaṃ vipphandanaṃ vā **''visakkana''**ntipi vadanti. Aniccādiṃ niccādito. Gaṇhātīti **visaṃvādikā** hoti. **Visaṃ haratī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahatīti attho. Dukkhanibbattakakammassa hetubhāvato **visamūlā**. Visaṃ vā dukkhābhibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti **visaparibhogo**ti vuttā, sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna ''visālā vā panā''tiādi vuttanti evamettha visattikāpadassa attho veditabbo. **Tiṇṇaṃ** paṭhamadutiyamaggehi. **Nittiṇṇaṃ** tatiyamaggena. **Uttiṇṇaṃ** catutthamaggena.

Samanuññoti sammadeva katānuñño. Tenāha **''ekajjhāsayo ahosī''**ti. **Antaradhāyī**ti adassanaṃ agamāsi. Yathā pana antaradhāyi, taṃ dassetuṃ **''abhisaṅkhatakāya''**ntiādi vuttaṃ. **Mālehī**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, ''mālāhī''ti keci paṭhanti, ''malyehī''ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā niddeso. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā pana atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva desanānidānaṃ, taṃ sādhāraṇaṃ asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ abbhantarasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī''tiādi (ma. ni. 1.283; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9). Ettha ca hetuavatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dasabalañāṇādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāvena vattabbāni. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesaṃ desetabbappakāraṃ sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** dasasahassamahābrahmaparivāra-sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ** yāya mahākaruṇāya yena ca desanāñāṇena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ **bāhiraṃ** pana tassā devatāya pucchā, pucchāvasiko hesa suttanikkhepo. Tayidaṃ pāḷiyaṃ āgatameva.

Payojanampi sādhāraṇāsādhāraṇato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ** anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha ''etadatthā kathā, etadatthā mantanā''tiādi (pari. 366). **Asādhāraṇaṃ** pana tassā devatāya dassanamaggasamadhigamo, ubhayampetaṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisaṅkhātaṃ payojanaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi siyā.

Apica tassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojanaṃ. So hi imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti

payojananti vuccati. Tathā devatāya tadaññesañca vineyyānaṃ patiṭṭhānāyūhanavissajjanañcettha payojanaṃ. Tathā saṃsāracakkanivatti-saddhammacakkappavattisassatādimicchācāra-nirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasamāropanaṃ apāyadvārapidahanaṃ saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātanaṃ ''mutto mocessāmī''ti purimapaṭiññāavisaṃvādanaṃ tappaṭipakkhamāramanorathavisaṃvādanaṃ titthiyasamayanimmathanaṃ buddhadhammapatiṭṭhāpananti evamādīnipi payojanāni idha veditabbāni.

Yathā devatā oghataraṇe saṃsayapakkhandā, tādisā aññe ca saṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavana-dhāraṇa-paricaya-manasikāravipallatthabuddhikā saddhammassavana-dhāraṇa-paricayavimukhā ca bhavavimokkhesino vineyyā imissā desanāya **bhājanaṃ**.

Piṇḍatthā pana ''appatiṭṭhaṃ anāyūha''nti padadvaye catusaccakammaṭṭhānānuyogavasena yonisomanasikārabahulīkāro kusalamūlasamāyogo olīyanātidhāvanāvissajjanaṃ upāyavinibandhavidhamanaṃ micchābhinivesadūrībhāvo taṇhāvijjāvisodhanaṃ vaṭṭattayavicchedanupāyo āsavogha-yoga-ganthāgati-taṇhuppādupādānaviyogo cetokhilavivecanaṃ abhinandananivāraṇaṃ saṃsaggātikkamo vivādamūlapariccāgo akusalakammapathaviddhaṃsanaṃ micchattātivattanaṃ anusayamūlacchedo. Sabbakilesa-darathapariḷāha-sārambhapaṭippassambhanaṃ dassanasavananiddeso vijjūpamavajirūpamadhammāpadeso apacayagāmidhammavibhāvanā pahānattayadīpanā sikkhattayānuyogo samathavipassanānuṭṭhānaṃ bhāvanāsacchikiriyāsiddhi sīlakkhandhādipārisuddhīti evamādayo veditabbā.

Tattha yesaṃ kilesādīnaṃ vasena patiṭṭhāti saṃsīdati, yesañca abhisaṅkhārādīnaṃ vasena āyūhati nibbuyhati, ubhayametaṃ samudayasaccaṃ, tappabhāvitā tadubhayanissitā ca khandhā dukkhasaccaṃ, tadubhayamattho, ''appatiṭṭhaṃ anāyūha''nti adhippetassa atthassa paṭicchannaṃ katvā desanā upāyo mānaniggaṇhanavasena tassā devatāya saccābhisamayakāraṇabhāvato patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepopadesena caturoghanirattharaṇatthikehi antadvayarahitā majjhimā paṭipatti paṭipajjitabbāti ayamettha bhagavato āṇattīti ayaṃ **desanāhāro**.

Parasaṃsayapakkhandanatāya ñātukāmatāya ca **kathaṃ nū**ti pucchāvasena vuttaṃ? Abhimukhabhāvato ekapuggalabhāvato ca ''tva''nti vuttaṃ. Paramukkaṃsagatassa garubhāvassa anaññayogyassa saddhammadhurassa paridīpanato sādhūti marisasīlādiguṇatāya **''mārisā''**ti vuttaṃ. Avahananato rāsibhāvato ca **''ogha''**nti vuttaṃ. Ñātuṃ icchitassa atthassa katattā pariyosāpitattā **''itī''**ti vuttaṃ. Saṃsīdanalakkhaṇassa patiṭṭhānassa akātabbato sabbaso ca akatattā. **''Appatiṭṭha''**nti vuttaṃ. Tayidaṃ akaraṇaṃ ekaṃsikanti **kho**ti avadhāraṇavasena vuttaṃ. Tassa ca appatiṭṭhānassa sasantatigatattā ''tva''nti ca pucchitattā **''aha''**nti vuttaṃ. Devatāya sambodhanato piyālapanato ca, **''āvuso''**ti vuttaṃ. Nibbuyhanalakkhaṇassa āyūhanassa akātabbato sabbaso ca akatattā **anāyūha**nti vuttaṃ. Tiṇṇākārassa oghānaṃ anicchitabhāvato eva tattha saṃsayassa anapagatattā oghataraṇassa ca avisesattā **''yathā kathaṃ panā''**ti vuttaṃ. Tathā saṃsīdanalakkhaṇaṃ patiṭṭhānaṃ saṃsāre ca saṇṭhānanti anatthantarattā abhinnakālikaṃ. Tathā nibbuyhanalakkhaṇaṃ āyūhanaṃ sammāpaṭipattiyā ativattananti anatthantarattā abhinnakālikanti vuttaṃ **''yadā svāhaṃ…pe… tadāssu nibbuyhāmī''**ti. Tadubhayassa paṭipakkhabhāvato paṭibāhanato ca oghātiṇṇāti vuttaṃ **''evaṃ khvāhaṃ…pe… oghamatari''**nti.

Ekabuddhantarantarikattā sudūrakālikatāya **''cirassa''**nti vuttaṃ. Antarā adiṭṭhapubbatāya vimhayanīyatāya ca **''vatā''**ti vuttaṃ. Tadā upalabbhamānatāya attapaccakkhatāya ca **''passāmī''**ti vuttaṃ. Bāhitapāpato brahmassa ca ariyamaggassa aṇanato paṭivijjhanato **''brāhmaṇa''**nti vuttaṃ. Kilesasantāpavūpasamanato dukkhasantāpavūpasamanato ca sabbaso nibbutattā **''parinibbuta''**nti vuttaṃ. Taraṇapayogassa nibbattitattā upari taritabbābhāvato ca **''tiṇṇa''**nti vuttaṃ. Ñāṇacakkhunā oloketabbato lujjanato palujjanato ca ''loke''ti vuttaṃ. Visayesu sañjanato jātabhāvato **''visattika''**nti vuttaṃ. Ñāṇassa paccakkhabhāvato nigamanato ca **''ida''**nti vuttaṃ. Bhāsitattā parisamattattā ca

‘‘avocā’’ti vuttaṃ. Paṭhamaṃ gahitattā paccāmasanato ca ‘‘sā devatā’’ti vuttaṃ. Paṭikkhepassa abhāvato atthassa anumoditabbato **‘‘samanuñño’’**ti vuttaṃ. Vineyyānaṃ sāsanato paramatthasampattito ca **‘‘satthā’’**ti vuttaṃ. Cakkhupathātikkamena tirobhāvūpagamanato **‘‘antaradhāyī’’**ti vuttanti ayaṃ anupadavicayato **vicayahāro**.

Appatiṭṭhānānāyūhanehi oghataraṇaṃ yujjati kilesābhisaṅkhāravijahanena pārasampattisamijjhanato. Sabbakilesa-taṇhādiṭṭhi-taṇhāyatana-sassatādivasena santiṭṭhato saṃsāre saṃsīdanaṃ hotīti yujjati kāraṇassa suppatiṭṭhitabhāvato. Abhisaṅkharaṇakicce kilesābhisaṅkhāre vijjamāne sabbadiṭṭhābhinivesa-atidhāvanābhinivesādīnaṃ vasena āyūhantassa saṃsāramahoghena nibbuyhanaṃ hotīti yujjati sammāpaṭipattiyā ativattanato. Brahmassa ariyamaggassa aṇanato paṭivijjhanato brāhmaṇabhāvo yujjati bāhitapāpattā. Sammadeva santadhammasamadhigamato parinibbutabhāvo yujjati sabbaso savāsanapahīnakilesattā. Tathā ca visattikāya tiṇṇabhāvo yujjati yathā yāya lesopi na dissati, evaṃ aggamaggena tassā samucchinnattāti ayaṃ **yuttihāro**.

Kilesavaṭṭavasena patiṭṭhānaṃ visesato kammavaṭṭassa padaṭṭhānaṃ. Abhisaṅkhāravasena āyūhanañca vipākavaṭṭassa padaṭṭhānaṃ. Appatiṭṭhānānāyūhanāni oghataraṇassa padaṭṭhānaṃ, oghataraṇaṃ anupādisesanibbānassa. Taṇhāvasena patiṭṭhānassa assādānupassitā padaṭṭhānaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52, 56).

Khandhāvijjā-phassa-saññā-vitakkāyonisomanasikāra-pāpamittaparatoghosā diṭṭhivasena patiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Yathāha – **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.124) ‘‘khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhāna’’ntiādi. Taṇhādiṭṭhābhinandanaavasesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa padaṭṭhānaṃ. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādiṭṭhādivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ padaṭṭhānabhāvo vattabbo. Sesamettha pāḷito eva suniddhāriyaṃ. Ayaṃ **padaṭṭhānahāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena vissajjentena niyyānāvahā sammāpaṭipatti gahitā ekantato oghanittharaṇūpāyabhāvato. Taggahaṇena ca sabbepi sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā gahitā honti niyyānalakkhaṇena ekalakkhaṇattāti ayaṃ **lakkhaṇahāro**.

Nidānamassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodhoti vuttovāyamattho. Aññepi ye imaṃ desanaṃ nissāya oghataraṇūpāyaṃ paṭivijjhanti, tepi imissā desanāya nidānanti daṭṭhabbā. ‘‘Kathaṃ nu kho imaṃ desanaṃ nissāya sammadeva paṭivijjhantā catubbidhampi oghaṃ tarantā sakalasaṃsāramahoghato nitthareyyuṃ, pare ca tattha patiṭṭhapeyyu’’nti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ,** taṃ ‘‘eva’’ntiādinidānapadānaṃ ‘‘katha’’ntiādipāḷipadānañca aṭṭhakathāya tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena sukarattā ativitthārabhayena na vitthārayimha.

Pada-padattha-desanā-nikkhepa-suttasandhi-vasena pañcavidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi,** yo ‘‘kiriyākārakasambandho’’ti vutto. Nānānusandhikassa taṃtaṃanusandhīti sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi,** yā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘pucchānusandhi ajjhāsayānusandhi yathānusandhī’’ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. **Nikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **papañcasūdanīṭīkāyaṃ** vuttanayena gahetabbaṃ. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavasena veditabbā.

‘‘Kasmā panettha oghataraṇasuttameva paṭhamaṃ nikkhitta’’nti nāyamanuyogo katthaci na pavattati? Apica ‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatari’’nti patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepavasena antadvayavivajjanamukhena vā majjhimāya paṭipadāya vibhāvanato sabbapaṭhamamidaṃ suttaṃ idha nikkhittaṃ. Antadvayaṃ anupagamma majjhimāya paṭipattiyā saṅkāsanaparañhi buddhānaṃ sāsananti.

Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā –

‘‘Appatiṭṭhaṃ…pe… anāyūhaṃ oghamatari’’nti ayaṃ desanā –

‘‘Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito;
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ.

‘‘Virato kāmasaññāya, rūpasaṃyojanātigo;
Nandīrāgaparikkhīṇo, so gambhīre na sīdati; (Saṃ. ni. 1.96);
Saddhāya tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 186);

‘‘Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañcasaṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccati. (saṃ. ni. 1.5; dha. pa. 370);

‘‘Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;
Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pāragū. (su. ni. 777; mahāni. 6; netti. 5);

‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha’’nti. (saṃ. ni. 5.384, 409; mahāni. 191; cūḷani. pārāyanānugītigāthāniddesa 107; paṭhamavagga 121; netti. 170) –

Evamādīhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **catubyūho hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha saṃkilesavasena patiṭṭhānaṃ āyūhanañca. Tena ayonisomanasikāro dīpito, santakilesavasena anāyūhanena yonisomanasikāro. Tattha ayonisomanasikaroto taṇhāvijjā pavaḍḍhati. Tesu taṇhāgahaṇena ca taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Avijjāgahaṇena avijjāmūlakaṃ sabbaṃ bhavacakkaṃ āvattati. Yonisomanasikāraggahaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti catubbidhañca sampatticakkaṃ. Patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena pana sammāpaṭipatti dīpitā, sā ca saṅkhepato sīlādisaṅgahā. Tattha sīlaggahaṇena ekādasa sīlānisaṃsā āvattanti, samādhiggahaṇena pañcaṅgiko sammāsamādhi pañcaññāṇiko sammāsamādhi samādhiparikkhārā ca āvattanti. Paññāgahaṇena paññā ca sammādiṭṭhīti sammādiṭṭhisudassanā sabbepi ariyamaggadhammā āvattantīti ayaṃ **āvatto hāro**.

Patiṭṭhānaṃ kilesādivasena sattavidhaṃ. Āyūhanaṃ abhisaṅkhārādivasena sattavidhaṃ. Tathā tappaṭipakkhato appatiṭṭhānaṃ anāyūhanañca. Ayamettha dhammavibhatti. Padaṭṭhānabhūmivibhattiyo pana heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Ayaṃ **vibhattihāro**.

Pubbabhāgappaṭipadaṃ sammadeva sampādetvā samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā bhāvanaṃ ussakkento kilesādīnaṃ dūrīkaraṇato tesaṃ vasena asaṃsīdanto anibbuyhanto appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghaṃ tarati. Kilesādīnaṃ vasena pana saṃsīdanto nibbuyhanto saṃsāre patiṭṭhānato āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā āyūhanato oghaṃ na taratīti ayaṃ **parivatto hāro**.

Appatiṭṭhaṃ asantiṭṭhanto asaṃsīdanto anibbisaṃ anavinibbisanti pariyāyavacanaṃ, anāyūhaṃ anibbuyhanto acetento apakappentoti pariyāyavacanaṃ, oghaṃ kilesasamuddanti pariyāyavacanaṃ, atari atikkami accavāyīti pariyāyavacanaṃ. Iminā nayena sesapadesupi pariyāyavacanaṃ veditabbanti ayaṃ **vevacano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhaṃ āyūhanti kilesānaṃ kiccakaraṇapaññatti. Pariyuṭṭhānānaṃ vibhāvanapaññatti. Abhisaṅkhārānaṃ viruhanapaññatti. Taṇhāya assādapaññatti. Diṭṭhiyā parinipphandanapaññatti. Bhavadiṭṭhiyā bhavābhinivesapaññatti. Vibhavadiṭṭhiyā

vipallāsapaññatti. Kāmasukhānuyogassa kāmesu anugijjhanapaññatti. Attakilamathānuyogassa attaparitāpanapaññatti. Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti pana abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti. Pariññeyyadhammānaṃ pariññāpaññatti. Oghamatarinti pahātabbadhammānaṃ pahānapaññatti. Maggassa bhāvanāpaññatti. Nirodhassa sacchikiriyāpaññattīti ayaṃ **paññattihāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhānāyūhanaggahaṇena oghaggahaṇena ca samudayasaccaṃ gahitaṃ. Appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ atarinti pana padattayena maggasaccaṃ gahitaṃ, hetugahaṇena ca hetumato gahaṇaṃ siddhamevāti dukkhanirodhasaccāni atthato gahitānevāti ayaṃ saccehi otaraṇā. Tattha ye lokiyā pañcakkhandhā, yesaṃ vasena patiṭṭhānāyūhanasiddhi. Ye lokuttarā cattāro khandhā, yesaṃ vasena oghataraṇasiddhi. Ayaṃ khandhamukhena otaraṇā. Ye eva pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, te cattāro khandhā dvāyatanāni dve dhātuyoti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇā. Tathā appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhānāyūhanaggahaṇena kilesābhisaṅkhārādīnaṃ gahaṇaṃ. Kilesābhisaṅkhārādayo oghā ca saṅkhārakkhandhā dhammāyatanaṃ dhammadhātu ca, appatiṭṭhānānāyūhanaggahaṇena oghataraṇavacanena ca saha vipassanāya maggo kathito. Evañca saṅkhārakkhandho dhammāyatanaṃ dhammadhātu ca gahitāti evampi khandhamukhena āyatanamukhena dhātumukhena otaraṇā. Vipassanā ce aniccānupassanā, animittamukhena vimokkhamukhaṃ, dukkhānupassanā ce, appaṇihitavimokkhamukhaṃ, anattānupassanā ce, suññatavimokkhamukhanti evaṃ vimokkhamukhena otaraṇaṃ. Magge sekkhā sīlakkhandhādayo dhammāyatanadhammadhātū anāsavā ca evampi kho khandhādimukhena otaraṇāti ayaṃ **otaraṇo hāro**.

Appatiṭṭhanti ārambho. **Anāyūha**nti padasuddhi, no ārambhasuddhi, tathā **ogha**nti. **Atari**nti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayaṃ **sodhano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiṭṭhiādivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ sādhāraṇato paṭikkhepacodanāti katvā **oghamatari**nti taṃ vikappetvā visesavacanaṃ. Oghataraṇañhi cattāro ariyamaggā. Tattha paṭhamadutiyamaggā avisesena diṭṭhoghataraṇaṃ, tatiyamaggo kāmoghataraṇaṃ, aggamaggo sesoghataraṇanti ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

Kilesavasena patiṭṭhānassa ayonisomanasikāro hetu. Abhisaṅkhāravasena āyūhanassa kilesā hetū. Appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ pana yathākkamaṃ yonisomanasikārapahānāni hetū. Saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassanā taṇhāvasena yathārahaṃ tassa hetū. Tenāha bhagavā – ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti. Khandhāvijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikārapāpamittaparatoghosā diṭṭhivasena patiṭṭhānassa hetū. Tenāha – **paṭisambhidāmagge** ‘‘khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhāna’’ntiādi. Taṇhābhinandanā avasesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa hetū. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādiṭṭhivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ hetuvibhāgo niddhāretabbo, tabbipariyāyena appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ. Kilesuppādane hi sammadeva ādīnavadassanaṃ appatiṭṭhānassa hetū, abhisaṅkharaṇe ādīnavadassanaṃ anāyūhanassa hetū, vipassanāya ussukkāpanaṃ oghataraṇassa hetūti ayaṃ **parikkhāro hāro**.

Yathāvuttavibhāgehi patiṭṭhānāyūhanehi catubbidhassapi oghassa parisuddhi. Appatiṭṭhānānāyūhanehi pana sotānaṃ saṃvaro sabbaso pidhānañcāti catubbidhassapi oghassa visesato pidhānaṃ appavattikaraṇaṃ. Ariyamaggassa bhāvanāya hi kilesavasena patiṭṭhānaṃ abhisaṅkhāravasena āyūhanaṃ upacchinnaṃ, tassa sabbepi oghā tiṇṇā sammatiṇṇā pahīnā hontīti ayaṃ **samāropano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhāgahaṇena taṇhāvijjā gahitā. Tāsaṃ hi vasena satto tattha tattha bhave patiṭṭhāti. Āyūhanaggahaṇena tappaccayā abhisaṅkhāradhammā gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā. Tesaṃ yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkhā, te ‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatari’’nti padehi pakāsitā honti, tesu samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi sā ‘‘rāgavirāgā avijjāvirāgā’’ti visesetvā

vuccati. Tattha taṇhāvijjā abhisaṅkhāro ca samudayasaccaṃ, tesaṃ adhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā oghataraṇapariyāyena vuttā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyā-sāṭheyyamānātimāna-madappamāda-pāpicchatā-pāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītamanasikāra-kodhūpanāha-makkhapaḷāsa-issāmacchariya-sārambha- dovacassatā-bhavadiṭṭhiādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyāasāṭheyyādiaviparītamanasikārādivasena. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyānaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāvattassa nayassa bhūmi**.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato ‘‘appatiṭṭha’’ntiādivacanehi ca tīṇi akusalamūlāni tīṇi kusalamūlāni ca siddhāni eva honti. Idhāpi lobho sabbāni sāsavakusalamūlāni āyūhanadhammā ca samudayasaccaṃ, tannibbattā tesaṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā yojetabbā. Phalaṃ panettha vimokkhattayavasena niddhāretabbaṃ, tīhi akusalamūlehi tividhaduccarita-saṃkilesamalavisamaakusalasaññā-vitakkādivasena akusalapakkho netabbo, tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucarita-samakusalasaññā-vitakka-samādhi-vimokkhamukhādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe ‘‘subha’’nti, dukkhe ‘‘sukha’’nti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena ‘‘anicce nicca’’nti anattani ‘‘attā’’ti vipallāsā veditabbā. Tesaṃ paṭipakkhato ‘‘appatiṭṭha’’ntiādivacanehi ca laddhehi sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe ‘‘subha’’nti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe ‘‘sukha’’nti vipariyesaggāhī ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā vuttena vīriyasaṃvarabhūtena vīriyabalena paṭipakkhaṃ vinodento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ viddhaṃsetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce ‘‘nicca’’nti ayāthāvaggāhī samathabalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ taṅkhaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho santati-samūha-kiccārammaṇa-ghanavañcitatāya phassādidhammapuñjamatte anattani ‘‘attā’’ti micchābhinivesī catukoṭikasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃsetvā sāmaññaphalaṃ sacchikaroti. Subhasaññāsukhasaññādīhi catūhi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmaññaphalāni, catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayoga-kāyagantha-agati-taṇhuppādupādāna-sattaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo, tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhāna-vihārādhiṭṭhāna-sukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāniddhipādādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi**.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtadhammālocanaṃ **disālocanaṃ,** tesaṃ samānayanaṃ **aṅkuso**ti pañcapi nayā idha niyuttāti veditabbā. Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne nibbedhasekkhabhāgiyaṃ byatirekamukhena patiṭṭhānāyūhanāni gahitānīti saṃkilesanibbedhasekkhabhāgiyaṃ cāti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattādhiṭṭhānaṃ ñāṇañeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalaṃ anuññātanti veditabbaṃ.

Oghataraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nimokkhasuttavaṇṇanā

2. **Paṭhamamāgata**nti saṃvaṇṇanāvasena paṭhamasuttādīsu paṭhamaṃ āgatapadaṃ. **Uttānattha**nti pākaṭatthaṃ. Apubbaṃyeva hi duviññeyyatthañca padaṃ saṃvaṇṇetabbaṃ. **No**ti pucchāyaṃ **nu**-saddena samānattho nipātoti āha **''jānāsi noti jānāsi nū''**ti. Vaṭṭato nimuccanti tena sattāti **nimokkho,** maggo. So ca pamuccanti tenāti **pamokkho,** pamuccanante pana adhigantabbattāphalaṃ ''pamokkho''ti vuttaṃ, yathā arahattaṃ ''rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo''ti vuttaṃ. **Te**ti sattā. **Viviccatī**ti visuṃ asammisso hoti, vigacchatīti attho. Viviccati dukkhaṃ etasmāti **viveko**. Dutiyavikappe pana sakalavaṭṭadukkhato sattā nimuccanti ettha pamuccanti viviccanti cāti **nimokkho pamokkho viveko,** nibbānanti attho veditabbo. **Etthā**ti ca nimittatthe bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇattho **kho**-kāro ''assosi kho''tiādīsu viya.

Nandīmūlako bhavo **nandībhavo** purimapade uttarapadalopena ''sākabhakkho patthavo sākapatthavo''ti yathā. Paṭhamaṃ kammavaṭṭapadhānaṃ atthaṃ vatvā puna kilesakammānaṃ vasena ubhayappadhānaṃ atthaṃ vadanto **''nandiyā cā''**tiādimāha. **Purimanaye**ti nandīmūlako kammabhavo nandībhavoti etasmiṃ pakkhe. **Nandībhavenā**ti nandībhavapadena. **Tividhakammābhisaṅkhāravasenā**ti puññābhisaṅkhārādivasena kāyasaṅkhārādivasena ca tippakārassa kammābhisaṅkhārassa vasena. **Saṅkhārakkhandho gahito** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassa. **Saññāviññāṇehī**ti ''saññāviññāṇasaṅkhayā''ti evaṃ vuttasaññāviññāṇapadehi. **Taṃsampayuttā cā**ti tena yathāvuttasaṅkhārakkhandhena samaṃ yuttā eva. **Dve khandhā**ti saññāviññāṇakkhandhā.

Nanu ettha vedanākkhandho na gahitoti? No na gahitoti dassento **''tehi panā''**tiādimāha. **Tīhi khandhehī**ti saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhehi. **Gahitāva** avinābhāvato. Na hi vedanārahito koci cittuppādo atthi. **Anupādiṇṇakāna**nti kusalākusalānaṃ. Na hettha kiriyākhandhānaṃ appavatti adhippetā. **Appavattivasenā**ti anuppattidhammatāpattivasena. Nibbattanavasena kammakilesehi upādīyatīti **upādi,** pañcakkhandhā. Upādino seso **upādiseso,** saha upādisesenāti **saupādisesaṃ**. **Nibbānaṃ kathitaṃ** sakalakammakilesavūpasamatthassa jotitattā. Heṭṭhā dvīhi padehi anupādiṇṇakakkhandhā gahitāti ''vedanāna''nti ettha upādiṇṇakaggahaṇaṃ yuttanti āha **''upādiṇṇakavedanāna''**nti. **Nirodhenā**ti tappaṭibaddhachandarāganirodhavasena nirujjhanena. **Upasamenā**ti accantūpasamena appavattanena. Evañca katvā ca-saddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Tesa**nti tassā vedanāya taṃsampayuttānañca tiṇṇaṃ khandhānaṃ. **Vatthārammaṇavasenā**ti vatthubhūtānaṃ channaṃ ārammaṇabhūtānañca sabbesampi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ vasena.

Kasmā pana heṭṭhā cattāro arūpakkhandhāyeva vuttā, rūpakkhandho na gahitoti? Visesabhāvato. Saupādisesanibbānappattiyañhi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ viya anupādiṇṇakarūpadhammānaṃ appavattiyeva natthi. **Dutiyanaye**ti nandiyā ca bhavassa cāti etamhi pakkhe. Nandiggahaṇena saṅkhārakkhandho gahito taṃsahacaraṇato. **Upapattibhavasaṅkhāto rūpakkhandho**ti upādiṇṇakarūpadhammameva vadati. Taggahaṇeneva ca tannimittakāni utuāhārajāni, viññāṇaggahaṇena cittajānīti catusantatirūpassapettha gahitatā veditabbā. **Saññādīhī**ti saññāviññāṇavedanāgahaṇehi tayo khandhā gahitā, tañca kho upādiṇṇā anupādiṇṇāti vibhāgaṃ akatvā avisesato. Avisesena hi pañcannaṃ khandhānaṃ appavatti nibbānaṃ. Tenāha **''evaṃ…pe… nibbānaṃ kathitaṃ hotī''**ti. ''Nibbāna''nti hi idha amatamahānibbānaṃ adhippetaṃ. **Imameva ca naya**nti idaṃ yathāvuttaṃ dutiyameva. Cattāro mahānikāye dhāretīti **catunikāyiko**. Bhaṇḍikanāmako thero **bhaṇḍikatthero. Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Nibbānavasenevā**ti paṭhamanaye saupādisesanibbānassa anupādisesanibbānassa ca, dutiye pana ''amatamahānibbānassā''ti sabbathāpi nibbānasseva vasena bhagavā desanaṃ niṭṭhapesi samāpesīti.

Nimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanīyasuttavaṇṇanā

3. Anekatthattā dhātusaddānaṃ upasaggavasena atthavisesavācako hotīti āha **''upanīyatīti parikkhīyati nirujjhatī''**ti. Vinassatīti attho. Upanīyatīti vā saraseneva jīvitassa maraṇūpagamanaṃ vuttanti āha – **''upagacchati vā, anupubbena maraṇaṃ upetīti attho''**ti. Kāmañcettha ''upanīyatī''ti padaṃ apākaṭakammavisesaṃ vuttaṃ. Yathā pana ''sabbaṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbaṃ yobbanaṃ jarāpariyosānaṃ, sabbaṃ jīvitaṃ maraṇapariyosāna''nti, ''upanīyati jīvita''nti vuttattā **''maraṇaṃ upetī''**ti vuttaṃ. Kammakattuvasena hetaṃ vuttaṃ.

Idāni kammasādhanavasena atthaṃ dassetuṃ **''yathā vā''**tiādi vuttaṃ. **Gopālena gogaṇo nīyati** yathicchitaṃ ṭhānaṃ. Jīvanti tena sattā, sahajātadhammā vāti **jīvitaṃ,** tadeva tesaṃ anupālane ādhipaccasabbhāvato **indriya**nti āha **''jīvitanti jīvitindriya''**nti **paritta**nti ittaraṃ. Tenāha **''thoka''**nti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa maraṇakiccanti adhippetanti āha **''sarasaparittatāya cā''**tiādi. **Āyū**ti ca paramāyu idhādhippetaṃ, tañca ajjakālavasena veditabbaṃ.

Imasmiñhi buddhuppāde ayaṃ kathāti jīvitassa atiittarabhāvadīpanaparā ayaṃ desanā. Jīvitindriyavasena jīvitakkhayaṃ niyamento **''ekacittappavattimattoyevā''**ti āha, ekassa cittuppādassa pavattikkhaṇamatto evāti attho. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā nāmā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **pavattamāna**nti nemirathīsā vattantī ekeneva nemippadesena pavattati ekasmiṃ khaṇeti adhippāyo. **''Ekeneva tiṭṭhatī''**ti etthāpi eseva nayo. **Ekacittakkhaṇika**nti ekacittakkhaṇamattavantaṃ. **Tasmiṃ citte**ti tasmiṃ yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ citte. **Niruddhamatte**ti niruddhabhāvappattamatte. **Niruddhoti vuccatī**ti matoti vuccati taṃsamaṅgī satto paramatthato. Avisesaviduno pana aviññāyamānantarena anusandhānassa niruddhanaṃ nirodhaṃ sallakkhenti. Yathāvuttamatthaṃ suttena vibhāvetuṃ **''yathāhā''**tiādi vuttaṃ. Tena tīsupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanaṃ maraṇaṃ cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvitanti jīvitindriyaṃ. **Attabhāvo**ti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā adhippetā. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhā vedanā, upekkhāpi idha sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Kevalā**ti attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekakena cittena sahitā. **Lahuso vattate khaṇo**ti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddhaṃ niruddhāti vattabbā ye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhā**ti ye vā idha pavattiyaṃ tiṭṭhamānassa dharantassa bhaṅgappattiyā niruddhā khandhā, **sabbepi sadisā** te sabbepi ekasadisā **gatā** atthaṅgatā **appaṭisandhiyā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā. Yathā hi cutikhandhā na nibbattanti, evaṃ tato pubbepi khandhā. Tasmā ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti ''anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissatī''ti vattabbato. **Paccuppannena** vattamānena cittena **jīvati** jīvamāno nāma hoti, na jīvittha na jīvissati. **Cittabhaṅgā mato loko**ti cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṃ loko paramatthato mato nāma hoti ''atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissatī''ti vattabbato, niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṃ santepi **paññatti paramatthiyā,** yāyaṃ taṃ taṃ pavattaṃ cittaṃ upādāya ''tisso jīvati, phusso jīvatī''ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha paramatthiyā paramatthabhūtā. Tathā hi vuttaṃ ''nāmagottaṃ na jīratī''ti (saṃ. ni. 1.76).

Na santi tāṇāti jaraṃ upagatassa tato taṃnimittaṃ yaṃ vā pāpakārino pāpakammānaṃ upaṭṭhānavasena puññakārino piyavippayogavasena cittadukkhaṃ ubhayesampi bandhanacchedanādivasena vitujjamānaṃ anappakaṃ sarīradukkhaṃ sammohappatti ca hoti, tato tāyantā na santi. Tenāha – **''tāṇaṃ leṇaṃ saraṇaṃ bhavituṃ samatthā nāma keci natthī''**ti. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ,** bhayanimittanti āha **''bhayavatthū''**ti. Taggahaṇena ca cittutrāsalakkhaṇaṃ bhayaṃ gahitameva, sati nimitte nemittaṃ santamevāti. **Pubbacetana**nti ekāvajjanavīthiyaṃ nānāvajjanavīthiyaṃ sampavattaṃ upacārajjhānacetanaṃ. **Aparacetana**nti vasībhāvāpādanavasena parato samāpajjanavasena ca pavattaṃ samāpatticetanaṃ. **Muñcacetana**nti vikkhambhanavasena

pavattaṃ paṭhamappanācetanaṃ. Kusalajjhānassa vipākajjhāneva labbhamānaṃ sukhaṃ **jhānasukhaṃ**. Iṭṭhapariyāyo cettha sukha-saddo. Jhāne apekkhā **jhānanikanti**. Jhānassa assādavasena pavatto lobho **jhānassādo**. Yena te te brahmāno jhānato vuṭṭhāya ''aho sukhaṃ aho sukha''nti vācaṃ nicchāresunti. Yathā devā sukhabahulā tihetupaṭisandhikāvāti paṭipajjantā jhānaṃ adhigantuṃ bhabbā, na itareti **''kāmāvacaradevesū''**ti vuttaṃ. Kāmāvacarā ca uparidevā ca **kāmāvacaradevā**ti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tena manussānampi ekaccānaṃ sabbesampi vā saṅgaho siddho hoti patthanāparikappanāya visayabhāvato. Tenāha **''aho vatime ca…pe… tiṭṭheyyu''**nti. Thullāni phusitāni vipphurāni etthāti thullaphusitako, kālo, deso vā. Tasmiṃ **thullaphusitake**.

''Puññāni kayirātha sukhāvahānī''ti vuttattā **''aniyyānikaṃ vaṭṭakathaṃ kathetī''**ti vuttaṃ. Lujjanapalujjanaṭṭhena loko, kilesehi āmasitabbato āmisañcāti **lokāmisaṃ**. Nippariyāyāmisaṃ pana loke āmisantipi **lokāmisaṃ**. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti pariyāyo, leso, kāraṇaṃ vāti āha **''nippariyāyena cattāro paccayā''**ti, vaṭṭassa ekantato bālalokeheva āmasitabbabhāvato pariyāyāmisatā vuttā. **Idha pari..pe… adhippetaṃ** vivaṭṭapaṭiyogino icchitattā. Catupaccayāpekkhañhi pahānaṃ. Ekaccassa sakalavaṭṭāpekkhappahānassapi paccayo hotīti **''vaṭṭatiyevā''**ti sāsaṅkaṃ vadati. Vūpasamati ettha sakalavaṭṭadukkhanti **santi,** asaṅkhatadhātūti āha **''nibbānasaṅkhāta''**nti.

Upanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accentisuttavaṇṇanā

4. Kālayanti khepentīti **kālā**. Purebhattādayo hi kālā dhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānāpi lokasaṅketamattasiddhā tassāyeva dhammappavattiyā gatagatāya anivattanato taṃ taṃ dhammappavattiṃ khepentā vināsayantā viya sayañca tāhi saddhiṃ accentā viya honti. Tenāha – ''kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā''ti (jā. 1.2.190). **''Tarayanti rattiyo''**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. ''Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno''ti vuccamānattā puggalaṃ maraṇūpagamanāya tarayantīti attho vutto. **Vayoguṇā**ti ettha koṭṭhāsā guṇā. Titthiyānaṃ hi carimacittena sakalacitte vayasamūhe vayasamaññāti āha – **''paṭhamamajjhimapacchimavayānaṃ guṇā, rāsayoti attho''**ti. **Ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho** ''vākaciraṃ nivāsesiṃ, dvādasaguṇamupāgata''ntiādīsu (bu. vaṃ. 2.30) viya. ''Tandiguṇāhaṃ karissāmi, diguṇaṃ diguṇaṃ vaddheyyā''ti ca evamādīsu pana **tabbhāvavuttiattho guṇaṭṭho**.

> ''Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma sahassato''ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76) –

Ādīsu **pasaṃsaṭṭho guṇaṭṭho** daṭṭhabbo. ''Vayoguṇā anupubbaṃ jahantī''ti ettha attho ''accenti kālā''ti ettha vuttanayo eva. **Paṭhamamajjhimavayā**ti paṭhamaggahaṇañcettha vayassa gatassa apunarāvattidassanatthaṃ kataṃ. Tenevāha – **''maraṇakkhaṇe pana tayopi vayā jahantevā''**ti.

Ettha ca pāḷiyaṃ ''accenti kālā''ti sāmaññato kālassa apagamanaṃ dassitaṃ, puna taṃ visesatopi dassetuṃ itaradvayaṃ vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana mudindriyassa vasena ''vayoguṇā anupubbaṃ jahantī''ti vuttaṃ, majjhimindriyassa vasena ''tarayanti rattiyo''ti vuttanti adhippāyena **''kālāti purebhattādayo kālā''**ti vuttaṃ. Tasmā tattha **ādi-**saddena pacchābhattapaṭhamayāma-muhuttakālādi-kālakoṭṭhāso eva aṇupabhedo kālavibhāgo gahitoti veditabbo. **Sesa**nti idha dvīsu gāthāsu pacchimaddho. So hi idha atthato adhigatattā anantarasutte ca vuttattā atidisito.

Accentisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Katichindasuttavaṇṇanā

5. **Chindanto**ti samucchindanto. **Kati chindeyyā**ti kittake pāpadhamme samucchindeyya, anuppattidhammataṃ pāpeyya. **Sesapadesupī**ti sesesupi dvīsu padesu. Jahanto kati jaheyya, bhāvento kati uttari bhāveyyāti imamatthaṃ **''eseva nayo''**ti iminā atidisati. Catutthapadassa pana attho sarūpeneva dassito. **Atthato eka**nti bhāvatthato ekaṃ. Yadi evaṃ kimatthaṃ pariyāyantaraṃ gahitanti āha **''gāthābandhassa panā''**tiādi. Atthato ettha punarutti atthevāti āha **''saddapunaruttiṃ vajjayantī''**ti. Saṅgaṃ atikkamayatīti **saṅgātigo**ti āha **''ayamevattho''**ti.

Oraṃ vuccati kāmadhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena tañca bhajantīti **orambhāgiyāni**. Tattha ca kammaṃ tabbipākaṃ satte dukkhaṃ, kammunā vipākaṃ, sattena dukkhaṃ saṃyojentīti **saṃyojanāni,** sakkāyadiṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-kāmarāga-paṭighā. Uddhaṃ vuccati catasso arūpadhātuyo, vuttanayena taṃ bhajantīti **uddhambhāgiyāni, saṃyojanāni** rūpārūparāgamānuddhaccāvijjā. **Āropitavacanānurūpeneva evamāhā**ti ''pañca chinde pañca jahe''ti evaṃ kathesi tassā devatāya sukhaggahaṇatthaṃ. Na kevalaṃ tāya devatāya vuttavacanānurūpato eva, atha kho tesu saṃyojanesu vattabbākāratopīti dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. Tena orambhāgiyasaṃyojanāni nāma garūni ducchedāni gāḷhabandhanabhāvato, tasmā tāni sandhāya **''pañca chinde''**ti vuttaṃ.

Uddhambhāgiyasaṃyojanāni pana lahūni succhedāni heṭṭhā pavattitānukkamena bhāvanānayena pahātabbato, tasmā tāni sandhāya **''pañca jahe''**ti vuttaṃ. Tenāha **''pādesu baddhapāsasakuṇo viyā''**tiādi. **Visesa**nti bhāvanānaṃ visesaṃ vipassanābhāvanaṃ **bhāvento** uppādento vipaccento vaḍḍhento ca. Saṃsārapaṅke sañjanaṭṭhena rāgo eva saṅgo **''rāgasaṅgo''**. Esa nayo sesesupi. Yasmā ettha rāga-moha-diṭṭhi-tabbhāgiyasakkāyadiṭṭhi-sīlabbataparāmāsa-kāmarāgāvijjā atthato oghā eva, itare tadekaṭṭhā, tasmā bhagavā saṃyojanappahānasaṅgātikkamehi oghataraṇaṃ kathesi. **Lokiyalokuttarāni kathitāni** ''bhāvaye''ti pubbabhāgāya maggabhāvanāya adhippetattā.

Katichindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jāgarasuttavaṇṇanā

6. **Jāgarata**nti anādare sāmivacanaṃ. Tenāha **''indriyesu jāgarantesū''**ti. ''Vissajjanagāthāyaṃ panā''ti imassa padassa ''ayamattho veditabbo''ti iminā sambandho. Pucchāgāthāya pana attho imināva nayena viññāyatīti adhippāyo. **Pañca jāgarataṃ suttā**ti ettha ''suttā''ti padaṃ apekkhitvā **pañcā**ti paccattavacanaṃ ''jāgarata''nti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ ''pañcannaṃ jāgarata''nti. Tenāha – **''pañcasu indriyesu jāgarantesū''**ti, jāgarantesu baddhābhāvena sakiccappasutatāya sakiccasamatthatāya cāti attho. Sottaṃva **suttā** pamādaniddābhāvato. Tameva suttabhāvaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya dassetuṃ **''kasmā''**tiādi vuttaṃ. Pamajjati, pamādo vā etassa atthīti pamādo, tassa bhāvo **pamādatā,** tāya, pamattabhāvenāti attho.

Evaṃ gāthāya paṭhamassa pādassa atthaṃ vatvā dutiyassa vattuṃ **''evaṃ suttesū''**tiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayena veditabbo. Yasmā appahīnasupanakiriyāvasena sanīvaraṇassa puggalassa anuppannarāgarajādayo uppajjanti, uppannā pavaḍḍhanti, tasmā vuttaṃ **''nīvaraṇeheva kilesarajaṃ ādiyatī''**ti. Tenevāha **''purimā''**tiādi. Purimānaṃ pacchimānaṃ aparāparuppattiyā paccayabhāvo hettha ādiyanaṃ. **Pañcahi indriyehi parisujjhatī**ti maggapariyāpannehi saddhādīhi pañcahi indriyehi sakalasaṃkilesato visujjhati. Paññindriyameva hi anaññātaññassāmītindriyādīni, itarāni ca anvayānīti.

Jāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appaṭividitasuttavaṇṇanā

7. Pavattinivattitadubhayahetuvibhāgassa dhammassapi catusaccantogadhattā āha **''dhammāti catusaccadhammā''**ti. Cattāripi hi ariyasaccāni catusaccantogadhāni. **Appaṭividdhā**ti pariññābhisamayādivasena anabhisamitā. **Diṭṭhigatavādesū**ti diṭṭhigatasaññitesu vādesu. Diṭṭhigatehi te

pavattitā. **Ito paresa**nti ito sāsanikehi paresaṃ aññesaṃ. **Dhammatāyā**ti sabhāvena, sayamevāti attho. **Gacchantī**ti pavattanti diṭṭhivādaṃ paggayha tiṭṭhanti. **Parenā**ti diṭṭhigatikena. **Nīyantī**ti diṭṭhivādasaṅgaṇhane uyyojīyanti. Tenāha **''tatthā''**tiādi. **Pabujjhitu**nti pamādaniddāya paṭibujjhituṃ. **Paṭipadā** yathādesitassa dhammassa kathitatāya, paṭibujjhituṃ yoniso pavattiyamānattā **bhaddikā**.

Hetunāti ñāyena. **Kāraṇenā**ti catusaccānaṃ sambodhayuttiyā. Hatthatale āmalakaṃ viya sabbaṃ ñeyyaṃ jānātīti sabbaññū, teneva sabbaññutābhisambodhena buddhoti **sabbaññubuddho**. Paccekaṃ parehi asādhāraṇatāya visuṃ sayambhuñāṇena saccāni buddhavāti **paccekabuddho**. Paropadesena catusaccaṃ bujjhatīti **catusaccabuddho**. Tathā hi so sayambhutāya abhāvato kevalaṃ catusaccabuddhoti vuccati. Sutena sutamayañāṇena khandhādibhedaṃ ñeyyaṃ buddhavāti **sutabuddho**. Sabbaññubuddhapaccekabuddhe ṭhapetvā avasesā aggasāvakamahāsāvakāpi pakatisāvakāpi vītarāgā **avasesā khīṇāsavā. Tayopi purimā vaṭṭanti** sambuddhātiādivacanato. Sannivasati etenāti sannivāso, caritaṃ. Lokassa sannivāso **lokasannivāso,** tasmiṃ. Kāyaduccaritādibhede **visame**. Satisammosena **visame vā sattanikāye**. So hi visamayogato visamo. Rāgavisamādike **visame vā kilesajāte**. Taṃ visamaṃ pahāya taṃ visamaṃ ajjhupekkhitvā **samaṃ** sadisaṃ yuttarūpaṃ, purimakehi vā sambuddhehi **samaṃ** sadisaṃ **caranti** vattanti.

Appaṭividitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā

8. **Susammuṭṭhā**ti suṭṭhu ativiya sammuṭṭhā. Satta sekkhā hi susammusitā vinaṭṭhā. Kathaṃ pana te anadhigatā naṭṭhā nāma hontīti āha **''yathā hī''**tiādi. **Adhigatassā**ti adhigato assa. So vadantoti sambandho. **Sesa**nti ''dhammā''tiādi. **Purimasadisamevā**ti anantaragāthāya vuttasadisameva.

Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mānakāmasuttavaṇṇanā

9. Seyyādibhedaṃ mānaṃ appahāya taṃ paggayha vicaranto kāmento nāma hotīti āha **''mānaṃ kāmentassa icchantassā''**ti. Damati cittaṃ etenāti **damo,** satisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko damo. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti **damo,** indriyasaṃvaro. Kilese dameti pajahatīti **damo,** paññā. Upavasanavasena kāyakammādiṃ dametīti **damo,** uposathakammaṃ. Kodhūpanāhamakkhamānādike dameti vinetīti **damo,** adhivāsanakhanti. **Tenevā**ti ''damo''ti samādhipakkhikadhammānaṃ eva adhippetattā. ''Na monaṃ atthī''ti ca pāṭho. **Asamāhitassā**ti samādhipaṭikkhepo jotito.

Maccudheyyassa pārataraṇassa vuccamānattā **''monanti catumaggañāṇa''**nti vuttaṃ. Na hi tato aññena taṃ sambhavati. **Jānāti** asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhatīti attho. Maccu dhīyati etthāti **maccudheyyaṃ,** khandhapañcakaṃ maraṇadhammattā. **Tassevā**ti maccudheyyasseva. **Pāraṃ** paratīrabhūtaṃ nibbānaṃ. **Tareyyā**ti ettha taraṇaṃ nāma ariyamaggabyāpāroti āha **''paṭivijjheyya pāpuṇeyyā''**ti. Tathā hi vakkhati ''paṭivedhataraṇaṃ nāma vutta''nti. ''Na tareyya na paṭivijjheyya na pāpuṇeyya vā''ti ayamettha pāṭho yutto. Aññathā ''idaṃ vuttaṃ hotī''tiādivacanaṃ virujjheyya. **Eko araññe viharanto**ti ekākī hutvā araññe viharantoti attho.

Kāmaṃ heṭṭhimamaggehipi ekaccassa mānassa pahānaṃ labbhati. Aggamaggeneva pana tassa anavasesato pahānanti āha – **''arahattamaggena navavidhamānaṃ pajahitvā''**ti. Upacārasamādhipubbako appanāsamādhīti vuttaṃ **''upacārappanāsamādhīhī''**ti, na upacārasamādhimattena samādhimattaṃ sandhāya paccekaṃ vākyaparisamāpanassa ayujjanato. Na hi appanaṃ appattaṃ lokuttarajjhānaṃ atthi. **''Sucetaso''**ti cittassa ñāṇasahitatāya lakkhaṇavacananti āha **''ñāṇasampayuttatāyā''**tiādi. Tathā hi vakkhati ''sucetasoti ettha cittena paññā dassitā''ti. **''Sabbadhi**

vippamutto''ti sabbesu bhavādīsu visaṃsaṭṭhacitto sabbaso khandhādīhi visaṃyutto hotīti vuttaṃ **''sabbesu khandhāyatanādīsu vippamutto hutvā''**ti. Pariññāpaṭivedho sacchikiriyapaṭivedhena vinā natthīti āha **''tebhūmaka…pe… vutta''**nti.

Mānaṃ nissāya duccaritacaraṇato **māno nāmāyaṃ sīlabhedano**. **Tasmā**ti mānassa sīlapaṭipakkhabhāvato. **Iminā** paṭipakkhappahānakittanena. **Adhicittasikkhā kathitā** sarūpato evāti adhippāyo. Ettha **cittenā**ti su-saddena visesitacittena. **Tasmā**ti paññāya dassitattā. **Iminā**ti ''sucetaso''ti iminā padena. Adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti sīlādīnipi visesetvā vuttāni. Sambhave byabhicāre ca visesanavisesitabbatāti taṃ dassento **''adhisīlañca nāma sīle sati hotī''**tiādiṃ vatvā tadubhayaṃ vibhāgena dassetuṃ **''tasmā''**tiādi vuttaṃ. Paṭhamanayo saṅkaravasena pavattoti asaṅkaravasena dassetuṃ **''apicā''**tiādinā dutiyanayo vutto. **''Samāpannā''**ti etthāpi ''nibbānaṃ patthayantenā''ti ānetvā sambandho. Vipassanāya pādakabhāvaṃ anupagatāpi tadatthaṃ nibbattanādivasena samāpannāti ayamattho purimanayato viseso. Adhipaññāya panettha purimanayato viseso natthīti sā anuddhaṭā. **Samodhānetvā**ti pariyāyato sarūpato ca saṅgahetvā. **Sakalasāsana**nti tissannaṃ kathitattā eva sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsanaṃ kathitaṃ hotīti.

Mānakāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Araññasuttavaṇṇanā

10. **Santakilesāna**nti vūpasantakilesapariḷāhānaṃ. Yasmā sīlādiguṇasambhavaṃ tato eva bhayasantañca upādāya paṇḍitā ''santo''ti vuccanti, tasmā vuttaṃ **''paṇḍitānaṃ vā''**ti. Tenāha **''santo have''**tiādi. **Seṭṭhacārīna**nti seṭṭhacariyaṃ carantānaṃ. Yasmā puthujjanakalyāṇato paṭṭhāya bhikkhu maggabrahmacariyavāsaṃ vasati nāma, tasmā āha **''maggabrahmacariyavāsaṃ vasantāna''**nti. Ariyānaṃ pana mukhavaṇṇassa pasīdane vattabbameva natthi. **Mūlakammaṭṭhāna**nti pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Visabhāgasantatī**ti nānārammaṇesu pavattacittasantati. Sā hi vikkhepabyākulatāya appasannā samāhitacittasantatiyā visabhāgasantati. **Okkamatī**ti samādhisabhāgā cittasantati samathavīthiṃ anupavisati. **Cittaṃ pasīdatī**ti kammaṭṭhānanirataṃ bhāvanācittaṃ sandhāyāha, taṃ pasannaṃ hutvā pavattati. **Lohitaṃ pasīdatī**ti cittakālussiyassābhāvato lohitaṃ anāvilaṃ hoti. **Parisuddhāni honti** kāraṇassa parisuddhabhāvato. **Tālaphalamukhassa viya mukhassa vaṇṇo hotī**ti mukha-saddassa ādimhi pamuttapadena yojetabbo. Evañhi cassa pamuttaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti tālaphalamukhassa vaṇṇasampadāsadisattā. Tibhūmako **eva tebhūmako**.

Atītaṃ nānusocanti atītaṃ paccayalābhaṃ lakkhaṇaṃ katvā na socanti na anutthunanti. Jappanataṇhāya vasena na parikappantīti āha **''na patthentī''**ti. **Yena kenacī**ti itarītarena. **Taṅkhaṇe laddhenā**ti sannidhikāraparibhogābhāvamāha. **Tividhenapi kāraṇenā**ti tippakārena hetunā, tilakkhaṇasantosanimittanti attho.

Vināsanti vināsanahetuṃ. Vinassanti etehīti **vināso,** lobhadosā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā. Arūpakāyassa viya rūpakāyassapi visesato sukkhabhāvakāraṇanti āha **''etena kāraṇadvayenā''**ti. **Luto**ti lūno.

Araññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Naḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandanavaggo

1. Nandanasuttavaṇṇanā

11. ‘‘Tatra bhagavā’’ti vutte na tathā byañjanānaṃ siliṭṭhatā, yathā ‘‘tatra kho bhagavā’’ti vutteti āha **‘‘byañjanasiliṭṭhatāvasenā’’**ti. **Parisajeṭṭhake**ti parisāya jeṭṭhake, ye tassā desanāya visesato bhājanabhūtā. **Parisajeṭṭhake bhikkhū**ti catuparisajeṭṭhake bhikkhū. Catunnaṃ hi parisānaṃ jeṭṭhā bhikkhuparisā paṭhamuppannattā. **Āmantesī**ti sambodhesi, sambodhanañca jānāpananti āha **‘‘jānāpesī’’**ti. **Bhadante**ti garugāravasappatissavavacanametaṃ, atthato pana **bhadante**ti bhaddaṃ tava hotu attano niṭṭhānapariyosānattā paresañca santatāvahattā. **Bhagavato paccassosu**nti ettha **bhagavato**ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhiatthapadaṃ apekkhatīti adhippāyenāha **‘‘bhagavato vacanaṃ patiassosu’’**nti. **Bhagavato**ti pana idaṃ patissavanasambandhena sampadānavacanaṃ yathā ‘‘devadattassa paṭissuṇātī’’ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ nidānavaggassa ādisuttavaṇṇanāyaṃ āgamissati.

Tāvatiṃsakāyoti tāvatiṃsasaññito devanikāyo. **Dutiyadevaloko**ti chasu kāmalokesu dutiyo devaloko. Tettiṃsa janā sahapuññakārino tattha uppannā, taṃsahacaritaṭṭhānaṃ **tāvatiṃsaṃ**, tannivāsinopi tāvatiṃsanāmakā sahacaraṇañāyenāti āha **‘‘maghena māṇavenā’’**tiādi. Ayaṃ pana kecivādo byāpanno hotīti taṃ arocentena **‘‘vadantī’’**ti vuttaṃ. Byāpannataṃ dassento **‘‘yasmā panā’’**tiādimāha. Tathā hi vakkhati ‘‘evaṃ hi niddosaṃ padaṃ hotī’’ti. **Nāmapaṇṇattiyevā**ti atthanirapekkhattā niruḷhasamaññā eva.

Taṃ vananti taṃ upavanaṃ. Paviṭṭhe paviṭṭhe dukkhappattepi attano sampattiyā nandayati, pageva adukkhappatteti dassetuṃ **‘‘pañcasu hī’’**tiādi vuttaṃ. **Pavesitāna**nti pakoṭṭhavārena pavesitānampīti adhippāyo. Cavanakāleyeva thokaṃ dissamānavikārā hutvā cavanti, te sandhāya **‘‘himapiṇḍo viya vilīyantī’’**ti vuttaṃ. Ye pana adissamānavikārā sahasā antaradhāyanti, te sandhāya **‘‘dīpasikhā viya vijjhāyantī’’**ti vuttanti vadanti. **Nandayati** pakatiyā somanassitaṃ domanassitañca. **Nandane**ti evaṃanvatthanāmake uyyāne. **Parivutā**ti ‘‘devatā’’ti vacanaṃ upādāya itthiliṅgavasena vuttaṃ. Devaputto hi so.

Divi bhavattā dibbāti āha **‘‘devaloke nibbattehī’’**ti. Kāmetabbatāya **kāmabandhanehi,** tathā aññamaññaṃ asaṃkiṇṇasabhāvatāya **kāmakoṭṭhāsehi**. **Upetā**ti upagatā samannāgatā. **Paricārayamānā**ti pariramamānā. Idañhi padaṃ apekkhitvā ‘‘kāmaguṇehī’’ti kattari karaṇavacanaṃ, purimāni apekkhitvā sahayoge. Ramamānā carantīti katvā vuttaṃ **‘‘ramamānā’’**ti. **Paricārayamānā**ti vā parito samantato cārayamānāti atthoti āha **‘‘indriyāni sañcārayamānā’’**ti. Paṭhamanaye hi anubhavanattho paricaraṇasaddo, dutiyanaye parivattanattho. **So panā**ti ‘‘tāyaṃ velāya’’nti vuttakālo. **Adhunā**ti sampati. So vicarīti sambandho. **Kāmaguṇehī**ti hetumhi karaṇavacanaṃ. **Ovuto**ti yathā taṃ na ñāyati, evaṃ pihitacitto. **Nivuto pariyonaddho**ti tasseva vevacanaṃ. Tenāha **‘‘lokābhibhūto’’**ti. **Āsabhi**nti seṭṭhaṃ ‘‘aggohamasmi lokassā’’tiādinā (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) **bhāsanto** bodhisatto viya.

Kevalaṃ dassanaṃ kimatthiyanti āha – **‘‘ye…pe… vasenā’’**ti, tasmiṃ nandanavane avaṭṭhitakāmabhāgānubhavanavasenāti attho. **Naradevāna**nti purisabhūtadevatānaṃ. Tenāha **‘‘devapurisāna’’**nti. Appakaṃ adhikaṃ ūnaṃ vā gaṇanūpagaṃ nāma na hotīti **‘‘tikkhattuṃ dasanna’’**nti vuttaṃ. ‘‘Tettiṃsāna’’nti hi vattabbe ayaṃ ruḷhī. **Parivārasaṅkhātena,** na kittisaṅkhātenāti adhippāyo. Sīlācārādiguṇanemittikā hi kitti. ‘‘Tāvatiṃsā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’’ti evamādivacanena yase icchite avisesetvāva **‘‘yasena sampannāna’’**nti sakkā vattuṃ.

Ariyasāvikāti sotāpannā. ‘‘Sakadāgāminī’’ti keci. **Adhippāyaṃ vivaṭṭetvā**ti yathā tvaṃ andhabāle maññasi, dhammasabhāvo evaṃ na hotīti tassā devatāya adhippāyaṃ viparivattetvā. Ekantato sukhaṃ nāma nibbānameva. Kāmā hi dukkhā vipariṇāmadhammāti iminā adhippāyena **tassā adhippāyaṃ paṭikkhipitvā**. Kāmaṃ catutthabhūmakāpi saṅkhārā aniccā eva, te pana sammasanūpagā na hontīti **tebhūmaka**ggahaṇaṃ sammasanayoggena. **Hutvā**ti pubbe avijjamānā paccayasamavāyena bhavitvā uppajjitvā. Etena nesaṃ bhāvabhāgo dassito. **Abhāvatthenā**ti sarasanirodhabhūtena viddhaṃsanabhāvena.

Aniccā addhuvā, tato eva ‘‘mayhaṃ ime sukhā’’ti vā na iccāti **aniccā**. **Uppādavayasabhāvā**ti khaṇe khaṇe uppajjananirujjhanasabhāvā. Tenāha **‘‘uppa…pe… vevacana’’**nti. Purimassa vā pacchimaṃ kāraṇavevacananti āha **‘‘yasmā vā’’**tiādi. **Tadanantarā**ti tesaṃ uppādavayānaṃ antare. **Vemajjhaṭṭhāna**nti ṭhitikkhaṇaṃ vadati. Ye pana ‘‘saṅkhārānaṃ ṭhiti natthī’’ti vadanti, tesaṃ taṃ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhatīti āpajjati, evaṃ uppannassa bhaṅgābhimukhāvatthā icchitabbā, sāva ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti. **Vūpasamasaṅkhāta**nti accantaṃ vūpasamasaṅkhātaṃ **nibbānameva sukhaṃ,** na tayā adhippetā kāmāti adhippāyo.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandatisuttavaṇṇanā

12. **Nandatī**ti ettha nandanaṃ sappītikakāmataṇhākiccanti āha – **‘‘tussatī’’**ti, tasmā kāmaparitosena haṭṭhatuṭṭho hotīti attho. **Puttimā**ti puttavā. Pahūte cāyaṃ mā-saddoti āha **‘‘bahuputto’’**ti. Bahuputtatāgahaṇena idaṃ payojananti dassento **‘‘tassa hī’’**tiādimāha. **Pūrentī**ti padaṃ apekkhitvā **dhaññassā**ti sāmivacanaṃ. **Iti āhā**ti imamatthaṃ sandhāyāha, evaṃadhippāyo hutvāti attho. **Gosāmiko**ti gomā. Idhāpi pahūte mā-saddo. **Gorasasampatti**nti gorasehi nipphajjanasampattiṃ. **Upadhī**ti paccattabahuvacanaṃ. **Hī**ti hetuatthe nipāto. Nandayanti pītisomanassaṃ janayantīti **nandanā**. Kāmaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato nippariyāyato kāmā ‘‘upadhī’’ti vattabbataṃ arahanti, tassā pana devatāya adhippāyavasenāha **‘‘sukhassa adhiṭṭhānabhāvato’’**ti. Kilesavatthuhetukattā sesapadadvayassa kiñcāpi sabbaṃ saṃsāradukkhaṃ kilesahetukaṃ, visesato pana pāpadhammā apāyūpapattiṃ nibbattentīti āha – **‘‘kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato’’**ti. **Upasaṃharamānā**ti upanentā uppādentā. Manussajātikopi dullabhaghāsacchādanatāya dukkhabahulo peto viyāti **manussapeto**. Manussajātikopi vuttarūpo anatthapātito parehi hiṃsito samāno nerayiko viyāti **manussanerayiko**.

Phalena rukkhato **phalaṃ** pātento viya. **Tatheva navahākārehī**ti yathā tīsu kālesu nāsamaraṇabhedanavasena puttimā puttanimittaṃ, tatheva gomā gonimittaṃ socati navappakārehi. Pañca kāmaguṇopadhīpi naraṃ socentīti yojanā. **Tassā**ti yo uttari anugijjhati tassa. **Kāmayānassā**ti jātakāmacchandassa. **Jantuno**ti sattassa. **Parihāyanti ce** vinassanti ce. **Sallaviddhovā**ti sallena viddho viya. **Ruppatī**ti vikāraṃ āpajjati, socatīti attho. **Narassa socanā** sokaghaṭṭanapaccayo. **Upadhayo natthī**ti kāmaṃ kilesābhisaṅkhārūpadhayo tāva khīṇāsavassa nattheva maggādhigamena nirodhitattā, khandhūpadhayo pana kathanti? Tepi tassa saupādisesakālepi aṭṭhuppattihetubhūtā na santeva, ayañca anupādisesakāle. Tenāha **‘‘so nirupadhi mahākhīṇāsavo’’**ti.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Natthiputtasamasuttavaṇṇanā

13. Puttapemaṃ puttaggahaṇena gahitaṃ uttarapadalopenāti āha **‘‘puttapemasama’’**nti. **Gosamita**nti gohi samaṃ kataṃ. Tenāha **‘‘gohi sama’’**nti. Sūriyassa samāti **sūriyasamā**. Avayavasambandhe cetaṃ sāmivacanaṃ. Avayavo cettha ābhā evāti viññāyati ‘‘anantaraṃ ābhā’’ti vuccamānattāti āha **‘‘sūriyābhāya samā’’**tiādi. Mahoghabhāvena saranti savantīti **sarā,** mahantā jalāsayā. **Sabbe te samuddaparamā** orimajanehi adiṭṭhaparatīrattā tassa.

Natthi attasamaṃ pemanti gāthāya paṭhamagāthāyaṃ vuttanayena attho veditabbo. Attapemena samaṃ pemaṃ nāma natthīti ayamattho. Anudakakantāre ghammasantāpaṃ asahantiyā aṅke ṭhapitaputtakaṃ kandantaṃ bhūmiyaṃ nipajjāpetvā tassa upari ṭhatvā mataitthivatthunā dīpetabbaṃ. Tenāha – **‘‘mātāpitādayo hi chaḍḍetvāpi puttadhītādayo’’**ti. Tathā cāha –

‘‘Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na hiṃse paramattakāmo’’ti. (saṃ. ni. 1.119; udā. 41; netti. 113);

Dhaññena samaṃ dhanaṃ nāma natthi, yasmā tappaṭibaddhā āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ jīvitavutti. **Tathārūpe kāle**ti dubbhikkhakāle. **Ekadesaṃyeva obhāsantī**ti ekasmiṃ khaṇe catūsu mahādīpesu obhāsaṃ pharituṃ asamatthattā sūriyassapi, pageva itaresaṃ. Bodhisattassa udayabbayassa ñāṇānubhāvena sakalajātikhettaṃ ekālokaṃ ahosīti āha **‘‘paññā…pe… sakkotī’’**ti. **Tamaṃ vidhamatī**ti pubbenivāsañāṇādayo paññā yattha pavattanti, tamanavasesaṃ byāpetvā ekappahārena pavattanato. **‘‘Vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanā’’**ti pacuravasena vuttaṃ.

Natthiputtasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khattiyasuttavaṇṇanā

14. Khettato vivādā satte tāyatīti **khattiyo**. **Vadati** devatā attano ajjhāsayavasena. **Dvipadādīna**nti **ādi-**saddena catuppadabhariyaputtā gahitā. **Buddhādayo**ti **ādi-**saddena ājānīyasussūsabhariyassavaputtā. **Dvipadānaṃ seṭṭho**ti ettha dvipadānaṃ eva seṭṭhoti nāyaṃ niyamo icchito, seṭṭho evāti pana icchito, tasmā sambuddho dvipadesu aññesu tattha ca uppajjanato seṭṭho eva sabbesampi uttaritarassa abhāvatoti ayamettha attho. Tenāha **‘‘uppajjamāno panesā’’**tiādi. Kāraṇākāraṇaṃ ājānātīti **ājānīyo. Gaṇhāpethā**ti yathā udako na temissati, evaṃ vāḷaṃ gaṇhāpetha. ‘‘Asussūsā’’ti keci paṭhanti. **Āsuṇamāno**ti sappaṭissavo hutvā vacanasampaṭicchako.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṇamānasuttavaṇṇanā

15. **Ṭhite majjhanhike**ti pubbaddhaṃ nikkhamitvā aparaddhaṃ appatvā ṭhitamajjhanhe. **Sannisīvesū**ti parissamavinodanatthaṃ sabbaso sannisīdantesu. Da-kārassa hi va-kāraṃ katvā niddeso. Tenāha **‘‘sannisinnesu vissamamānesū’’**ti. **Sabbasattāna**nti sabbesañca āhārūpajīvitasattānaṃ ghammatāpane santattakāyānaṃ **iriyāpathadubbalyakālo**ti ṭhānādiiriyāpathassa asamatthakālo. **Saṇati viyā**ti saddaṃ karoti viya, yathā taṃ aññampi mahāvanaṃ vakkhamānanayena. Tenāha **‘‘tappaṭibhāgaṃ nāmeta’’**nti **chiddaveṇupabbāna**nti randhajātakīcakamahāveḷupabbānaṃ. **Dutiyakaṃ** sahāyaṃ alabhantī anabhiratiparitassanāya evamāha. **Anappakaṃ sukha**nti vipulaṃ uḷāraṃ vivekasukhaṃ.

Ekavihāratāya **suññāgāraṃ paviṭṭhassa**. Tena kāyavivekaṃ dasseti. Aniccānupassanādīhi niccasaññādippahānena **santacittassa**. Tena cittavivekaṃ dasseti. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato **bhikkhuno** ubhayavivekasampannassa, tato eva uttariṃ manussadhammato ratiṃ lābhino. **Amānusī ratī**ti bhāvanārati. **Purato**ti purimabhāge. **Pacchato**ti pacchimabhāge. **Aparo**ti añño. **Purato**ti vā anāgate, anāgataṃ ārabbhāti attho. **Pacchato**ti atīte atītaṃ ārabbha paṭipattiyā vibādhanato. **Paro**ti kodho cittapaṭidussanatāya. Na paroti **aparo,** lobho, so **ce na vijjati**. Etena anāgatappajappanāya atītānusocanāya ca abhāvaṃ dasseti. **Atīva phāsu bhavatī**ti nīvaraṇajeṭṭhakassa kāmacchandassa vigamena vikkhambhitanīvaraṇassa jhānassa vasena ativiya phāsuvihāro hoti. **Ekassa vasato vane**ti taṇhādutiyikābhāvena ekassa araññe vivekavāsaṃ vasato. **Sesaṃ tādisamevā**ti sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamagāthāyaṃ vuttasadisameva.

Saṇamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Niddātandīsuttavaṇṇanā

16. Pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajānoti ettakaṃ pāṭhaṃ saṅkhipitvā **''niddaṃ okkamitā''**ti vuttaṃ. Kiriyāmayacittehi avomisso bhavaṅgasoto **abyākataniddā**. Sā hi khīṇāsavānaṃ uppajjanārahā, tassā pubbabhāgāparabhāgesu…pe… uppannaṃ thinamiddhaṃ idhādhippetā niddā, sā akhīṇāsavānaṃ yebhuyyena aniyatakālā, tabbidhuraniyatasabbhāvaṃ dassento **''aticchāta…pe… āgantukaṃ ālasiya''**nti āha. Kāyālasiyapaccayā vīriyassa paṭipakkhabhūtā cattāro akusalakkhandhā **tandī** nāma. **Tandī**ti sabhāvaniddeso. **Tandiyanā**ti ākāraniṃddeso. **Tandīmanatā**ti tandībhūtacittatā. **Ālasya**nti alasabhāvāharaṇaṃ. **Ālasyāyitatta**nti alasabhāvappatti. **Kāyavijambhanā**ti kāyassa vināmanā. **Akusalapakkhā ukkaṇṭhitatā**ti akusalapakkhiyā anabhirati. **Bhattakilamatho**ti yathāvuttassa bhattavatthukassa āhārassa vasena sarīre uppajjanakakhedo. **Upakkiliṭṭho**ti paññāya dubbalīkaraṇena upakkiliṭṭhacitto. Cittassa asamāhitattā **nivāritapātubhāvo**. Ariyamaggassa jotanaṃ nāma uppajjanamevāti āha **''na jotati**, **na pātubhavatīti attho''**ti. Na hi ariyamaggo jotiajotināmo pavattati.

Maggasahajātavīriyenāti lokiyalokuttaramaggasahajātavīriyena. Missakamaggo hi idha adhippeto. **Nīharitvā**ti nīharaṇahetu. Hetuattho hi ayaṃ **tvā-**saddo ''paññāya cassa disvā''tiādīsu (ma. ni. 1.271) viya. Tena ''maggo visujjhatī''ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. ''Ariyamaggaṃ visujjhatī''ti keci paṭhanti.

Niddātandīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkarasuttavaṇṇanā

17. Dukkhaṃ titikkhanti **duttitikkhaṃ**. Tañca dukkhamaṃ dussahanaṃ ārambhavasena dukkaraṃ, anuyuñjanavasena duttitikkhanti. **Abyattenā**ti sāmaññassa upakārānupakāre dhamme jānanasamatthāya veyyattiyasaṅkhātāya paññāya abhāvato na byattena. Tenāha **''bālenā''**ti. Yasmiṃ dhamme sati samaṇoti vuccati, taṃ sāmaññanti āha **''samaṇadhammo''**ti. **Iminā**ti ''dukkaraṃ duttitikkhañca, abyattena ca sāmañña''nti iminā gāthaddhena **idaṃ dassetī**ti idaṃ idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ dasseti. **Abhidanta**nti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Ādhāyā**ti nippīḷanavaseneva ṭhapetvā. **Tāluṃ āhaccā**ti tālupadesamāhanitvā viya. **Cetasā**ti kusalacittena. **Citta**nti akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇhitvā**ti yathā atisamudācāro na hoti, evaṃ vibādhanavasena niggahetvā. **Āpāṇakoṭika**nti pāṇakoṭipariyosānaṃ, parijīvanti attho. Sambādhetīti **sambādho,** antarāyiko. **Bahū parissayā**ti ayoniso kāmavitakkādivasena.

Pajjati cittametthāti padaṃ, ārammaṇaṃ. Iriyāpathaṃ eva padaṃ **iriyāpathapadaṃ**.

Gīvā cattāro pādāti **gīvapañcamāni. Samodaha**nti vā samodhānahetūti ayamettha atthoti āha – **''samodahitvā vā''**ti, sammā odhāya anto pavesetvāti attho. **Sake ārammaṇakapāle**ti gocarajjhattaṃ vadati. **Samodaha**nti samodahanto. **Anissito**ti tebhūmakadhammesu kañcipi dhammaṃ taṇhādiṭṭhābhinivesavasena anissito. **Avihiṃsamāno** vihiṃsānimittānaṃ pajahanena. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti sīlabyasanato uddharaṇarūpe saṇṭhitena, karuṇāyuttenāti attho. Tenāha **''kāruññataṃ paṭiccā''**ti.

Dukkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hirīsuttavaṇṇanā

18. **Nisedhetī**ti nivāreti pavattituṃ na deti. **Pucchati** devatā. **Apaharanto**ti apanento, yathā sabbena sabbaṃ akkosavatthu na hoti, evaṃ pariharantoti attho. **Bujjhati** sārathividhaṃ. **Attani**

nipātaṃ na deti, ājānīyo hi yuttaṃ pajānāti. Abhūtena **abhūtakkosena parimutto nāma natthi** bālānañca janānaṃ parāpavāde yuttapayuttabhāvato. Tenāha bhagavā –

''Nindanti tuṇhimāsīnaṃ, nindanti bahubhāṇinaṃ;
Mitabhāṇimpi nindanti, natthi loke anindito''ti. (dha. pa. 227);

Tanuyāti vā katipayā. Tenāha **''appakā''**ti. **Sadā satā**ti hirinisedhabhāve kāraṇavacanaṃ. **Pappuyyā**ti patvā adhigantvā. Vānato nikkhantattā **nibbānaṃ,** asaṅkhatadhātu.

Hirīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuṭikāsuttavaṇṇanā

19. **Anto**ti kucchiabbhantare. **Vasanaṭṭhānaṭṭhenā**ti vasanabhāvena. **Kulapaveṇi**nti kulācāraṃ kulatantiṃ. **Santānakaṭṭhenā**ti kulasantatiyā bandhanabhāvena. Evaṃ sabbapadehi pucchitatthassa anujānanavasena **''ekaṃsavacane nipāto''**ti vuttaṃ. Āpādikā posikā mātucchā mahāpajāpati mātā evāti katvā **''pahāya pabbajitattā''**ti avisesato vuttaṃ. Pahāya pabbajitattā natthīti ānetvā sambandho. Puna mātukucchivāsādīnaṃ abhāvavacaneneva vaṭṭamhi bandhanassa abhāvo dīpito hotīti na gahito. Ayaṃ kira devatā yathā puthujjanā buddhānaṃ guṇe na jānanti, evaṃ na jānāti, tasmā **''mayā sannāhaṃ bandhitvā''**tiādimāha.

Kuṭikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samiddhisuttavaṇṇanā

20. Tapanabhāvena tapanodakattā **tapodā**ti tassa rahadassa nāmaṃ. Tenāha **''tattodakassa rahadassā''**ti. **Tato**ti nāgabhavane udakarahadato tapodā nāma nadī sandati. Sā hi nadī bhūmitalaṃ ārohati. ''Edisā jātā''ti vacanaseso. **Petaloko**ti lohakumbhinirayā idhādhippetāti vadanti. Rahadassa pana ādito pabbatapādavanantaresu bahū petā viharanti, svāyamattho **petavatthupāḷiyā lakkhaṇasaṃyuttena** ca dīpetabbo. **Yatāya**nti yato rahadato ayaṃ. **Sātodako**ti madhurodako. **Setodako**ti parisuddhodako, anāvilodakoti attho. **Tato**ti tapodānadito.

Samiddhoti avayavānaṃ sampuṇṇatāya saṃsiddhiyāva sammā iddho. Tenāha **''abhirūpo''**tiādi. Padhāne sammasanadhamme niyutto, taṃ vā ettha atthīti **padhāniko**. Senāsanaṃ suṭṭhapitadvāravātapānaṃ, tesaṃ pidahanena **utuṃ gāhāpetvā**.

Pubbāpayamānoti nhānato pubbabhāge viya vodakabhāvaṃ āpajjamāno gamento. Avattaṃ paṭikkhipitvā vattaṃ dassetuṃ **''tattha…pe… na otaritabba''**nti paṭhamaṃ vuttaṃ. **Sabbadisāpalokanaṃ** yathā nhāyanaṭṭhānassa manussehi vivittabhāvajānanatthaṃ. **Khāṇuādivavatthāpanaṃ** cīvarādīnaṃ ṭhapanatthaṃ udakasamīpeti adhippāyo. **Ukkāsanaṃ** amanussānaṃ apagamanatthaṃ. **Avakujjaṭṭhānaṃ** taṅkhaṇepi uparimakāyassa ujukaṃ avivaṭakaraṇatthaṃ. **Cīvarapiṭṭheyeva ṭhapetabbaṃ** yattha vā tattha vā aṭṭhapetvā. **Udakante**ti udakasamīpe. **Sinnaṭṭhāna**nti sedagatapadeso. **Pasāretabbaṃ** tassa sukkhāpanatthaṃ. **Saṃharitvā ṭhapanaṃ** puna sukhena gahetvā nivāsanatthaṃ. **Nābhippamāṇamattaṃ otaraṇaṃ** tāvatā udakapaṭicchādilakkhaṇappattato. **Vīciṃ anuṭṭhāpentenā**tiādi saṃyatakāritādassanaṃ. **Nivāsanaṃ parikkhipitvā**ti antaravāsakaṃ kaṭippadesassa yathā parito hoti, evaṃ khipitvā parivasitvā.

Sarīravaṇṇopi vippasīdi sammadeva bhāvanānussatimpi vindantassāti adhippāyo. **Samanaṃ niggahetu**nti kilesavasaṃ gataṃ attano cittaṃ niggaṇhituṃ. **Kāmūpanītā**ti kāmaṃ upagatacittā. Atha vā kilesakāmena there upanītacittā.

Aparibhuñjitvāti ananubhotvā. Anubhavitabbanti atthato āpannamevāti āha **''pañcakāmaguṇe''**ti. **Bhikkhasī**ti yācasi. Tañca bhikkhācariyavasenāti āha **''piṇḍāya carasī''**ti. Kāmaparibhogagarugamanakālo nāma visesato paṭhamayobbanāvatthāti āha **''daharayobbanakālo''**ti. **Obhaggenā**ti majjhe saṃbhaggakāyena. Jiṇṇakāle hi sattānaṃ kaṭiyaṃ kāyo obhaggo hoti.

Voti nipātamattaṃ ''ye hi vo ariyā''tiādīsu viya. **Sattāna**nti sāmaññavacanaṃ, na manussānaṃ eva. **Dehanikkhepana**nti kaḷevaraṭṭhapitaṭṭhānaṃ. Natthi etesaṃ nimittanti **animittā,** ''ettakaṃ ayaṃ jīvatī''tiādinā sañjānananimittarahitāti attho. **Na nāyare**ti na ñāyanti. **Ito para**nti ettha **para**nti aññaṃ kālaṃ. Tena orakālassapi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuno orakāle eva cettha paranti adhippetaṃ tato paraṃ sattānaṃ jīvitassa abhāvato. **Vavatthānābhāvato**ti kālavasena vavatthānābhāvato. **Vavatthāna**nti cettha paricchedo veditabbo, na asaṅkarato vavatthānaṃ, nicchayo vā. **Abbudapesī**tiādīsu abbudakālo pesikālotiādinā kāla-saddo paccekaṃ yojetabbo. **Kālo**ti idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha **pubbaṇhepi hī**tiādi. Idheva dehena patitabbanti sambandho. **Anekappakārato**ti nagare jātānaṃ gāme, gāme jātānaṃ nagare, vane jātānaṃ janapade, janapade jātānaṃ vanetiādinā anekappakārato. **Ito cutenā**ti ito gatito cutena. **Idha** imissaṃ gatiyaṃ. **Yante yuttagoṇo viyā**ti yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ kālo gatipañcakanti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ kāloti ayaṃ maraṇakālo. **Pacchime kāle**ti pacchime vaye. **Tisso vayosīmā**ti. Paṭhamādikā tisso vayassa sīmā atikkantena. Purimānaṃ hi dvinnaṃ vayānaṃ sabbaso sīmā atikkamitvā pacchimassa ādisīmaṃ atikkanto tathā vutto. **''Ayañhi samaṇadhammo…pe… na sakkā kātu''**nti vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''tadā hī''**tiādi vuttaṃ. **Gaṇhitu**nti pāḷito atthato ca hadaye ṭhapanavasena gaṇhituṃ. **Paribhuñjitu**nti vuttadhammapariharaṇasukhaṃ anubhavituṃ. Ekassa kathanato paṭhamaṃ gāthaṃ suttaṃ vā ussāreti, tasmiṃ niṭṭhite itaro dhammakathiko taṃyeva vitthārento dhammaṃ katheti, ayaṃ **sarabhāṇadhammakathā**. Suttageyyānusārena yāva pariyosānā ussāraṇaṃ **sarabhaññadhammakathā**. **''Mā maṃ kālo upaccagā''**ti vadanto ''samaṇadhammassa karaṇassa ayaṃ me kālo''ti katheti, tato paro ''pacchimavayo añño kālo''ti katheti. **''Kālaṃ vohaṃ…pe… tasmā abhutvā bhikkhāmī''**ti vadanto attanā kataṃ paṭipattiñca sahetukaṃ sānisaṃsaṃ katheti.

Taṃ gāravakāraṇaṃ sandhāya. **Eta**nti ''atha kho sā devatā pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā''ti etaṃ vuttaṃ. **Daharo tvantiādimāha** lobhābhibhūtatāya adhigatattā. **Sabbasampattiyutto**ti bhogasampadā parivārasampadāti sabbasampattīhi yutto. **Alaṅkārapariharā**nti alaṅkārakaraṇaṃ. **Anikkīḷitāvī**ti akīḷitapubbo. Kīḷanañcettha kāmānaṃ paribhogoti āha **''abhuttāvī''**ti. **Akatakāmakīḷo**ti akatakāmānubhavanappayogo. Sayaṃ attanā eva dissantīti sandiṭṭhā, sandiṭṭhā **eva sandiṭṭhikā,** attapaccakkhato sandiṭṭhikā. Pakaṭṭho kālo patto etesanti kālikā, te **kālike**.

Cittānantaranti icchitacittānantaraṃ, icchiticchitārammaṇākāreti attho. Tenevāha **''cittānantaraṃ icchiticchitārammaṇānubhavanaṃ na sampajjatī''**tiādi. **Cittānantaraṃ laddhabbatāyā**ti anantaritasamādhicittānantaraṃ laddhabbaphalatāya. **Samohitesupī**ti sambhatesupi. **Sampannakāmassā**ti samiddhakāmassa. **Cittakārā** rūpalābhena, **potthakārā** paṭimākārakā, **rūpakārā** dantarūpakaṭṭharūpa-loharūpādikārakā. **Ādi**saddena nānārūpavesadhārīnaṃ naṭādīnaṃ saṅgaho. **Sesadvāresū**ti ettha gandhabbamālākārasūpakārādayo vattabbā.

Soti samiddhitthero. **Samohitasampattinā**ti saṅgāhabhogūpakaraṇasampattinā. **Pattabbadukkhassā**ti kāmānaṃ āpajjanarakkhaṇavasena laddhabbassa kāyikacetasikadukkhassa. **Upāyāsassā**ti daḷhaparissamassa viratassa. ''Vissātassā''ti keci. **''Paccavekkhaṇañāṇenā''**ti keci paṭhanti. Asukasmiṃ nāma kāle phalaṃ hotīti evaṃ udikkhitabbo nassa kāloti **akālo. Etthā**ti etesu navasu lokuttaradhammesu. **Ehipassavidhi**nti ''ehi passā''ti evaṃ pavattavidhivacanaṃ. Upanetabboti vā upaneyyo, so eva **opaneyyiko. Viññūhī**ti vidūhi paṭividdhasaccehi. Te ekaṃsato ugghaṭitaññūādayo hontīti āha **''ugghaṭitaññūādīhī''**ti. ''Paccatta''nti etassa patiattanīti bhummavasena attho gahetabboti āha **''attani attanī''**ti.

Sabbapadehi sambandhoti ‘‘kathaṃ ādīnavo ettha bhiyyo, kathaṃ akāliko’’tiādinā sabbehi paccekaṃ sambandho veditabbo.

Navoti taruṇo na ciravasso. Ye bhikkhunovādakalakkhaṇappattā, te sandhāya **‘‘vīsativassato paṭṭhāya thero’’**ti vuttaṃ. Idha sāsanaṃ nāma sikkhattayasaṅgahaṃ piṭakattayanti āha **‘‘dhammena hī’’**tiādi. Tattha dhammena vinayo ettha vinā daṇḍasatthehīti **dhammavinayo**. Dhammāya vinayo ettha na āmisatthanti dhammavinayo. Dhammato vinayo na adhammatoti dhammavinayo. Dhammo vā bhagavā dhammassāmī dhammakāyattā, tassa dhammasaññitassa satthu vinayo, na takkikānanti dhammavinayo. Dhamme vinayo na adhamme vinayo. Dhammo ca so yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne satte apāyesu apatamāne dhāretīti, sabbe saṃkilesato vinetīti vinayo cāti dhammavinayo. Tenāha **‘‘ubhayampetaṃ sāsanasseva nāma’’**nti.

Dhammavinayoti dhammena yutto vinayoti dhammavinayo ājaññaratho viya. Dhammo ca vinayo cāti vā dhammavinayo, taṃ **dhammavinayaṃ**. Dhammavinayānañhi satthubhāvavacanato dhammavinayattasaṃsiddhi dhammavinayānaṃ aññamaññaṃ visesanato. Abhidhammepi vinayavacananti dhammavinayadvayasiddhi, desitapaññattavacanato dhammavinayasiddhi. Dhammo catudhā desito sandassana-samādāpana-samuttejana-sampahaṃsanavasena, vinayo catudhā paññatto sīlācārato parājitavasena. Dhammacariyā sakavisayo, vinayapaññatti buddhavisayo. Pariyāyena desito dhammo, nippariyāyena paññatto vinayo. Dhammadesanā adhippāyatthappadhānā, vinayapaññatti vacanatthappadhānā. Paramatthasaccappadhāno dhammo, sammutisaccappadhāno vinayo. Āsayasuddhipadhāno dhammo, payogasuddhipadhāno vinayo.

Kiriyadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhi. Dhammena hi anusāsanasiddhi, vinayena ovādasiddhi. Dhammena dhammakathāsiddhi, vinayena ariyatuṇhībhāvasiddhi. Sāvajjadvayaparivajjanato dhammavinayasiddhi. Dhammena hi visesato pakatisāvajjapariccāgasiddhi, vinayena paññattisāvajjapariccāgasiddhi. Gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇaguṇadvayasiddhi. Bahussutasutapasannadvayato pariyatti-pariyāpuṇana-dhammavihāra-vibhāgato dhammadharavinayadharavibhāgato ca dhammavinayadvayasiddhi, saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayadvayasiddhi. Idha sattānaṃ duvidhaṃ saraṇaṃ dhammo attā ca. Tattha dhammo suciṇṇo saraṇaṃ. ‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāri’’nti (theragā. 303; jā. 1.10.102; 1.15.385) hi vuttaṃ. Sudanto attāpi saraṇaṃ ‘‘attā hi attano nātho’’ti (dha. pa. 160, 380) vacanato. Tena vuttaṃ ‘‘saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhī’’ti. Tattha yatassa dhammasiddhi, yato ca vinayasiddhi, tadubhayaṃ dassento āha – **‘‘dhammena hettha dve piṭakāni vuttāni, vinayena vinayapiṭaka’’**nti. **Adhunā āgato** idāneva na cirasseva upagato.

Mahante ṭhāne ṭhapetvāti mahesakkhatādassanatthaṃ attano parivārena mahantaṭṭhāne ṭhapitabhāvaṃ pavedetvā. **Mahatiyā**ti upasaṅkamanavandanādivacanāpajjanavasena samāciṇṇāya. Sabbepi kira nisīdantā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāva nisīdanti. **Thirakaraṇavasenā**ti daḷhīkaraṇavasena. Ayaṃ kira devatā ñāṇasampannā mānajātikā, tasmā nāyaṃ mānaṃ appahāya mama desanaṃ paṭivijjhituṃ sakkotīti mānaniggaṇhanatthaṃ ādito duviññeyyaṃ kathento bhagavā ‘‘akkheyyasaññino’’tiādinā tāya ñātumicchitakāmānaṃ kālikādibhāvaṃ, dhammassa ca sandiṭṭhikādibhāvaṃ vibhāvento dve gāthā abhāsi.

Akkheyyatoti gihiliṅgapariyāyanāmavisesādivasena tathā tathā akkhātabbato. Tenāha **‘‘kathānaṃ vatthubhūtato’’**ti. **Etesa**nti sattānaṃ. **Patiṭṭhitā**ti pavattitā āsattā. Pañcannaṃ kāmasaṅgādīnaṃ vasena āsattā hontu, itaresaṃ pana kathanti? Aniṭṭhaṅgatopi hi ‘‘idaṃ nu kho’’tiādinā kaṅkhato tattha āsatto eva nāma avijahanato, tathā vikkhepagato vikkhepavatthusmiṃ, anusayānaṃ pana āsattabhāve vattabbameva natthi. **Maccuno yoga**nti, maccubandhanaṃ, maraṇadhammatanti attho. Yasmā apariññātavatthukā anatītamaraṇattā maccunā yathāruci payojetabbā, tattha tattha uparūpari ca khipitāya āṇāya abbhantare eva honti, tasmā vuttaṃ **‘‘payogaṃ…pe… āgacchantī’’**ti. Yasmā tebhūmakā dhammā kamanīyaṭṭhena kāmā, nesampi kālassa laddhabbatāya kālikatā idha akkheyyavacanena

paveditā. Tenāha – **‘‘evamimāya gāthāya kālikā kāmā kathitā’’**ti. Sabbepi tebhūmakā dhammā kamanīyā, yasmā ca kālikānaṃ kāmānaṃ tathāsabhāvatā kathitā. Ayampi gāthā tadatthameva dīpetīti imāya te kathitā eva honti. Ye ca sattā pañcasu khandhesu diṭṭhitaṇhādivasena patiṭṭhitā ‘‘itthī, puriso, ahaṃ, mamā’’ti ca abhinivisiya kāme paribhuñjanti, te maraṇaṃ nātivattanti. Evampettha kāmānaṃ kālikattho kathitoti āha **‘‘kālikā kāmā kathitā’’**ti.

Ayaṃ ñātapariññāti rūpārūpadhamme lakkhaṇādito ñāte katvā paricchindanapaññā. Tenāha **‘‘evaṃ ñātaṃ katvā’’**tiādi. Padaṭṭhānaggahaṇeneva cettha tesaṃ rūpārūpadhammānaṃ paccayo gahitoti paccayapariggahassapi saṅgaho daṭṭhabbo. **Tīreti** tuleti vīmaṃsati. **Dvācattālīsāya ākārehī**ti iminā matthakappattaṃ mahāvipassanaṃ dasseti. Te pana ākārā visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya vuttanayena veditabbā. ‘‘Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī’’tiādinā vipassanākkhaṇepi ekadesena pahānaṃ labbhateva, anavasesato pana pahānavasena pahānapariññaṃ dassento āha **‘‘aggamaggena …pe… ayaṃ pahānapariññā’’**ti. Tathā ca āha **‘‘evaṃ tīhi pariññāhī’’**tiādi.

Akkhātāranti akkhātabbaṃ, na akkheyyakaṃ. Tenāha **‘‘kammavasena kāraka’’**ntiādi. **Kāraka**nti ca sādhanamāha. **Na maññatī**ti vā maññanaṃ nappavatteti **akkhātāra**nti khīṇāsavaṃ. Atha vā **tañhi tassa na hotī**ti taṃ kāraṇaṃ tassa khīṇāsavassa na hoti na vijjati, **yena** diṭṭhitaṇhādikāraṇena **akkheyyaṃ** khandhapañcakaṃ ‘‘tisso’’ti vā ‘‘phusso’’ti vā ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā abhinivissa vadeyyāti evamettha attho veditabbo. Manussanāgādīhi pūjanīyattā ‘‘yakkho’’ti sabbadevānaṃ sādhāraṇavacananti devadhītāpi ‘‘yakkhī’’ti vuttā. **Akkheyya**nti pahānapariññāya pahānamaggo, tassa ārammaṇabhūtaṃ nibbānampi gahitaṃ. **Na maññatī**ti khīṇāsavassa assa phalappattīti āha **‘‘navavidho lokuttaradhammo kathito’’**ti.

Visesīti visesajātiādivasena seyyoti attho. **Tesu gahitesū**ti tesu seyyamānādīsu tīsu mānesu gahitesu. Tayo seyyamānā, tayo sadisamānā, tayo hīnamānā gahitāva honti. **So puggalo**ti so appahīnamaññanapuggalo. **Teneva mānena** hetubhūtena. **Upaḍḍhagāthāyā**ti purimaddhena pana vatthukāmā vuttāti āha **‘‘kālikā kāmā kathitā’’**ti.

Vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā,** koṭṭhāso. **Kathaṃvidha**nti kathaṃ patiṭṭhitaṃ, kena pakārena pavattitanti attho. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā,** māno. **Mānesū**ti nimittatthe bhummaṃ, mānahetūti attho. **Na calatī**ti na vedhati attano parisuddhapakatiṃ avijahanato.

Paññā ‘‘saṅkhā’’ti āgatā, paññāti yoniso paṭisaṅkhānaṃ. **Saṅkhāyako**ti saṅkalanapaduppādanādi-piṇḍagaṇanāvasena gaṇako **papañcasaṅkhā**ti mānādipapañcabhāgā. Te te dhammā sammā yāthāvato saṅkhāyanti upatiṭṭhanti etāyāti **saṅkhā,** paññā. Ekaṃ dvetiādinā saṅkhānaṃ gaṇanaṃ paricchindananti **saṅkhā,** gaṇanā. Saṅkhāyati bhāgaso kathīyatīti **saṅkhā**, koṭṭhāso. Saṅkhānaṃ satto puggalotiādinā saññāpananti **saṅkhā,** rattotiādi paṇṇatti. **Khīṇāsavo jahi pajahi** rāgādīnaṃ suppahīnattā. **Navabhedaṃ** pabhedato, saṅkhepato **tividhamāna**nti attho. **Navavidha**nti vā pāṭhe navabhedattā antarabhedavasena navavidhanti attho. Paccayavisesehi itthibhāvādivisesehi visesena mānīyati gabbho etthāti **vimānaṃ,** gabbhāsayo. **Na upagacchī**ti na upagamissati. Tenāha **‘‘anāgatatthe atītavacana’’**nti. ‘‘Nājjhagā’’ti hi atītaṃ ‘‘na gamissatī’’ti etasmiṃ atthe. **Chindi** ariyamaggasatthena. **Olokayamānā** upapattīsu. **Sattanivesanesū**ti sattānaṃ upapajjaṭṭhānesu. **Lokuttaradhammameva kathesi** arahattassa paveditattā.

‘‘Gāthāya atthaṃ kathetuṃ vaṭṭatī’’ti attha-saddo āharitvā vattabbo. **Aṭṭhaṅgikamaggavasenapī**ti etthāpi eseva nayo. Satisampajaññaṃ nāma kusaladhammānuyoge kāraṇanti āha **‘‘dasakusalakammapathakāraṇa’’**nti.

Aṭṭhaṅgikamaggavasena ca gāthāatthavacane **ayaṃ** idāni vuccamāno vitthāra-**nayo**. **Tasmiṃ kira ṭhāne**ti tasmiṃ kira devatāya pucchitaṃ pañhaṃ vissajjanaṭṭhāne. Devatāya ñāṇaparipākaṃ

oloketvā anupubbiyā kathāya saddhiṃ sāmukkaṃsikadesanā mahatī **dhammadesanā ahosi. Ñāṇaṃ pesetvā**ti satthudesanāya anussaraṇavasena pattavisuddhipaṭipāṭipavattaṃ bhāvanāñāṇaṃ bandhitvā. **Sotāpattiphale patiṭṭhāyā**ti satthudesanāvilāsena attano ca paripakkañāṇattā paṭhamaṃ phalaṃ patvā. **Evamāhā**ti evaṃ ''pāpaṃ na kayirā''tiādippakārena gāthamāha. **Aṅgaṃ na hoti,** ājīvo yathā kuppamāno vācākammantavasena kuppati, tathā sampajjamānopīti. So vācākammantapakkhiko, tasmā taggahaṇena **gahitova hoti. Vāyāmasatisamādhayo gahitā** samādhikkhandhasaṅgahato. **Sammādiṭṭhisammāsaṅkappā gahitā** paññākkhandhasaṅgahato. **Antadvayavivajjanaṃ gahitaṃ** sarūpenevāti adhippāyo. **Itī**tiādi nigamanaṃ.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sattivaggo

1.Sattisuttavaṇṇanā

21. **Desanāsīsa**nti desanāpadesalakkhaṇavacananti adhippāyo. **Omaṭṭho**ti adhomukhaṃ katvā dinnappahāro. Iminā eva pasaṅgena pahāre vibhāgato dassetuṃ **''cattāro hī''**tiādi vuttaṃ. **Upari ṭhatvā**ti hatthiādīnaṃ upari ṭhatvā. **Adhomukhaṃ dinnappahāro**ti khaggakaravālādīnaṃ adhomukhaṃ katvā pahatapahāro. **Ummaṭṭho** vuttavipariyāyena veditabbo. Vividhappahāro **vimaṭṭho**. **''Omaṭṭho gahito''**ti vatvā tasseva gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ **''so hī''**tiādi vuttaṃ. Duggandhakimiādīnaṃ vasena **antodoso. Mañcena saddhiṃ bandhitvā**ti yasmiṃ mañce vaṇikapuggalo nipanno, tattha taṃ subandhaṃ katvā pādaṭṭhānaṃ uddhaṃ karontehi sīsaṭṭhānaṃ adho kātabbaṃ. Tenāha **''adhosiro kātabbo''**ti. **Paribbaje**ti pavatteyya. Sā pana pavatti bhāvanāvihārena yuttāti āha **''vihareyyā''**ti.

Sallassa ubbahanaṃ **sallubbahanaṃ. Atthaṃ parittakaṃ gahetvā ṭhitā** upamākārassa vikkhambhanappahānassa adhippetattā. Tenāha **''punappuna''**ntiādi. **Anubandhova hoti** sati paccaye uppajjanārahato devatāya kāmarāgappahānassa jotitattā. Nanu bhagavatā anāgāmimaggena desanā niṭṭhāpetabbāti? Na, itarissā ñāṇabalānurūpadesanāya pavattetabbato. Veneyyajjhāsayānukulañhi dhammaṃ dhammassāmī desetīti.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phusatisuttavaṇṇanā

22. **Kammaṃ aphusanta**nti kammaphassaṃ aphusantaṃ, kammaṃ akarontanti attho. **Vipāko na phusatī**ti vipākaphasso na phusati, vipāko na uppajjateva kāraṇassa abhāvato. Evaṃ byatirekamukhena kammavaṭṭena vipākavaṭṭaṃ sambandhaṃ katvā atthaṃ vatvā idāni kevalaṃ kammavaṭṭavasena atthaṃ vadanto **''kammamevā''**tiādimāha. Tattha **nākaroto kariyatī**ti kammaṃ akubbato na kayirati, anabhisandhikatakammaṃ nāma natthīti attho. Idāni tamevatthaṃ anvayato dassetuṃ **''phusantañcā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tato**ti phusanahetu. Sesaṃ vuttanayameva. Vuttamevatthaṃ sakāraṇaṃ katvā pariveṭhitavasena vibhūtaṃ katvā dassetuṃ **''tasmā phusanta''**ntiādi vuttaṃ. **Dhammatā**ti kārakasseva kammavipākānubandho, nākārakassāti ayaṃ kammavipākānaṃ sabhāvo.

Pacceti upagacchati anubandhati. **Pāpa**nti pāpakaṃ kammaṃ phalañca. Ayañca attho araññe luddakassa uyyojanāya sunakhehi parivāriyamānassa bhikkhuno bhayena rukkhaṃ āruḷhassa cīvare luddassa upari patite tassa sunakhehi khāditvā māritavatthunā dīpetabboti.

Phusatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jaṭāsuttavaṇṇanā

23. Yena atthena taṇhā ‘‘jaṭā’’ti vuttā, tamevatthaṃ dassetuṃ **‘‘jāliniyā’’**ti vuttaṃ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedā attano avayavabhūtā eva jālā etissā atthīti **jālinī**ti vuccati. Idānissā jaṭākārena pavattiṃ dassetuṃ **‘‘sā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesū**ti tassā pavattiṭṭhānamāha rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. **Heṭṭhupariyavasenā**ti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇā, kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇāti evaṃ heṭṭhā ca upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā veditabbā, kāmarāgādivasenapi ayamattho veditabbo. Saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvato aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha **‘‘punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanaṭṭhenā’’**ti. Idaṃ yena sambandhena **jaṭā viyāti jaṭā**ti jaṭātaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayañhettha attho – yathā jālinī veḷugumbassa sākhā, tāsaṃ sañcayādayo ca attano avayavehi saṃsibbitā vinaddhā ‘‘jaṭā’’ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi saṃsibbanasabhāvenāti.

Ime sattā ‘‘mama ida’’nti pariggahitaṃ attanibbisesaṃ maññamānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantaraṭṭho ca anto-saddoti sakaparikkhāresu uppajjanamānāpi taṇhā ‘‘antojaṭā’’ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthiādi **sakaparikkhāro**. Attāti bhavati ettha abhimānoti **attabhāvo,** upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. ‘‘Mama attabhāvo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyā’’tiādinā sakaattabhāvādīsu taṇhāya uppajjanākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni,** attano ca paresañca rūpādīni **bāhirāyatanāni,** paresaṃ sabbāni vā. Saparasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni,** tathā rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya antojaṭābahijaṭābhāvo veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhitattā katthacipi avimutto ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ‘‘ajjhattaṃ anto’’ti ca vuccati, tabbipariyāyato rūpārūpabhavo ‘‘bahiddhā bahī’’ti ca. Tenāha bhagavā – ‘‘ajjhattasaṃyojano puggalo, bahiddhāsaṃyojano puggalo’’ti (a. ni. 2.37).

Visayabhedena pavattiākārabhedena anekabhedabhinnampi taṇhaṃ jaṭābhāvasāmaññena ekanti gahetvā **‘‘tāya evaṃ uppajjamānāya jaṭāyā’’**ti vuttaṃ. Sā pana pajāti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṃ taṃ jaṭentī vinandhantī pavattatīti āha **‘‘jaṭāya jaṭitā pajā’’**ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā upamūpameyyaṃ dassento **‘‘yathā nāma veḷujaṭādīhi…pe… saṃsibbitā’’**ti āha. Imaṃ jaṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena **tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ**. Tenassā mahāvisayataṃ vijaṭanassa ca sudukkarabhāvamāha. **Vijaṭetuṃ ko samattho**ti iminā ‘‘vijaṭaye’’ti padaṃ sattiatthaṃ, na vidhiatthanti dasseti.

Evaṃ ‘‘antojaṭā’’tiādinā puṭṭho athassa bhagavā tamatthaṃ vissajjento **‘‘sīle patiṭṭhāyā’’**tiādimāha. Ettha **sīle**ti kusalasīle. Taṃ pana pātimokkhasaṃvarādibhedesu parisuddhameva icchitabbanti āha **‘‘catupārisuddhisīle’’**ti.

Narati netīti **naro,** puriso. Kāmaṃ itthīpi taṇhājaṭāvijaṭane samatthā atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento ‘‘naro’’ti āha yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti, aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ **‘‘naroti satto’’**ti vuttaṃ. Vipākabhūtāya saha paññāya bhavatīti **sapañño**. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ sapaññoti vattabbataṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayapaccayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. **Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyā**ti kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetukasaddo paṭisandhisaddena sambandhitabbo, na paññāsaddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā ‘‘paṭisandhiyaṃ paññā’’ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyatīti **cittaṃ,** samādhi. So hi sātisayaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādhenti, samādhi pana tehi vināpi sādhetīti.

Paguṇabalavabhāvāpādanena paccayehi cittaṃ, attasantānaṃ cinotītipi **cittaṃ,** samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa cittapariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana citta-saddo viññāṇe niruḷhoti katvā vuttaṃ **''cittasīsena hettha aṭṭha samāpattiyo kathitā''**ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti **paññā**. Sā yadipi kusalādibhedato bahuvidhā, ''bhāvaya''nti pana vacanato bhāvetabbā idhādhippetāti taṃ dassento **''paññānāmena vipassanā kathitā''**ti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpanaṃ, taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātappasaddo viya pana ātāpa-saddo vīriye eva niruḷhoti āha **''ātāpīti vīriyavā''**ti. Yathā kammaṭṭhānaṃ tāya paññāya parito harīyati pavattīyati, evaṃ sāpi tadatthaṃ yogināti āha **''pārihāriyapaññā''**ti. Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchijja netīti **sabbakiccapariṇāyikā**.

Yasmā puggalādhiṭṭhānena gāthā bhāsitā, tasmā puggalādhiṭṭhānameva upamaṃ dassento ''yathā nāma puriso''tiādimāha. Tattha **sunisita**nti suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisitatarabhāvakaraṇaṃ nisānasilāyaṃ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṃ atthāpannaṃ katvā upamā vuttāti tadubhayaṃ upameyyaṃ dassento **''samādhisilāyaṃ sunisitaṃ…pe… paññāhatthena ukkhipitvā''**ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Yathāha ''samāhito yathābhūtaṃ pajānātī''ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071). Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhanato. **Vijaṭeyyā**ti vijaṭetuṃ sakkuṇeyya. Vuṭṭhānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭaṃ vijaṭetuṃ samattho nāma. Vijaṭanañcettha samucchedavasena pahānanti āha – ''sañchindeyya sampadāleyyā''ti.

Maggakkhaṇe panesa **vijaṭeti** nāma, aggaphalakkhaṇe sabbaso **vijaṭitajaṭo** nāma. Tenāha ''idānī''tiādi. Yasmā jaṭāya vijaṭanaṃ ariyamaggena, tañca kho nibbānaṃ āgamma, tasmā taṃ sandhāyāha **''jaṭāya vijaṭanokāsa''**nti. Yattha pana sā vijaṭīyati, taṃ dassetuṃ **''yattha nāmañcā''**tiādi vuttaṃ. **''Paṭighaṃ rūpasaññā cā''**ti gāthāsukhatthaṃ sānunāsikaṃ katvā niddeso, ''paṭigharūpasaññā''ti vuttaṃ hoti. **Paṭighasaññāvasena kāmabhavo gahito** kāmabhavapariyāpannattā tāya. Pathavīkasiṇādirūpe saññā rūpasaññā. Ubhayatthāpi saññāsīsena cittuppādasseva gahaṇaṃ. **Bhavasaṅkhepenāti** bhavabhāvena saṅkhipitabbatāya, bhavalakkhaṇena ekalakkhaṇattāti attho. Rūpe vā virajjanavasena ca vattuṃ sakkuṇeyyā idha **rūpasaññā**ti vuttā, evampettha arūpabhavassa ca gahitatā veditabbā. **''Nāmañca rūpañcā''**ti anavasesato nāmarūpaṃ gahitanti arūpabhava-asaññabhavānampettha gahaṇaṃ siddhanti apare. **Pariyādiyanaṭṭhāne**ti pariyādiyanakāraṇe sabbaso khepananimitte nibbāne. Tenāha **''nibbānaṃ…pe… dassito hotī''**ti.

Jaṭāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manonivāraṇasuttavaṇṇanā

24. **Evaṃladdhikā**ti sabbathāpi cittuppatti sadukkhā, sabbathāpi acittakabhāvo seyyo, tasmā yato kutoci cittaṃ nivāretabbanti evaṃdiṭṭhikā. **So**ti satto. **Aniyyānikakathaṃ katheti** ayoniso cittanivāraṇaṃ vadantī. **Saṃyatabhāvaṃ āgata**nti rāgavisevanādito sammadeva saṃyatabhāvaṃ otarabhāvaṃ. Dhammacariyāvasena hi pavattamāne citte natthi īsakampi rāgādivisevanaṃ, na tassa sampati āyatiñca koci anattho siyā, tasmā taṃ mano sabbato anavajjavuttito na nivāretabbaṃ. Tenāha **''dānaṃ dassāmī''**tiādi. **Yato yato**ti yato yato sāvajjavuttito ayonisomanasikārato. **Ta**nti mano **nivāretabbaṃ** anatthāvahattā.

Manonivāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Arahantasuttavaṇṇanā

25. **Katāvī**ti katavā, pariññādikiccaṃ katvā niṭṭhapetvā ṭhitoti attho. Tenāha **''catūhi maggehi katakicco''**ti. Svāyamattho arahantiādisaddasannidhānato viññāyati. **Evaṃ** ''ahaṃ

vadāmī''tiādiākārena **pucchati**.

Khandhādīsu kusaloti khandhāyatanādīsu salakkhaṇādīsu ca samūhādivasena pavattiyañca cheko yathābhūtavedī. **Upaladdhinissitakatha**nti attupaladdhinissitakathaṃ hitvā. **Vohārabhedaṃ akaronto**ti ''ahaṃ paramatthaṃ jānāmī''ti lokavohāraṃ bhindanto avināsento loke lokasamaññameva nissāya **''ahaṃ, mamā''ti vadeyya. Khandhā bhuñjantī**tiādinā vohārabhedaṃ, tattha ca ādīnavaṃ dasseti.

Māno nāma diṭṭhiyā samadhuro. Tathā hi dutiyamaggādīsu sammādiṭṭhiyā pahānābhisamayassa paṭivipaccanīke paṭipattisiddhi. Tenāha **''yadi diṭṭhiyā vasena na vadati, mānavasena nu kho vadatīti cintetvā''**ti. **Vidhūpitā**ti santāpitā ñāṇagginā daḍḍhā. Te pana viddhaṃsitā nāma hontīti āha **''vidhamitā''**ti. Mamaṅkārādayo mayanti sattasantāne sati pavattanti etenāti mayo, maññanā. Mayo eva **mayatā**ti āha **''mayatanti maññana''**nti.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pajjotasuttavaṇṇanā

26. **Divāratti**nti na ādicco viya divā eva, na candimā viya rattiṃ eva, atha kho divā ca rattiñca. **Tattha tatthā**ti yattha yattha sampajjalito, tattha tattheva padese, na ādicco viya candimā viya sakalaṃ mahādisaṃ disantarāḷañca. Ñāṇānubhāvena uppannāloko **ñāṇāloko**ti vadanti. ''Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti pubbe me, bhikkhave, ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi paññā udapādi vijjā udapādi āloko udapādī''ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15; paṭi. ma. 2.30) pana vacanato maggo **ñāṇāloko**. ''Tamo vihato, āloko uppanno''ti (ma. ni. 1.386; pārā. 12) vā vacanato vijjattayāloko **ñāṇāloko**. Paṭhamābhisambodhiyaṃ viya sañjātapītivipphāro, visesato ratanaghare samantapaṭṭhānavicinane sañjātapītivasena uppannasarīrobhāso vā **pītiāloko**. Tattheva uppannapasādavasena sañjātaālokova **pasādāloko**. Dhammacakkapavattane ''aññāsi vata, bho, koṇḍañño''ti uppannapasādālokoti ca vadanti. Sabbattheva satthu dhammadesanā sattānaṃ hadayatamaṃ vidhamantī **dhammakathāāloko. Sabbopi buddhānaṃ pātubhāvā uppanno āloko**ti iminā sāvakānaṃ desanāya sañjātadhammālokopi buddhānubhāvoti dasseti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sarasuttavaṇṇanā

27. Saraṇato avicchedavasena pavattanato khandhādīnaṃ paṭipāṭi **sarā**. Tenāha **''ime saṃsārasarā''**ti. **Kuto**ti kena kāraṇena, kimhi vā? Tenāha **''kiṃ āgammā''**ti? **Na patiṭṭhāti** paccayābhāvato. **Āpo**tiādinā pāḷiyaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ appatiṭṭhānāpadesena tattha kāmarūpabhavānaṃ abhāvo dassito. Tadubhayābhāvadassanena heṭṭhā vuttanayeneva arūpabhavassapi abhāvo dassitova hoti, yathārutavasena vā ettha attho veditabbo. Yasmā purimā dve gahitā, gahitañca atthaṃ pariggahetvāva pacchimattho pavattoti.

Sarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahaddhanasuttavaṇṇanā

28. Nidhīyatīti **nidhānaṃ**. Nidhātabbataṃ gataṃ nihitanti attho. **Muttasārādī**ti muttāmaṇiveḷuriyapavāḷarajatajātarūpādi. **Suvaṇṇarajatabhājanādī**ti **ādi-**saddena kahāpaṇa-dhaññakoṭṭhabhaṇḍādiṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi niccaparibbayavasena bhuñjīyatīti **''bhogo''**ti vuccati. **Aññamaññaṃ abhigijjhantī**ti aññamaññassa santakaṃ abhigijjhanti. Tenāha **''patthentī''**ti.

Analaṅkatāti na alaṃ pariyattanti evaṃ katacittā, atricchatāmahicchatāhi abhibhūtā. Tenāha **''atittā apariyattajātā''**ti. **Ussukkajātesū**ti taṃtaṃkicce sañjātaussukkesu. **Nānākiccajātesū**ti nānāvidhakiccesu, sañjātanānākiccesu vā. Vaṭṭagāmikapasutena **vaṭṭasotaṃ anusarantesu**. Taṇhānivāsatāya gehantipi agārantipi vuccatīti āha **''mātugāmena saddhiṃ geha''**nti. **Virājiyā**ti hetuatthadīpakaṃ padanti āha **''virājetvā''**ti, **tvā**-saddopi cāyaṃ hetuatthoti.

Mahaddhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Catucakkasuttavaṇṇanā

29. Iriyā vuccati kāyena kattabbakiriyā, tassā pavattiṭṭhānabhāvato **iriyāpatho,** gamanādi. Taṃ aparāparappavattiyā cakkaṃ. Tenāha **''catucakkanti catuiriyāpatha''**nti. **Navadvāra**nti karajakāyo adhippeto. So ca kesādiasuciparipūroti āha **''puṇṇanti asucipūra''**nti. **Taṇhāya saṃyutta**nti taṇhāsahitaṃ. Tena na kevalaṃ sabhāvato **eva,** atha kho nissitadhammo ca asuciṃ dasseti. Mātukucchisaṅkhāte asucipaṅke jātattā **paṅkajātaṃ,** kesādiasucipaṅkajātattā ca **paṅkajātaṃ. Yātrā**ti apagamo. Tena sabhāvato nissitadhammato ca asucisabhāvato kāyato kathaṃ apagamo siyāti pucchati. Tenāha **''etassā''**tiādi.

Nahanaṭṭhena bandhanaṭṭhena naddhīti upanāho idhādhippetoti āha ''naddhinti upanāha''nti. So pana ito pubbakāle kodhoti āha **''pubbakāle''**tiādi. **Pāḷiniddiṭṭhe**ti upanāhaiccādike idha pāḷiyaṃ niddiṭṭhe **kilese ṭhapetvā avasesā** diṭṭhivicikicchādayo satta kilesā dummocayatāya varattā viyāti **varattāti veditabbā**. Ārammaṇaggahaṇasabhāvato **eko** evesa dhammo, pavatti-ākārabhedena pana **icchanaṭṭhena** patthanaṭṭhena **icchā, lubbhanaṭṭhena** gijjhanaṭṭhena **lobho**ti vutto. **Paṭhamuppattikā**ti ekasmiṃ ārammaṇe, vāre vā paṭhamaṃ uppannā. **Aparāparuppattiko**ti punappunaṃ uppajjamānako. **Aladdhapatthanā** appaṭiladdhavatthumhi āsatti lobho. **Uppāṭetvā**ti sasantānato uddharitvā.

Catucakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā

30. **Eṇimigassa viyā**ti eṇimigassa jaṅghā viya. Avayavīsambandhe hi idaṃ sāmivacanaṃ. Piṇḍimaṃsassa parito samasaṇṭhitattā **suvaṭṭītajaṅgho. Kisa**nti thūlabhāvapaṭikkhepaparājotanā, na suṭṭhu kisabhāvadīpanaparāti āha **''athūlaṃ samasarīra''**nti. **Ātapena milāta**nti tapasā milātakāyaṃ indriyasantāpanabhāvato. Tenevāha – **''tapo milāta''**ntiādi, tathā cāha pāḷiyaṃ **''appāhāraṃ alolupa''**nti. Yathā ''vīrassa bhāvo vīriya''nti vīrabhāvena vīriyaṃ lakkhīyati, evaṃ vīriyasambhavena vīrabhāvoti āha **''vīranti vīriyavanta''**nti. ''Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive''ti (theragā. 983; mi. pa. 6.5.10) dhammasenāpativuttaniyāmena parimitabhojitāya appāhāratā **bhojane mattaññutā. ''Mitāhāra''**nti vatvā puna paricchinnakālabhojitāyapi appāhārataṃ dassento **''vikāla…pe… parittāhāra''**nti āha. **Catūsu paccayesu loluppavirahitaṃ** bodhimūle **eva** sabbaso loluppassa pahīnattā. ''Catūsu paccayesū''ti hi imināva sabbattha loluppavigamo dīpitovāti. **Rasataṇhāpaṭikkhepo vā esa** ''appāhāra''nti vatvā ''alolupa''nti vuttattā. ''Sīhaṃ vā''ti ettha ekacarasaddo viya iva-saddo atthato ''nāga''nti etthāpi ānetvā, sambandhitabboti āha – **''ekacaraṃ sīhaṃ viya, ekacaraṃ nāgaṃ viyā''**ti. **Ekacarā appamattā** ekīkatāya.

Pañcakāmaguṇavasena rūpaṃ gahitaṃ tesaṃ rūpasabhāvattā. **Manena nāmaṃ gahitaṃ** manassa nāmasabhāvattā. **Avinibhuttadhamme**ti avinābhāvadhamme gahetvā. **Ādi**-saddena āyatanadhātuādayo gahitā. Kāmaguṇaggahaṇena hettha rūpabhāvasāmaññena pañca vatthūni gahitāneva honti, manogahaṇena dhammāyatanaṃ, evaṃ dvādasāyatanāni gahitāni honti. Iminā nayena dhātuādīnampi gahitatā yojetabbā. Tenāha **''pañcakkhandhādivasenapettha bhummaṃ yojetabba''**nti. **Etthā**ti pāḷiyaṃ. Kāmavatthu **bhummaṃ**.

Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Satullapakāyikavaggo

1. Sabbhisuttavaṇṇanā

31. Sataṃ sādhūnaṃ saraṇagamanasīlādibhedassa dhammassa ullapanato, attano vā pubbenivāsānussatiyā tassa dhammassa ullapanato kathanato satullapā, devatā, tāsaṃ kāyo samūho, tattha bhavāti **satullapakāyikā**. Tenāha **''sataṃ dhamma''**ntiādi. **Samādānavasena ullapetvā,** na vaṇṇanākathanamattena **tatrā**ti tasmiṃ tāsaṃ devatānaṃ satullapakāyikabhāve. **Idaṃ vatthū**ti idaṃ kāraṇaṃ. **Samuddavāṇijā**ti saṃyattikā. **Khittasaravegenā**ti jiyāmuttasarasadisavegena, sīghaoghenāti attho. Uppatatīti uppāto. Uppāte bhavaṃ byasanaṃ **uppātikaṃ**. **Patiṭṭhā**ti hitapatiṭṭhā. Paraloke hitasukhāvahaṃ **abhayakāraṇaṃ. Jaṅghasata**nti manussasataṃ. Jaṅghāsīsena hi manusse vadati sahacāribhāvato. **Aggahesi** pañcasīlāni. Āsannānāsannesu āsannasseva paṭhamaṃ vipaccanato **''āsannakāle gahitasīlaṃ nissāyā''**ti vuttaṃ. **Ghaṭāvasenā**ti samūhavasena.

Sabbhīti sādhūhi. Te hi saparahitasādhanato pāsaṃsatāya santaguṇatāya ca santoti vuccati. Te pana yasmā paṇḍitalakkhaṇehi samannāgatā honti, tasmā **''paṇḍitehī''**ti āha. **Samāsethā**ti saṃvasethāti ayamettha adhippāyoti āha **''sabbairiyāpathe''**tiādi. **Mittasanthava**nti mettisandhānaṃ. Sattānaṃ hitesitālakkhaṇā hi metti, sā ca ñāṇasahitā ñāṇapubbaṅgamāvāti mittasanthavo asaṃkiliṭṭho, itaro saṃkiliṭṭhoti āha **''na kenaci saddhiṃ kātabbo''**ti. **Saddhamma**nti diṭṭhadhammikādihitāvahaṃ sundaradhammaṃ. **Seyyo**ti hitavaḍḍhanatādi vuttanti āha **''vaḍḍhī''**ti.

Sataṃ sādhūnaṃ, paṇḍitānanti ayamettha attho. Tappaṭiyogavisayattā añña-saddassa vuttaṃ **''aññato andhabālato''**ti. Sokanimittaṃ sokakāraṇaṃ uttarapadalopena idha sokasaddena gahitanti āha **''sokavatthūna''**ntiādi. **Sokavatthūni** nāma corādayo acchindanādivasena paresaṃ sokakaraṇato. **Sokānugatā** sokappattā.

Therassāti saṃkiccattherassa. Attano bhaginiyā jeṭṭhattā **''tumhe''**ti āha. Ayaṃ ''idha corā paṭipajjiṃsū''ti amhe tiṇāyapi na maññatīti cintetvā **ekacce ''mārema na''nti āhaṃsu.** Karuṇāya **ekacce ''vissajjemā''**ti āhaṃsu. **Mantetvā**ti bhāsetvā.

Ahu ahosi, bhūtapubbanti attho. **Araññasmiṃ brahāvane**ti tādise brahāvane, mahāraññe nivāsīti attho **ceto**ti byādho. **Kūṭānī**ti vākurādayo. **Oḍḍetvā**ti sajjetvā. **Sasaka**nti pelakaṃ **ubbiggā**ti bhītatasitā. **Ekaratti**nti ekaratteneva. **Dhanajānī**ti paribbayavasena addhikehi laddhabbadhanato hāni, ''samaṇampi nāma hanti, kiṃ amhesu lajjissatī''ti addhikānaṃ anāgamanato ekadivasaṃ laddhabbaparibbayampi na labhissantīti adhippāyo.

Ñātayopi mātāpitubhātubhaginiādike ñātake. Te kira adhimuttassa bhaginiyā santikaṃ upagacchantā antarāmagge tena samāgatā, adhimutto saccavācaṃ anurakkhanto corabhayaṃ tesaṃ nārocesi. Tena vuttaṃ **''tesampī''**tiādi. Taṃ nissāya pabbajitattā **''adhimuttasāmaṇerassa santike''**ti vuttaṃ, na upasampadācariyo hutvā. Tenāha **''attano antevāsike katvā''**ti. Saccānurakkhaṇena anuttaraguṇādhigamena ca **ñātimajjhe virocati**.

Sātatanti satataṃ. Sa-saddassa hi idha sābhāvo yathā ''sārāgo''tiādīsu. Sātabhāvo vā **sātata**nti āha **''sukhaṃ vā''**ti. **Kāraṇenā**ti tena tena kāraṇena. Sabbāsaṃ tāsaṃ vacanaṃ subhāsitaṃ, bhagavato pana ukkaṃsagataṃ subhāsitameva. Svāyamattho taṃtaṃgāthāpadeneva viññāyatīti taṃ nīharitvā dassetuṃ **''na kevala''**ntiādi vuttaṃ. Tena sappurisūpasaṃsevasaddhammābhiyogo yathā sattānaṃ vaḍḍhiyā

paññāpaṭilābhassa ekantikaṃ kāraṇaṃ, evaṃ sokapaccaye sati visokabhāvassa, ñātimajjhe sobhāya, sugatigamanassa, ciraṃ sukhaṭṭhānassa, vaṭṭadukkhamocanassapi aññāsādhāraṇaṃ hotīti vuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Maccharisuttavaṇṇanā

32. Pamajjanākārena pavattā anupaladdhi **pamādo**. Tena ekantato satirahitā hontīti vuttaṃ **''sativippavāsalakkhaṇenā''**ti. Diṭṭhivicikicchādayo cettha pamādeneva saṅgahitā. Idāni yathā macchariyanimittañca pamādanimittañca dānaṃ na dīyati, taṃ dassetuṃ **''ekacco hī''**tiādi vuttaṃ. **Parikkhayaṃ gamissatī**ti bhogaparihāniṃ gamissati. **Khiḍḍādī**ti **ādi-**saddena maṇḍanavibhūsanachaṇanakkhattakiccabyasanādiṃ saṅgaṇhāti. **Yasadāyaka**nti kittiyasassa parivārayasassa ca dāyakaṃ. **Sirīdāyaka**nti sobhaggadāyakaṃ. **Sampattidāyaka**nti kulabhogarūpabhogasampadāhi sampattidāyakaṃ. **Puñña**nti vā idha puññaphalaṃ daṭṭhabbaṃ ''evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī''tiādīsu (dī. ni. 3.80) viya. **Atthi dānassa phala**nti ettha deyyadhammassa anavaṭṭhitataṃ bahulasādhāraṇataṃ, taṃ pahāya gamanīyataṃ, tabbisayāya pītiyā sāvajjataṃ, dānadhammassa anaññasādhāraṇataṃ anugāmikataṃ, tabbisayāya pītiyā anavajjataṃ, lobhādipāpadhammānaṃ vinodanaṃ, sesapuññānaṃ upanissayañca jānantenāti vattabbaṃ.

Taṃyeva bālanti yo maccharī, tameva. Adānasīlā **bālā**. Ekacco dhanassa paribhogaparikkhayabhayena attanāpi na paribhuñjati atilobhaseṭṭhi viyāti āha **''idhalokaparalokesū''**ti.

Yasmā ekacco adānasīlo puriso addhike disvā passantopi na passati, tesaṃ kathaṃ suṇantopi na suṇoti, sayaṃ kiñci na katheti, adātukamyatāthambhe baddho hoti, tasmā tattha mataliṅgāni upalabbhantiyevāti āha **''adānasīlatāya maraṇena matesū''**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dānamattameva gahetvā matenassa samataṃ dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Dānasīlassa pana amataliṅgāni vuttavipariyāyato veditabbāni. **Vaja**nti puthutte ekavacanaṃ, tasmā vacanavipallāsena vuttanti āha **''saha vajantā''**ti. Dānasīlādidhammo purātano, na ajjatanoti sanantano, so etesu atthīti **sanantanā,** paṇḍitā, tesaṃ dhammāti tesaṃ vasenapi dhammo **sanantano**ti āha **''sanantanānaṃ vā paṇḍitānaṃ esa dhammo''**ti. **Appasmimpi deyyadhamme** sati **eke** dānaṃ dadanti, **eke** na dadanti maccharibhāvā. **Sahassadānasadisā**ti ekāpi dakkhiṇā pariccāgacetanāya uḷārabhāvato sahassadānasadisā hoti.

Duranugamanoti asamaṅginā anugantuṃ dukkaro. Ananugamanañcassa dhammassa apūraṇamevāti āha **''duppūro''**ti. ''Dhammaṃ care''ti ayaṃ dhammacariyā gahaṭṭhassa vasena āraddhāti āha **''dasakusalakammapathadhammaṃ caratī''**ti. Tenāha **''dārañca posa''**nti. **Samuñjaka**nti kassakehi attanā kātabbaṃ katvā visaṭṭhadhaññakaraṇato khale uñchācariyavasena samuñjaniādinā chaḍḍitadhaññasaṃharaṇaṃ. Tenāha **''yo api…pe… samuñjakaṃ caratī''**ti. **Etenā**ti satasahassasahassayāgiggahaṇena dasannampi bhikkhukoṭīnaṃ piṇḍapāto dassito hoti. ''Dinno''ti padaṃ ānetvā yojanā. **Dasannaṃ vā kahāpaṇakoṭīnaṃ piṇḍapāto**ti dasannaṃ kahāpaṇakoṭīnaṃ viniyuñjanavasena sampāditapiṇḍapāto. Tayidaṃ satasahassaṃ sahassayāgīnaṃ dānaṃ ettakaṃ hotīti katvā vuttaṃ. **Samuñjakaṃ carantopī**ti samuñjakaṃ caritvāpi, samuñjakacaraṇahetūti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Dāraṃ posentopi dhammaṃ carati, appakasmiṃ dadantopi dhammaṃ caratīti yojanā. **Tathāvidhassā**ti tādisassa tathādhammacārino yā dhammacariyā, tassā kalampi nagghanti **ete sahassayāgino** attano sahassayāgitāya. **Yaṃ tena daliddenā**tiādi tassevatthassa vivaraṇaṃ. **Sabbesampi tesa**nti ''sataṃsahassānaṃ sahassayāgina''nti vuttānaṃ tesaṃ sabbesampi. **Itaresa**nti ''tathāvidhassā''ti vuttapurisato aññesaṃ. **Dasakoṭisahassadāna**nti dasakoṭisaṅkhātaṃ tato anekasahassabhedatāya sahassadānaṃ.

''Kalaṃ nagghatī''ti idaṃ tesaṃ dānato imassa dānassa uḷāratarabhāvena vipulatarabhāvena

vipulataraphalatāya vuttanti āha **‘‘kathaṃ nu kho etaṃ mahapphalataranti jānanattha’’**nti. Paccayavisesena mahattaṃ gatoti **mahaggato,** uḷāroti attho. Tenāha **‘‘vipulassetaṃ vevacana’’**nti. **Samenā**ti ñāyena, dhammenāti attho. **Visame**ti na same macchariyalakkhaṇappatte. **Chetvā**ti pīḷetvā. Taṃ pana pīḷanaṃ pothananti dassento **‘‘pothetvā’’**ti āha. **Assumukhā**ti tintaassumukhasammissā paraṃ rodāpetvā. **Mahādāna**nti yathāvuttaṃ bahudeyyadhammassa pariccajanena mahantadānaṃ. **Uppattiyā aparisuddhatāyā**ti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca suddhatāya malīnattā. **Itaraṃ** dhammacariyāya nibbattitadānaṃ. **Parittadāna**nti parittassa deyyadhammassa vasena parittadānaṃ. **Attano uppattiyā parisuddhatāyā**ti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca visuddhatāya. **Evantiādimāhā**ti ‘‘evaṃ sahassānaṃ sahassayāgina’’nti avoca. Tattha **sahassāna**nti sataṃsahassānaṃ. Gāthābandhasukhatthaṃ sataggahaṇaṃ na kataṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sādhusuttavaṇṇanā

33. **Udānaṃ udānesī**ti pītivegena uggiritabbatāya udānaṃ uggiri uccāresi. Tayidaṃ yasmā pītisamuṭṭhāpitaṃ vacanaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘udāhāraṃ udāharī’’**ti. Yathā pana taṃ vacanaṃ ‘‘udāna’’nti vuccati, taṃ dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Saddhāyā**ti ettha **ya-**kāro hetuattho. Pariccāgacetanāya hi saddhā visesapaccayo assaddhassa tadabhāvato. **Pi-**saddo vuttatthasampiṇḍanattho. **‘‘Sāhū’’**ti padaṃ sādhusaddena samānatthaṃ daṭṭhabbaṃ. **Katha**nti dānayuddhānaṃ vipakkhasabhāvāti adhippāyo. **Etaṃ ubhaya**nti dānaṃ yuddhanti idaṃ dvayaṃ. **Jīvitabhīruko**ti jīvitavināsabhīruko. **Khayabhīruko**ti bhogakkhayassa bhīruko. **Vadanto**ti jīvite sālayataṃ, tato eva yujjhane asamatthataṃ pavedento. **Chejja**nti hatthapādādichedo. **Ussahanto**ti vīriyaṃ karonto. **Evaṃ bhoge rakkhissāmī**ti tathā bhoge aparikkhīṇe karissāmīti. **Vadanto**ti idha bhogesu lobhaṃ, tato eva dātuṃ asamatthataṃ pavedento. **Eva**nti evaṃ jīvitabhoganirapekkhatāya dānañca yuddhañca samaṃ hoti. **Saddhādisampanno**ti saddhādhammajīvitāvīmaṃsāsīlādiguṇasamannāgato. So hi deyyavatthuno parittakattā appakampi dadanto attano pana cittasampattiyā khettasampattiyā ca bahuṃ uḷārapuññaṃ pavaḍḍhento bahuvidhaṃ lobha-dosa-issā-macchariya-diṭṭhivicikicchādibhedaṃ tappaṭipakkhaṃ abhibhavati, tato eva ca taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **‘‘maccheraṃ maddati’’**cceva vuttaṃ, tassa pana ujuvipaccanīkabhāvato.

Paratthāti paraloke. **Ekasāṭakabrāhmaṇavatthu** anvayavasena, aṅkuravatthu byatirekavasena vitthāretabbaṃ.

Dhammo laddho etenāti **dhammaladdho,** puggalo. Aggiāhitapadassa viya saddasiddhi daṭṭhabbā. **‘‘Uṭṭhāna**nti kāyikaṃ vīriyaṃ, **vīriya**nti cetasika’’nti vadanti. **Uṭṭhāna**nti bhoguppāde yuttapayuttatā. **Vīriya**nti tajjo ussāho. **Yamassa** āṇāpavattiṭṭhānaṃ. **Vetaraṇimpi** itare niraye ca atikkamma. Te pana abbudādīnaṃ vasena avīciṃ dasadhā katvā avasesamahāniraye sattapi āyuppamāṇabhedena tayo tayo katvā ekatiṃsāti vadanti. Sañjīvādinirayasaṃvattanassa kammassa tikkhamajjhamudubhāvena tassa āyuppamāṇassa tividhatā vibhāvetabbā. Apare pana ‘‘aṭṭha mahānirayā soḷasa ussadanirayā ādito cattāro sitaniraye ekaṃ katvā satta sitanirayāti evaṃ ekatiṃsa mahānirayā’’ti vadanti. Mahānirayaggahaṇato ādito cattāro sitanirayā eko nirayo katoti.

Tesanti vicinitvā gahitapaccayānaṃ. **Pañcanavutipāsaṇḍabhedā** papañcasūdanisaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbā. **Tatthā**ti tesu dvīsu vicinanesu. **Dakkhiṇāvicinanaṃ āha,** upamānāni hi nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāni. Etena sukhettagahaṇatopi dakkhiṇeyyavicinanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pāṇesu saṃyamoti iminā dasavidhampi kusalakammapathadhammaṃ dasseti. Yathā hi ‘‘pāṇesu saṃyamo’’ti iminā sattānaṃ jīvitāvoropanato saṃyamo vutto, evaṃ tesaṃ sāpateyyāvahārato paradārāmasanato visaṃvādanato aññamaññabhedanato pharusavacanena saṅghaṭṭanato niratthakavippalapanato parasantakābhijjhānato ucchedacintanato micchābhinivesanato ca saṃyamo

hotīti. Tenāha **‘‘sīlānisaṃsaṃ kathetumāraddhā’’**ti. Pharusavacanasaṃyamo panettha sarūpeneva vutto.

Parassa upavādabhayenāti pāpakiriyahetu parena attano vattabbaupavādabhayena. **Upavādabhayā**ti upavādabhayanimittaṃ. ‘‘Kathaṃ nu kho amhe pare na upavadeyyu’’nti āsīsantā **pāpaṃ na karonti. Dhammapadamevā**ti asaṅkhatadhammakoṭṭhāso eva **seyyo** seṭṭho. Yasmā sabbasaṅkhataṃ aniccaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ, tasmā tadadhigamāya ussāho karaṇīyoti dasseti. Pubbasaddo kālavisesavisayoti āha **‘‘pubbe ca kassapabuddhādikālepī’’**tiādi. Puna akālaviseso apāṭiyekko bhummatthavisayovāti āha **‘‘sabbepi vā’’**tiādi. Tattha **sabbepi vā**ti ete sabbepi kassapabuddhādayo lokanāthā **santo nāma** vūpasantasabbakilesasantāpā santasabbhūtaguṇattā.

Sādhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nasantisuttavaṇṇanā

34. **Kamanīyānī**ti kantāni. Tato eva etāni **iṭṭhārammaṇāni** sukhārammaṇāni **rūpādīni,** te pana vatthukāmā, tadārammaṇakilesakāmā vā. **‘‘Na santi kāmā manujesū’’**ti desanāsīsametaṃ, nicchayena kāmā aniccāyeva. Maccu dhīyati etthāti **maccudheyyaṃ**. Na puna āgacchati ettha taṃ **apunāgamanaṃ. Apunāgamanasaṅkhātaṃ nibbānaṃ** anupagacchanato. **Nibbānaṃ hī**tiādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **Baddho**ti paṭibaddhacitto. **Pamatto**ti vossaggapamādaṃ āpanno.

Taṇhāchandato jātaṃ tassa visesapaccayattā. Icchitaṃ hanatīti **aghaṃ,** dukkhaṃ. Idha pana anavasesapariyādānavasena pañcupādānakkhandhā dukkhanti. **Chandavinayā aghavinayo**ti hetunirodhena hi phalanirodho, evaṃ saupādisesanibbānaṃ vatvā **aghavinayā dukkhavinayo**ti anupādisesanibbānaṃ vadati.

Citrānīti kilesakāmāpi vedanādiṭṭhisampayogabhedena honti, ākārabhedena ca atthi savighātāvighātāti tato visesetuṃ **‘‘ārammaṇacittānī’’**ti vuttaṃ. **Saṅkappitarāgo**ti subhādivasena saṅkappitavatthumhi rāgo. **Kilesakāmo kāmoti vutto** tassevidha visesato kāmabhāvasiddhito. **Pasūrasuttena vibhāvetabbo** ‘‘na te kāmā’’tiādinā tassa vatthumhi āgatattā. Idāni tamatthaṃ saṅkhepeneva vibhāvento **‘‘pasūraparibbājako hī’’**tiādimāha. **Na te kāmā yāni citrāni loke**ti te ce kāmā na honti, yāni loke citrāni rūpādiārammaṇāni. **Vedesī**ti kevalaṃ saṅkapparāgañca kāmaṃ katvā vadesi ce. **Hehintī**ti bhaveyyunti attho. Suṇanto saddāni manoramāni, satthāpi te hehiti kāmabhogīti paccekaṃ gāthā, idha pana saṃkhipitvā dassitā. Dhīrā nāma dhitisampannāti āha **‘‘paṇḍitā’’**ti.

Tassāti yo pahīnakodhamāno sabbaso saṃyojanātigo nāmarūpasmiṃ asajjanto rāgādikiñcanarahito, tassa. **Mogharājā nāma thero** bāvarībrāhmaṇassa paricārakānaṃ soḷasannaṃ aññataro. **Yathānusandhiṃ** appatto sāvasesa**-attho,** kiñci vattabbaṃ atthīti adhippāyo. Sabbaso vimuttattāva devamanussā namassanti, ye taṃ paṭipajjanti. Tesaṃ kiṃ hoti? Kiñcipi na siyāti ayamettha atthaviseso? **Dasabalaṃ sandhāyevamāha** ukkaṭṭhaniddesena. **Anupaṭipattiyāti** paṭipattiṃ anugantvā paṭipajjanena. **Namassanti** taṃ pūjenti.

Catusaccadhammaṃ jānitvāti tena paṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā. Tathā ca buddhasubuddhatāya nibbematikā hontīti āha **‘‘vicikicchaṃ pahāyā’’**ti. Tato paraṃ pana anukkamena aggamaggādhigamena **saṅgātigāpi** honti. Asekkhadhammapāripūriyā **pasaṃsiyā** viññūnaṃ pasaṃsāpi hontīti.

Nasantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā

35. Ujjhānavasena pavattā saññā etesaṃ atthi, ujjhānavasena vā sañjānantīti **ujjhānasaññī. Kārayeti** katānaṃ pariyantaṃ kārayeti attho. **Pariyantakāritanti** paricchinnakāritaṃ parimitavacananti attho. Paṃsukūlādipaṭipakkhanayena **pattuṇṇadukulādi** vuttaṃ. **Nāmaṃ gahitanti** etena ''ujjhānasaññikā''ti ettha ka-saddo saññāyanti dasseti.

Aññenākārena bhūtanti attanā pavediyamānākārato aññena asuddhena ākārena vijjamānaṃ upalabbhamānaṃ attānaṃ. **Vañcetvāti** palambhetvā. **Tassa** kuhakassa. **Taṃ** catunnaṃ paccayānaṃ paribhuñjanaṃ. **Parijānantīti** tassa paṭipattiṃ paricchijja jānanti. **Kārakoti** sammāpaṭipattiyā kattā, sammāpaṭipajjitāti attho.

Idanti liṅgavipallāsena vuttaṃ, ayanti attho. **Dhammānudhammapaṭipadāti** nibbānadhammassa anucchavikatāya anudhammabhūtā paṭipadā. Paṭipakkhavidhamane asithilatāya **daḷhā. Bhāsitamattena ca savanamattena cāti** ettha **ca**-saddo visesanivattiattho. Tena bhāsitassa sutassa ca sammāpaṭipattivisesaṃ nivatteti. **Lokapariyāyanti** lokassa parividhamanaṃ uppādanirodhavasena saṅkhārānaṃ parāvuttiṃ. Tenāha **''saṅkhāralokassa udayabbaya''nti**. Svāyamattho saccapaṭivedheneva hotīti āha **''catusaccadhammañca aññāyā''ti**. **Evaṃ na kubbantīti** attani vijjamānampi guṇaṃ anāvīkaronto ''yathā tumhe vadatha, evaṃ na kubbantī''ti avijjamānataṃ byākarotīti attho.

Akārakamevāti dosaṃ akārakameva. Accayassa paṭiggaṇhanaṃ nāma adhivāsanaṃ, evaṃ so desakena desiyamāno tato vigato nāma hoti. Tenāha **''paṭiggaṇhātūti khamatū''ti**.

Sabhāvenāti sabhāvato. **Ekasadisanti** paresaṃ cittācāraṃ jānantampi ajānantehi saha ekasadisaṃ karontā. **Paratoti** pacchā. **Kathāya uppannāyāti** ''kassaccayā na vijjantī''tiādikathāya pavattamānāya ''tathāgatassa buddhassā''tiādinā **buddhabalaṃ** buddhānubhāvaṃ dīpetvā. **Khamissāmīti** accayadesanaṃ paṭiggaṇhissāmi. Tappaṭiggaho hi idha khamananti adhippetaṃ, satthā pana sabbakālaṃ khamo eva.

Kopo antare citte etassāti **kopantaro**. Doso garu garukātabbo assāti **dosagaru**. ''Paṭimuccatī''ti vā pāṭho, ayameva attho. **Accāyikakammanti** sahasā anupadhāretvā kiriyā. **No cidhāti** no ce idha. **Idhāti** nipātamattaṃ. **Apagataṃ** apanītaṃ. Doso no ce siyā, tena pariyāyena yadi aparādho nāma na bhaveyyāti. **Na sammeyyuṃ** na vūpasameyyuṃ. **Kusaloti** anavajjo.

Dhīro satoti padadvayena vaṭṭachindaṃ āha. **Ko niccameva paṇḍito nāmāti atthoti** ''kassaccayā''tiādikāya pucchāgāthāya attho. Dīghamajjhimasaṃvaṇṇanāsu tathāgata-saddo vitthārato saṃvaṇṇitoti āha **''evamādīhi kāraṇehi tathāgatassā''ti**. **Buddhattādīhīti ādi**-saddena ''bodhetā pajāyā''tiādinā (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97) niddese āgatakāraṇāni saṅgayhanti. **Vimokkhaṃ** vuccati ariyamaggo, tassa **anto** aggaphalaṃ, tattha bhavā **paṇṇatti,** tassā vasena. Evaṃ buddhabalaṃ dīpeti. Idāni khittaṃ saṅkhepena saṃharāpitaṃ hotīti dasseti.

Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saddhāsuttavaṇṇanā

36. **Tatvassāti** o-kārassa va-kārādesaṃ a-kārassa ca lopaṃ katvā niddesoti āha **''tato assā''ti**. ''Tatassā''ti vā pāṭho, **tatoti** ca saddhāhetūti attho. **Nānupatantīti** na vattanti. **Pamādaṃ karontīti** pamajjanti, micchā paṭipajjantīti attho. **Lakkhaṇānīti** aniccādilakkhaṇāni. **Upanijjhāyatīti** upecca ñāṇacakkhunā pekkhati, anupassatīti attho. **Āgatakiccanti** āhatakiccaṃ, ayameva vā pāṭho. **Sādhetīti**

asammohapaṭivedhavasena nipphādeti, tathalakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ upanijjhāyatīti ayamattho maggepi vattabbo tena vinā asammohapaṭivedhassa asambhavato. **Kasiṇārammaṇassā**ti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ. Akasiṇārammaṇasamāpattiyopi hi santīti. Yathā ca kasiṇārammaṇāni aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ avasesānañca tadārammaṇānaṃ paccavekkhaṇavasena cittānaṃ, evaṃ tena tāni ārammaṇāni gahitānīti ''kasiṇārammaṇassa''icceva vuttaṃ. Paramaṃ uttamaṃ sukhanti vattabbato **paramasukhaṃ arahattaṃ**.

Saddhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samayasuttavaṇṇanā

37. **Udānaṃ paṭiccā**ti ukkākaraññā jātisambhedaparihāranimittaṃ attano vaṃsaparisuddhaṃ nissāya vuttaṃ pītiudāhāraṃ paṭicca gottavasena **''sakkā''ti laddhanāmānaṃ**. Yadi ekopi janapado, kathaṃ bahuvacananti āha **''ruḷhīsaddenā''**ti. Akkharacintikā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḷhī yathā ''avantī kurū''ti, tabbisesane pana janapadasadde jātisaddatāya ekavacanameva. **Aropime**ti kenaci na ropime.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvā**ti paṇḍupalāsapāsāṇamattikakhaṇḍādīhi āliṃ thiraṃ kārāpetvā. **Sassāni kārentī**ti jeṭṭhamāse kira ghammassa balavabhāvena himavante himaṃ vilīyitvā sanditvā anukkamena rohiṇiṃ nadiṃ pavisati, taṃ bandhitvā sassāni kārenti. **''Jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsū''**ti saṅkhepena vuttamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''koliyakammakarā vadantī''**ti āha. **Niyuttaamaccāna**nti tasmiṃ sassaparipālanakamme niyojitamahāmattānaṃ.

Tīṇi jātakānīti ''kuṭhārihattho puriso''tiādinā **phandanajātakaṃ** (jā. 1.13.14 ādayo) ''duddubhāyati bhaddante''tiādinā **duddubhajātakaṃ,** (jā. 1.4.85 ādayo) ''vandāmi taṃ kuñjarā''tiādinā **laṭukikajātaka**nti (jā. 1.5.39 ādayo) imāni tīṇi jātakāni. **Dve jātakānī**ti –

> ''Sādhu sambahulā ñātī, api rukkhā araññajā;
> Vāto vahati ekaṭṭhaṃ, brahantampi vanappati''nti. –

Ādinā **rukkhadhammajātakaṃ** (jā. 1.1.74).

> ''Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino;
> Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasa''nti. (jā. 1.1.33) –

Ādinā **sammodamānajātaka**nti imāni dve jātakāni.

> ''Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ;
> Saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā''ti. (su. ni. 941) –

Ādinā **attadaṇḍasuttaṃ**.

Tenāti bhagavatā. **Kalahakaraṇabhāvo**ti kalahakaraṇassa atthibhāvo. Mahāpathaviyā mahagghe khattiye kasmā nāsethāti dassetvā kalahaṃ vūpasametukāmo bhagavā pathaviṃ nidassanabhāvena gaṇhīti dassento **''pathavī nāma kiṃ agghatī''**tiādimāha. **Aṭṭhāne**ti akāraṇe. **Veraṃ katvā**ti virodhaṃ uppādetvā. Taṃtaṃpalobhanakiriyāya parakkamantiyo **''ukkaṇṭhantū''ti sāsanaṃ pesenti**. **Kuṇāladahe**ti kuṇāladahatīre patiṭṭhāya. **Pucchitaṃ kathesi** anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchāpasaṅgena **kuṇālajātakaṃ** (jā. 2.21.kuṇālajātaka) kathessāmīti. **Anabhiratiṃ vinodesi** itthīnaṃ dosadassanamukhena kāmānaṃ ādīnavokārasaṃkilesavibhāvanavasena. **Purisapurisehī**ti kosajjaṃ viddhaṃsetvā purisathāmabrūhanena uttamapurisehi no bhavituṃ vaṭṭatīti uppannacittā.

Avissaṭṭhasamaṇakammantā apariccattakammaṭṭhānābhiyogāti attho. **Nisīdituṃ vaṭṭatī**ti bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumavane. **Vikasiṃsu** guṇagaṇavibodhena. **Ayaṃ imassa…pe… na kathesī**ti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā aññamaññassa lajjamānā attanā paṭiladdhavisesaṃ bhagavato nārocesunti dasseti. **Khīṇāsavāna**ntiādinā tattha kāraṇamāha.

Osaṭamatteti bhagavato santikaṃ upagatamatte. **Ariyamaṇḍale**ti ariyapuggalasamūhe. **Pācīnayugandharaparikkhepato**ti yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi vuccamānaudayapabbatato. **Rāmaṇeyyakadassanattha**nti buddhuppādapaṭimaṇḍitattā visesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanatthaṃ. **Ullaṅghitvā**ti uṭṭhahitvā. **Evarūpe khaṇe laye muhutte**ti yathāvutte candamaṇḍalassa uṭṭhitakkhaṇe uṭṭhitavelāyaṃ uṭṭhitamuhutteti uparūparikālassa vaḍḍhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Tesaṃ bhikkhūnaṃ jātiādivasena bhagavato anurūpaparivārabhāvaṃ dassento **''tatthā''**tiādimāha. **Mahāsammatassa vaṃse uppanno**tiādi kulavaṃsasuddhidassanaṃ. **Khattiyagabbhe jāto**ti idaṃ satipi jātivisuddhiyaṃ mātāpitūnaṃ vasena avisuddhatā siyāti tesampi ''avisuddhatā natthi imesa''nti visuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. Satipi ca gabbhavisuddhiyaṃ katadosena missakattā arajjārahatāpi siyāti ''tampi natthi imesa''nti dassanatthaṃ **''rājapabbajitā''**tiādi vuttaṃ.

Sāmantāti samīpe. **Caliṃsū**ti uṭṭhahiṃsu. Kosamattaṃ ṭhānaṃ **saddantaraṃ,** ''saddasavanaṭṭhānameva saddantara''nti apare. **Tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassesū**ti jambudīpe kira ādito mahantāni tesaṭṭhi nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Taṃ sandhāyāha ''tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassesū''ti. Tāni pana sampiṇḍetvā satasahassato paraṃ navasahassādhikāni asītisahassāni. **Navanavutiyā doṇamukhasatasahassesū**ti navasatasahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu. **Doṇamukha**nti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ pādanagaraṃ vuccati. **Chanavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesū**ti chakoṭisatasahassaadhikesu navutikoṭisatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādi**chapaṇṇāsāya ratanākaresu**. Evaṃ pana nagara-doṇamukhapaṭṭana-ratanākarādibhāvena kathanaṃ taṃtaṃadhivatthāya vasantīnaṃ tāsaṃ devatānaṃ bahubhāvadassanatthaṃ. Yadi dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitā. Atha kasmā pāḷiyaṃ ''dasahi ca lokadhātūhī''ti? Vuttanti āha **''dasasahassa…pe… adhippeta''**nti. Tena sahassilokadhātu idha ''ekā lokadhātū''ti veditabbā.

Lohapāsādeti sabbapaṭhamakate lohapāsāde. **Brahmaloke**ti heṭṭhime brahmaloke. Yadi tā devatā evaṃ nirantarā hutvā sannipatitā, pacchā āgatānaṃ okāso eva na bhaveyyāti codanaṃ sandhāyāha **''yathā kho panā''**tiādi.

Suddhāvāsakāye uppannā **suddhāvāsakāyikā**. Tāsaṃ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ **''suddhāvāsavāsīna''**nti. **Āvāsā**ti āvāsaṭṭhānabhūtā. Devatā pana orambhāgiyānaṃ itaresañca saṃyojanānaṃ samucchinnaṭṭhena suddho āvāso vihāro etesanti **suddhāvāsā**. **Mahāsamāgamaṃ ñatvā**ti mahāsamāgamaṃ gatāti ñatvā.

Puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari aññattha okāsaṃ alabhamāno. Evaṃ sesāpi. **Maṇivamma**nti indanīlamaṇimayaṃ kavacaṃ. Buddhānaṃ abhimukhabhāgo **buddhavīthi,** sā yāva cakkavāḷā **uttarituṃ na sakkā. Mahatiyā buddhavīthiyāvā**ti buddhānaṃ santikaṃ upasaṅkamantehi tehi devabrahmehi valañjitabuddhavīthiyāva.

Samiti saṅgati sannipāto samayo, mahanto samayo **mahāsamayo**ti āha **''mahāsamūho''**ti. Pavaddhaṃ vanaṃ **pavana**nti āha **''vanasaṇḍo''**ti. **Devaghaṭā**ti devasamūhā. **Samādahaṃsū**ti samāhitaṃ lokuttarasamādhiṃ suṭṭhu appitaṃ akaṃsu. Tathā samāhitaṃ pana samādhinā niyojitaṃ nāma hotīti vuttaṃ **''samādhinā yojesu''**nti. Sabbesaṃ gomuttavaṅkādīnaṃ dūrasamussāritattā

attano…pe… akariṃsu. Vinayati asse etehīti **nettāni,** yottāni. Avīthipaṭipannānaṃ assānaṃ vīthipaṭipādanaṃ rasmiggahaṇena hotīti **''yottāni gahetvā acodento''**ti vatvā taṃ pana acodanaṃ avāraṇamevāti āha **''acodento avārento''**ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyaṃ, bhūmiyaṃ vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi sunikhātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te **''khīlaṃ palighaṃ indakhīla''**nti ca vuttā. **Ūhaccā**ti uddharitvā. Taṇhāejāya abhāvena **anejā**. Paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṃ caranti**. Buddhacakkhu-dhammacakkhu-dibbacakkhu-samantacakkhu-pakaticakkhūnaṃ vasena **pañcahi cakkhūhi**. Sudantā kutoti āha **''cakkhutopī''**ti. **Chandādīhī**ti chandādīnaṃ vasena **na gacchanti** na vattanti. **Na āgacchanti** anuppādanato. **Āgu**nti aparādhaṃ.

Sabbasaṃyogāti vibhattilopena niddeso, sabbe saṃyogeti attho. **Visajjā**ti visajjitvā. **Evampī**ti imāyapi gāthāya vasena ''āguṃ na karotī''ti pade.

Gatāseti gatā eva. **Na gamissanti** pariniṭṭhitasaraṇagamanattā. Lokuttarasaraṇagamanañhettha adhippetaṃ. Tenāha **''nibbematikasaraṇagamanena gatā''**ti. Te hi niyamena apāyaṃ na gamissanti, devakāyañca paripūressanti. Ye pana lokiyena saraṇagamanena buddhaṃ saraṇaṃ gatā, na te gamissanti apāyaṃ, sati ca paccayantarasamavāye pahāya mānusaṃ dehaṃ devakāyaṃ paripūressantīti. Tenāha so brahmā **''ye keci buddhaṃ…pe… paripūressantī''**ti.

Samayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakalikasuttavaṇṇanā

38. **Ta**nti uyyānaṃ saṅkhaṃ gatanti sambandho. Dhanunā sarena gahanti pothayanti bādhentīti **dhanuggahā. Taṃ sampaṭicchī**ti tassā silāya heṭṭhābhāgena uggantvā sampaṭicchi. Satthu puññānubhāvena upahatattā sayampi paripatantī vātaṃ upatthambheti. **Abhihani** satthārā anāvajjitattā. Tañca kho kammaphalavasenāti daṭṭhabbaṃ. Tato eva **tato paṭṭhāya bhagavato aphāsu jāta**nti etenapi upādiṇṇakasarīre nāma aniṭṭhāpi samphassakā patanti eva tathārūpena kammunā katokāseti dasseti. **Ayaṃ vihāro**ti gijjhakūṭavihāro. **Ujjaṅgalo** na kattabbaparo. **Visamo**ti bhūmibhāgavasena visamo. Sivikākārena sajjito mañco eva **mañcasivikā**.

Bhusāti daḷhā. **Dukkhā**ti dukkhamā duttitikkhā. **Kharā**ti kakkasā. **Kaṭukā**ti aniṭṭhā. **Asātā**ti na sātā appiyā. **Na appetī**ti na upeti. **Na appāyantī**ti na khamanti. Vedanādhivāsanakhantiyā satisampajaññayuttattā sabbasattaṭṭhitāhārasamudayavatthujātassa ādīnavanissaraṇānaṃ pageva suppaṭividitattā yathā samudācāro cittaṃ nābhibhavati, evaṃ sammadeva upaṭṭhāpitasatisampajaññattā vuttaṃ **''vedanādhivāsana…pe… hutvā''**ti. **Apīḷiyamāno**ti abādhiyamāno. Kāmaṃ aniṭṭhāya vedanāya phuṭṭho tāya apīḷiyamāno nāma natthi, pariññātavatthukattā pana tassā vase avattamāno ''avihaññamāno''ti vutto. Tenāha **''samparivattasāyitāya vedanānaṃ vasaṃ agacchanto''**ti.

Sīhaseyyanti ettha sayanaṃ seyyā, sīhassa viya seyyā sīhaseyyā, taṃ sīhaseyyaṃ. Atha vā **sīhaseyya**nti seṭṭhaseyyaṃ uttamaseyyaṃ. Svāyamattho aṭṭhakathāyameva āgamissati. ''Vāmena passena sentī''ti evaṃ vuttā **kāmabhogiseyyā**. **Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādiyogakkhamato. Purisavasena cetaṃ vuttaṃ. **Ekena passena sayituṃ na sakkonti** dukkhuppattito. **Ayaṃ sīhaseyyā**ti ayaṃ yathāvuttā sīhaseyyā. **Tejussadattā**ti iminā sīhassa abhītabhāvaṃ dasseti. Bhīrukajātikā hi sesamigā attano āsayaṃ pavisitvā utrāsabahulā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhirukabhāvato satokārī bhikkhu viya satiṃ upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha **''dve purimapāde''**tiādi. **Purimapāde**ti dakkhiṇapurimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā. **Pacchimapāde**ti dve pacchimapāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapanaṃ veditabbaṃ. **Ṭhitokāsasallakkhaṇaṃ**

abhīrukabhāveneva. **Sīsaṃ pana ukkhipitvā**tiādinā vuttasīhakiriyā anutrāsapabujjhanaṃ viya abhīrukabhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhavijambhitavijambhanaṃ** ativelaṃ ekākārena ṭhapitānaṃ sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyāsu yoggabhāvāpādanatthaṃ. **Tikkhattuṃ sīhanādanadanaṃ** appesakkhamigajātapariharaṇatthaṃ.

Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kiṃ panettha taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. ''Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā 'catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantaraṃ bhagavā parinibbāyī'ti **mahāparinibbāne** (dī. ni. 2.219) āgataṃ. Tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva **tathāgataseyyā''**ti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati; na ca tathāgato lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesaṃ paṭhamaṃ jātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ **tathāgataseyyā**ti veditabbā. **Sīhaseyyā** nāma seṭṭhaseyyāti āha **''uttamaseyyā''**ti.

''Kālaparicchedaṃ katvā yathāparicchedaṃ uṭṭhahissāmī''ti evaṃ tadā manasikārassa akatattā pāḷiyaṃ ''uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā''ti na vuttanti āha **''uṭṭhānasaññanti panettha na vutta''**nti. Tattha kāraṇamāha **''gilānaseyyā hesā''**ti. Sā hi cirakālappavattikā hoti.

Visuṃ visuṃ rāsivasena anāgantvā ekajjhaṃ puñjavasena āgatattā vuttaṃ **''sabbāpi tā''**ti. Tenāha **''sattasatā''**ti. **Vikāramattampī**ti vedanāya asahanavasena pavattanākāramattampi. **Susammaṭṭhakañcanaṃ viyā**ti sammaṭṭhasusajjitasuvaṇṇaṃ viya.

Dhammālapananti asaṅkhārikasamuppannasabhāvālapanaṃ. Samullapitañhi ākārasamānavacanametaṃ. Nāgo viya vāti pavattatīti nāgavo. Tassa bhāvo **nāgavatā**. Vibhattilopena hesa niddeso, mahānāgahatthisadisatāyāti attho. **Byattuparicaraṇaṭṭhenā**ti byattaṃ uparūpari attano kiriyācaraṇena. **Ājānīyo**ti sammāpatitaṃ **dukkhaṃ** sahanto attanā kātabbakiriyaṃ dhīro hutvā nitthārako. Kāraṇākāraṇajānanenāti niyyānikāniyyānikakaraṇañātatāya. **Tenevaṭṭhenā**ti appaṭisamaṭṭheneva. ''Mutto moceyya''ntiādi **dhuravāhaṭṭhena. Nibbisevanaṭṭhenā**ti rāgādivisavigatabhāvena.

Aniyamitāṇattīti anuddesikaṃ āṇāpanaṃ. Sāmaññakatopi samādhisaddo pakaraṇato idha visesatthoti āha **''samādhinti arahattaphalasamādhi''**nti. Paṭippassaddhivasena sabbakilesehi suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ. Abhinataṃ nāma** ārammaṇe abhimukhabhāvena pavattiyā. **Apanataṃ** apagamanavasena pavattiyā, vimukhatāyāti attho. Lokiyajjhānacittaṃ viya vipassanā viya ca sasaṅkhārena sappayogena tadaṅgappahānavikkhambhanapahānavasena ca vikkhambhetvā na adhigataṃ na ṭhapitaṃ, kiñcarahi kilesānaṃ sabbaso chinnatāyāti āha **''chinnattā vataṃ phalasamādhinā samāhita''**nti. **Atikkamitabba**nti ācārātikkamavasena laṅghitabbaṃ. Sā pana laṅghanā āsādanā ghaṭṭanāti āha **''ghaṭṭetabba''**nti.

Pañcavedā nāma – iruvedo, yajuvedo, sāmavedo, āthabbaṇavedo, itihāso cāti evaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ. ''Cara''nti vacanavipallāsena vuttanti āha **''carantā''**ti, tapantāti attho. **Hīnattarūpā**ti hīnādhimuttikatāya nihīnacittasabhāvā. Vimuttikatāya abhāvato **nibbānaṅgamā na honti**. Arahattādhigamakammassa abhabbatāya **parihīnatthā**. **Ajjhotthaṭā**ti abhibhūtā. **Tādiseheva sīlehī**ti gosīlādīhi. **Baddhā**ti samādapetvā pavattanavasena anubaddhā. **Lūkhaṃ tapa**nti attakilamathānuyogaṃ. Taṃ pana ekadesena dassento **''pañcātapatāpana''**ntiādimāha. ''Evaṃ paṭipannassa mokkho natthi, evaṃ paṭipannassa vaṭṭato mutti atthī''ti vadantī sā attato sāsanassa niyyānabhāvo kathito nāma hotīti āha **''sāsanassa niyyānikabhāvaṃ kathentī''**ti. **Ādi**nti gāthādvayaṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

39. **Cātumahārājikassā**ti cātumahārājikakāyikassa. **Dhammo anubuddho**ti catusaccadhammo pariññeyyādibhāvassa anurūpato buddho. **Paccakkhamevā**ti parapattiyā ahutvā attapaccakkhameva katvā jānāmi. Dhammaṃ garahantā nāma saddadosavasena vā atthadosavasena vā garaheyyunti taṃ dassento **''hīnakkhara…pe… kotivā''**ti āha. Sā pana ''tesaṃ vigarahā dummedhatāya mahānatthāvahāvā''ti dassentī devatā āha **''dummedhā upenti roruva''**nti. **Visuṃ hotī**ti avīcimahānirayato visuṃ eva hoti. **Khantiyā**ti ñāṇakhantiyā. **Upasamenā**ti rāgādīnaṃ sabbaso vūpasamena. Tenāha **''ruccitvā''**tiādi.

Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

40. **Buddhañca dhammañca namassamānā**ti buddhasubuddhataṃ dhammasudhammatañca ñatvā tadubhayaṃ namassamānā. Yasmā buddhe ca dhamme ca pasanno saṅghe ca pasanno eva hoti tassa suppaṭipattiyā vijānanato, tasmā so attho gāthāya ca-saddasaṅgahitoti dassento **''ca-saddena saṅghañcā''**ti āha **atthavatiyo**ti lokiyalokuttaraatthasaṅgahitā lokiyakusalalokuttaramaggasaṅgaṇhanato. **Yaṃ dhammaṃ sā abhāsī**ti yaṃ tumhākaṃ dhammaṃ paṭivijjhitvā ṭhitā, sā mahākokanadā attano balānurūpaṃ abhāsi. **Bahunā**ti nānappakārena. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. **Tādiso**ti tathārūpo tathāpaṭividdhasacco atthadhammādīsu kusalo ekekaṃ padampi udāharaṇahetunigamanāni nīharanto ācikkhati deseti paññapeti paṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti. Tenāha **''ayaṃ bhagavā''**tiādi. Etena ativiya vitthārakkhamo sugatadhammoti dasseti. **Pariyāpuṭa**nti parivattitaṃ. Evaṃ vitthārakkhamaṃ dhammaṃ yasmā devadhītā ''saṃkhittamatthaṃ lapayissāmī''ti avoca, tasmā vuttaṃ **''tassattha''**ntiādi.

Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satullapakāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ādittavaggo

1. Ādittasuttavaṇṇanā

41. **Sīsa**nti desanāpadeso, desanāya aññesupi vattabbesu kassacideva sīsabhāgena apadisanaṃ. Tenāha **''rāgādīhī''**tiādi. **Dānenā**ti attano santakassa paresaṃ pariccajanena. Taṃ pana pariccajanaṃ cetanāya hotīti āha **''dānacetanāyā''**ti **dānapuññacetanā**ti dānamayā puññacetanā **dāyakasseva hoti** taṃsantatipariyāpannattā. **Nīhatabhaṇḍaka**nti ādittagehato bahi nikkhāmitaṃ bhaṇḍakaṃ. **Eta**nti ''dinnaṃ hotī''tiādivacanaṃ. **Adinne**ti dānamukhe aniyuñjite bhoge. ''Antenā''ti jīvitassa anto adhippetoti āha **''maraṇenā''**ti. Mamāti pariggahitattā **pariggahā,** bhogā. Tepi kenaci ākārena vināsaṃ anupagatā maraṇena pahīyanti nāmāti vuttaṃ **''corādīnaṃ vasena avinaṭṭhabhoge''**ti. Sobhanā aggabhūtā rūpādayo etthāti saggo, taṃ **saggaṃ**.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kiṃdadasuttavaṇṇanā

42. **Dve tīṇi bhattāni abhutvā**ti dve tayo vāre bhattāni abhuñjitvā. **Uṭṭhātuṃ na sakkotī**ti uṭṭhātumpi na sakkotī, pageva aññaṃ sarīrena kātabbakiccaṃ dubbalabhāvato. **Dubbalopi hutvā**ti bhuñjanato pubbe dubbalo hutvā balasampanno hoti. Evaṃ byatirekato anvayato ca āhārassa sarīre

balavataṃ āha. Yasmā annado dāyako paṭiggāhakassa balado hoti, tasmā so āyatiṃ attano sarīre balado avināsavasena balassa rakkhako ca hoti. Tenāha bhagavā – ''balaṃ kho pana datvā balassa bhāgī hotī''ti (a. ni. 5.37) sesapadesupi eseva nayo. **Surūpopī**ti abhirūpopi. **Virūpo hotī**ti bībhaccharūpo kopīnassa acchannattā. **Idañca yāna**nti sāmaññato vuttaṃ. **Upāhanā**ti sarūpato dasseti. Adukkhappatto hutvā yāti vattati etenāti **yāna**nti chattādīnampi yānabhāvo vutto. Tenāha **''yānado sukhado hotī''**ti. **Cakkhudo nāma** hoti cakkhunā kātabbakicce sahakārīkāraṇabhāvato dīpassa.

''Sabbesaṃyeva balādīnaṃ dāyako hotī''ti saṅkhepato vuttaṃ atthaṃ vitthārato dassetuṃ **''dve tayo gāme''**tiādi vuttaṃ. Nisajjādivasena patissayitabbato **patissayo,** vihāro. **Pakkhittaṃ viya hoti** parissamassa vinoditattā. **Bahi vicarantassā**ti patissayaṃ alabhitvā bahi vivaṭaṅgaṇe vicarantassa. **Jhāyatī**ti jhāyantaṃ hoti, kilamatīti attho. Sītuṇhādivirodhipaccayavasena sasantāne **visabhāgasantati,** tabbipariyāyato **sabhāgasantati** veditabbā. Sukhaṃ nāma dukkhapaccayaparihārato sukhapaccayuppannato ca hoti, tadubhayaṃ patissayavasena labhatīti dassento **''bahi vicarantassa pāde''**tiādimāha. **Dhammapītisukha**nti dhammapaccavekkhaṇena uppannapītisukhaṃ. **Upasamasukha**nti kilesānaṃ vūpasamena pavattasukhaṃ. Nivātaṃ pihitavātapānaṃ patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya ṭhitassa andhakāro hotīti vuttaṃ **''kūpe otiṇṇo viya hotī''**ti. Tenāha **''mañcapīṭhādīni na paññāyantī''**ti. Tayidaṃ bahisamāpannaparissamadosena, na ca patissayadosena. Tenāha **''muhutta''**ntiādi.

Na marati etenāti **amaraṇaṃ,** nibbānādhigamādayo. Tassa dānaṃ dhammūpadeso, taṃ deti. Tenāha **''yo dhammaṃ anusāsatī''**ti. Tayidaṃ dhammānusāsanaṃ kathaṃ hotīti āha **''aṭṭhakatha''**ntiādi. **Aṭṭhakathaṃ kathetī**ti avivaṭapāṭhassa pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanaṃ karotīti attho. Anadhītino pana **pāḷiṃ vāceti**. Tattha tattha gataṭṭhāne **pucchitapañhaṃ vissajjeti,** ayaṃ tāva ganthadhuro, paṭipattivāsadhure pana **kammaṭṭhānaṃ ācikkhati,** ubhayesampi **dhammassavanaṃ karoti. Sabbadāna**nti yathāvuttaāmisadānaṃ abhayadānaṃ. **Dhammadāna**nti dhammadesanā. **Dhammaratī**ti samathavipassanādhamme abhirati. **Dhammaraso**ti saddhammasannissayaṃ pītipāmojjaṃ.

Kiṃdadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Annasuttavaṇṇanā

43. **Patthentī**ti pihenti. Yatthassa upagamanaṃ loke pākaṭataraṃ ahosi, te udāharaṇavasena dassento **''cittagahapatisīvalittherādike viyā''**ti āha. **Anna**nti annasaññito catubbidhopi paccayo. Sabbepi dāyake ekajjhaṃ gahetvā sāmaññato ekavasena **''dāyakamevā''**ti vuttaṃ, yathā cāha **''ko nāma so yakkho, yaṃ annaṃ nābhinandatī''**ti? Tattha **yakkho**ti satto. Sāmaññajotanā ca nāma yasmā puthuatthavisayā, tasmā **''ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā. Tameva annaṃ bhajatī''**ti vuttaṃ. Tattha **ma**-kāro padasandhikaro, te evāti attho. **Dāyakaṃ** apariccajanameva **anugacchati** cakkaṃ viya kubbaraṃ.

Annasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ekamūlasuttavaṇṇanā

44. Patiṭṭhaṭṭhena avijjāsaṅkhātaṃ ekaṃ mūlaṃ etissāti ekamūlā. Taṃ **ekamūlaṃ**. Yathā saṃyojanīyesu assādānupassanāvasena taṇhāsamuppādo, evaṃ taṇhābhibhavavasena anavabodhoti **avijjā taṇhāya mūlaṃ, taṇhā ca avijjāya mūlaṃ**. Ayañhi nayo upanissayatāvasena vutto, sahajātavasena cāyaṃ aññamaññaṃ mūlabhāvo pākaṭoyeva. **Idha pana** imissaṃ gāthāyaṃ **adhippetā** ''ekamūla''nti sā taṇhā. Tattha yā bhavataṇhā, sā sassatadiṭṭhivasena āvaṭṭati parivattati, vibhavataṇhā ucchedadiṭṭhivasena, evaṃ **dvirāvaṭṭaṃ. Sahajātakoṭiyā**ti sahajātakoṭiyāpi, pageva sammuyhaṃ āpannassa pana vattamānāya taṇhāya balavabhāvena malīnatā siyā. **Upanissayakoṭiyā**ti

upanissayakoṭiyāva sahajātakoṭiyā asambhavato. **Pattharaṇaṭṭhānā**ti vitthatā hutvā pavattiṭṭhānabhūmi. Tenāha **''tesu sā pattharatī''**ti. Samuddanaṭṭhena **samuddo**. Uttarituṃ asakkuṇeyyatāya patāya alaṃ pariyattoti pātālo, ayaṃ pana pātālo viyāti **pātālo**. Tenāha **''appatiṭṭhaṭṭhenā''**ti. Agādhagambhīratāyāti attho.

Ekamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anomasuttavaṇṇanā

45. **Anomanāma**nti anūnanāmaṃ. Guṇanemittikāni eva hi bhagavato nāmāni. Guṇānañcassa paripuṇṇatāya anūnanāmanti āha **''sabbaguṇasamannāgatattā''**tiādi. Apica tathā tevijjo, chaḷabhiññotiādīni nāmāni anomanāmāni na honti paricchinnavisayattā, bhagavato pana satthā, sabbaññū, sammāsambuddhotiādīni nāmāni anomanāmāni nāma mahāvisayattā anūnabhāvato. Tenāha **''avekallanāma''**nti. **Khandhantarādayo**ti khandhavisesādike. Ñāṇena yāthāvato araṇīyaṭṭhena **atthe. Anvayapaññādhigamāyā**ti lokuttarapaññāpaṭilābhāya. **Paṭipada**nti samathavipassanāpaṭipadaṃ. Kilesakāmānaṃ vasena allīyitabbaṭṭhena kāmā eva **ālayo**. Atītakāleyeva kamanataṃ gahetvā vuttaṃ **''kamamāna''**nti. Na etarahi tadabhāvatoti āha **''atītaṃ pana upādāya idaṃ vutta''**nti. Mahānubhāvatādinā **mahantānaṃ**.

Anomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsuttavaṇṇanā

46. ''Accharāgaṇasaṅghuṭṭha''nti gāthā devaputtena yenādhippāyena gāyitā, so anupubbikathāya vinā na paññāyatīti taṃ āgamanato paṭṭhāya kathento **''ayaṃ kira devaputto''**tiādimāha. Tattha **sāsane**ti imasseva satthusāsane. **Kammākamma**nti kammavinicchayaṃ. Atthapurekkhāratāya appakiccatāya ca **sallahukavuttiko. Sayanassa koṭṭhāso**ti divasaṃ purimayāmañca bhāvanānuyogavasena kilantakāyassa samassāsanatthaṃ seyyāya upagamanabhāgo anuññāto.

Abbhantareti kucchiyaṃ bhattassa parittatāya **satthakavātā**ti tikkhabhāvena satthakā viya kantanakā vātā. **Dhurasmiṃyevā**ti kilesamārena yuddhe eva. Vimuttāyatanasīse ṭhatvā **dhammaṃ desento vā. Upanissayamandatāya** aparipakkañāṇatāya āsavakkhayaṃ appatto kālaṃ katvāti yojanā. **Upari ṭhita**nti parikkhārabhāvena dibbadussūpari ṭhitaṃ. **Tatheva aṭṭhāsī**ti tāhi tathā vuttepi yathā tato pubbe, tatheva aṭṭhāsi. **Suvaṇṇapaṭṭa**nti nibbuddhe paṭijinitvā laddhabbasuvaṇṇapaṭṭaṃ. Vītikkamassa akatattā **asambhinneneva sīlena**. Yasmā tasmiṃ satthu santikaṃ āgacchante tāpi tena saddhiṃ āgamaṃsu tasmā **''accharāsaṅghaparivuto''**ti vuttaṃ.

Saṅghositanti saṅgamma ghositaṃ, tattha tattha accharānaṃ gītasaddavasena ghositaṃ. **Pisācagaṇaṃ katvā vadati** acchandarāgatāya. **Niyāmacittatāyā**ti sammattaniyāme ninnacittatāya. **Garubhāvenā**ti tāsaṃ vase avattanato garuṭṭhānabhāvena. **Yātrā**ti nibbānaṃ pati yātrā. Taṃ pana vaṭṭato niggamanaṃ hotīti āha **''kathaṃ niggamanaṃ bhavissatī''**ti.

Atisallekhatevāti ativiya kilesānaṃ sallekhitavuttiko. **Akatābhinivesassā**ti bhāvanamananuyuttassa anāraddhavipassakassa. **Kārakassā**ti sugatovādakārakassa sammāpaṭipajjato. **Suññatāvipassana**nti suññatādīpanaṃ vipassanaṃ duccaritataṇhāya dūrīkaraṇena ekavihāritāya. **Eko maggo assā**ti lokuttaramaggo eva assa anāgato, pubbabhāgamaggo pana kataparicayoti attho.

Kāyavaṅkādīnanti kāyaduccaritādīnaṃ abhāvato samucchindanena anupalabbhanato. Natthi ettha bhayaṃ, asmiṃ vā adhigate puggalassa natthi bhayanti **abhayaṃ nāma**. Saṃsārakantāraṃ atikkamitvā nibbānasaṅkhātaṃ khemaṃ amataṭṭhānaṃ gamane sugatasārathinā susajjitayānabhāvato **ratho**

akūjanoti aṭṭhaṅgiko maggova adhippeto. Dhammato anapetatāya aparāparuppattiyā ca **dhammacakkehi**.

Ottappampi gahitameva avinābhāvā. **Apālambo**ti avassayo. **Parivāro**ti parikkhāro abhisaṅkharaṇato. Maggassa karaṇaṭṭhāne dhammo tappariyāpannā **sammādiṭṭhi. Aniccādivasenā**ti aniccānupassanādivasena. **Sodhitesu** vajjhamānesu. **Bhūmiladdhavaṭṭa**nti bhūmiladdhasaṅkhātaṃ vaṭṭaṃ. Tattha vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato pañcakkhandhā bhūmi nāma, vaṭṭamayakammabhāvato tattha uppajjanārahaṃ kilesajātaṃ bhūmiladdhavaṭṭaṃ. **Parijānamānā**ti paricchindanavasena samatikkamavasena jānamānā paṭivijjhantī.

Kasmā devaputto sotāpattiphaleyeva patiṭṭhāsi, nanu ca sā desanā bhagavatā catumaggappadhānabhāvena pavattitāti āha **''yathā hī''**tiādi.

Accharāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanaropasuttavaṇṇanā

47. **Kesa**nti sāmivasena vuttakasaddo ''dhammaṭṭhā sīlasampannā''ti ettha paccattabahuvacanavasena pariṇāmetabbo. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmo. **Ke janā**ti ettha vā vuttakesaddo sīhavilokananayena ānetvā yojetabboti āha **''ke dhammaṭṭhā, ke sīlasampannā''**ti? **Pucchatī**ti iminā tattha kāraṇamāha. Phalādisampattiyā āramanti ettha sattāti ārāmo. Ārāme ropenti nipphādentīti **ārāmaropā**. Vanīyati chāyāsampattiyā bhajīyatīti **vanaṃ**. Tattha yaṃ upavanalakkhaṇaṃ vanaṃ, taṃ ārāmaggahaṇeneva gahitanti tapovanalakkhaṇaṃ, taṃ dassento **''sīmaṃ parikkhipitvā''**tiādimāha. **Visame**ti udakacikkhallena visame padese. Pānīyaṃ pivanti etthāti papā, taṃ **papaṃ**. Udakaṃ pīyati etthāti vā papā. **Taḷākādī**ti **ādi-**saddena mātikaṃ saṅgaṇhāti.

Imamatthaṃ sandhāyāti iminā kammappathappattaṃ paṭikkhipati. Attanā katañhi puññaṃ anussarato taṃ ārabbha bahuṃ puññaṃ pasavati, na pana yathā kataṃ puññaṃ sayameva pavaḍḍhati. **Tasmiṃ dhamme ṭhitattā**ti tasmiṃ ārāmaropanādidhamme patiṭṭhitattā. **Tenapi sīlena sampannattā**ti tena yathāvuttadhamme katasīle ṭhatvā ciṇṇena tadaññenapi kāyavācasikasaṃvaralakkhaṇena sīlena samannāgatattā. **Dasa kusalā dhammā pūrenti** duccaritaparivajjanato. Sesaṃ vuttanayameva.

Vanaropasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jetavanasuttavaṇṇanā

48. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isī, asekkhā sekkhakalyāṇaputhujjanā ca. Isīnaṃ saṅgho **isisaṅgho**. Isisaṅghena nisevitaṃ. Tenāha **''bhikkhusaṅghanisevita''**nti.

Taṃ kārentassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena siniddhasandacchāyarukkhalatāvasena bhūmibhāgasampattiyā ca anaññasādhāraṇaṃ atiramaṇīyaṃ taṃ jetavanaṃ cittaṃ toseti, tathā ariyānaṃ nivāsabhāvenapīti āha **''evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā''**ti. Tenāha bhagavā – ''yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka''nti (dha. pa. 98; theragā. 991). Apacayagāmicetanā sattānaṃ visuddhiṃ āvahati kammakkhayāya saṃvattanatoti āha **''kammanti maggacetanā''**ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṃ vijjhanaṭṭhena ca **vijjā**. Maggapaññā sammādiṭṭhīti āha **''vijjāti maggapaññā''**ti. **Samādhipakkhikā dhammā** sammāvāyāmasatisamādhayo. Yathā hi vijjāpi vijjābhāgiyā, evaṃ samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ etassa atthīti **sīla**nti āha **''sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttama''**nti. **Diṭṭhisaṅkappā**ti sammādiṭṭhisaṅkappā. Tattha sammāsaṅkappassa sammādiṭṭhiyā upakārabhāvena vijjābhāvo vutto. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati. Yathā ca sammāsaṅkappādayo paññākkhandhasaṅgahitā,

evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti āha **''vāyāmasatisamādhayo''**ti. Dhammoti hi idha samādhi adhippeto ''evaṃdhammā te bhagavanto ahesu''ntiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.197; saṃ. ni. 5.378) viya. **Vācākammantājīvā**ti sammāvācākammantājīvā. Maggapariyāpannā eva hete saṅgahitā. Tenāha **''etena aṭṭhaṅgikamaggenā''**ti.

Upāyena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo. Tenāha **''samādhipakkhiyadhamma''**nti. Sammāsamādhipakkhiyaṃ vipassanādhammañceva maggadhammañca. ''Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāra''nti (ma. ni. 3.136) hi vacanato sammādiṭṭhiādayo maggadhammā sammāsamādhiparikkhārā. **Vicineyyā**ti vīmaṃseyya, bhāveyyāti attho. **Tatthā**ti hetumhi bhummavacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha **''tasmiṃ ariyamagge visujjhatī''**ti. **Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyyā**ti paccuppanne pañcakkhandhe vipasseyya. Tesu vipassiyamānesu vipassanāya ukkaṃsagatāya yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena paṭivijjhīyati, nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyatīti evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatīti imasmiṃ pakkhe nimittatthe eva bhummaṃ, tesu saccesu paṭivijjhiyamānesūti attho.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṃ, avadhāraṇanti attho. ''Sāriputtovā''ti ca avadhāraṇaṃ sāvakesu **sāriputtova seyyo**ti imamatthaṃ dīpeti tassevukkaṃsabhāvato. **Kilesaupasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesavūpasamoti dasseti. Tassa sāvakavisaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ ''yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā''ti idaṃ tesaṃ buddhānaṃ ñāṇavisaye paññāpāramippattānaṃ vaseneva vuttanti daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇampi vimuttiyā nānattā tīhi vimuttīhi pāraṅgate sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha – **''pāraṃ gatoti nibbānaṃ gato''**tiādi. **Na therena uttaritaro nāma atthi** labbhati, labbhati ce, evameva labbheyyāti adhippāyo.

Jetavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maccharisuttavaṇṇanā

49. **Maccharino**ti maccheravanto maccherasamaṅginoti āha **''maccherena samannāgatā''**ti. Maccheraṃ macchariyanti atthato ekaṃ. **Na vandatī**ti vandanamattampi na karoti, kuto dānanti adhippāyo. **Upaṭṭhānaṃ kātu**nti madhurapaṭisanthāraṃ karotīti yojanā. **Idaṃ tāva mudumacchariyaṃ** na hadayaṃ viya attānaṃ dassentassa macchariyanti katvā. **Kiṃ tuyhaṃ pādā rujjanti** nanu tuyhaṃyeva āgatagamanesu pādā rujjanti, kinte ime chindantīti adhippāyo. **Sāmīcimpi na karoti** kuto dānanti adhippāyo. Yathākammaṃ taṃtaṃgatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā,** thaddhamaccharino. Macchariyasadisañhi kucchitaṃ sabbahīnaṃ natthi sabbaguṇābhibhūtattā bhogasampattiādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtassa dānassa nisedhato. **Itiādīhi** vacanehi. **Attano upaghātako**ti macchariyānuyogena kusaladhammānaṃ gatisampattiyā ca vināsako.

Puññapāpavasena samparetabbato upagantabbato **samparāyo,** paraloko. **Kāmaguṇaratī**ti kāmaguṇasannissayo assādo. **Khiḍḍā**ti kāyikakhiḍḍā vācasikakhiḍḍā cetasikakhiḍḍāti evaṃ tividhā. **Esa vipāko**ti coḷādīnaṃ kicchalābhoti esa evarūpo vipāko. **Yamaloka**nti paralokaṃ. **Upapajjare**ti ettha **iti-**saddo pakārattho. Tena pāḷiyaṃ vuttaṃ nirayaṃ tiracchānayoniñca saṅgaṇhāti.

Yācanti nāma ariyayācanāya. Vuttañhetaṃ ''uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā''ti (jā. 1.7.59). Ye saṃvibhajanti, te **vadaññū** nāma ñatvā kattabbakaraṇato. **Vimānappabhāyā**ti nidassanamattaṃ, uyyānakapparukkhappabhāhi devatānaṃ vatthābharaṇasarīrappabhāhipi sagge pakāsentiyeva. **Pakāsantī**ti vā pākaṭā honti, na apāyaloke viya apākaṭāti attho. **Parasambhatesū**ti sayaṃ sambhataṃ anāpajjitvā pareheva sambharitesu sukhūpakaraṇesu. Tenāha pāḷiyaṃ **''vasavattīva modare''**ti, paranimmitabhogesu vasavattī devaputtā viya sukhasamaṅgitāya modantīti attho. **Evaṃ vuttasamparāyo**ti ete saggāti evaṃ heṭṭhā vuttasamparāyo. **Ubhinna**nti etesaṃ yathāvuttānaṃ ubhinnaṃ dukkaṭasukaṭakammakārīnaṃ. **Tato cavitvā** tato nirayasaggādito cavitvā manussesu

nibbattati. Tesu yo maccharī manussesu nibbatto, so daliddo hutvā pubbacariyavasena maccharīyeva honto dārādibharaṇatthaṃ macchakacchapādīni hantvā punapi niraye nibbatto. Itaro suddhāsayo samiddho hutvā pubbacariyāvasena punapi puññāni katvā sagge nibbatteyya. Tenāha **''puna samparāyepi duggatisugatiyeva hotī''**ti.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā

50. ''Upapannāse''ti se-kārāgamaṃ katvā niddeso, ''upapannā''icceva atthoti āha **''nibbattivasena upagatā''**ti. Attano sampattito avihānato avihā, tesaṃ brahmaloko **avihābrahmaloko,** tasmiṃ. **Upapattisamanantaramevā**ti paṭhamakoṭṭhāse eva. **Arahattaphalavimuttiyā**ti asekkhavimuttiyā. Sekkhavimuttiyā pana avihūpapattito pageva vimuttā. Mānusaṃ dehaṃ samatikkamanti cittupakkilesapahānavasenāti phalena hetudassanamidanti āha **''mānusaṃ dehanti idha…pe… vuttānī''**ti. Divi bhavaṃ dibbaṃ, brahmattabhāvasaññitaṃ khandhapañcakaṃ. Tattha saṃyojanakoti vuttaṃ **''dibbaṃ yoganti pañca uddhambhāgiyasaṃyojanānī''**ti. **Imassā**ti devaputtassa. **''Hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu''**nti tesaṃ tvaṃ kusalaṃ sabbāvajjappahānena anavajjataṃ bhāsatīti kusalī vadesi. Atthena saddassa abhedopacāraṃ katvā gambhīravacanaṃ vuttanti āha **''gambhīrattha''**nti atthasseva gambhīrato, na saddassa. Samucchinnakāmarāgatāya sabbaso kāmavisayappahānena **nirāmisabrahmacārī nāma anāgāmī**. Nivāsanaṭṭhānabhūto samāno eko gāmo etassāti āha **''ekagāmavāsī''**ti.

Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ādittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jarāvaggo

1. Jarāsuttavaṇṇanā

51. Hitassa sādhanato **sādhu,** yaṃ kiñci atthajātaṃ. Taṃ pana atthakāmena labhitabbato upasevitabbato laddhakaṃ, kalyāṇaṭṭhena bhaddakanti vuccatīti āha **''sādhūti laddhakaṃ bhaddaka''**nti. **''Sīlaṃ yāva jarā sādhū''**ti vuttamatthaṃ byatirekato vibhāvetuṃ **''iminā idaṃ dassetī''**ti vuttaṃ. **Ida**nti idaṃ atthajātaṃ.

Patiṭṭhitāti cittasantāne laddhapatiṭṭhā, kenaci asaṃhāriyā. Tenāha **''maggena āgatā''**ti. **Cittīkataṭṭhādīhī**ti pūjanīyabhāvādīhi. **Vuttaṃ hetaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Cittīkatanti ratana**nti idaṃ ratanaṃ nāma loke cittīkataṃ vatthūnaṃ sahassagghanatādivasena. **Yepi loke cittīkatā** khattiyapaṇḍita-catumahārāja-sakka-suyāma-mahābrahmādayo, **tesaṃ cittīkato** tehi saraṇanti upagantabbatādivasena. **Ratikara**nti pītisukhāvahaṃ. **Jhānaratisukhenā**ti duvidhenapi jhānaratisukhena. **Tuletu**nti paricchindituṃ. **Guṇapārami**nti guṇānaṃ ukkaṃsapāramiṃ. **Dullabho** anekāni asaṅkhyeyyāni atidhāvitvāpi laddhuṃ asakkuṇeyyattā. **Anomo**ti anūno paripuṇṇo. Tattha visesato anomasattaparibhogato tehi ''sammāsambuddho bhagavā''ti anussaritabbatoti āha **''bhagavā anomo sīlenā''**tiādi.

Ariyamaggapaññāyeva idha adhippetāti **''idha pana dullabhapātubhāvaṭṭhena paññā 'ratana'nti vutta''**nti āha. Pujjaphalanibbattanato, attano santānaṃ punātīti ca puññacetanā **puññaṃ,** sā pana yassa uppannā, tasseva āveṇikatāya anaññasādhāraṇattā kenacipi anāhaṭā, aṭṭhakathāyaṃ pana **''arūpattā''**ti vuttaṃ.

Jarāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ajarasāsuttavaṇṇanā

52. **Ajīraṇenā**ti jiṇṇabhāvānāpajjanena. Lakkhaṇavacanañcetaṃ avināsappattiyā. Tenāha **''avipattiyāti attho''**ti. **Niddhamitabbo**ti nīharitabbo.

Ajarasāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mittasuttavaṇṇanā

53. Saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlaṃ gahetvā vāṇijjavasena desantarādīsu vicaraṇakajanasamūho. Tenāha **''saddhiṃcaro''**ti, sahacaraṇakoti attho. **Mitta**nti sinehayogena mittakiccayuttaṃ. Idhādhippetappakāraṃ dassetuṃ **''roge uppanne''**tiādi vuttaṃ. **Tathārūpe**ti jigucchanīye, duttikicche vā. Yathā asaṇṭhitānaṃ saṇṭhāpanavasena pavasato purisassa bhogabyasane nāthatā, evaṃ puttasinehavasena puttassa mātuyā antogehe nāthatāti vuttaṃ **''mātā mittaṃ sake ghare''**ti. **Atthajātassā**ti upaṭṭhitapayojanassāti atthoti āha **''uppannakiccassā''**ti. **Samparāyahita**nti samparāye hitāvahaṃ.

Mittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthusuttavaṇṇanā

54. **Patiṭṭhā**ti avassayo. **Guyhassā**ti guhitabbassa rahassassa. **Paramo sakhā nāma** atipiyaṭṭhānatāya.

Vatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamajanasuttavaṇṇanā

55. **Vidhāvatī**ti vividhaṃ rūpaṃ padhāvati, yathākāmaṃ pavattatīti attho.

Paṭhamajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyajanasuttavaṇṇanā

56. **Vaṭṭadukkhato**ti saṃsāradukkhato. Saṃsāro hi kilesakammavipākānaṃ aparāparuppattitāya vidhāvati. Tañca dukkhaṃ dukkhamattāya nānāvidhadukkharāsibhāvato.

Dutiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyajanasuttavaṇṇanā

57. **Nipphattī**ti iṭṭhāniṭṭhavipākānaṃ nipphajjanato nipphatti. Tato eva **avassayo,** nipphattitavipākassa avassayo adhiṭṭhānaṃ kāraṇanti attho.

Tatiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uppathasuttavaṇṇanā

58. **Amaggo**ti na maggo anupāyo. **Rattindivakkhayo**ti tattha vayakkhaṇassa pākaṭabhāvato. Vuttakkhaṇopi hi sayaṃ khīyateva. **Sesaṃ bāhiramalaṃ** vatthasarīrādibhūtaṃ. Tathā hi **''bhasmakhārādīhi dhovitvā sakkā sodhetu''**nti vuttaṃ. **Duṭṭho**ti dūsito sattasantāno **na sakkā suddho nāma kātuṃ** abbhantaramalīnabhāvāpādanato. **Itthiya**nti brahmacariyassa antarāyakarāyapi. **Pajā**ti sattakāyo **sajjati** saṅgaṃ karoti yāthāvato ādīnavaṃ apassanto. Indriyasaṃvarādi kilesānaṃ tāpanato **tapo,** tenāha **''sabbāpī''**tiādi.

Uppathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasuttavaṇṇanā

59. **Kissā**ti bhummatthe sāmivacananti āha **''kismiṃ abhirato''**ti. Saddhā nāma anavajjasabhāvā, tasmā lokiyalokuttarahitasukhāvahāti āha **''sugatiñceva nibbānañca gacchantassa dutiyikā''**ti. **Anusāsati** hitacariyāya pariṇāyikabhāvato.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kavisuttavaṇṇanā

60. **Gāyattiādiko**ti chabbīsatiyā chandesu gāyattiādiko ukkatipariyosāno **chando gāthānaṃ nidānaṃ** samuṭṭhānaṃ ''samuṭṭhahati etenā''ti katvā. Tehi pana anuṭṭhubhādiko hotīti āha **''chando gāthānaṃ nidāna''**nti. **Pubbapaṭṭhāpanagāthā**ti dhammakathāya ādito ārocanabhāvajānanatthaṃ satijananaṃ viya pavattitagāthā. **Akkharañhi padaṃ janetī**ti yasmā akkharasamudāyo padaṃ, padasamudāyo gāthā, samudāyo ca samudāyīhi byañjīyati taṃpavattanato, tasmā byañjanabhāve ṭhitaṃ akkharaṃ, taṃsamudāyo padaṃ, padaṃ taṃ viyañjetā janetā viya hotīti ''akkharañhi padaṃ janetī''ti vuttaṃ. Akkharaṃ hi uccāritaviddhaṃsitāya taṃtaṃkhaṇamattāvaṭṭhāyīpi parato pavattiyā manoviññāṇavīthiyā saṅkalanavasena ekajjhaṃ katvā padabhāvena gayhamānaṃ yathāsaṅketamatthaṃ byañjeti. **Padaṃ gāthaṃ janetī**ti etthāpi eseva nayo. **Gāthā atthaṃ pakāsetī**ti gāthāsaññito padasamudāyo kiriyākārakasambandhavasena sambandhito kattuadhippāyānurūpaṃ ālocitavilocitaṃ saṃhitaṃ atthaṃ vibhāveti. **Samuddādipaṇṇattinissitā** vohārasannissayeneva pavattatīti katvā. Tenāha **''gāthā ārabhanto''**tiādi. **Āsayo**ti avassayoti āha **''patiṭṭhā''**ti **kavito**ti vicittakathīādito.

Kavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhavaggo

1. Nāmasuttavaṇṇanā

61. **Nāma**nti sāmaññanāmādibhedaṃ nāmaṃ. **Sabba**nti sabbaṃ paññattipathaṃ sabbaṃ ñeyyapavattipathaṃ. **Addhabhavī**ti kāmaṃ pāḷiyaṃ atītakālaniddeso kato, taṃ pana lakkhaṇamattaṃ. **Abhibhavati anupatatī**ti etena abhibhavo anupatanaṃ pavatti evāti dasseti. Taṃ panassa abhibhavanaṃ appavisaye anāmasitvā mahāvisayānaṃ vasena dassento **''opapātikena vā''**tiādimāha. **Tassa nāmaṃ hotī**ti tassa rukkhapāsāṇādikassa anāmakoicceva samaññā hoti, tathā naṃ sañjānantīti attho.

Nāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cittasuttavaṇṇanā

62. **Ye cittassa vasaṃ gacchantī**ti ye apariññātavatthukā, tesaṃyeva. **Anavasesapariyādāna**nti anavasesaggahaṇaṃ. Na hi pariññātakkhandhā pahīnakilesā cittassa vasaṃ gacchanti, taṃ attano vase vattenti.

Cittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Taṇhāsuttavaṇṇanā

63. Tatiye **''sabbeva vasamanvagū''**ti ye taṇhāya vasaṃ gacchanti, tesaṃ eva anavasesapariyādānanti imamatthaṃ **''eseva nayo''**ti iminā atidissati.

Taṇhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

64. **Kiṃ su saṃyojano**ti **sū**ti nipātamattanti āha **''kiṃ-saṃyojano''**ti? Vicaranti etehīti **vicāraṇā,** pādā. Bahuvacane hi vattabbe ekavacanaṃ kataṃ. **Tassā**ti lokassa.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bandhanasuttavaṇṇanā

65. Catutthe āgataattho eva anantarepi vutto, byañjanameva nānanti āha **''pañcamepi eseva nayo''**ti.

Bandhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Attahatasuttavaṇṇanā

66. ''Kenassubbhāhato''ti pāṭhoti adhippāyena **''su-kāro nipātamatta''**nti āha, ''kenassabbhāhato''ti pana pāṭhe u-kāralopena padasandhi. **Icchādhūpāyito**ti asampattavisayicchālakkhaṇāya taṇhāya santāpito daḍḍho. Tenāha **''icchāya āditto''**ti.

Attahatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Uḍḍitasuttavaṇṇanā

67. **Ullaṅghito**ti ubbandhitvā laṅghito. **Saddādīsū**ti saddādināgadantesu **sotādīni** uḍḍitāni **taṇhārajjunā** daḷhabandhanena baddhattā tadanativattanato. **Loko**ti āyatanaloko. Tathā atthayojanāya katattā khandhādilokavasenapi yojanā kātabbā. Na **dūraṃ** anantarabhavakattā. Cuticittaantaritattā ekacittantarabhavassa kammassa abujjhanaṃ, evaṃ sante kasmā sattā na bujjhantīti āha **''balavatiyā''**tiādi.

Uḍḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pihitasuttavaṇṇanā

68. **Pañho**ti ñātuṃ icchito attho. **Pucchito**ti sattamasutte gāthāya purimaddhaṃ pacchimaddhaṃ, pacchimaṃ purimaṃ katvā aṭṭhamasutte devatāya pucchitattā vuttaṃ **''heṭṭhupariyāyavasena pucchito''**ti. Pucchānurūpaṃ vissajjananti avuttampi siddhametanti anāhaṭaṃ.

Pihitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Icchāsuttavaṇṇanā

69. Navame **vinayāyā**ti vinayena. Karaṇatthe hi idaṃ sampadānavacanaṃ. **Kissassū**ti kissa, **su**kāro nipātamattaṃ. **Sabbaṃ chindati bandhana**nti sabbaṃ dasavidhampi saṃyojanaṃ samucchindati. Na hi taṃ kiñci kilesabandhanaṃ atthi, yaṃ asamucchinnaṃ hutvā ṭhitaṃ assā taṇhāya samucchinnāya. Svāyamattho suviññeyyoti āha **''sabbaṃ uttānamevā''**ti.

Icchāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

70. **Kismi**nti kismiṃ sati? Tassa pana santabhāvo uppattivasenevāti āha **''kismiṃ uppanne''**ti? **Loko uppannoti vuccati** anupādānattā lokasamaññāya. **Chasū**ti etthāpi eseva nayo **santhava**nti adhikasinehaṃ **karoti** adhikasinehavatthubhāvato ajjhattikāyatanānaṃ. **Upādāyā**ti pubbakālakiriyā aparakālakiriyaṃ apekkhatīti vacanasesavasena kiriyāpadaṃ gahitaṃ **''pavattatī''**ti. Kiṃ pana pavattati? Loko, lokasamaññāti attho. **Chasū**ti idaṃ nimittatthe bhummaṃ. Chaḷāyatananimittañhi sabbadukkhaṃ. **Ayа**nti sattaloko. **Uppanno nāma hoti** chaḷāyatanaṃ nāma mūlaṃ sabbadukkhānanti katvā. **Bāhiresu** āyatanesu **santhavaṃ karoti** visesato rūpādīnaṃ taṇhāvatthukattā. Yasmā cakkhādīnaṃ santappanavasena rūpādīnaṃ pariggahitattā lokassa nisevitāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ **''channaṃ…pe… vihaññatī''**ti.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Addhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chetvāvaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

71. **Vadhitvā**ti hantvā vināsetvā. **Aparidayhamānattā**ti apīḷiyamānattā. **Vinaṭṭhadomanassattā na socati** cetodukkhadukkhābhāvato. Visaṃ nāma dukkhaṃ aniṭṭhabhāvato, tassa mūlakāraṇaṃ kodho aniṭṭhaphalattāti āha **''visamūlassāti dukkhavipākassā''**ti. **Akkuṭṭhassā**ti akkosāparādhassa. Akkosapahāratthasambandhena hi ''kuddhassā''ti upayogatthe sampadānavacanaṃ. **Sukhaṃ uppajjati** kodhaṃ nassati. Sukhuppattiṃ sandhāya esa kodho **''madhuraggo''ti vutto,** sukhāvasānoti attho.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathasuttavaṇṇanā

72. **Paññāṇa**nti lakkhaṇaṃ sallakkhaṇūpāyo. **Disvā**ti dassanahetu. ''Coḷarañño raṭṭhaṃ coḷaraṭṭha''nti evaṃ **raṭṭhaṃ raññā paññāyati**.

Rathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vittasuttavaṇṇanā

73. **Saddhāyā**ti saddhāhetu. **Kulasampadā**ti khattiyādisampattiyo. Sabbalokiyalokuttaravittapaṭilābhahetuto **saddhāvittameva**. Heṭṭhā tiṇṇaṃ dvārānaṃ vasena

uppannakassa sabbassapi anavajjadhammassa saṅgaṇhanato **''dhammoti dasakusalakammapatho''**ti vuttaṃ. **Asaṃkiliṭṭhasukha**nti. Nirāmisaṃ sukhaṃ. Tameva sāmisaṃ upanidhāya sambhāvento āha **''asaṃkiliṭṭha''**nti. Asecanakabhāvena abhirucijananato piyākicchakaraṇato bahuṃ sucirampi kālaṃ āsevantassa adosāvahato **saccameva madhurataraṃ**. Na hi taṃ pivitabbato sāditabbato anubhavitabbato rasoti vattabbataṃ arahati. Idāni tassa kiccasampattiatthehipi mahārahataṃ dassetuṃ **''saccasmiṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha nadīnivattanaṃ **mahākappinavatthuādīhi** (dha. pa. aṭṭha. 1.mahākappinattheravatthu; a. ni. aṭṭha. 1.1.231; theragā. aṭṭha. 2.mahākappinattheragāthāvaṇṇanā) dīpetabbaṃ, itarāni **kaṇhadīpāyanajātaka-** (jā. 1.10.62 ādayo) **sutasoma-** (jā. 2.21.371 ādayo) **macchajātakehi** (jā. 1.1.34, 75; 1.2.131 ādayo) dīpetabbāni. **Nimmaddenti** abhibhavanti. **Madhurataranti** sundarataraṃ seṭṭhesūti attho. **Paññājīvī**ti paññāya jīvanasīloti paññājīvī, paññāpubbaṅgamacariyoti attho. **Paññājīvī**ti ca paññāvasena iriyati vattati jīvitaṃ pavattetīti atthoti dassento **''yo paññājīvī''**tiādimāha. ''Jīvata''nti keci paṭhanti, jīvantānaṃ paññājīviṃ seṭṭhamāhūti attho.

Vittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vuṭṭhisuttavaṇṇanā

74. **Uppatantāna**nti pathaviṃ bhinditvā uṭṭhahantānaṃ. ''Seṭṭha''nti vuccamānattā **''sattavidha''**nti vuttaṃ, itaresaṃ vā tadanulomato. **Khemo hoti** dubbhikkhupaddavābhāvato. Tenāha **''subhikkho''**ti. **Nipatantāna**nti adhomukhaṃ pavattantānaṃ. **Pavajamānāna**nti vajanasīlānaṃ. Te pana yasmā jaṅgamā nāma honti, na rukkhādayo viya thāvarā, tasmā āha **''jaṅgamāna''**nti. **Gāvo**ti dhenuyo. Tena mahiṃsādikānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Vadantāna**nti uppannaṃ atthaṃ vadantānaṃ.

Attano khantiyāti attano khantiyā ruciyā gahitabhāvena. **Itarā devatā** tassā vissajjane aparitussamānā **āha. Yāva padhaṃsī**ti guṇadhaṃsī satthudesanāya laddhabbaguṇanāsanato. **Pagabbā**ti pāgabbiyena samannāgatā, yathā vacīpāgabbiyena akharā, tathā vācāya bhavitabbaṃ. **Mukharā**ti mukhakharā. **Dasabalaṃ pucchi** saṇhaṃ sukhumaṃ ratanattayasaṃhitaṃ atthaṃ sotukāmā. **Assā** devatāya **vissajjento** ajjhāsayānurūpaṃ. **Uppatamānā**ti uppatantī **samugghāṭeti** odhiso. **Vaṭṭamūlakamahāavijjā**ti tassā ādīnavadassanatthaṃ bhūtakathanavisesanaṃ. **Osīdantāna**nti paṭipakkhavasena adho sīdantānaṃ, ussādayamānānanti attho. **Puññakkhettabhūto**ti idaṃ ''padasā caramānāna''nti padassa atthavivaraṇavasena bhūtakathanavisesanaṃ. **Yādiso putto vā hotū**ti idaṃ purimapade devatāya puttagahaṇassa katattā vuttaṃ.

Vuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhītāsuttavaṇṇanā

75. **Kiṃ sūdha bhītā**ti ettha **su-idhā**ti nipātamattanti āha **''kiṃ bhītā''**ti? **Maggo ca nekāyatanappavutto**ti anekakāraṇaṃ nānāvidhādhigamokāsaṃ katvā pavutto kathito. Tenāha **''aṭṭhatiṃsārammaṇavasenā''**tiādi. **Evaṃ sante**ti evaṃ sabbasādhāraṇānekāyatanehi nibbānagāmimaggassa tumhehi paveditattā labbhamāne kheme magge kiṃ bhītāyaṃ janatā uppathabhūtā viparītadiṭṭhito gaṇhīti attho? Evaṃ devatā yathicchāya purimaddhena attanā yathācintitamatthaṃ satthu paveditā, pacchimaddhena attano saṃsayaṃ pucchati. **Bahupaññā**ti puthupañña. **Ussannapaññā**ti adhikapaññā. **Ṭhapetvā**ti saṃyametvā. **Saṃvibhāgī**ti āhāraparibhoge sammadeva vibhajanasīlo. Tenāha **''accharāyā''**tiādi. **Vuttatthameva** heṭṭhā.

Manenāti manogahaṇena. **Pubbasuddhiaṅga**nti pubbabhāgasuddhibhūtaṃ aṅgaṃ. **Catūsū**ti vuttaaṅgapariyāpannaṃ. **Yaññaupakkharo**ti dānassa sādhanaṃ. **Etesu dhammesū**ti etesu saddhādiguṇesu. Yathā hi saddho paccayaṃ paccupaṭṭhapetvā vatthupariccāgassa visesapaccayo kammaphalassa paralokassa ca paccakkhato viya pattiyāyanato, evaṃ muduhadayo. Muduhadayo hi

anudayaṃ patvā yaṃ kiñci attano santakaṃ paresaṃ deti. Yo ca saṃvibhāgasīlo, so appakasmimpi attano santake parehi sādhāraṇabhogī hoti. Vadaññū vadāniyatāya yāginova yuttaṃ yuttakālaṃ ñatvā atthikānaṃ manorathaṃ pūretīti vuttaṃ **''iti…pe… catūsūti āhā''**ti.

Vācantiādīni tīṇi aṅgāni tividhasīlasampattidīpanato. Sampannasīlo hi paralokaṃ na bhāseyya. **Saddho ekaṃ aṅgaṃ** payogāsayasuddhidīpanato. Suddhāsayassa sammāpayoge ṭhitassa kathaṃ paralokato bhayanti. Dukavasena caturaṅgayojanā **dukanayo. Etesu catūsu dhammesu ṭhito**ti etesu yathāvuttadukasaṅgahesu catūsu guṇesu patiṭṭhito.

Bhītāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Najīratisuttavaṇṇanā

76. **Nāmagotta**nti tisso kassapo gotamoti evarūpaṃ nāmañca gottañca. Nidassanamattametaṃ, tasmā sabbassa paññattiyā lakkhaṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Na jīratī**ti asabhāvadhammattā uppādavayābhāvato jaraṃ na pāpuṇāti. Tenāha **''jīraṇasabhāvo na hotī''**ti. Yasmā samaññābhāvato kālantarepi taṃ samaññāyateva, tasmā **''atītabuddhānaṃ…pe… na jīratīti vuccatī''**ti āha.

Ālasiyanti alasabhāvo daḷhakosajjaṃ. Tenāha **''yenā''**tiādi. **Ṭhiti**nti byāpāraṃ. **Niddāvasena pamajjanaṃ** kattabbassa akaraṇaṃ. **Kilesavasena pamajjanaṃ** akattabbassa karaṇampi. **Kammasamaye**ti kammaṃ kātuṃ yuttakāle. **Kammakaraṇavīriyābhāvo**ti taṃkammakiriyasamuṭṭhāpakavīriyābhāvo. So pana atthato vīriyapaṭipakkho akusalacittuppādo, na vīriyassa abhāvamattaṃ. **Sīlasaññamābhāvo** dussīlyaṃ. **Vissaṭṭhācāratā** nāma anācāro. **Soppabahulatā**ti niddālutā. Yato gahaṇahatthopi na kilāsupi puriso niddāya abhibhuyyati. Tenāha **''tāyā''**tiādi. **Aticchātādīnī**ti **ādi**-saddena abhibhuyyatādiṃ saṅgaṇhāti. **Āgantukālasiyaṃ** na pubbe vuttaālasyaṃ viya pakatisiddhaṃ. ''Te chidde''ti pāḷiyaṃ liṅgavipallāsena vuttanti āha **''tāni cha chiddānī''**ti. Kusalacittappavattiyā anokāsabhāvato **chiddāni**. Tenāha bhagavā – **''yattha vittaṃ na tiṭṭhatī''**ti. **Sabbākārena** lesamattaṃ asesetvāti adhippāyo.

Najīratisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Issariyasuttavaṇṇanā

77. Satthassa malanti **satthamalaṃ,** yena satthaṃ malīnaṃ hoti, satthamalaggahaṇena cettha malīnaṃ satthameva gahitanti āha **''malaggahitasattha''**nti. **Āṇāpavattana**nti appake vā mahante vā yattha katthaci attano āṇāya pavattanavasena vasanaṃ issariyattamicchanti. Maṇiratanampi vissajjanīyapakkhikattā uttamaṃ bhaṇḍaṃ nāma na hoti, itthī pana pariccattakulācāritthikāyapi anissajjanīyatāya uttamabhaṇḍaṃ nāma. Tenāha **''itthī bhaṇḍānamuttama''**nti. Tesaṃ tesañhi purisājānīyānaṃ uppattiṭṭhānatāya uttamaratanākarattā itthī bhaṇḍānamuttamaṃ. **Malaggahitasatthasadiso** avabodhakiccavibandhanato. Satthamalaṃ viya satthassa paññāsatthassa guṇābhāvakaraṇato **paññāsatthamalaṃ**. Abbu vuccati upaddavaṃ, taṃ detīti **abbudaṃ,** vināsakāraṇaṃ. Nanu haraṇaṃ samaṇassa ayuttanti? Yuttaṃ. Tassa anvayato byatirekato ca yuttataṃ dassento **''salākabhattādīnī''**tiādimāha.

Issariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kāmasuttavaṇṇanā

78. ''Attakāmo''ti pāḷiyaṃ vuttattā āha **''ṭhapetvā sabbabodhisatte''**ti. Te hi sabbaso paratthāya eva paṭipajjamānā mahākāruṇikā paratthakāmā, atthakāmā nāma na honti, yā ca tesaṃ attatthāvahā

paṭipatti, sāpi yāvadeva paratthā evāti. **Vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Yasmā bodhisattā parahitapaṭipattiyā pāramiyo pūrentā tathārūpaṃ kāraṇaṃ patvā attānaṃ paresaṃ pariccajanti paññāpāramiyā paripūraṇato, tasmā idhāpi **''sabbabodhisatte ṭhapetvāyevāti vutta''**nti āha. **Kalyāṇa**nti bhaddakaṃ. Vācāya adhippetattā āha **''saṇhaṃ muduka''**nti. **Pāpika**nti lāmakaṃ nihīnaṃ. Taṃ pana **pharusaṃ vāca**nti sarūpato dasseti.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pātheyyasuttavaṇṇanā

79. **Saddhā bandhati pātheyya**nti saddhā nāma sattassa maraṇavasena mahāpathaṃ saṃvajato mahākantāraṃ paṭipajjato mahāviduggaṃ pakkhandato pātheyyapuṭaṃ bandhati sambalaṃ sajjeti. Kathanti āha **''saddhaṃ uppādetvā''**tiādi. **Etaṃ vutta**nti ''saddhā bandhati pātheyya''nti etaṃ gāthāpadaṃ vuttaṃ bhagavatā. **Sirī**ti katapuññehi sevīyati tehi paṭilabhīyatīti sirī. **Issariyaṃ** vibhavo. Āsayitabbato **āsayo, vasanaṭṭhānaṃ** niketanti attho. **Parikaḍḍhatī**ti icchāvasikaṃ puggalaṃ tattha tattha upakaḍḍhati.

Pātheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pajjotasuttavaṇṇanā

80. Taṃ taṃ samavisamaṃ pajjotatīti **pajjoto**. Padīpo andhakāraṃ vidhamitvā paccakkhato rūpagataṃ dasseti, evaṃ paññāpajjoto avijjandhakāraṃ vidhamitvā dhammānaṃ paramatthabhūtaṃ rūpaṃ dasseti. **Jāgarabrāhmaṇo viyā**ti jāgarakhīṇāsavabrāhmaṇo viya. So hi satipaññāvepullappattiyā sabbadāpi jāgaro hoti. **Gāvo**ti gojātiyo. Idaṃ gunnaṃ goṇānañca sāmaññato gahaṇaṃ. **Kamme**ti karaṇatthe bhummavacanaṃ. Jīvanaṃ jīvo, saha jīvenāti **sajīvino**. Tenāha **''kammena saha jīvantāna''**nti, kasivāṇijjādikammaṃ katvā jīvantānanti attho. **Gomaṇḍalehi saddhi**nti gogaṇena saha. Na tena vinā kasikammādīni uppajjanti, gorasasiddhiyā ceva kasanabhāravahanasiddhiyā ca kasikammaekaccavāṇijjakammādīni ijjhanti. **Sattakāyassā**ti āhārupajīvino sattakāyassa kasito aññathā jīvikaṃ kappentassapi kasijīvitavuttiyā mūlakāraṇaṃ phalanipphattinimittattā tassa. **Iriyāpatho** ca iriyanakiriyānaṃ pavattanupāyo. **''Sīta**nti naṅgalasītakamma''nti vadanti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Araṇasuttavaṇṇanā

81. Raṇanti kandanti etehīti raṇā, rāgādayo. Tehi abhibhūtatāya hi sattā nānappakāraṃ kandanti paridevanti. Te pana sabbaso natthi etesaṃ raṇāti **araṇā. Nikkilesā** khīṇāsavā. **Vusitavāso**ti vusitabrahmacariyavāso. **Bhojissiya**nti bhujissabhāvo. Tenāha **''adāsabhāvo''**ti. **Samaṇā**ti samitapāpasamaṇāti āha **''khīṇāsavasamaṇā''**ti. Puthujjanakalyāṇakāle lokiyapariññāya, **sekkhā** pubbabhāge lokiyapariññāya, paccavekkhaṇe **lokiyalokuttarāya pariññāya** pariññeyyaṃ tebhūmakaṃ khandhapañcakaṃ **parijānanti** paricchijjanti. Khīṇāsavā pana pariññātapariññeyyā honti. Tathā hi te sāmī hutvā paribhuñjanti. **Vandanti naṃ patiṭṭhita**nti vuttaṃ, vandanīyabhāvo ca sīlasampannatāyāti āha **''patiṭṭhitanti sīle patiṭṭhita''**nti. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Khattiyā**ti lakkhaṇavacananti āha **''na kevalaṃ khattiyāvā''**tiādi.

Araṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chetvāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devatāsaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Devaputtasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā

82. Devassa putto **devaputto**. Devānaṃ janakajanetabbasambandhābhāvato kathamayaṃ devaputtoti vuccatīti āha **''devānaṃ hī''**tiādi. ''Apākaṭo aññataroti vuccatī''ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Pākaṭopi hi katthaci ''aññataro''ti vuccati. Heṭṭhā devatāsaṃyutte ''apākaṭā aññatarā devatā''ti vatvā idha ''pākaṭo devaputto''ti vuttaṃ. Tathā hissa **kassapo**ti gottanāmaṃ gahitaṃ, tañca kho purimajātisiddhasamaññāvasena. Anusāsanaṃ anusāso, taṃ **anusāsaṃ. Bhikkhuniddesa**nti bhikkhusaddassa niddesaṃ. **Bhikkhuovāda**nti bhikkhubhāvāvahaṃ ovādaṃ. Yadi pana na assosi, kathamayaṃ pañhaṃ kathesīti? Aññato sutaṃ nissāya pañhaṃ kathesi, na pana bhagavato sammukhā sutabhāvena.

Tesanti yathāvuttānaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ. **''Kathetukāmo cevā''**tiādinā hi catutthaṃ idha uddhaṭaṃ. Tattha ādito tiṇṇaṃ bhagavā pañhaṃ bhāraṃ na karoti ekekaṅgavekallato ceva aṅgadvayavekallato ca, catutthassa pana ubhayaṅgapāripūrattā bhāraṃ karotīti āha **''ayaṃ panā''**tiādi.

Gāthāyaṃ **''subhāsitassā''**ti upayogatthe sāmivacananti āha **''subhāsitaṃ sikkheyyā''**ti. Catusaccādinissitaṃ buddhavacanaṃ sikkhanto catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ sikkhati nāmāti āha **''catusaccanissitaṃ…pe… sikkheyyā''**ti. Avadhāraṇena tappaṭipakkhaṃ paṭinivatteti. **Upāsitabba**nti āsevitabbaṃ bhāvetabbaṃ bahulīkātabbaṃ. **Aṭṭhatiṃsabhedaṃ kammaṭṭhāna**nti idaṃ tassa vipassanāpadaṭṭhānataṃ hadaye ṭhapetvā vuttaṃ. Tathā hi vuttaṃ **''dutiyapadena adhipaññāsikkhā kathitā''**ti. Ye pana ''dutiyapadena adhicittasikkhā cittavūpasamena adhipaññāsikkhā''ti paṭhanti, tesaṃ padena aṭṭhatiṃsappabhedakammaṭṭhānaṃ suddhasamathakammaṭṭhānasseva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ ''aṭṭhasamāpattivasenā''ti idaṃ kathanti? ''Taṃ vipassanādhiṭṭhānānaṃ samāpattīnaṃ vasena kathita''nti vadanti. Evañca katvā ''dutiyapadena adhipaññāsikkhā''ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Sikkhanaṃ nāma āsevananti āha **''bhāveyyāti attho''**ti. **Upāsana**nti payirupāsanaṃ. Tañca kho assutapariyāpuṇanakammaṭṭhānuggahādivasena dassento **''tampī''**tiādimāha. **Adhisīlasikkhā kathitā** lakkhaṇahāranayena. Vacīsucaritassa hi sīlasabhāvattā taggahaṇeneva tadekalakkhaṇaṃ kāyasucaritampi itarampi gahitamevāti. Ettha ca adhisīlasikkhāya cittaviveko, adhipaññāsikkhāya upadhiviveko, adhicittasikkhāya kāyaviveko kathito, kāyaviveko pana sarūpeneva pāḷiyaṃ gahitoti tividhassapi vivekassa pakāsitattaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyakassapasuttavaṇṇanā

83. **Dvīhi jhānehī**ti ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇehi dvīhi jhānehi. **Kammaṭṭhānavimuttiyā**ti kammaṭṭhānānuyogaladdhāya vimuttiyā. Tena tadaṅgavikkhambhanavimuttiyo vadati. Satthusāsanassa hadayattā abbhantarattā **hadayassa** mānasassa, **anupattiṃ** paṭilābhamānasaṃ. Taṃ pana atthato aññā evāti āha **''arahatta''**nti. Taṃ pattukāmena ekantato vajjetabbataṇhādiṭṭhīnaṃ bhāve tassa anijjhanato, tadabhāve ijjhanato ca te uppādanavasena yadaggena nissito, tadaggena panāyampi tehi nissito nāma hotīti āha **''anissito''**tiādi. Arahattaṃ ānisaṃsitabbaṭṭhena ānisaṃsaṃ etassāti **arahattānisaṃso**. Arahattaṃ pattukāmassa

pubbabhāgapaṭipadā icchitabbā. Tattha ca sabbapaṭhamo kammaṭṭhānaattānuyogo, so idha na gahitoti āha **‘‘tantidhammo pubbabhāgo’’**ti. Tattha **tantidhammo**ti pariyattidhammo.

Dutiyakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Maghasuttavaṇṇanā

84. **Magho**ti sakkassetaṃ nāmaṃ purimajātianugataṃ. **Svevā**ti sakko eva. **Vatenā**ti mātāpituupaṭṭhānādicārittadhammena. **Aññe**ti upadhivepakkapāpadhamme abhibhavitvā. **Asura**nti indasattubhūtaṃ asuraṃ.

Maghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Māgadhasuttavaṇṇanā

85. **Catutthasuttaṃ vuttatthamevā**ti devatāsaṃyutte saṃvaṇṇitatthameva, tasmā idha na vattabbo atthoti adhippāyo.

Māgadhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā

5. Dāmalisuttavaṇṇanā

86. **Tena kāraṇenā**ti tena padhānena kāraṇabhūtena, padhānakaraṇanimittanti attho. **Yaṃ kiñci** khuddakampi mahantampi hīnampi paṇītampi **bhavaṃ. Āyatapaggaho**ti dīgharattassa vīriyārambho. **Kiccavosāna**nti kiccaniṭṭhānaṃ. **Tathevā**ti yathā arahattuppattito pubbe, tato pacchāpi tatheva ‘‘buddhipaggaho’’ti vīriyaṃ daḷhaṃ karotūti kuppadhammaṃ viya maññamāno vadati. Diṭṭhadhammasukhavihārādiatthaṃ pana vīriyakaraṇaṃ icchitabbameva.

Asaṃkiṇṇāti avomissā evaṃ aññattha anāgatattā. Tenāha **‘‘bhagavatā hī’’**tiādi. Yadi evaṃ idheva kasmā etaṃ vuttanti āha **‘‘idha panā’’**tiādi. **Patiṭṭha**nti nadī nāma anavaṭṭhitatīrā, tattha patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ.

Dāmalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kāmadasuttavaṇṇanā

87. **Pubbayogāvacaro**ti pubbe yogāvacaro purimattabhāve bhāvanamanuyutto. Ayaṃ kira kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvāva bahūni vassasahassāni samaṇadhammaṃ akāsi, na pana visesaṃ nibbattesi. Tamatthaṃ kāraṇena saddhiṃ dassetuṃ **‘‘bahalakilesatāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Ekantaparisuddhassā**ti yathā visesāvaho hoti, evaṃ ekantena parisuddhassa sabbaso anupakkiliṭṭhassa. **Sīlena samāhitā**ti yathā sīlaṃ uparūpari visesāvahaṃ nibbedhabhāgiyañca hoti, evaṃ sammadeva āhitacittā suṭṭhu sampannacittā. Tathābhūtā tena samannāgatā hontīti āha **‘‘samupetā’’**ti. **Patiṭṭhitasabhāvā**ti sekkhattā eva yathādhigatadhammena niccalabhāvena adhiṭṭhitasabhāvā. Mayā tuṭṭhiyā gahitāya devaputto ‘‘dullabhā tuṭṭhī’’ti vakkhatīti bhagavā ‘‘tuṭṭhi hoti sukhāvahā’’ti avocāti āha **‘‘upari pañhasamuṭṭhāpanattha’’**nti. Pabbajito rukkhamūliko abbhokāsiko vā anagāriyupeto nāma hoti, senāsane pana vasanto kathanti āha **‘‘sattabhūmike’’**tiādi. **Catupaccayasantoso**ti bhāvanābhiyogasiddho catūsu paccayesu santoso. Tena cittavūpasamena tuṭṭhi laddhāti dasseti. **Cittavūpasamabhāvanāyā**ti cittakilesānaṃ vūpasamakarabhāvanāya, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ nibbisevanabhāvakaraṇena savisesaṃ cittassa vūpasamakarabhāvanāya rato manoti yojanā.

Ettha ca indriyūpasamena cittasamādhānaṃ paripuṇṇaṃ hoti indriyabhāvanāya cittasamādhānassa akārakānaṃ dūrīkaraṇato. Adhicittasamādhānena catupaccayasantoso savisesaṃ parisuddho paripuṇṇo ca hoti paccayānaṃ alābhalābhesu pariccāgasabhāvato. Vuttanayena pana santuṭṭhassa yathāsamādinnaṃ sīlaṃ visujjhati pāripūriñca upagacchati, tathābhūto catusaccakammaṭṭhāne yutto maggapaṭipāṭiyā sabbaso kilese samucchindanto nibbānadiṭṭho hotīti imamatthaṃ dasseti **''ye rattindiva''**ntiādinā. **Kiṃ na gacchissanti**? Gamissantevāti ariyamaggabhāvanaṃ pahāya sammāpaṭipattiyā dukkarabhāvaṃ sandhāya sāsaṅkaṃ vadati. Tenāha **''ayaṃ pana duggamo bhagavā visamo maggo''**ti.

Tattha keci ''ayaṃ panāti devaputto. So hi bhagavato 'ariyā gacchantī'ti vacanaṃ sutvā 'duggamo bhagavā'tiādimāhā''ti vadanti, taṃ na yujjati. Yasmā ''saccameta''nti evamādipi tasseva vevacanaṃ katvā dassitaṃ, tasmā ''yena maggena ariyā gacchantī''ti tumhehi vuttaṃ, ayaṃ pana ''duggamo bhagavā visamo maggo''ti āha devaputto. Ariyamaggo kāmaṃ kadāci atidukkhā paṭipadātipi vuccati, tañca kho pubbabhāgapaṭipadāvasena, ayaṃ pana atīva sugamo sabbakilesaduggavivajjanato kāyaduccaritādivisamassa rāgādivisamassa ca dūrīkaraṇato na visamo. Tenāha **''pubbabhāgapaṭipadāyā''**tiādi. **Assā**ti ariyamaggassa. Ariyamaggassa hi adhisīlasikkhādīnaṃ paribundhitabbabhāgena bahū parissayā hontīti. **Evaṃ vutto**ti ''duggamo visamo''ti ca evaṃ vutto.

Avaṃsirāti anuṭṭhahanena adhobhūtauttamaṅgā. Kusalaṅgesu hi sammādiṭṭhi uttamaṅgā sabbaseṭṭhattā, tañca anariyā patanti na uṭṭhahanti micchāpaṭipajjanato. Tenāha **''ñāṇasirenā''**tiādi. **Anariyamagge**ti micchāmagge. Tenāha **''visame magge''**ti. Taṃ magganato anariyā ariyānaṃ maggato apāpuṇanena pariccattā hutvā apāye sakalavaṭṭadukkhe ca patanti. **Svevā**ti svāyaṃ anariyehi kadācipi gantuṃ asakkuṇeyyo maggo ariyānaṃ visuddhasattānaṃ sabbaso samadhigamena **samo hoti**. Kāyavisamādīhi samannāgatattā **visame sattakāye** tesaṃ sabbasova pahānena sabbattha **samāyeva**.

Kāmadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā

88. **Sambādhe**ti sampīḷitataṇhākilesādinā sauppīḷatāya paramasambādhe. Ativiya saṅkāraṭṭhānabhūto hi nīvaraṇasambādho adhippeto. So hi duggahano tasmiṃ asati kāmaguṇasambādho anavasaro eva seyyathāpi mahākassapādīnaṃ. **Okāsanti jhānassetaṃ nāmaṃ** nīvaraṇasambādhābhāvato. Asambādhabhāvena hi jhānaṃ idha ''okāso''ti vuttaṃ, tañca kho accantāsambādhaṭṭhānatāya vipassanāpādakatāya. Tathā hi pāḷiyaṃ ''avindī''tiādi vuttaṃ. Tattha **avindī**ti vindi paṭilabhi. **Bhūrimedhaso**ti mahāpañño, sapaññoti attho. **Abujjhī**ti bujjhi paṭivijjhi. Paṭilīno hutvā seṭṭho, paṭilīnānaṃ vā seṭṭhoti **paṭilīnaseṭṭho**. Mānussayavasena unnatabhāvato **paṭilīno nāma pahīnamāno**. **Paṭilabhiṃsū**ti kāmaguṇasambādhepi ''ime kāmaguṇā mādisānaṃ kiṃ karissantī''ti? Te abhibhuyya nibbānappattiyā sammāsatiṃ paṭilabhiṃsu. Tena sampayuttena lokuttarasamādhināpi suṭṭhu samāhitā.

Ayaṃ kira devaputto ito purimavāre attabhāve paṭhamajjhānalābhī hutvā tato cavitvā brahmakāyikāsu nibbattitvā tattha jhānasukhaṃ anubhavitvā tato cuto idāni kāmabhave nibbatto, tasmā taṃ jhānaṃ sambhāvento ''tādisassa nāma jhānasukhassa lābhī bhagavā''ti tena guṇena bhagavantaṃ abhitthavanto **''sambādhe vatā''**ti gāthaṃ abhāsi. Athassa bhagavā yathā nāma aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājaṃ upādāya sāsapo na kiñci hoti, evaṃ anantāparimeyyabuddhaguṇe upādāya rūpāvacarapaṭhamajjhānaṃ na kiñci hotīti dassento **''ye sati''**ntiādinā anuttaraguṇādhigamaṃ pavedesi. Tattha **sati**nti vipassanāsatiyā saddhiṃ ariyamaggasatiṃ. **Susamāhitā**ti lokiyasamādhinā ceva lokuttarasamādhinā ca suṭṭhu samāhitā. Te hi accantaṃ susamāhitā, na jhānamattalābhino akuppadhammattā. Keci ''kammante susamāhitā''ti pāṭhaṃ vatvā ''maggasamāhitā''ti atthaṃ vadanti.

Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tāyanasuttavaṇṇanā

89. Atītajātiyaṃ sayaṃkāravasena tāya diṭṭhiyā uppāditattā **pubbe titthakaro**. Tenāha **''diṭṭhi uppādetvā''**ti. Apare āhu ''ayaṃ me satthāti gahaṇavasena titthakaro assa atthīti **pubbe titthakaro,** atītattabhāve titthakarasāvako''ti. Te **''diṭṭhiṃ uppādetvā**ti tassa satthuno diṭṭhiṃ ādāya gahetvāti attho''ti vadanti. **Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa micchāvādassa abhāvato. Titthe niyuttāti titthikā, te eva **titthiyā**ti vuttā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Tassā**ti yathāvuttassa kalyāṇakammassa. **Nissandenā**ti phalabhāvena. **Vīriyappaṭisaṃyuttā**ti vīriyadīpanāti attho.

Aniyamitaāṇattīti aniyamavidhānaṃ aniyamavasena vidhivacanaṃ. **Taṇhāsota**nti taṇhāppabandhanaṃ. **Nīharā**ti samehi pajaha. **Ekatta**nti ekaggaṃ. Tenāha **''jhāna''**nti. **Upapajjatī**ti na uppajjati na pāpuṇātīti āha **''na paṭilabhatī''**ti. **Na osakkeyyā**ti na saṅkocaṃ āpajjeyya. Gharāvāsato paribbajanaṃ parito apagamoti **paribbajo**. Pabbajitavatasamādānassa adaḷhatāya ca tattha ca asakkaccakiriyāya **sithilagahitā. Atireka**nti pabbajjāya purimakālatopi adhikaṃ. **Uparī**ti uparūpari. **Dukkaṭaṃ akatameva seyyo**ti duccaritaṃ nāma sabbena sabbaṃ akatameva hitāvahaṃ.

Yaṃ kiñcīti yaṃ kiñci kammaṃ. **Sithilaṃ kata**nti asakkaccakāritāya sithilaṃ katvā pavattitaṃ. **Evarūpamevā**ti evarūpaṃ parāmaṭṭhasāmaññasadisameva pacchānutāpacariyādipaṭibhāgato. **Saṃkiliṭṭhameva** taṇhāsaṃkilesaupakkiliṭṭhattā. **Āsaṅkitaparisaṅkita**ntiādito samantatopi parehi saṅkitaṃ. Brahmacariyassa ādi ādibrahmacariyaṃ, tattha niyuttāti **ādibrahmacariyikā,** maggabrahmacariyassa pubbabhāgapaṭipadāti attho. Tenāha **''maggabrahmacariyassa ādibhūtā''**ti. **Pubbapadhānabhūtā**ti paṭhamārambhabhūtā.

Tāyanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Candimasuttavaṇṇanā

90. Vimāne gahite taṃnivāsīpi gahito hotīti vuttaṃ **''candavimānavāsī devaputto''**ti. **Sabbadhī**ti sabbasmā duggaṭṭhānā **vippamuttosi** bhagavā tvaṃ, tasmā mayhampi ito sambādhaṭṭhānato vippamokkhaṃ karohīti adhippāyo. Tenāha **''tassa me saraṇaṃ bhavā''**ti. **Lokānukampakā**ti sabbassa lokassa anuggahā, tasmā tuyhampi etassapi candassa. **Tādisā evā**ti samānā eva. Pamuñcasīti pamuñcittha. Tenāha **''atītatthe vattamānavacana''**nti.

Candimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sūriyasuttavaṇṇanā

91. **Andhabhāvakaraṇe**ti lokassa andhakaraṇetipi apare. Tenāha **''tamasī''**ti. **Virocatī**ti vijjotati. Kāmaṃ devaputtavasena paṭhamaṃ devatā uddhaṭā, rāhuno pana payogo tassa vimāneti āha **''maṇḍalīti maṇḍalasaṇṭhāno''**ti. **Vadati** tadā mukhena gahitattā. Mukhena gahaṇañcettha ''gilī''ti adhippetaṃ, na ca ajjhoharaṇanti āha **''gilīti vadatī''**ti. Idāni tassa mukhena gahaṇasamatthataṃ dassetuṃ **''rāhussa hī''**tiādi vuttaṃ. **So**tiādi tassa candimasūriyānaṃ gahaṇakāraṇadassanaṃ. **Adhivatthā devatā**ti candimasūriyānaṃ paricārakadevatā. **Vega**nti javaṃ. So hi kenaci abhimukhaṃ atidunnivāro kammaniyāmasiddho. **Matthaka**nti kaṇṭhassa uparimadesaṃ. Keci ''sīsamatthakamevā''ti vadanti. **Nikkhameyya** vegassa tikkhasīghathāmabhāvato. **Ākaḍḍhitvā**ti attano gamanadisābhimukhaṃ ākaḍḍhitvā. **Na**nti rāhuṃ. Uddhaṃ ullaṅghetukāmampi **onameyya**. Padadvayenapi so mahāsarīro mahābalo, candimasūriyānaṃ pana gamanavego tena sabbathāpi dunnivāriyovāti dasseti. **Vimānenā**ti candaggahe candavimānena, sūriyaggahe sūriyavimānena ubhinnampi vimānena saheva. Amāvāsiyañhi

dve vimānāni yojanamattantaritāni hutvā saheva pavattanti. Yadi dvepi devaputtā sotāpattiphalaṃ pattā, atha kasmā sūriyasutte eva ‘‘pajaṃ mama’’nti vuttaṃ, na candasutteti? ‘‘So ca kira na cirasseva tato cavitvā aññattha nibbatto, aññā eva ca devatā tattha vasi, yasmiṃ candaggahe bhagavā taṃ gāthaṃ abhāsi, na tathā sūriyo, aparabhāge pana tatthapi kālena kālaṃ rāhuggaho hotī’’ti vadanti.

Sūriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anāthapiṇḍikavaggo

1. Candimasasuttavaṇṇanā

92. Pabbatataṭā sandamāno tathārūpo nadīnivattanapadesopi sambādhaṭṭhānatāya kaccho viyāti āha **‘‘pabbatakacchepī’’**ti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhaṭṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tasmiṃ yogato ekaggacittā idha **ekodī**. Paṭipakkhato attānaṃ nipayanti visodhentīti **nipakā,** paññavanto. Tenāha **‘‘ekaggacittā cevā’’**tiādi. Kāyādibhedaṃ ārammaṇaṃ sātisayāya satiyā sarantīti **satā**. Tenāha **‘‘satimanto’’**ti. **Sotthiṃ gamissantī**ti yathāvuttapadese magā sotthimanupaddavena vattissanti, evaṃ jhānalābhino sotthiṃ kilesehi anupaddutā vattissanti. Ayaṃ kira devaputto brahmaloke nibbānasaññī, tasmā evamāha. Bhagavā ‘‘ayaṃ devaputto anibbānagāmī samāno nibbānagāmisaññī, handassa nibbānagāmino dassemī’’ti dutiyaṃ gāthamāha. Catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā paratīrabhāvato paratīranti **nibbānaṃ**. Ambuni jāto **ambujo,** maccho. Suttajālaṃ chinditvā macchā viya kilesajālaṃ bhinditvā gamissantīti.

Candimasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Veṇḍusuttavaṇṇanā

93. **Payirupāsiyā**ti payirupāsahetu. **Sikkhantī**ti tissopi sikkhā sikkhanti. **Siṭṭhipade**ti kilesānaṃ sāsanato vaṭṭadukkhaparittāsanato ca siṭṭhisaññite yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjitabbato pade, saddhammeti attho. Tenāha **‘‘anusiṭṭhipade’’**ti. Tattha **anusiṭṭhī**ti saddhammo. **Kāle**ti yuttapattakāle. **Appamādo**nāma samathavipassanābhāvanā.

Veṇḍusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā

94. **Tatheva paññāyī**ti dīghalaṭṭhitveva paññāyi, tathāsamaññā eva ahosi.

Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandanasuttavaṇṇanā

95. Natthi etassa āvaṭṭaṃ āvaraṇanti **anāvaṭaṃ**. **Rukkho vā pabbato vā**ti sattānaṃ pakaticakkhussa āvaraṇabhūto rukkho viya pabbato viya ca abhibhavituṃ samattho ñeyyāvaraṇo natthi. **Kathaṃvidha**nti kathaṃsaṇṭhitaṃ, kathaṃpakāraṃ vā. **Dukkha**nti vaṭṭadukkhaṃ.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Candanasuttavaṇṇanā

96. **Heṭṭhā**ti kāmabhave. Tattha hi paribbhamantassa patiṭṭhā dullabhā yebhuyyena tattha sattā nimuggā eva honti, tasmā heṭṭhā appatiṭṭho saṃsāro. **Uparī**ti mahaggatabhave. Tattha hi nibbattassa nibbānaṃ āruhituṃ ālambanā dullabhā, jhānābhiratiyā tattheva nikanti tesaṃ balavatī hoti, tasmā upari anālambano saṃsāro. **Pesitatto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto. **Tayo kammābhisaṅkhārā**ti puññābhisaṅkhārādayo tayo abhisaṅkhārā. Tena ''nandīpubbako kammabhavo''ti vatvā ''nandiṃ janetvā''ti vutto. Kāmasaññāsīsena kāmacchandassa gahaṇaṃ, kāmacchandapamukhāni ca orambhāgiyasaṃyojanāni gahitānīti āha **''kāmasaññāgahaṇena pañcorambhāgiyasaṃyojanānī''**ti. Rūpabhavo rūpaṃ bhavapadalopena. Rūpabhavaggahaṇena cettha sesabhavassapi gahaṇaṃ. Tassa saṃyojanaggahaṇena pañca uddhambhāgiyasaṃyojanāni gahitāni. **Mahoghe**ti saṃsāramahoghe. **Tesa**nti kāmabhavādīnaṃ **gahaṇena** bhavabhāvena tadekalakkhaṇatāya. **Arūpabhavo gahito** lakkhaṇahāranayena. Sesaṃ suviññeyyameva.

Candanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vāsudattasuttavaṇṇanā

97. **Chaṭṭhaṃ** heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ **vuttatthameva**.

Vāsudattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subrahmasuttavaṇṇanā

98. **Subrahmā**ti tassa devaputtassa nāmaṃ. Tassa satthu santikūpasaṅkamanassa kāraṇaṃ dassento **''so kirā''**tiādimāha. Tadeva sokaṃ tassa devaputtassa aṭṭhuppatti. **Accharāsaṅghaparivuto**ti sahassamattena accharāsaṅghena parivuto. **Nandanakīḷika**nti nandanavanakīḷikaṃ. **Hatthaṃ āgacchatī**ti hatthagayhupago hoti. **Ganthentī**ti ettha mālāveṭhanampi khiḍḍāpasutatāyāti daṭṭhabbaṃ. Aññathā pupphāniyeva tāya tāya cittassa vasena mālābhāvena hatthaṃ upagacchantīti. **Upacchedakakammavasenā**ti tasmiṃ devaloke āyusese sati eva tassa pana upaghātakassa laddhokāsassa pāpakammassa vasena. ''Pahāro''ti divasassa tatiyo bhāgo vuccati, tasmā **ekappahārenevā**ti ekavelāyamevāti attho.

Piyavatthukasokenāti piyavatthunimittakena sokena. **Ruppamāno**ti pīḷiyamāno. **Sattame divase**ti manussagaṇanāya sattame divase. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva niraye **nibbattitabbaṃ** iminā tāhi ca saheva pubbe tassa pāpakammassa katattā. **Ruppī**ti cittasantāsaṃ āpajji. **Niddhamitu**nti nīharituṃ apanetuṃ. **Satthu santikaṃ gantvā**ti tāhi pañcasatāhi accharāhi saddhiṃ bhagavato santikaṃ gantvā.

Idanti attano cittaṃ dasseti āsannapaccakkhabhāvato. **Nicca**nti sadā. Svāyaṃ niccattho adhippāyavasena gahetabboti tattha pahātabbaṃ gahetabbañca dassento **''devaloke''**tiādimāha. **Na gahetabbo** hetupavattito pubbe tassa utrāsassa abhāvato. **Tesū**ti dukkhesu. Tāni hi hetupaccayehi kattabbato gāthāyaṃ **''kicchesū''**ti vuttāni. **Kicchesū**ti vā kicchanimittaṃ. Yāsañhi payogavipattīnaṃ vasenassa tāni dukkhāni uppajjeyyuṃ, taṃnimittanti attho. Tā hi assa payogavipattiyo gativipattiyo satthu santikaṃ upagamanena hāyeyyuṃ. **Nibbattānaṃ diṭṭhānī**ti nibbattānaṃ vasena diṭṭhāni dukkhāni. **Tesu** ca dukkhesu. Sabbattha nimittatthe bhummaṃ. **Ḍayhamāno viya** cittasantāpena.

Cattāripi saccāni bujjhati paṭivijjhatīti bodhi, satiādidhammasāmaggī, tasmā **bojjhā** bodhito. Sā pana bodhi bhāvanākāreneva pavattati, aññatrasaddayogena ca ''bojjhā''ti nissakkavacananti tadatthaṃ dassento muñcitvāpadaṃ apekkhitvā **''bojjhaṅgabhāvana''**nti āha. **Tapoguṇa**nti dhutadhammamāha. So hi taṇhāloluppassa tapanato **tapo,** sayaṃ guṇasabhāvattā guṇasannissayato ca **guṇa**nti. Tenāha **''dhutaṅgasaṅkhātaṃ tapoguṇa''**nti. Sabbe saṅkhāragatā nissajjīyanti etthāti **sabbanissaggo,** asaṅkhatadhātūti āha **''sabbanissaggāti nibbānato''**ti.

Indriyasaṃvarova paṭhamaṃ veditabbo paṭipattikkamavasena tasseva paṭhamattā. Taṃ pana paṭipattikkamaṃ dassetuṃ **''indriyasaṃvare hī''**tiādimāha. Nippariyāyato maggapariyāpannā eva bojjhaṅgāti āha **''sahavipassanāya bojjhaṅge''**ti. **Tassā**ti tathābhāvena tassa yogino. Yasmā devaputtassa satthā taṃ gāthaṃ vatvā upari ca saccāni pakāsesi, tasmā vuttaṃ **''bhagavā catusaccavasena desanaṃ vinivattesī''**ti. **Devaputto sotāpattiphale patiṭṭhahī**ti kāmaṃ tasseva visesādhigamo idhāgato, pañcasatamattāhi pana accharāhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhahīti veditabbaṃ. Tenāha **mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) ''so desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā devalokameva agamāsī''ti.

Subrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kakudhasuttavaṇṇanā

99. ''Nandāmī''ti vutte nandī nāma pabbajitassa malanti codetukāmo devaputto **''nandasī''**ti pucchi. Athassa bhagavā taṃ paṭikkhipanto **''kiṃ laddhā''**ti? Āha. Tena ''tayā mama adhippetanandiyā idha paccayo eva natthi, kuto sā nandī''ti dasseti. Tenāha **''tuṭṭhi nāmā''**tiādi. Atha devaputto nandiyā asati sokena bhavitabbaṃ, soko ca pabbajitassa malanti codento āha **''tena hi, samaṇa, socasī''**ti. Bhagavā tampi paṭikkhipanto **''kiṃ jīyitthā''**tiādimāha. Kiṃ maṃ jinātīti attho?

Yadi te nandisokā na santi hāsavatthuno lābhassa jāniyā ca abhāvato, ekavihārino pana aratiyā bhavitabbanti āha – **''kacci taṃ ekamāsīnaṃ, aratī nābhikīratī''**ti. Tasmimpi bhagavatā paṭikkhitte atha nesampi nandisokāratīnaṃ abhāve kāraṇaṃ pucchanto **''kathaṃ tva''**nti gāthamāha? Athassa bhagavā taṃ kāraṇaṃ pavedento **''aghajātassā''**ti gāthamāha. Tattha **aghajātassā**ti aghe jātassa. Tenāha **''vaṭṭadukkhe ṭhitassā''**ti. **Jātataṇhassa** appahīnataṇhassa **vaṭṭadukkhaṃ āgatameva** kāraṇassa appahīnattā. Tasseva hi kāraṇassa appahīnataṃ dassento **''dukkhī sukhaṃ patthayatīti hi vutta''**nti āha. Dukkhappavattiyā sāpi taṇhāppavatti tena dassitā. **Itī**tiādinā vuttamevatthaṃ nigamanavasena dasseti.

Kakudhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Uttarasuttavaṇṇanā

100. **Navama**nti uttarasuttaṃ heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ vuttatthameva.

Uttarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

101. Dasame kāmaṃ devatāsaṃyuttepi ''idaṃ hi taṃ jetavana''ntiādinā imā eva gāthā āgatā. Tattha ''aññatarā devatā''ti nidānaṃ āropitaṃ. Heṭṭhā āgatanayattā eva hi potthakesu na likhitaṃ, idha pana devaputtasaṃyutte **''anāthapiṇḍiko devaputto''**ti nidāne nigame ca āgataṃ, tattha devaputtena satthu vuttappakāraguṇapavedanavasena vuttaṃ. Satthā pana bhikkhūnaṃ tamatthaṃ pavedento **''aññataro devaputto''**ti āha. Tathā pavedane pana kāraṇaṃ dassento **''ānandattherassā''**tiādimāha. **Anumānabuddhiyā**ti anumānañāṇassa. **Ānubhāvappakāsanattha**nti baladīpanatthaṃ.

Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nānātitthiyavaggo

1. Sivasuttavaṇṇanā

102. **Tatiyavaggassa paṭhama**nti tatiyavagge paṭhamasuttaṃ. **Vuttatthameva** heṭṭhā satullapakāyikavagge paṭhamasutte.

Sivasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khemasuttavaṇṇanā

103. **Paṭhamaṃyevā**ti jarāmaraṇādibhāvato pageva. **Balavacintanaṃ cintetī**ti yathā sākaṭiko ajānitvā visame magge sakaṭaṃ pājento akkhe chinne patikātuṃ avisahanto dukkhī dummano balavacintanaṃ cinteti, mahantaṃ cittasantāpaṃ pāpuṇāti, evaṃ adhammavādī maccumukhaṃ patto balavacittasantāpaṃ pāpuṇāti, tasmā dhammacariyāya nappamajjitabbanti.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Serīsuttavaṇṇanā

104. **Yaṃ dānaṃ demī**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa demi. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā demi tena anākaḍḍhanīyattā. **‘‘Na dāso na sahāyo’’**ti vatvā tadubhayaṃ anvayato byatirekato dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dāsabyassa upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvāvissajjanato. **Sāmī hutvā deti** taṇhādāsabyato attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāmiparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso dānasahāyo dānapatīti tippakāro hotīti dasseti. Tadassa tippakāratаṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. Dātabbaṭṭhena **dānaṃ,** annapānādi. Tattha yaṃ attanā paribhuñjati taṇhādhipannatāya, tassa vase vattanato dāso viya hoti. Yaṃ paresaṃ dīyati, tatthapi annapānasāmaññena idaṃ vuttaṃ **‘‘dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā detī’’**ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṃ dātabbassa ca samasamaṭṭhapanena. **Pati hutvā deti** sayaṃ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato.

Aparo nayo – yo attanā paṇītaṃ paribhuñjitvā paresaṃ nihīnaṃ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanihīnabhāvāpattito. Yo yādisaṃ attanā paribhuñjati, tādisameva paresaṃ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittanihīnādhikabhāvavissajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṃ paribhuñjitvā paresaṃ paṇītaṃ deti, so **dānapati** nāma tannimittaseṭṭhabhāvappattito. Kammasarikkhako hi vipāko, tasmā devaputto **‘‘dānapatī’’**ti vadanto **‘‘ahaṃ tādiso ahosi’’**nti dasseti.

‘‘Catūsu dvāresu dānaṃ dīyitthā’’ti pāḷiyaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthāretvā dassetuṃ **‘‘tassa kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Dāna**nti yiṭṭhaṃ, tañca kho sabbasādhāraṇavasena katanti āha **‘‘samaṇa …pe… yācakāna’’**nti. **Pabbajjūpagatā**ti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā. **Bhovādino**ti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Nālattha** buddhasuññattā tadā lokassa. **Duggatā**ti dukkhajīvikakappakā kasiravuttikā. Tenāha **‘‘daliddamanussā’’**ti. Kasivāṇijjādijīvikaṃ anuṭṭhātuṃ asamatthā idha ‘‘kapaṇā’’ti adhippetāti āha **‘‘kāṇakuṇiādayo’’**ti. **Pathāvino**ti addhikā. **Vanibbakā**ti dāyakānaṃ guṇakittanakammaphalakittanavasena yācakā seyyathāpi naggādayo. Tenāha **‘‘iṭṭhaṃ dinna’’**ntiādi. **Pasatamattanti** vīhitaṇḍulādivasena vuttaṃ. **Sarāvamatta**nti yāgubhattādivasena. Yathā gāmalābho gāme uppajjanako āyalābho, evaṃ tattha dvāralābhoti āha **‘‘tattha uppajjanakasatasahasse’’**ti. **Mahantataraṃ dānaṃ adaṃsu** aññassapi dhanassa viniyogaṃ gatattā. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ

mahantataraṃ dānaṃ kataṃ sandhāya. Rañño hi tattha dānaṃ itthāgārassa dānena mahatā abhibhūtaṃ viya paṭinivattaṃ hotīti āha **‘‘paṭinivattī’’**ti. **Kocī**ti bhummatthe paccattavacanaṃ. Tenāha **‘‘katthacī’’**ti. Anekavassasahassāyukakāle tassa uppannattā **asītivassasahassāni** so rājā dānamadāsīti.

Serīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā

105. **Catutthaṃ** heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ **vuttatthameva**.

Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jantusuttavaṇṇanā

106. Ye vinaye apakataññuno saṃkilesikesu vodāniyesu dhammesu na kusalā yaṃ kiñci na kārino vippaṭisārabahulā. Tesaṃ anuppannañca uddhaccaṃ uppajjati, uppannañca bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjatīti āha **‘‘akappiye kappiyasaññitāya…pe… uddhaccapakatikā’’**ti. Sārābhāvena tucchattā ca naḷo viyāti naḷo, mānoti āha **‘‘unnaḷāti uggatanaḷā’’**ti. Tenāha **‘‘uṭṭhitatucchamānā’’**ti. Māno hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato **tuccho. Cāpallenā**ti capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukhakharā**ti mukhena pharusā, pharusavādinoti attho. **Vikiṇṇavācā**ti visaṭavacanā, samphappalāpatāya apariyantavacanā. Tenāha **‘‘asaṃyatavacanā’’**tiādi. **Caṇḍasote baddhanāvāsadisā**ti etena anavaṭṭhitakiriyataṃ dasseti. Yena samannāgatā sattā ekasmiṃ ṭhāne ṭhātuṃ vā nisīdituṃ vā na sakkonti, ito cito ca vicaranti. **Anavaṭṭhitacittā**ti ekasmiṃ ārammaṇe na avaṭṭhitacittā. **Vivaṭaindriyā**ti asaṃvutacakkhādiindriyā.

Guṇakathāya saddhiṃ kathiyamāno nigguṇassa aguṇo pākaṭo hoti jātimaṇisamīpe ṭhitassa viya kācamaṇino doso. **Sukhajīvino**ti sukhe ṭhitā. Yathā dāyakānaṃ subharaṃ hoti, evaṃ sukhena akicchena pavattajīvikā. Tenāha **‘‘pubbe bhikkhū’’**tiādi.

Attano rucivasena gāmakiccaṃ netīti gāmaṇi, te pana hīḷento vadati **‘‘gāmaṇikā’’**ti. **Vissajjetvā**ti sativossaggavasena vissajjetvā **kilesamucchāyā**ti mahicchāsaṅkhātāya taṇhāmucchāya. Sīlavantānaṃyeva hi duppaṭipattiṃ sandhāya devaputto vadati. **Vattabbayuttakeyevā**ti ovādena mayā anuggahetabbameva. **Chaḍḍitakā**ti pariccattā ācariyupajjhāyādīhi. Tato eva **anāthā appatiṭṭhā. Petā**ti vigatajīvitā matā. Yathā petā, **tatheva honti** attahitāsamatthatāya viññūnaṃ jigucchitabbatāya ca.

Jantusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Rohitassasuttavaṇṇanā

107. **Ekokāse**ti cakkavāḷassa pariyantasaññite ekasmiṃ okāse. **Bhumma**nti ‘‘yatthā’’ti idaṃ bhummavacanaṃ, sāmaññato vuttampi ‘‘so lokassa anto’’ti vacanato visiṭṭhavisayameva hoti. ‘‘Na jāyati na mīyatī’’ti vatvā puna ‘‘na cavati na upapajjatī’’ti kasmā vuttanti āha **‘‘idaṃ aparāparaṃ… pe… gahita’’**nti. **Padagamanenā**ti padasā gamanena. **Saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati** upari saccāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi anto nibbānaṃ.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā. So eva **daḷhadhammo**ti vutto. Tenāha **‘‘daḷhadhanū’’**ti. **Uttamappamāṇenā**ti sahassathāmappamāṇena. Dhanusippasikkhitatāya dhanuggaho, na dhanuggahamattenāti āha **‘‘dhanuggahoti dhanuācariyo’’**ti. ‘‘Dhanuggaho’’ti vatvā ‘‘sikkhito’’ti vutte dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati, sikkhā ca ettake kāle samatthassa ukkaṃsagato hotīti āha **‘‘dasa dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito’’**ti. **Usabhappamāṇepī**ti vīsatiyaṭṭhiyo

usabhaṃ, tasmiṃ usabhappamāṇe padese. **Vālagga**nti vāḷakoṭiṃ. **Katahattho**ti paricitahattho. **Katasarakkhepo**ti vivaṭasarakkhepapadesadassanavasena sarakkhepakatāvī. Tenāha **''dassitasippo''**ti. ''Katasippo''ti keci. Asanti etenāti **asanaṃ,** kaṇḍo. **Tālacchāya**nti tālacchādiṃ, sā pana ratanamattā, vidatthicaturaṅgulā vā.

Puratthimasamuddāti ekasmiṃ cakkavāḷe puratthimasamuddā. Samuddasīsena puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ vadati. **Pacchimasamuddo**ti etthāpi eseva nayo. **Nippapañcata**nti adandhakāritaṃ. **Sampatte**ti tādisena javena gacchantena sampatte. **Anotatte**ti etthāpi ''sampatte''ti padaṃ ānetvā sambandho, tathā ''nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā''ti etthāpi. **Tadā**ti yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyukakālo**ti anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassā**ti sāmaññavasena ekavacanaṃ, cakkavāḷalokanti attho. **Imasmiṃyeva cakkavāḷe nibbatti** pubbaparicariyasiddhāya nikantiyā. **Sasaññimhi samanake**ti na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasamudāyeti dasseti. **Samitapāpo**ti samucchinnasaṃkilesadhammo.

Rohitassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Nandasuttanandivisālasuttavaṇṇanā

108-109. Nandasuttavisālasuttāni **sattamaaṭṭhamāni** heṭṭhā saṃvaṇṇitarūpattā **vuttatthāneva**.

Nandasuttanandivisālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Susimasuttavaṇṇanā

110. **Tuyhampi no**ti tuyhampi nu, nu-saddo pucchāyaṃ, tasmā vaṇṇaṃ kathetukāmo pucchatīti adhippāyo. **Na vaṭṭatī**ti na yujjati, **kathito**ti kathetuṃ āraddho, tenāha **''matthakaṃ na pāpuṇātī''**ti. Tameva matthakāpāpuṇanaṃ dassetuṃ **''so hī''**tiādi vuttaṃ. Satisampajaññāyogato gorūpasīlo, mūḷho khalitapañño, gorūpassa viya sīlaṃ etassāti hi **gorūpasīlo. Sabhāgo** ekarūpacittatāya. Ariyānaṃ sabhāgatā nāma guṇavantavasenāti āha **''aññamaññassa guṇesu pasīditvā''**ti. **Soḷasavidhaṃ pañña**nti mahāpaññādikā cha, nava anupubbavihārasamāpattipaññā, āsavakkhayapaññāti imaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ. Tesaṭṭhi sāvakasādhāraṇañāṇānipi ettheva saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchanti.

Ānandāti theraṃ āha. **Ācāro**ti cārittasīlamāha. **Gocaro**ti gocarasampatti. **Vihāro**ti samāpattivihāro. **Abhikkamo**tiādinā iriyāpathavihāraṃ. **Tuyhampī**ti **pi-**saddena bhagavatā attānaṃ ādiṃ katvā tadaññesaṃ viññūnaṃ sabbesaṃ therassa ruccanasabhāvo dīpitoti dassento **''mayhaṃ ruccatī''**tiādimāha. Tattha satipi ānandattherassapi asītiyā mahātherānaṃ antogadhabhāve ''asītiyā mahātherānaṃ ruccatī''ti vatvā ''tuyhampi ruccatī''ti vacanaṃ tena dhammasenāpatino vaṇṇaṃ kathāpetukāmatāyāti daṭṭhabbaṃ.

Sāṭakantareti nivatthavatthantare. **Laddhokāso**ti nibbuddhaṃ karonto sāṭakantare laddhaṃ gahetuṃ laddhāvasaro. **Labhissāmino**ti labhissāmi vata. **Dīpadhajabhūta**nti satayojanavitthiṇṇaṃ jambudīpassa dhajabhūtaṃ. **Puggalapalāpe**ti antosārābhāvato palāpabhūte puggale haranto. **Bālatāyā**ti rucikhantiādiabhāvatāya. **Dosatāyā**ti dussakabhāvena. **Mohenā**ti mahāmūḷhatāya. Keci pana **''bālo bālatāyā**ti mūḷhatāya pakatibālabhāvena na jānāti. **Mūḷho mohenā**ti sayaṃ abālo samānopi yadā mohena pariyuṭṭhito hoti, tadā mohena na jānāti, ayaṃ padadvayassa viseso''ti vadanti. **Vipallatthacitto**ti yakkhummādena pittummādena vā viparītacitto.

''Catūsu kosallesū''ti vuttaṃ catubbidhaṃ kosallaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ **''vuttaṃ heta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha yo aṭṭhārasa dhātuyo samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ **dhātukusalo**. Vuttanayena āyatanesu kusalo **āyatanakusalo**. Avijjādīsu

dvādasapaṭiccasamuppādaṅgesu kusalo **paṭiccasamuppādakusalo**. ‘‘Idaṃ imassa phalassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ akāraṇa’’nti evaṃ ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānato **ṭhānāṭṭhānakusalo**. Yo pana imesu dhātuādīsu pariññābhisamayādivasena nissaṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāma.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha **‘‘mahāpaññādīhi samannāgatoti attho’’**ti. **Nānatta**nti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero ‘‘mahāpañño’’tiādinā kittito, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento **‘‘mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātī’’**tiādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo. **Paccayā** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.8-9) **ākaṅkheyyasuttā**dīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā veditabbā. **Ṭhānāṭṭhānā**dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasuttādīsu āgatanayena, **vihārasamāpattīnaṃ** samādhikkhandhe niddhāritanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgaṇhanato saccavibhaṅge (vibha. 189 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) āgatanayena; **satipaṭṭhānā**dīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu (vibha. 355 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanādīsu (vibha. aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena; **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇītanipuṇaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca; **abhiññānaṃ** mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca; **nibbānassa** madanimmadanādimahatthasiddhito mahantatā veditabbā. **Pariggaṇhātī**ti sabhāvādito paricchijja gaṇhāti jānāti paṭivijjhatīti attho. **Sā panā**ti mahāpaññatā.

Puthupaññāti ettha **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmāti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesu ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho, saṅkhārakkhandho, viññāṇakkhandhoti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādivasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāmaṃ. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakāti evaṃ āyatanānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. **Nānādhātūsū**ti ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakāti evaṃ dhātunānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṃ upādiṇṇadhātuvasena vuttanti veditabbaṃ paccekabuddhānañhi dvinnaṃ aggasāvakānañca upādiṇṇadhātūsu eva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tañca kho ekadesamattato, na nippadesato, anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānanti eva. Itarasāvakesu vattabbameva natthi, sabbaññubuddhānaṃyeva pana imāya nāma dhātuyā ussannattāva imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ; imassa pupphaṃ nīlaṃ pītakaṃ lohitakaṃ odātaṃ, sugandhaṃ duggandhaṃ; phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ; kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo tambo lohito odāto hotīti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesū**ti ajjhattabahiddhābhedato ca saṇṭhānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgānañhi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāti. Tenāha saṅkhārapiṭake ‘‘dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahato suññasabhāvesu, tato eva itthipurisaattaattaniyādivasena anupalabbhesu sabhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro.

Nānāatthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādibhedesu nānāvidhesu atthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu niruttīsu. **Paṭibhānesū**ti atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu ''imāni idamatthajotakānī''ti tathā tathā paṭibhānato patiṭṭhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesū**tiādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva. Itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **''puthu janasādhāraṇe dhamme samatikkammā''**ti. Tenassa idha madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ dīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavattiākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetuṃ **''katamā hāsapaññā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tassa vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyatarasseva visuṃ gahitattā itaraṃ tividhaṃ sīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena tadārammaṇe phullitā vikasitā viya vattati, na upekkhāsahagatā. **Sīlakkhandhaṃ samādhikkhandha**ntiādīsupi eseva nayo. **Thero**tiādinā abhinīhārasiddhā therassa hāsapaññatāti dasseti.

Sabbaṃ rūpaṃ aniccalakkhaṇato khippaṃ javatīti rūpakkhandhaṃ aniccanti sīghavegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena visaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegena paṭivijjhati, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ **''rūpa''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva khaṇeneva bhijjanato khayasabhāvato. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakato. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulābhūtāya vipassanāya tulayitvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandhaṃ **vibhūtaṃ katvā** pākaṭaṃ katvā. **Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhassa nirodhabhūte nibbāne ninnapoṇapabbhārabhāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna **''rūpa''**ntiādi vuttaṃ. ''Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā''ti keci.

Ñāṇatikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindane veditabboti **''khippaṃ kilese chindatīti tikkhapañño''**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **''uppannaṃ kāmavitakka''**ntiādimāha. Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **''ekasmiṃ āsane cattāro ca ariyamaggā adhigatā hontī''**tiādi. **Thero cā**tiādinā dhammasenāpatino tikkhapaññatā sikhāppattāti dasseti.

''Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā''ti yāthāvato dassanena saccasampaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ **''sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhappavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti iminā pana nibbidānupassanamāha, **aratibahulo**tiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukho** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sā eva paññā **nibbedhikā**. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Appicchoti santaguṇaniguhanatāti attani vijjamānānaṃ bāhusaccadhutadhammasīlādiguṇānañceva paṭivedhaguṇassa ca niguhanaṃ, **paṭiggahaṇe ca mattaññutā**ti eteneva pariyesanaparibhogamattaññutāpi vuttā hoti. Tīhi **santosehī**ti catūsu paccayesu paccekaṃ tīhi santosehi, sabbe pana dvādasa. Paṭisallīnena **vivekaṭṭhakāyānaṃ** na saṅgaṇikārāmānaṃ. **Nekkhammābhiratāna**nti pabbajjaṃ upagatānaṃ. **Parisuddhacittānaṃ** vigatacittasaṃkilesānaṃ. **Paramavodānappattānaṃ** aṭṭhasamāpattisamadhigamena ativiya vodānaṃ visuddhiṃ pattānaṃ.

Kilesupadhiādīnaṃ abhāvato **nirupadhīnaṃ**. Phalasamāpattivasena sabbasaṅkhāravinissaṭattā **visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ. **Upagatānaṃ, imesaṃ tiṇṇaṃ vivekānaṃ lābhī** pavivitto ''pakārehi vivitto''ti katvā. Samāsajjanaṃ parisinehuppādo saṃsaggo, savanavasena uppajjanakasaṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupi. **Samullapanaṃ** ālāpasallapanaṃ. Saṃsaggavatthunā iminā tassa paribhogo **paribhogasaṃsaggo**.

Āraddhavīriyoti ettha vīriyārambho nāma vīriyassa paggaṇhanaṃ paripuṇṇakaraṇaṃ. Taṃ pana sabbaso kilesānaṃ niggaṇhananti dassento **''tatthā''**tiādimāha. **Odhunanavattā**ti kilesānaṃ yassa kassaci sāvajjassa odhunanavasena vattā. Tenāha **''bhikkhūna''**ntiādi. **Otiṇṇaṃ** nāma vajjaṃ ajjhācaritanti ārocitaṃ. **Anotiṇṇaṃ** anārocitaṃ. **Tantivasenā**ti pāḷidhammavasena, yuttasaddassa vasenāti attho. Pāpe lāmake puggale dhamme ca garahati jigucchatīti **pāpagarahī**. Tenāha **''pāpapuggale''**tiādi. **Ekadassī**ti ekabhavadassī, idhalokamattadassī diṭṭhadhammikasukhamattāpekkhī. **Samantā**ti samantato, parito me katthaci mā ahūti yojanā.

Soḷasahi padehīti soḷasahi koṭṭhāsehi. **Akuppa**nti kenaci akopanīyaṃ. Ayaṃ dhammasenāpatino guṇakathā satthu vacanānusārena dasasahassacakkavāḷabyāpinī ahosi, taṃ dassetuṃ **''eva''**ntiādi vuttaṃ. **Catubbidhā vaṇṇanibhā pātubhavi** uḷārapītisomanassasamuṭṭhānattā. Suṭṭhu obhāsatīti **subho**. Obhāsasampattiyā maṇino bhaddakatāti āha **''subhoti sundaro''**ti. **Jātimā** parisuddhaākarasamuṭṭhitattā. Kuruvindajātiādijātivisesopi maṇi ākaraparisuddhamūlako evāti āha **''jātisampanno''**ti. **Dhovanādiparikammenā**ti catūsu pāsāṇesu dhovanadosanīharaṇatāpanasaṇhakaraṇādiparikammena. Rattakambalassa vasena sabhāvavaṇṇasiddhiyā veḷuriyamaṇi ativiya sobhatīti āha **''paṇḍukambale nikkhitto''**ti. **Nikkha**nti bhaṇḍamāha. Tañca appakena suvaṇṇena kataṃ bhaṇḍaṃ na sobhati sobhāvipulenāti āha **''atirekapañcasuvaṇṇena katapiḷandhana''**nti. **Suvaṇṇa**nti pañcadharaṇassa samaññā, tasmā pañcavīsatisuvaṇṇasāriyā vicittaābharaṇaṃ idha **''nikkha''**nti adhippetaṃ. Tañhi vipulaṃ na parittakaṃ. **Mahājambusākhāya pavattanadiya**nti mahājambusākhāya heṭṭhā sañjātanadiyaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattaṃ. **Sukusalena… pe… sampahaṭṭha**nti suṭṭhu kusalena suvaṇṇakārena ukkāya tāpetvā sammā pahaṭṭhaṃ majjanādivasena sukataparikammaṃ. **Dhātuvibhaṅge**ti dhātuvibhaṅgasutte. **Katabhaṇḍa**nti ābharaṇabhāvena kataṃ bhaṇḍaṃ.

Nātiucco nātinīco **taruṇasūriyo** nāma. **Satthārā ābhatavaṇṇo** ubbhataguṇoti attho. Neva **maraṇaṃ abhinandatī**ti attanopi maraṇaṃ neva abhinandati attavinipātassa sāvajjabhāvato. Bodhisatto pana paresaṃ atthāya attano attabhāvaṃ pariccajati karuṇāvasena, evaṃ vosajjanaṃ paramatthapāramīpāripūriṃ gacchatīti sāvakā na tathā kātuṃ sakkā sikkhāpadato. **Na jīvitaṃ pattheti** jīvitāsāya samucchinnattā. **Divasasaṅkhepa**nti ajja tvaṃ idaṃ nāma kammaṃ karohi, idaṃ te vetananti divasabhāgena paricchinnaṃ vetanaṃ. Tādiso hi bhatako divasakkhayameva udikkhati, na kammaniṭṭhānaṃ. Nibbisaṃ **bhatako yathā**ti vetanaṃ bhatiṃ icchanto kālakkhayaṃ udikkhanto bhatakapuriso viya.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā

111. **Nānātitthiyasāvakā**ti puthutitthiyānaṃ sāvakā. **Chindite**ti hatthacchedādivasena chede. **Mārite**ti māraṇe. **Na pāpaṃ samanupassatī**ti kiñci pāpaṃ atthīti na passati, paresañca tathā pavedeti. **Vissāsa**nti vissatthabhāvaṃ. ''Katakammānampi vipāko natthī''ti vadanto katapāpānaṃ akatapuññānañca vissatthataṃ nirāsaṅkataṃ janeti.

Tapojigucchāyāti tapasā acelavatādinā pāpato jigucchanena, ''pāpaṃ virājayāmā''ti acelavatādisamādānenāti attho. Tasmiñhi samādāne ṭhitena saṃvarena saṃvutacitto samannāgato pihito ca nāma hotīti **''susaṃvutatto''**tiādi vuttaṃ. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva **cātuyāmā**.

Bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā ‘‘rattiyaṃ paṭhamo yāmo’’ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhaṇoti āha **‘‘cātuyāmena susaṃvuto’’**ti, catukoṭṭhāsena saṃvarena suṭṭhu saṃvutoti attho. **Paṭikkhittasabbasītodako**ti paṭikkhittasabbasītudakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇena yutto**ti sabbappakārena saṃvaralakkhaṇena pāpavāraṇena samannāgato. **Dhutapāpo**ti sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇenapi dhutapāpo. **Phuṭṭho**ti aṭṭhannampi kammānaṃ khepanena vikkhepappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho, taṃ phusitvā ṭhito. **Na niguhanto**ti na niguhanahetu diṭṭhasute tatheva kathento.

Nānātitthiyānaṃyeva upaṭṭhākoti paravādīnaṃ sabbesaṃyeva titthiyānaṃ upaṭṭhāko, tesu sādhāraṇavasena abhippasanno. **Koṭippattā**ti mokkhādhigamena samaṇadhamme pattabbamariyādappattā.

Sahacaritamattenāti sīhanādena saha vassakaraṇamattena. Sīhena sīhanādaṃ nadantena saheva siṅgālena attano siṅgālaravakaraṇamattena. **Kotthuko**ti khuddakakotthu. **Āsaṅkitasamācāro**ti attanā ca parehi ca āsaṅkitabbasamācāro. **Sappurisāna**nti buddhādīnaṃ.

Tassāti vegabbharissa devaputtassa. **Sarīre anuāvisī**ti sarīre anupavisitvā viya āvisi. **Adhimuccī**ti yathā gahitassa vasena cittaṃ na vattati, attano eva vase vattati, evaṃ adhiṭṭhahi. **Āyuttā**ti dassanena saṃyuttā. **Pavivekiya**nti kappakavatthabhuñjanasenāsanehi pavivittabhāvaṃ. Tenāha **‘‘te kirā’’**tiādi. **Rūpe niviṭṭhā**ti cakkhurūpadhamme abhiniviṭṭhā. Tenāha **‘‘taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhitā’’**ti. **Devalokapatthanakāmā**ti devalokasseva abhipatthanakāmā. Maraṇadhammatāya **mātiyā**. Tenāha **‘‘mātiyāti maccā’’**ti. **Paralokatthāyā**ti parasampattibhāvāya lokassa atthāya.

Pabhāsavaṇṇāti pabhāya samānavaṇṇā. Kesaṃ pabhāyāti āha **‘‘candobhāsā’’**tiādi. Sajjhārāgapabhāsavaṇṇā indadhanupabhāsavaṇṇāti paccekaṃ yojanā. Āmo āmagandho etassa atthīti **āmisaṃ. Vadhāyā**ti viddhaṃsituṃ. **Rūpā**ti rūpāyatanādirūpidhammā.

Rājagahasamīpappavattīnaṃ **rājagahiyānaṃ**. ‘‘Seto’’ti kelāsakūṭo adhippetoti āha **‘‘setoti kelāso’’**ti. Kenaci na ghaṭṭetīti **aghaṃ,** antalikkhanti āha **‘‘aghagāmīnanti ākāsagāmīna’’**nti. Udakaṃ dhīyati etthāti **udadhi,** mahodadhi. **Vipulo**ti vepullapabbato. **Himavantapabbatāna**nti himavantapabbatabhāgānaṃ. **Buddho seṭṭho** sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanādīhi sabbaguṇehi.

Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devaputtasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kosalasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Daharasuttavaṇṇanā

112. Bhagavatā saddhiṃ sammodīti bhagavato guṇe ajānanto kosalarājā attano khattiyamānena kevalaṃ bhagavatā saddhiṃ sammodi. Paṭhamāgate hi satthari tassa sammoditākāraṃ dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. **Yathā khamanīyādīni pucchanto**ti yathā bhagavā ‘‘kacci te, mahārāja,

khamanīyaṃ, kacci yāpanīya''ntiādinā tena raññā saddhiṃ paṭhamaṃ pavattamodo ahosi pubbabhāsitāya, tadanukaraṇena evaṃ sopi rājā bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodanaṃ upamāya dassetuṃ **''sītodakaṃ viyā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sammoditan**ti saṃsanditaṃ **ekībhāvan**ti sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpataṃ, **khamanīyan**ti ''idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyya''nti pucchati. **Yāpanīyan**ti paccayāyattavuttikaṃ cirapabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhavena **kacci phāsuvihāro atthī**ti tattha tattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balavappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato **sammodanīyan**ti imaṃ pana atthaṃ dassento **''sammodituṃ yuttabhāvato''**ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. ''Saraṇīya''nti vattabbe dīghaṃ katvā **''sāraṇīya''**nti vuttaṃ.

Suyyamānasukhatoti āpāthamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhato**ti vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyā**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyā**ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi. **Adiṭṭhattā**ti upasaṅkamanavasena adiṭṭhattā. **Guṇāguṇavasenā**ti guṇavasena gambhīrabhāvaṃ vā aguṇavasena uttānabhāvaṃ vā. **Ovaṭṭikasāraṃ katvā**ti ovaṭṭikāya gahetabbasāravatthuṃ katvā. **Lokanissaraṇabhavokkantipañhan**ti lokato nissaṭabhāvapañhañceva ādito bhavokkamanapañhañca. Satthu sammāsambuddhataṃ pucchanto hi ''kiṃ bhavaṃ gotamo sabbalokato nissaṭo, sabbasattehi ca jeṭṭho''ti? Pucchati nāma. Yathā hi satthu sammāsambuddhatāya lokato nissaṭatā viññāyati, evaṃ sabbasattehi jeṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvato. Svāyamattho **aggapasādasuttā**dīhi (itivu. 90; a. ni. 4.34) vibhāvetabbo. Kathaṃ pana sambuddhatā viññāyatīti? Aviparītadhammadesanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu** (visuddhi. mahāṭī. 1.124) vuttanayena veditabbo.

Rājā satthu aviparītadhammadesanaṃ ajānanto tato evassa sammāsambodhiṃ asaddahanto ''vuḍḍhataresupi cirapabbajitesu sammāsambuddhabhāve alabbhamāne tabbiparīte kathaṃ labbheyyā''ti maññamāno ''kiṃ pana bhavaṃ gotamo''tiādiṃ vakkhati. **Rājā attano laddhiyā na pucchati** attano sammukhā tehi asammāsambuddhabhāvasseva paṭiññātattā. Yasmā te musāvāditāya attano upaṭṭhākādīnaṃ ''buddhā maya''nti paṭijāniṃsu, tasmā vuttaṃ **''loke mahājanena gahitapaṭiññāvasena pucchatī''**ti. Svāyamattho āgamissati. **Buddhasīhanādan**ti buddhānaṃ eva āveṇikaṃ sīhanādaṃ. Kāmaṃ maggañāṇapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, sambodhiñāṇe pana gahite taṃ atthato gahitameva hotīti vuttaṃ **''sabbaññutaññāṇasaṅkhātaṃ sammāsambodhi''**nti.

Pabbajjūpagamanenāti yāya kāyaci pabbajjāya upagamanamattena samaṇā, na samitapāpatāya. **Jātivasenā**ti jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpatāya. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho**ti pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhivisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Etesaṃ atthī**ti etesaṃ sabbaññupaṭiññātānaṃ parivārabhūto atthi. **Svevā**ti pabbajitasamūhasaṅkhāto eva. Keci pana ''pabbajitasamūhavasena. Saṅghino, gahaṭṭhasamūhavasena gaṇino''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ gaṇe eva loke saṅghasaddassa niruḷhattā. **Ācārasikkhāpanavasenā**ti acelakavatacariyādi-ācārasikkhāpanavasena. **Pākaṭā**ti saṅghīādibhāvena pakāsitā. **''Appicchā''**ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchataṃ dassetuṃ **''apicchatāya vatthampi na nivāsentī''**ti vuttaṃ. Na hi tesu sāsanikesu viya santaguṇaniguhanā appicchā labbhatīti. **Yaso**ti kittisaddo. Taranti etena saṃsāroghanti evaṃ sammatattā titthaṃ vuccati laddhīti āha **''titthakarāti laddhikarā''**ti. **Sādhusammatā**ti ''sādhū''ti sammatā, na sādhūhi sammatāti āha **''santo…pe… puthujjanassā''**ti.

Kappakolāhalanti kappato kolāhalaṃ, ''kapputṭhānaṃ bhavissatī''ti devaputtehi ugghositamahāsaddo. **Ime**ti pūraṇādayo. **Buddhakolāhalan**ti devatāhi ghositaṃ buddhakolāhalaṃ. **Payirupāsitvā**ti purisasutiparamparāya sutvā. **Cintāmaṇivijjā** nāma paracittajānāpanavijjā. Sā

kevaṭṭasutte ‘‘maṇikā’’ti āgatā, **ādi**-saddena gandhārisambhavavijjādiṃ saṅgaṇhāti. Tattha gandhāriyā vikubbanaṃ dasseti. **Attabhāve**ti sarīre. **Rājusmā**ti rājatejo.

Sukkadhammoti anavajjadhammo nikkilesatā. **Idaṃ gahetvā**ti idaṃ parammukhā ‘‘mayaṃ buddhā’’ti vatvā attano sammukhā ‘‘na mayaṃ buddhā’’ti tehi vuttavacanaṃ gahetvā. **Evamāhā**ti ‘‘yepi te, bho gotama…pe… navo ca pabbajjāyā’’ti evaṃ avoca. **Attano paṭiññaṃ gahetvā**ti ‘‘na mayaṃ buddhā’’ti tesaṃ attano purato pavattitaṃ paṭiññaṃ gahetvā. Īdise ṭhāne kiṃ-saddo paṭisedhavācako hotīti vuttaṃ **‘‘kinti paṭikkhepavacana’’**nti, kasmā paṭijānātīti attho?

Na uññātabbāti na garahitabbā. Garahattho hi ayaṃ u-saddo. ‘‘Daharo’’ti adhikatattā vakkhamānattā ca **‘‘khattiyoti rājakumāro’’**ti vuttaṃ. Urasā gacchatīti **urago,** yo koci sappo, idha pana adhippetaṃ dassetuṃ **‘‘āsīviso’’**ti āha. **Sīlavantaṃ pabbajitaṃ dasseti** sāmaññato ‘‘bhikkhū’’ti vadanto. Idha pana yasmā ‘‘bhavampi no gotamo’’tiādinā bhagavantaṃ uddissa kathaṃ samuṭṭhāpesi, tasmā bhagavā attānaṃ abbhantaraṃ akāsi. Yadipi viseso sāmaññajotanāya vibhāvito hoti, saṃsayuppattidīpakaṃ noti vuttaggahaṇaṃ pana taṃ paricchijjatīti. Tenāha **‘‘desanākusalatāyā’’**tiādi. Idāni avaññāparibhave payogato vibhāvetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha acittīkatākāravasena avaññāya pākaṭabhāvo, vambhanavasena paribhavassāti adhippāyena kāyapayogavasena avaññā dassitā, vacīpayogavasena paribhavo, ubhayaṃ pana ubhayatthāpi pabhedato gahitaṃ, avaññaparibhavānaṃ dvinnampi ubhayattha pariggaho. **Taṃ sabbampī**ti taṃ avaññādi sabbampi. Catūsupi taṃ **na kātabbameva** sampati āyatiñca anatthāvahattā.

Tadatthadīpanāti tassa ādito vuttassa atthassa dīpanā. **Visesatthadīpanā**ti tato visiṭṭhatthadīpanā. Khettānaṃ adhipatīti **khattiyo**ti niruttinayena saddasiddhi veditabbā. Khettato vivādā satte tāyatīti **khattiyo**ti lokiyā kathayanti. ‘‘Mahāsammato, khattiyo, rājā’’ti evamāgatesu imesu **dutiyaṃ.** **Akkhara**nti samaññā. Sā hi udayabbayābhāvato ‘‘na kadāci kharatīti akkhara’’nti vuttā. Tenāha **‘‘nāmagottaṃ na jīratī’’**ti. **Jātisampanna**nti sampannajātiṃ ativisuddhajātiṃ. **Tīṇi kulānī**ti brāhmaṇavessasuddakulāni. **Atikkamitvā**ti attano jātisampattiyā abhibhavitvā.

Kevalaṃ nāmapadaṃ vuttaṃ ākhyātapadaṃ apekkhatevāti āha **‘‘ṭhānaṃ hīti kāraṇaṃ vijjatī’’**ti. **Uddhaṭadaṇḍenā**ti samantato ubbhatena daṇḍena sāsanena, **balavaṃ upakkamaṃ** garukaṃ rājānampi. **Taṃ khattiyaṃ parivajjeyyā**ti khattiyaṃ avaññāparibhavakaraṇato vajjeyya. Tenāha **‘‘na ghaṭṭeyyā’’**ti.

Uragassa ca nānāvidhavaṇṇaggahaṇe kāraṇaṃ vadati **‘‘yena yena hī’’**tiādinā. **Bahubhakkha**nti mahābhakkhaṃ sabbabhakkhakhādakaṃ. **Pāvakaṃ** sodhanatthena asuddhassapi dahanena. **So**ti maggo. Kaṇho vattanī imassāti **kaṇhavattanī. Mahanto** aggikkhandho hutvā. **Yāvabrahmalokappamāṇo**ti kappavuṭṭhānakāle araññe agginā gahite kālantare eva kaṭṭhatiṇarukkhādisambhavoti dassetuṃ ‘‘jāyanti tattha pārohā’’ti pāḷiyaṃ vuttanti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha.

Ḍahituṃ na sakkoti paccakkosanādinā. **Vinassanti** samaṇatejasā vināsitattā. ‘‘Na tassā’’ti ettha na-kāraṃ ‘‘vindare’’ti ettha ānetvā sambandhitabbanti āha **‘‘na vindantī’’**ti. **Vatthumattāvasiṭṭho**ti ṭhānameva nesaṃ avasissati, sayaṃ pana sabbaso saha dhanena vinassantīti attho.

‘‘Sammadeva samācare’’ti ettha yathā rājādīsu sammā samācareyya, taṃ vibhāgena dassento **‘‘khattiyaṃ tāvā’’**tiādimāha. Taṃ suviññeyyameva. **Tisso kulasampattiyo**ti khattiya-brāhmaṇagahapati-mahāsālakulāni vadati. Pañca rūpibrahmaloke, cattāro arūpībrahmaloketi evaṃ **nava brahmaloke** kammabhavavibhāgena, sesānaṃ gaṇanānaṃ upapattibhavavibhāgena.

Abhikkantanti ativiya kamanīyaṃ. Sā panassā kantatā ativiya iṭṭhatāya manavaḍḍhanatāya sobhanatāyāti āha **‘‘atiiṭṭhaṃ atimanāpaṃ atisundaranti attho’’**ti. ‘‘Abhikkanta’’nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaniddeso, vacanaṃ pana bhagavato dhammadesanāti tathā vuttaṃ.

Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo.

Adhomukhaṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajāta**nti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā**ti ''puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā''tiādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā ''esa maggo''ti evaṃ vatvā ''gacchā''ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyā**ti ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ tassa ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ,** tato eva adhomukhabhāvena **asaddhamme patita**nti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhayaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikāti āha **''micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna''**nti. Tenāha bhagavā – ''micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmī''ti (a. ni. 1.310). Sabbāpāyagāmimaggo **kummaggo** ''kucchito maggo''ti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya **''saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā''**ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**ggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbappakārehi.

Pasannākāranti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇa**nti paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ. **Ajjatā**ti **ajjā**ti padassa vaḍḍhanamattaṃ hettha **tā**-saddo yathā ''devatā''ti. **Pāṇehi upeta**nti pāṇehi saha saraṇaṃ upetaṃ. ''Yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ gatameva maṃ dhāretū''ti āpāṇakoṭikaṃ attano saraṇagamanaṃ pavedeti. Tenāha **''yāva me''**tiādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Daharasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Purisasuttavaṇṇanā

113. **Purimasutte**ti purimasuttadesanāyaṃ. Tattha hi upasaṅkamantavelāya satthu guṇe ajānanto kevalaṃ sammodanaṃ karoti. Desanaṃ sutvā pana satthu guṇe ñatvā saraṇaṅgatattā **idha** imasmiṃ samāgame **abhivādesi** pañcapatiṭṭhitena vandi. Attānaṃ adhi **ajjhattaṃ,** avijahena attānaṃ adhikicca uddissa pavattadhammā ajjhattaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena, bhummatthe cetaṃ paccattavacanaṃ. Kāmañcāyaṃ ajjhattasaddo gocarajjhattavisayajjhattaajjhattajjhattesu pavattati. Te panettha na yujjantīti vuttaṃ **''niyakajjhatta''**nti, niyakasaṅkhātaajjhattadhammesūti attho. Tenāha **''attano santāne''**ti. **Lubbhanalakkhaṇo**ti gijjhanalakkhaṇo, ārammaṇe daḷhaggahaṇasabhāvoti attho. **Dussanalakkhaṇo**ti kujjhanalakkhaṇo, byāpajjanasabhāvoti attho. **Muyhanalakkhaṇo**ti aññāṇalakkhaṇo, ārammaṇe sabhāvasammohabhāvoti attho. **Viheṭhentī**ti atthanāsanaanatthuppādanehi vibādhenti. Tato eva yathā saggamaggesu na dissati, evaṃ karontīti āha **''nāsenti vināsentī''**ti. **Attani sambhūtā**ti santāne nibbattā.

Purisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jarāmaraṇasuttavaṇṇanā

114. **Aññatra jarāmaraṇā**ti jarāmaraṇena vinā. Jarāmaraṇavirahito jāto nāma atthi nu khoti pucchati. Pāḷiyaṃ **jātassā**ti paccatte sāmivacanaṃ. **Mahāsālā**ti iminā **ra**-kārassa **la**-kāraṃ katvā ''mahāsālā''ti vuttanti dasseti yathā ''puratthiyoti pulatthiyo''ti. **Mahāsārappattā**ti mahantaṃ vibhavasāraṃ pattā. **Koṭisataṃ** dhanaṃ, ayameva vā pāṭho. ''Kumbhaṃ nāma dasa ambaṇānī''ti vadanti. **Issarā**ti vibhavissariyena issarā. **Suvaṇṇarajatabhājanādīna**nti **ādi**-saddena vatthaseyyāvasathādiṃ saṅgaṇhāti. Asādhāraṇadhanānaṃ nidhānagatattā **''anidhānagatassā''**ti vuttaṃ. **Tuṭṭhikaraṇassā**ti pāsādasivikādisukhasādhanassa.

Ārakā kilesehīti niruttinayena saddasiddhimāha. **Ārakā**ti ca sabbaso samucchinnattā tehi dūreti attho. Rāgādīnaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvato, anuttaradakkhiṇeyyatādipaccayā ca **arahaṃ**. Kāmañcāyaṃ saṃyuttavaṇṇanā, abhidhammanayo eva pana nippariyāyoti āha **''cattāro āsavā''**ti **brahmacariyavāsa**nti maggabrahmacariyavāsaṃ. **Vuṭṭhā**ti vuṭṭhavanto. **Catūhi maggehi karaṇīya**nti paccekaṃ catūhi maggehi kattabbaṃ pariññāpahānasacchikiriyabhāvanābhisamayaṃ. Evaṃ gataṃ soḷasavidhaṃ hoti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā**. Tenāha **''bhārā have pañcakkhandhā''**tiādi (saṃ. ni. 3.22). Attapaṭibaddhatāya attano avijahanato paramatthadesanāya ca paramattho arahattaṃ. Kāmañcāyamattho sabbasamiddhisasantatipariyāpanno anavajjadhammo sambhavati akuppasabhāvā, aparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisayo, na itaresūti **''arahattasaṅkhāto''**tiādi vuttaṃ. Orambhāgiyuddhambhāgiyavibhāgaṃ **dasavidhampi** bhavesu saṃyojanaṃ kilesakammavipākavaṭṭapaccayo hutvā nissarituṃ appadānavasena bandhatīti **bhavasaṃyojanaṃ**. Satipi hi aññesaṃ tappakkhiyabhāvena vinā saṃyojanāni tesaṃ tappaccayabhāvo atthi, bhavaniyāmo orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitoti taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyāmo ca hoti, na ca upacchinnasaṃyojanassa katānipi kammāni bhavaṃ nibbattentīti tesaṃyeva saṃyojanaṭṭho daṭṭhabbo. **Sammā kāraṇehi jānitvā**ti ñāyena dukkhādīsu so yathā jānitabbo; tathā jānitvā, pubbakālakiriyāvimuttā hi aparakālakiriyā ca yathā sambhavati, taṃ dassetuṃ **''maggapaññāyā''**tiādi vuttaṃ.

Bhijjanasabhāvo khaṇāyattattā. **Nikkhipitabbasabhāvo** maraṇadhammattā. Ayaṃ kāyo usmāyuviññāṇāpagamo chaḍḍanīyadhammo, yasmiṃ yaṃ patiṭṭhitaṃ, taṃ tassa santānagatavippayuttanti katvā vattabbataṃ arahatīti āha **''khīṇāsavassa hi ajīraṇadhammopi atthī''**tiādi. Tenāha bhagavā ''imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañcā''tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). **Assa** khīṇāsavassa, ''jīraṇadhamma''nti yathāvuttaṃ ajīraṇadhammaṃ ṭhapetvā jīraṇadhammaṃ dassento **''tesaṃpāyaṃ kāyo bhedanadhammo''**ti evamāha. Jaraṃ pattasseva hissa bhedananikkhipitabbatāniyate atthe suttadesanā pavattā. Atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko. Kira-**saddo anussavattho, tena anussavāgatoyamattho, na aṭṭhakathāgatoti dīpeti. Tenāha **''vadantī''**ti. Yenāyaṃ attho hetunā aṭṭhuppattiko, taṃ dassetuṃ **''sivikasālāyaṃ nisīditvā kathita''**nti vuttaṃ. ''Viharati jetavane''ti nidānavacanena yathā na virujjhati, tathā veditabbaṃ. Nanu imassa suttassa pucchāvasiko nikkhepoti? Saccametaṃ, suttekadesaṃ pana sandhāya aṭṭhuppattikatāvacanaṃ. Keci pana ''yānaṃ āruhitvā rājā āgato, rañño ārohanīyarathaṃ dassetvā vutta''ntipi vadanti.

Sarīre pheṇapiṇḍasame **kiṃ vattabbaṃ? Sabbhi saddhi**nti sādhūhi saha pavedayanti. Na hi kadāci sādhūnaṃ sādhūhi saha kattabbā honti, tasmā sīdanasabhāvānaṃ kilesānaṃ bhijjanappattattā nibbānaṃ sabbhīti vuccati. **Purimapadassā**ti ''satañca dhammo na jaraṃ upetī''ti padassa. **Kāraṇaṃ dassento** byatirekavasena. **Sataṃ dhammo** nibbānaṃ kilesehi saṃsīdanabhijjanasabhāvo na hoti, tasmā taṃ āgamma **jaraṃ na upeti**. Kilesā pana tannimittakā, evamayaṃ vuttakāraṇato jaraṃ na upetīti. Tenāha **''ida''**ntiādi. **Sundarādhivacanaṃ vā etaṃ ''sabbhī''**ti padaṃ apāpatādīpanato, sabbhidhammabhūtanti attho. Tenāha ''virāgo tesaṃ aggamakkhāyati (itivu. 90; a. ni. 4.34), na tena dhammena samatthi kiñcī''ti (khu. pā. 6.4; su. ni. 227) ca.

Jarāmaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Piyasuttavaṇṇanā

115. **Rahasi gatassā**ti janasambādhato apakkantassa. **Nilīnassa** teneva janavivekena ekamantaṃ nisajjāya ekībhāvena paṭisallīnassa viya. Tenāha **''ekībhūtassā''**ti. **Sabbaññubhāsitaṃ karonto āha** tassa vacanaṃ ''evameta''nti sampaṭicchitvā tassa vacanaṃ tathāpaccanubhāsanto. Antakenādhipannattā eva khettavatthuhiraññasuvaṇṇādi **mānusaṃ bhavaṃ jahato. Anuga**nti anugataṃ, tameva anugāmīti attho. **Nicaya**nti uparūpari vaḍḍhiyā nicitabhūtaṃ. **Samparāyika**nti samparāya hitaṃ.

Piyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attarakkhitasuttavaṇṇanā

116. **Pīdahana**nti saṃyamanaṃ. **Kammapathabhedaṃ appattassā**ti supinakālo viya pavattimattatāya kammapathavisesaṃ agatassa. **Kammassā**ti akusalakammassa. **Saṃvara**nti saṃvarabhāvaṃ dasseti, itarassa pana saṃvarabhāvo purimehi tīhi padehi dassitovāti. **Ottappampi gahitameva** tadavinābhāvato. Na hi pāpajigucchanaṃ pāpautrāsarahitaṃ, utrāso vā pāpajigucchanarahito atthīti.

Attarakkhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Appakasuttavaṇṇanā

117. Uḷārasaddo seṭṭhe bahuke ca dissatīti āha **''paṇīte ca bahuke cā''**ti. **Mānamajjanenā**ti mānavasena madappattiyā. **Atikkama**nti sādhumariyādavītikkamalakkhaṇaṃ dosaṃ. **Kūṭo** pāso.

Appakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā

118. Yasmā kāmanimittaṃ satto sampajānamusā bhāsati, tasmā kāmā tassa patiṭṭhā paccayo kāraṇanti āha **''kāmahetū''**tiādi. **Bhadramukha**sīsena **viṭaṭubhaṃ** bhadropacārena upacaratīti attho, vinicchayo karīyati etthāti **aḍḍakaraṇaṃ,** vinicchayaṭṭhānaṃ. **Khippa**nti kūṭaṃ, macchakhippantipi vaṭṭati. **Oḍḍita**nti oḍḍanavasena phalaṃ pāpitaṃ.

Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mallikāsuttavaṇṇanā

119. **''Kasmā pucchatī''**ti? Pucchākāraṇaṃ codetvā samudayato paṭṭhāya dassetuṃ **''ayaṃ kira mallikā''**tiādi vuttaṃ. **Mālārāmaṃ gantvāti** attano pitu mālārāmaṃ rakkhaṇatthañceva avasesapupphaggahaṇatthañca gantvā. **Kāsigāme**ti kāsiraṭṭhassa gāme. So kira gāmo mahākosalarājena attano dhītuyā patigharaṃ gacchantiyā pupphamūlatthāya dinno, taṃnimittaṃ. **Bhāgineyyena** ajātasattunā. **Tassā**ti rañño pasenadissa. **Sāti** mallikā. **Nivattitu**nti tassā dhammatāya nivattituṃ tassā vacanaṃ paṭikkhipituṃ. **Nevajjhagā**ti vattamānatthe atītavacananti āha **''nādhigacchatī''**ti. **Puthu attā**ti tesaṃ sattānaṃ attā.

Mallikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yaññasuttavaṇṇanā

120. **Thūṇa**nti yaññūpatthambhaṃ. **Upanītāni** yaññaṃ yajituṃ ārambhāya. **Ettāvatā**ti ''idha, bhante…pe… rudamānā parikammāni karontī''ti ettakena pāṭhena. **Sanniṭṭhāna**nti ''naṃ itthiṃ labhissāmi nu kho, na nu kho labhissāmī''ti nicchayaṃ avindanto na ñāyanto. **Pheṇuddehaka**nti yathā yattha kuthite pheṇaṃ uddehati na upadhīyati, evaṃ anekavāraṃ pheṇaṃ uṭṭhāpetvā. **Taṃ divasa**nti tasmiṃ raññā niddaṃ alabhitvā dukkhaseyyadivase. **Ālokaṃ oloketvā**ti lohakumbhimukhavaṭṭisīse patte tattha mahantaṃ ālokaṃ oloketvā. Attāno vacanaṃ rañño pavattiñāpanatthaṃ. **Mahāsaddo udapādi** ''evarūpaṃ yaññaṃ rājā kārāpetī''ti. **Vattukāmo ahosi,** vattuñca pana avisahanto ''sa'' iti vatvā lohakumbhiyaṃ nimuggo. Imaṃ gāthaṃ vattukāmo ahosīti ayaṃ panettha sambandho. Esa nayo

sesapadadvayepi. **Dhammabheriṃ carāpesuṃ** ‘‘koci kañci pāṇaṃ mā hanatū’’ti. **So itthisāmiko puriso sotāpattiphale patiṭṭhahi** attano upanissayasampattiyā sattu ca desanāvilāsasampattiyā, rājā pana mahābodhinirujjhanasabhāvattā kiñci visesaṃ nādhigacchi.

Saṅgahavatthūnīti lokassa saṅgahakāraṇāni. Nipphannasassato navabhāge kassakassa datvā raññaṃ ekabhāgaggahaṇaṃ **dasamabhāgaggahaṇaṃ**. Evaṃ kassakā haṭṭhatuṭṭhā sassāni sampādentīti āha **‘‘sassasampādane medhāvitāti attho’’**ti. Tato orabhāge kira chabhāgaggahaṇaṃ jātaṃ. **Chamāsika**nti channaṃ channaṃ māsānaṃ pahonakaṃ. **Pāsetī**ti pāsagate viya karoti. Vācāya piyassa piyakarassa kammaṃ **vācāpeyyaṃ**. Sabbaso raṭṭhassa iddhādibhāvato **khemaṃ. Nirabbudaṃ** coriyābhāvato. Idañhi raṭṭhaṃ acoriyaṃ **niraggaḷanti vuccati** apārutagharabhāvato.

Uddhaṃmūlakaṃ katvāti ummūlaṃ katvā. **Dvīhi pariyaññehī**ti mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Sattavīsati…pe… nassā**ti sattavīsādhikānaṃ tiṇṇaṃ pasusatānaṃ dvāvīsatiyā assādīhi ca saṭṭhiadhikadvisataāraññakapasūhi ca saddhiṃ sampiṇḍitānaṃ pana navādhikachasatapasūnaṃ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṃ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti –

‘‘Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani,
Assamedhassa yaññassa, adhikāni navāpi cā’’ti.

Sammanti yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsentī**ti khipanti. **Saṃhārimehī**ti sakaṭehi vahitabbehi yūpehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṃ yajanto sarassatinadītīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi. Andhabālabrāhmaṇā gatānugatigatā ‘‘ayaṃ tassa saggagamanamaggo’’ti saññāya tattha sammāpāsayaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttaṃ **‘‘nimuggokāsato pabhutī’’**ti. Ayūpo appakadivaso **yāgo,** sayūpo bahudivasaṃ sādheyyo **satrayāgo**. Mantapadābhisaṅkhatānaṃ sappimadhūnaṃ **vāja**miti samaññā, hiraññasuvaṇṇagomahiṃ sādi**sattarasakadakkhiṇassa**. Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthettha aggaḷanti **niraggaḷo**. Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṃ anavasesato anigūhitvā niyyātīyati. **Mahārambhā**ti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘vividhā yattha haññare’’ti vakkhamānattā ‘‘mahākiccā’’ti attho vutto, idha ‘‘mahārambhāti papañcavasena ajeḷakā’’tiādi vuttanti ‘‘bahupasughātakammā’’ti attho vutto. **Nirārambhā**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Anugataṃ kulanti **anukulaṃ,** kulānugatanti attho veditabbo. Tenāha **‘‘yaṃ niccabhattādi…pe… attho’’**ti.

Yaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bandhanasuttavaṇṇanā

121. **Ida**nti ‘‘idha, bhante’’tiādikaṃ vacanaṃ. Te bhikkhū ārocesunti sambandho. **Tesū**ti tesu raññā bandhāpitamanussesu. **Sukatakāraṇa**nti sukāraṇakiriyaṃ ārocesuṃ, na kevalaṃ tesaṃ manussānaṃ bandhāpitabhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘rañño kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhavaṅko**ti aṭṭhaṃso. **Antogharacārino**ti antepuravāsino.

Ukkaṭṭheti yuddhe. **Mantīsū**ti guttamantīsu. **Akutūhala**nti saññataṃ. **Piya**nti piyāyitabbaṃ. **Annapānamhi** madhure abhutte uppanne. **Atthe**ti atthe kicce jāte **thiranti na kathenti** kāyabalamattena apanetuṃ sakkuṇeyyattā. **Suṭṭhu rattarattā**ti ativiya rattā eva hutvā rattā. **Sārattenā**ti sārabhāvena sārabhāvasaññāya. **Ohārina**nti heṭṭhā haraṇasīlanti āha **‘‘catūsu apāyesu ākaḍḍhanaka’’**nti. **Sithila**nti sithilākāraṃ, na pana sithilaṃ. Tenāha bhagavā **‘‘duppamuñca’’**nti.

Bandhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

122. **Pubbārāmasaṅkhāte**ti sāvatthinagarassa pubbadisāya katattā pubbārāmeti saṅkhaṃ gate. **Tatrā**ti ''migāramātuyā pāsāde''ti tasmiṃ saṃkhittavacane. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya anukkamakathā. **Patthanaṃ akāsi** tassa bhagavato aggupaṭṭhāyikaṃ ekaṃ upāsikaṃ disvā taṃ ṭhānantaraṃ ākaṅkhantī. **Meṇḍakaputtassā**ti meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Mātiṭṭhāne ṭhapesi** tassā upakāraṃ garubhāvañca disvā. **Tāya kārite pāsāde**ti tāya mahāupāsikāya mahālatāpasādhanaṃ vissajjetvā navahi koṭīhi karīsamatte bhūmibhāge kārite sahassagabbhapaṭimaṇḍite pāsāde.

Parūḷhakacchāti parūḷhakacchalomā. Kamaṇḍalughaṭikādiṃ **pabbajitaparikkhāraṃ. Naggabhogganissirikāna**nti naggānañceva bhoggānañca nissirikānañca. Te hi anivatthavatthatāya naggā ceva, acelakavatādinā bhoggasarīratāya bhoggā, sobhārahitatāya nissirikā ca. **Attanā diṭṭhasutaṃ paṭicchādetvā na katheyyu**nti akāraṇametaṃ tesaṃ raññā payuttacarapurisabhāvato. **Evaṃ kate pana** te ''aññepi pabbajitā atthīti ayaṃ jānātī''ti maññeyyunti kohaññacitto evaṃ akāsīti sakkā viññātuṃ. Tathā hi tenatthena aparitosamāno **''apicā''**tiādimāha.

Kāsikacandananti ujjalacandanaṃ. Taṃ kira vaṇṇavasena samujjalaṃ hoti pabhassaraṃ, tadatthameva naṃ saṇhataraṃ karonti. Tenāha **''kāsikacandananti saṇhacandana''**nti. **Vaṇṇagandhatthāyā**ti vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvatthañca. **Vaṇṇagandhatthāyā**ti chavirāgakaraṇatthañceva sugandhatthāya ca. ''Gihinā''tiādīhi padehi evaṃ pamādavihārinā tayā arahanto duviññeyyāti dasseti.

Saṃvāso nāma idha kālena upasaṅkamananti dassento **''upasaṅkamantenā''**ti āha. Kāyavācāhi asaṃyatenapi **saṃyatākāro, asaṃvutindriyenapi saṃvutindriyākāro. Pariggahessāmī**ti vīmaṃsissāmi ''parisuddhaṃ nu kho, no''ti. **Sappaññenā**ti sīlapariggaṇhanapaññāya sappaññena. **Jānituṃ na sakkoti** sabhāvassa sato sīlassa anupadhāraṇato.

Kathanenāti aparāparaṃ kathanena. Tathā hi vakkhati **''ekaccassa hī''**tiādi. **Ariyavohāro**ti diṭṭhādilakkhaṇena voharito ''diṭṭhaṃ adiṭṭha''ntiādinā pavuttasaddavohāro. Tassa pana kāraṇameva gaṇhanto **''ettha cetanā''**ti āha. Esa nayo **anariyavohārepi**. Paramatthato hi saccavācādayo musāvādādayo cetanālakkhaṇāti. **Paññattivohāro** tathā tathā voharitabbato **evamāha** ''saṃvohārena kho, mahārāja, soceyyaṃ veditabba''nti.

Ñāṇathāmoti ñāṇaguṇabalaṃ, yena ṭhānuppattikapaṭibhānādinā accāyikakiccakaraṇīyāni niṭṭhāpeti. **Saṃkathāyā**ti atthavīmaṃsanavasena pavattāya sammākathāya. **Uppilavati** lahukabhāvato. **Heṭṭhācarakā**ti avacarakā. Ye anupavisitvā paresaṃ rahassavīmaṃsanavasena pavattā, tesu ocarakavohāroti vuttaṃ **''carā hī''**tiādi.

Vaṇṇasaṇṭhānenāti vaṇṇena vā saṇṭhānena vā vaṇṇapokkharatāya vā saṇṭhānasampattiyā vā. Sujāno pesalo vissaseti yojanā. **Lahukadassanenā**ti parittadassanena vijjukena viya. **Parikkhārabhaṇḍakenā**ti pabbajitaparikkhārabhūtena bhaṇḍakena. **Lohaḍḍhamāso**ti lohamayo upaḍḍhagghanakamāso.

Sattajaṭilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcarājasuttavaṇṇanā

123. **Rūpā**ti rūpasaṅkhātā kāmaguṇā. Te pana nīlādivasena anekabhedabhinnāpi rūpāyatanattā

cakkhuviññeyyataṃ nātivattantīti āha **‘‘nīlapītādibhedaṃ rūpārammaṇa’’**nti. To-saddopi dā-saddo viya kālattho hotīti āha **‘‘yatoti yadā’’**ti. Manaṃ āpayati vaḍḍhetīti **manāpaṃ,** manoramaṃ. **Manāpanipphattita**nti tassa puggalassa manasā piyāyitaṃ, tassa aggabhāvena pariyantaṃ paramaṃ koṭiṃ katvā pavattitanti attho. **Puggalamanāpa**nti ārammaṇasabhāvaṃ acintetvā puggalassa vasena manāpabhāveneva iṭṭhatāya iṭṭhanti. **Sammutī**ti samaññā. **Puggalamanāpaṃ nāma** saññāvipallāsavasena viparītampi gaṇhāti itarasabhāvatoti āha **‘‘yaṃ ekassa…pe… iṭṭhaṃ kanta’’**nti. Idāni taṃ jivhāviññeyyavasena yojetvā dassento **‘‘paccantavāsīna’’**ntiādimāha. **Idaṃ puggalamanāpa**nti idaṃ yathāvuttaṃ jivhāviññeyyaṃ viya aññampi evaṃjātikaṃ tena tena puggalena manāpanti gahetabbārammaṇaṃ puggalamanāpaṃ nāma.

Loke paṭivibhattaṃ natthi, vibhajitvā dassanena lokena madhurajātenapi paṭivibhattaṃ katvā gahetuṃ na sakkuṇeyyāti adhippāyo. Tenāha **‘‘vibhajitvā pana dassetabba’’**nti. **Dibbakappampī**ti devalokapariyāpannasadisampi **amanāpaṃ upaṭṭhāti** uḷārapaṇītārammaṇaparicayato. **Majjhimānaṃ pana…pe… vibhajitabbaṃ** tesaṃ manāpassa manāpato, amanāpassa amanāpato upaṭṭhānato. Tatthapi iṭṭhāniṭṭhaparicchedo nippariyāyato evaṃ veditabboti dassento āha **‘‘tañca paneta’’**ntiādi. **Tañca panetaṃ** iṭṭhāniṭṭhabhūtaṃ **ārammaṇaṃ** kāmāvacarajavanesu akusalassa vasena yebhuyyena pavattatīti katvā tattha ‘‘rajjati dussatī’’ti akusalasseva pavatti dassitā. Sesakāmāvacarassapi vasena pavatti labbhateva. Tathā hi taṃ appaṭikūlepi paṭikūlākārato, paṭikūlepi appaṭikūlākārato pavattatīti. **Vipākacittaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ paricchindati,** na sakkā vipākaṃ vañcetunti. Kusalakammaṃ hi ekantato iṭṭhameva, akusalakammañca aniṭṭhameva, tasmā tattha uppajjamānaṃ vipākacittaṃ yathāsabhāvato pavattatīti.

Yaṃ pana **sammohavinodaniyaṃ** ‘‘kusalakammajaṃ aniṭṭhaṃ nāma natthī’’ti ettakameva vuttaṃ, taṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Tena sobhanaṃ akusalakammajampi ekaccānaṃ sattānaṃ iṭṭhanti anuññātaṃ siyā. Kusalakammajaṃ pana sabbesaṃ iṭṭhamevāti vadanti. Tiracchānagatānaṃ kesañci manussarūpaṃ amanāpaṃ, yato te disvāva palāyanti. Manussā ca devatānaṃ rūpaṃ disvā bhāyanti, tesampi vipākaviññāṇaṃ taṃ rūpaṃ ārabbha kusalavipākameva uppajjati, tādisassa pana puññassa abhāvā na tesaṃ tattha abhirati hotīti daṭṭhabbaṃ. Kusalakammajassa pana aniṭṭhassa abhāvo viya akusalakammajassa sobhanassa iṭṭhassa abhāvo vattabbo. Hatthiādīnampi hi akusalakammajaṃ manussānaṃ akusalavipākasseva ārammaṇaṃ, kusalakammajaṃ pana pavatte samuṭṭhitaṃ kusalavipākassa, iṭṭhārammaṇena vomissakattā appakaṃ akusalakammajaṃ bahulaṃ akusalavipākuppattiyā kāraṇaṃ na bhavissatīti sakkā vattuṃ. Idāni tameva vipākavasena iṭṭhāniṭṭhārammaṇavavatthānaṃ vibhāvetuṃ **‘‘kiñcāpi hī’’**tiādi vuttaṃ. Tayidaṃ sammutimanāpasaṃvibhāgatthaṃ vuttaṃ, idha pana na tathā vibhattanti āha **‘‘bhagavā panā’’**tiādi.

So upāsako candanaṅgalagāme jātattā **‘‘candanaṅgaliko’’**ti paññāyati, ‘‘candanavilāso’’ti keci. Tassa upāsakassa paṭibhānaṃ udapādīti yojanā. Te rājāno hatappabhe hatasobhe disvāti sambandho. **Udakābhisitte**ti udakena abhisiñcite. **Aṅgāre viyā**ti aṅgārakkhaṇe viya.

Kālassevāti pageva. **Avigatagandhaṃ** taṅkhaṇavikasitatāya. **Īdisaṃ vacana**nti ‘‘acchādesī’’ti evarūpaṃ vacananti.

Pañcarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Doṇapākasuttavaṇṇanā

124. ‘‘Doṇapākakura’’nti ettha vibhattilopaṃ katvā niddesoti āha **‘‘doṇapākaṃ kura’’**nti. **Doṇassā**ti catunnaṃ āḷhakānaṃ, soḷasanāḷīnanti attho. **Tadupiya**nti tadanurūpaṃ, tassa vuttaparimāṇassa anucchavikanti attho. **Pubbe**ti taṃdivasato purimataradivasesu. **Balavā**ti mahā. **Bhattapariḷāho**ti bhattasammadahetuko. **Assa** rañño **ubhosu passesu** gahitatālavaṇṭā **bījanti yamakatālavaṇṭehi**. **Phāsuvihāra**nti bhojane mattaññutāya laddhabbasukhavihāraṃ. Bhojanamattaññū

hi sukhavihāro hoti. Tenāha **‘‘tanukassa bhavanti vedanā, saṇikaṃ jīrati āyu pālaya’’**nti.

Tanukassāti tanukā assa puggalassa, bhuttapaccayā visabhāgavedanā na hontīti attho. **Saṇika**nti mandaṃ mudukaṃ, aparissayamevāti attho. **Jīratī**ti paribhuttāhāro paccati. **Āyupālaya**nti nirodho avedano jīvitaṃ rakkhanto. Atha vā **saṇikaṃ jīratī**ti so bhojane mattaññū puggalo parimitāhāratāya saṇikaṃ cirena jīrati jaraṃ pāpuṇāti jīvitaṃ pālento.

Pariyāpuṇitvāti ettha yathā sabbaṃ so pariyāpuṇi, tato parañca yathā paṭipajji, taṃ dassetuṃ **‘‘raññā saddhi’’**ntiādi vuttaṃ. **Tāvatake taṇḍule hāreyyāsi** tadupiyañca byañjananti ānetvā sambandho.

Purisabhāgo esāti majjhimena purisena bhuñjitabbabhāgo eso, yadidaṃ nāḷikodanamattaṃ. **Sallikhitasarīratā**ti bhamaṃ āropetvā ullikhitassa viya sabbapariḷāhavūpasamassa puthulatāpagatasarīrassa. **Sīlaṃ samparāyikattho**ti vuttaṃ, kuto panettha sīlanti āha **‘‘bhojane’’**tiādi. **Sīlaṅgaṃ nāma hotī**ti catupārisuddhisīlassa avayavo eko bhāgo hoti.

Doṇapākasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā

125. Vedena ñāṇena īhati iriyatīti **vedehī,** kosalarājabhaginī ajātasattuno mātā, sā kira sampajaññajātikā. Tenāha **‘‘paṇḍitādhivacana’’**nti, cattāri aṅgāni etissanti **caturaṅginī**. **Dvinnaṃ rajjāna**nti kāsikarajjamagadharajjānaṃ antare, so pana gāmo kāsikarajjo.

Pāpāti lāmakā nihīnācārā. Mejjati siniyhatīti metti, sā etesu atthīti **mittā**. Saha ayanti pavattantīti **sahāyā**. **Sampavaṅka**nti suṭṭhu onataṃ. **Jayakāraṇaṃ disvā āha,** tathā hi ‘‘ajja imaṃ rattiṃ dukkhaṃ setī’’ti kālaparicchedavasena vuttaṃ. Verighāto nāma veripuggale satīti āha **‘‘veripuggalaṃ labhatī’’**ti.

Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā

126. **Suṇāthā**ti ‘‘vatvā’’ti vacanaseso. **Upakappatī**ti sambhavati. **Sayhaṃ hotī**ti kātuṃ sakkā hoti. ‘‘Yadā caññe’’ti ca-kāro nipātamattanti āha **‘‘yadā aññe’’**ti. **Vilumpantī**ti vināsaṃ acchindanaṃ karonti. **Vilumpīyatī**ti viluttaparasantakassa asakattā puggalo diṭṭhadhammikaṃ kammaphalaṃ paṭisaṃvedento viya sayampi parena vilumpīyati, dhanajāniṃ pāpuṇāti. **‘‘Kāraṇa’’nti hi maññatī**ti pāpakiriyaṃ attano hitāvahaṃ kāraṇaṃ katvā maññati. **Jayanto puggalo** ‘‘idaṃ nāma jināmī’’ti maññamāno sayampi tato parājayaṃ pāpuṇāti. **Ghaṭṭetāra**nti pāpakammavipākaṃ. **Kammavivaṭṭenā**ti kammassa vivaṭṭanena, paccayalābhena laddhāvasarena vivaṭṭetvā vigamitena kammenāti attho.

Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mallikāsuttavaṇṇanā

127. **Ekaccā**ti paṇḍitā sapaññā. **Seyyā**ti varā. Gāthāsukhatthaṃ sasurasaddalopaṃ katvā ‘‘sassudevā’’ti vuttanti āha **‘‘sassusasuradevatā’’**ti. **Disājeṭṭhakā**ti catūsupi disāsu jeṭṭhakasīsena hi lokaṃ vadati. **Tādisāyā**ti tathārūpāya medhāvitādiguṇavuttiyā. **Subhariyāyā**ti sukhettabhūtāya sundaritthiyāti attho.

Mallikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appamādasuttavaṇṇanā

128. **Samadhiggayhā**ti sammā ativiya gahetvā, ñāyena visesato gaṇhitvā. **Kārāpakaappamādo**ti tiṇṇaṃ puññakiriyavatthūnaṃ pavattakaappamādo. **Samavadhāna**nti samavarodhaṃ antogadhaṃ. **Upakkhepa**nti bahi ahutvā pakkhipitabbataṃ. **Sesapadajātāni viya ava…pe… dhammā** sappadesattā. **Appamāde samodhānaṃ gacchanti** tassa nippadesattā. **Aggaṃ seṭṭhaṃ** mahantaṃ **sesadhammānaṃ appamādo. Paṭilābhakaṭṭhenā**ti adhigamahetutāya. **Lokiyopi samāno**ti kāmāvacaropi samāno. Mahaggatānuttarānaṃ pubbabhāge pavattaappamādo hi idhādhippeto.

Pasaṃsanti paṇḍitāti yojanā. Appamādassa pāsaṃsabhāve ekantato kattabbatāya pana **''etānī''**tiādinā kāraṇaṃ āha. Imissā yojanāya ''puññakiriyāsū''ti padassa ''appamatto''ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhiggaṇhāti, tasmā āyuādīni patthayantena appamādova kātabboti. Dutiyayojanāya pana paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti. Kattha? Puññakiriyāsu. Kasmāti ce? Appamattotiādi. Tenāha **''yasmā…pe… attho''**ti. **Atthapaṭilābhā**ti diṭṭhadhammikādihitapaṭilābhā.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā

129. Sīlādiguṇasamannāgato kalyāṇo bhaddako mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa dhammo **kalyāṇamittasseva svākhāto nāma hoti** sutvā kattabbakiccassa sādhanato. Tenāha **''atthaṃ pūretī''**ti. **Itarassā**ti pāpamittassa. **Tenā**ti atthapūraṇena. **Eta**nti ''so ca kho kalyāṇamittassā''ti etaṃ vacanaṃ. **Desanādhammo**ti pariyattidhammo. So hi kalyāṇamittato paccakkhato laddhabbo, itare tadupanissayā paccattapurisakārehi, tena laddhabbo kalyāṇamittoti evamattho gahetabbo. Sāvakabodhisattavasena hesā desanā āgatā. Na hi sesabodhisattānaṃ paropadesena payojanaṃ atthi.

Upaḍḍhaṃ kalyāṇamittatoti brahmacariyaṃ carantassa upaḍḍhaguṇo kalyāṇamittato laddhabbo. **Upaḍḍhaṃ paccattapurisakārato**ti itaraṃ upaḍḍhaṃ ñāṇaṃ paṭipajjantassa attano purisakārato. Lokepi pākaṭoyamattho ''ācariyato upaḍḍhaṃ, paccattapurisakārato upaḍḍhaṃ laddhabbā tevijjatā''ti, tasmā thero tathā cintesi. **Nippadesa**nti anavasesato. **Tato**ti kalyāṇamittato. **Upaḍḍhaṃ āgacchatī**ti upaḍḍhaguṇo paṭipajjantaṃ upagacchati. **Bahūhi** purisehi. **Vinibbhogo** vivecanaṃ **natthi** ekajjhaṃ atthassa vivecetuṃ asakkuṇeyyattā. **Esā**ti paratoghosapaccattapurisakārato ca sijjhamāno attho. **Ettaka**nti ettako bhāgo. Yadi na sakkā laddhuṃ, atha kasmā upaḍḍhanti vuttanti āha **''kalyāṇamittatāyā''**tiādi. Sammādiṭṭhiādīsu **na sakkā laddhuṃ**. Asakkuṇeyye sakalampi na sambhavati paratoghosamattena tesaṃ asijjhanato, padhānahetubhāvadīpanatthaṃ pana **''sakalamevā''**ti vuttaṃ. **Pubbabhāgapaṭilābhaṅga**nti pubbabhāge paṭiladdhabbakāraṇaṃ kalyāṇamittassa upadesena vinā tena uttari visesato aladdhabbato. **Atthato**ti paramatthato. **''Kalyāṇamittaṃ…pe… cattāro khandhā''**ti vatvā sutvāti attho. Te pana sīlādayo saṅkhārakkhandhapariyāpannāti āha **''saṅkhārakkhandhotipi vadantiyevā''**ti.

Māhevanti mā aha evanti chedo, **ahā**ti nipātamattaṃ, māti paṭisedhe nipāto. Tenāha **''mā evaṃ abhaṇī''**ti. ''Māhevaṃ ānandā''ti vadato bhagavato imasmiṃ ṭhāne tādisassa nāma te, ānanda, kalyāṇamittaguṇe sevato vattuṃ yuttaṃ ayāthāvatoti dhammabhaṇḍāgārikassa yathābhūtaguṇakittanamukhena paṭikkhepo yuttoti dassento **''bahussuto''**tiādimāha. **Ida**nti idaṃ vacanaṃ bhagavā āhāti sambandho. **Sakalameva hī**ti ettha **hi**-saddo hetuattho. Tena ''māheva''nti tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ jotitaṃ, na sarūpato vuttaṃ. ''Kalyāṇamittasseta''ntiādinā pana taṃ sarūpato dassitanti āha **''idāni…pe… ādimāhā''**ti. **Pāṭikaṅkhitabba**nti icchanaṭṭhena pāṭikaṅkhitabbaṃ, na paṭikaṅkhānimittenāti āha **''avassaṃbhāvīti attho''**ti.

Idhāti antogadhāvadhāraṇapadaṃ, idhevāti attho. Imasmiṃyeva hi sāsane ariyamaggabhāvanā, na

aññattha. **Ādipadānaṃyevā**ti tasmiṃ tasmiṃ vākye ādito eva vuttasammādiṭṭhiādipadānaṃyeva. **Sammādassanalakkhaṇā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ pariññābhisamayādivasena sammadeva dassanasabhāvā. **Sammāabhiropanalakkhaṇo**ti nibbānasaṅkhāte ārammaṇe sampayuttadhamme sammadeva āropanasabhāvo. **Sammāpariggahaṇalakkhaṇā**ti musāvādādīnaṃ visaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvena sampayuttadhamme sammāvācāpaccayaṃ subhāsitasotārañca puggalaṃ pariggaṇhātīti **sammāpariggahaṇalakkhaṇā**. Yathā kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hoti, tathā **sammākammanta** saṅkhātā viratipīti **samuṭṭhāpanalakkhaṇā** daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā, jīvitappavattiyā ājīvasseva vā suddhi vodānaṃ. Yathā uppannuppannānaṃ vajjānaṃ dhammena pahānānuppādaatthalābhādiparivuḍḍhi hoti, evaṃ sampayuttānaṃ paggahaṇasabhāvoti **sammāpaggahalakkhaṇo sammāvāyāmo**. Kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattagāhānañca vidhamanavasena sammāpatiṭṭhānasabhāvāti **sammāupaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati**. Sampayuttadhammānaṃ sammā samādahanaṃ ekaggatākaraṇaṃ sabhāvo etassāti **sammāsamādhānalakkhaṇo sammāsamādhi. Tīṇi kiccāni honti** paṭipakkhadhammesu, ārammaṇadhammesu, sampayuttadhammesu ca ekasmiṃyeva khaṇe pavattivisesabhūtāni. Idāni tāni sarūpato dassetuṃ **''seyyathida''**ntiādi vuttaṃ. **Saddhi**nti iminā ''aññehī''ti vuttakilesā micchādiṭṭhiyā saha ekaṭṭhā vā anekaṭṭhā vāti dasseti. **Pajahati** pahāya naṃ paṭivijjhati. **Nirodha**nti nibbānaṃ **ārammaṇaṃ karoti** sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhati.

Na kevalaṃ maggadhammā vuttanayeneva, atha kho aparenapi nayena veditabbāti dassento **''apicā''**tiādimāha. **Nānākhaṇā** punappunaṃ uppajjanato. **Nānārammaṇā** aniccānupassanādibhāvato. **Ekakkhaṇā** sakideva uppajjanato. **Ekārammaṇā** nibbānavisayattā. **Cattāri nāmāni labhati** pariññābhisamayādivasena pavattiyā. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādīnaṃ pahānavasena pavattiyā. Paṭipakkhapahānavasena hissa nāmattayalābho. Esa nayo sesesupi. **Viratiyopi honti cetanāyopi** pubbabhāgepi vikkhambhanavasena pavattanato. **Maggakkhaṇe pana viratiyova** paṭipakkhasamucchindanassa maggakiccattā. Na hi cetanā maggasabhāvā. **Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenā**ti catubbidhasammappadhānacatubbidhasatipaṭṭhānavasena **cattāri nāmāni labhati** anuppannākusalānuppādanādīnaṃ kusalānañca vaḍḍhanato. **Pubbabhāgepi maggakkhaṇepī**ti yathā pubbabhāge paṭhamajjhānādivasena nānā. Evaṃ maggakkhaṇepi. Na hi ekopi ca maggasamādhi paṭhamajjhānasamādhiādināmāni labhati sammādiṭṭhiādīnaṃ viya kiccavasena bhedābhāvato. Tenāha **''maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevā''**ti.

Ñatvā ñātabbāti sambandho. Vuddhi nāma vepullaṃ bhiyyobhāvo punappunaṃ uppādo evāti āha **''punappunaṃ janetī''**ti. **Abhinibbattetī**ti abhivaḍḍhaṃ pāpento nibbatteti. **Vivittatā**ti vivittabhāvo. So hi vivecanīyato viviccati, yaṃ viviccitvā ṭhitaṃ, tadubhayampi idha vivittabhāvasāmaññena ''vivittatā''ti vuttaṃ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito. Itaro sabbaso tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṃ dhammapuñje sammādiṭṭhi pavattati, taṃ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasaṅkhātaṃ nissāyeva pavattati, itaraṃ pana taṃninnatātaṃārammaṇatāhīti vuttaṃ **''vivekaṃ nissitaṃ, viveke vā nissita''**nti.

Yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ ''vivekaja''nti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavattā sammādiṭṭhi ''vivekanissitā''ti daṭṭhabbā. Nissayo ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi tāsaṃ pubbāparabhāve ''paṭiccasamuppādo''ti ettha paccayānaṃ samuppādanaṃ viya abhinnadhammādhārā nissayabhāvanā sambhavanti. Tassa tadaṅga-samucchedanissaraṇavivekanissitataṃ vatvā paṭippassaddhivivekanissitatāya avacanaṃ ariyamaggabhāvanāya vuccamānattā. Bhāvitamaggassa hi ye sacchikātabbā dhammā. Tesaṃ kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayato**ti ''nibbānaṃ sacchikarissāmī''ti mahantaajjhāsayato. Yadipi hi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavaṃ suṭṭhu, disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissito hoti, uṇhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacittatā

viya. Keci pana ‘‘yathā sabhāvato, yathā ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitatā, evaṃ paṭippassaddhivivekanissitatāpi siyā’’ti vadanti. Yadaggena hi nibbānaninnatā siyā, tadaggena phalaninnatāpi siyā ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja vihareyya’’nti ajjhāsayasampattiyā bhāvato. Yasmā pahānavinayo viya rāganirodhopi idhādhippetavivekena atthato nibbisiṭṭho, tasmā vuttaṃ **esa nayo virāganissitādīsū**ti. Tenāha ‘‘vivekatthā eva hi virāgādayo’’ti.

Vossaggasaddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ, vissaṭṭhabhāvena nirāsaṅkapavatti ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe taṃninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha **‘‘tattha pariccāgavossaggo’’**tiādi. **Ayaṃ sammādiṭṭhī**ti ayaṃ missakavasena vuttā sammādiṭṭhi. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgappahānasamucchedappahānapakārena taṃninnatadārammaṇakaraṇappakārena ca.

Pubbe vossaggavacanasseva atthassa vuttattā āha **‘‘sakalena vacanenā’’**ti. **Pariṇamantaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha **‘‘paripaccantaṃ paripakkañcā’’**ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha **‘‘aya’’**ntiādi. **Esa nayo**ti yvāyaṃ nayo ‘‘vivekanissita’’ntiādinā sammādiṭṭhiyaṃ vutto, sesesu sammāsaṅkappādīsupi eseva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho. **Paṭiccāti** nissāya. **Jātisabhāvā**ti jāyanasabhāvā. **Sakalo**ti anavaseso, sabboti attho. Na koci maggo sāvaseso hutvā sambhavati. Heṭṭhime magge uppanne uparimo uppanno eva nāma anantarāyena uppajjanato. **Vavassaggatthe**ti vacasāyatthe. **Vaṇṇayantī**ti guṇavaṇṇanavasena vitthārenti.

Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamaaputtakasuttavaṇṇanā

130. Diva-saddo divā-saddo viya divasapariyāyo, tasmā visesanabhāvena vuccamāno divasaddo atthavisesaṃ dīpetīti āha **‘‘divasassa divā’’**tiādi. Saṃ vuccati dhanaṃ, tassa patīti sampati, dhanasāmiko, tassa hitāvahattā **sāpateyya**nti āha **‘‘sāpateyyanti dhana’’**nti. Tassa gehe katākatabhaṇḍassa atibahubhāvato vimhayappatto rājā **‘‘ko pana vādo’’**ti āha. **Kāḷalohaṃ** nāma ayophalaṃ. Kacchapādirūpehipi sovaṇṇādīni ṭhapenti. **Sakuṇḍakabhatta**nti sakuṇḍehi vā sathusehi vā pakkabhattaṃ. Bilaṅgaṃ vuccati dhaññabilaṅgaṃ, āranālantipi vuccati, taṃ dutiyaṃ assāti **bilaṅgadutiyaṃ**. Tañhi kañjito nibbattattā **kañjikaṃ** nāma. Tīhi pakkhehi vatthakhaṇḍehi katanivāsanaṃ **tipakkhavasanaṃ**. Tenāha **‘‘tīṇi…pe… nivāsana’’**nti.

Asanto nīco purisoti **asappuriso**ti āha **‘‘lāmakapuriso’’**ti. Kammassa nibbattabhāvena otaraṇatāya phalaṃ aggaṃ nāma, uparibhūmigatattā uddhaṃ aggaṃ assāti **uddhaggikaṃ. Dakkhiṇa**nti dānamāha. Saggo nāma kāmabhavūpapattibhavo, tassa nibbattanato **‘‘saggassa hitā’’**ti vuttaṃ. **Tatrupapattijananato**ti tatra upapattiyā jananato, uppādanatoti attho.

Setaṃ udakaṃ etissāti **setodakā**. So yena bhāvena yattha pākaṭataro hutvā dissati, taṃ dassetuṃ **‘‘vīcīnaṃ bhinnaṭṭhāne’’**ti āha. Sukhotaraṇaṭṭhānatāya kaddamādidosavirahato ca **sundaratitthā. Taṃ apeyyamāna**nti taṃ udakaṃ kenaci aparibhuñjiyamānaṃ. **Attanā kattabbakiccakaro**ti attanā kātabbakammasaṅkhātakiccakaro, paribhogavasena ceva saṅgahetabbasaṅgaṇhanavasena ca niyojakoti attho. **Kusalakiccakaro**ti attanā kātabbapuññakaro.

Paṭhamaaputtakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaaputtakasuttavaṇṇanā

131. **Piṇḍapātenā**ti sahayoge karaṇavacanaṃ. Paṭipādanaṃ tena saha yojananti āha **''piṇḍapātena saddhiṃ saṃyojesi, piṇḍapātaṃ adāsīti attho''**ti. ''Paṇītabhojanaṃ bhuñjitvā''ti vuttaṃ, pāḷiyaṃ pana ''kaṇājakaṃ bhuñjati bilaṅgadutiya''nti. Taṃ taṃ pavattitaṃ yebhuyyavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Idāni ''imassa seṭṭhissa kassaci samaṇassa vā brāhmaṇassa vā dethā''ti vacanaṃ na sutapubbaṃ, yasmā paccekabuddhā nāma attano guṇānubhāvehi loke pākaṭā sañjātā eva honti, tasmā seṭṭhibhariyāya ''na yassa vā tassa vā''tiādi cintitaṃ. Tathā hi tesaṃ dentāpi sakkaccaṃ yebhuyyena paṇītameva denti. **Nāsāpuṭaṃ pahari** attano ānubhāvena. **So** luddhatāya ''bahu vata dhaññaṃ mamassā''ti **cittaṃ saṃyametuṃ** sandhāretuṃ **asakkonto**.

Vippaṭisāruppannākāraṃ dassetuṃ **''varameta''**ntiādi vuttaṃ. ''Imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehī''ti vadato na ekāya eva javanavīthiyā vasena atthasiddhi. Atha kho tattha ādito pavattajavanavāropi atthi majjhe pavattajavanavāropi, taṃ sandhāyāha **''pubbapacchimacetanāvasenā''**ti. **Ekā cetanā dve paṭisandhiyo na detī**ti ettha sāketapañhavasena nicchayo veditabbo. Cuddasannaṃ cetanānaṃ pubbe puretaraṃ katattā **purāṇaṃ**.

Parigayhatīti **pariggaho**ti āha **''pariggahitaṃ vatthu''**nti. Anvāya upanissāya jīvantīti **anujīvino. Sabbameta**nti dhanadhaññādisabbaṃ etaṃ yathāvuttapariggahavatthuṃ. **Nikkhippagāmina**nti nikkhipitabbatāgāminaṃ. Nikkhipitabbasabhāvaṃ hotīti āha **''nikkhippasabhāva''**nti. Pahāya gamanīyanti ayamettha atthoti āha **''pariccajitabbasabhāvamevā''**ti.

Dutiyaaputtakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Puggalasuttavaṇṇanā

132. ''Nīce kule paccājāto''tiādi appakāsanabhāvena tamatīti **tamo,** tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati, taṃyogato puggalassa tabbohāro yathā ''maccherayogato macchero''ti. Tasmā **tamo**ti appakāsanabhāvena tamo tamabhūto andhakāro viya jāto, andhakārattaṃ vā pattoti attho. Vuttalakkhaṇaṃ tamameva paramparato ayanaṃ gati niṭṭhā etassāti **tamaparāyaṇo,** tamaparāyaṇataṃ vā pattoti attho. Ñāyenapi tamaggahaṇena khandhatamova kathito, na andhakāratamo. Khandhatamoti ca sampattirahitā khandhapavattiyeva daṭṭhabbā. ''Ucce kule paccājāto''tiādi pakāsanabhāvena jotetīti **joti,** tena jotinā yuttotiādi sabbaṃ tame vuttanayeneva veditabbaṃ. **Itare dve**ti jotitamaparāyaṇo jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādikehi peḷādikārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā,** māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena hananakaraṇato **rathakārā** cammakārā vuttā. ''Pu'' iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā,** pupphachaḍḍakā. **Dubbaṇṇo**ti virūpo. **Okoṭimako**ti ārohābhāvena heṭṭhimakoṭiko, rassakāyoti attho. Tenāha **''lakuṇḍako''**ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako,** rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanaṃ ekena akkhinā dvīhipi vāti āha **''ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā''**ti. Kuṇanaṃ kuṇo, hatthavekallaṃ, so etassa atthīti **kuṇī. Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato**. Tenāha **''pīṭhasampī''**ti. Padīpe padīpane etabbaṃ netabbanti **padīpeyyaṃ,** telakapallādiupakaraṇaṃ. **Vutta**nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Āgamanavipattīti āgamanaṭṭhānavasena vipatti āgamo etthāti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattī**ti paṭhamuppannapaccayavasena vipatti. Caṇḍālādisabhāvā hissa mātāpitaro paṭhamuppannapaccayā, paṭhamuppattiyā vā paccayā, tehevassa vipatti eva, na sampatti. **Pavattapaccayavipattī**ti pavatte sukhapaccayavipatti. Tādise nihīnakule uppannopi koci

vibhavasampanno siyā, ayaṃ pana duggato durūpo hoti. **Ājīvupāyavipattī**ti ājīvanupāyavasena vipatti. Sukhena hi jīvikaṃ pavattetuṃ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachaḍḍakasilākoṭṭanādikammaṃ pana katvā jīvikaṃ pavatteti. Tenāha **''kasiravuttike''**ti. **Attabhāvavipattī**ti upadhivipatti. **Dukkhakāraṇasamāyogo**ti kāyikacetasikadukkhuppattiyā paccayasamodhānaṃ. **Sukhakāraṇavipattī**ti sukhapaccayaparihāni. **Upabhogavipattī**ti upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotiparāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho**.

Dasahi akkosavatthūhīti lakkhaṇavacanaṃ etaṃ yathā ''yadi me byādhitā honti, dātabbamidamosadha''nti, tasmā dasahi akkosavatthūhi, tattha vā yena kenaci paribhāsatīti attho. **Ekaggacitto**ti dānaṃ dātuṃ apekkhitatāya samāhitacitto.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ayyikāsuttavaṇṇanā

133. **Jarājiṇṇā**ti jarāya jiṇṇā. Tena pākaṭajarāya matthakappattimāha. **Vayovuḍḍhā**ti vayasā vuḍḍhā. Tena pacchimavayassa osakkasampavattiṃ vadati. **Jātimahallikā**ti jātimahattagatā. **Cirakālaṃ atikkantā**ti dve tayo rājaparivaṭṭe vītivattā. Vayo-saddo sādhāraṇavacanopi jiṇṇasaddasannidhānato osānavayaṃ eva vadatīti āha **''pacchimavayaṃ sampattā''**ti. **Ayyikā**ti mātāmahiṃ sandhāya vadati. Hatthī eva ratanabhūto **hatthiratana**nti āha ''satasahassagghanakenā''tiādi. **Sabbāni tānī**ti kumbhakārabhājanāni, tehi saddhiṃ sattasantānassa pamāṇaṃ dassento **''tesu hī''**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Ayyikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Issattasuttavaṇṇanā

135. **Aṭṭhuppattiko**ti ettha kā assa aṭṭhuppatti? Titthiyānaṃ bhagavato bhikkhusaṅghassa ca alābhāya ayasāya parisakkanaṃ. Taṃ vitthārato dassetuṃ **''bhagavato kirā''**tiādi vuttaṃ. Yathā taṃ sabbadisāsu yamakamahāmegho uṭṭhahitvā mahāoghaṃ viya sabbā pāramiyo ''imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ dassāmā''ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayiṃsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā – ''kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo narāsabho lokanātho''ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anuvattanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ **khandhake** (mahāva. 282) tesu tesu suttesu ca āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassapi. Vuttampi – ''tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvara…pe… parikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi kho''tiādi (udā. 38), tathā ''yāvatā kho, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekaṃ saṅghampi ekaṃ gaṇampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggappattaṃ, yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho''ti (dī. ni. 3.176). **Eva**nti idāni vuccamānākārena. **Nijjhatti**nti saññattiṃ. **Na**nti kathaṃ.

Evaṃ pucchituṃ ayuttaṃ titthiyānaṃ kathā mahājanasannipāte niyyātitā hotīti. **Tasmiṃ dātabbaṃ,** cittappasādamattena dentepi hi puññaṃ pavaḍḍhati. **Ārocitaṃ** attanoti adhippāyo. **Bhagavā**ti satthu āmantanaṃ. **Cittaṃ nāma** yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ **nigaṇṭhā…pe… pasīdati** pasannassāti adhippāyo. Pubbe avisesato deyyadhammassa dātabbaṭṭhānaṃ nāma pucchitaṃ, idāni tassa mahapphalabhāvakaro dakkhiṇeyyavisesoti āha **''aññaṃ tayā paṭhamaṃ pucchitaṃ, aññaṃ pacchā''**ti. **Sallakkhehi etaṃ**. Pacchimaṃ purimena saddhiṃ ānehīti adhippāyo. Pucchitassa nāma pañhassa kathanaṃ mayhameva bhāro. **Samupabyūḷho**ti ekato senāya rāsivasena sampiṇḍitoti attho. Tenāha **''rāsibhūto''**ti. **Asikkhito**ti sattaṭṭhasaṃvaccharāni dhanusippena sikkhito. Dhanusippaṃ sikkhitvāpi koci katahattho na hoti, ayaṃ pana asikkhito na katahattho, poṅkhānupoṅkhabhāvoyeva

byāmamuṭṭhibandho. **Tiṇapuñjamattikāpuñjādīsū**ti **ādi-**saddena **paṃsupuñjavālukapuñjasāraphalakaayoghanādike** saṅgaṇhāti. **Akataparicayo**ti tesaṃ santikā vijjhanaṭṭhena akataparicayo. Rājarājamahāmattādike upecca asanaṃ upāsanaṃ, na kataṃ upāsanaṃ etenāti **akatūpāsano**. Asikkhitatādinā bhīrubhāvena vā kāyassa chambhanaṃ saṅkampanaṃ uttāso etassa atthīti chambhīti āha **''pavedhitakāyo''**ti.

Dakkhiṇeyyatāya adhippetattā **''arahattamaggena kāmacchando pahīno hotī''**ti āha. Accantappahānassa icchitattā **tatiyeneva kukkuccaṃ pahīnaṃ hoti** paṭighasampayogaṃ. Asekkhassa ayanti **asekkhaṃ,** sīlakkhandho. Tayidaṃ na aggaphalaṃ sīlameva adhippetaṃ, atha kho yaṃ kiñci asekkhasantāne pavattaṃ sīlaṃ, lokuttaro eva na adhippeto sikkhāya jātattā, evaṃ vimuttikkhandhopīti. Sekkhassa esoti vā, apariyositasikkhattā sayameva sikkhatīti vā sekkho, catūsu maggesu heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sīlakkhandho. Upari sikkhitabbābhāvato **asekkho**. Vuḍḍhippatto sekkhoti **asekkho**. Aggaphalabhūto sīlakkhandho vucceyya, aṭṭhakathāyaṃ pana vipassakassa sīlassa adhippetattā tathā attho vutto. **Sabbatthā**ti **''asekkhenā''**tiādīsu. Ettha ca yathā sīlasamādhipaññākkhandhā missakā adhippetā, evaṃ vimuttikkhandhāpīti tadaṅgavimuttiādayopi veditabbā, na paṭippassaddhivimutti eva.

Yena sippena issāso hoti, taṃ **issatta**nti āha **''ususippa''**nti. Yassā vāyodhātuyā vasena sarīraṃ sañjātathāmaṃ hoti, taṃ balapaccayaṃ sandhāyāha **''balaṃ nāma vāyodhātū''**ti. Samappavattito hi visamappavattinivārakadhātu balaṃ nāma, tena tato aññaṃ balarūpaṃ nāma natthi.

Yasmā arahā eva ekantato sorato, tassa bhāvo **soracca**nti āha **''soraccanti arahatta''**nti. **Ete dve**ti khanti soraccanti ete dve dhammā. Pānīyaṃ pivanti etthāti **papā,** yo koci jalāsayo yaṃ kiñci pānīyaṭṭhānanti āha **''caturassapokkharaṇīādīnī''**ti. Udakavikūlādīsu kamanti atikkamanti etehīti **saṅkamanāni,** setuādīni. Setukaraṇayuttaṭṭhāne setuṃ, caṅkamanakaraṇayuttaṭṭhāne caṅkamanaṃ, maggakaraṇayuttaṭṭhāne maggaṃ kareyyāti ayamettha adhippāyo. Tenāha **''paṇṇāsā''**tiādi.

Bhikkhācāravattanti ariyānaṃ hitaṃ vattapaṭipattiṃ. **Dentopī**ti **pi-**saddena akhīṇāsavassa dentopīti imamatthaṃ dasseti yassa kassacipi dentenapi kammaphalaṃ saddahitvā vippasannacitteneva dātabbattā. **Thanaya**nti idaṃ tassa mahāmeghabhāvadassanaṃ, yo hi mahāvassaṃ vassati, so gajjanto vijjummālaṃ vissajjento pavassati. **Abhisaṅkharitvā samodhānetvā**ti khādanīyassa vividhajātiyāni sampiṇḍetvā. Tenāha **''rāsiṃ katvā''**ti.

Pakiraṇaṃ nāma vikiraṇampi hoti anekatthattā dhātūnanti āha **''vikiratī''**ti. **Pakiranto viya vā dānaṃ detī**ti iminā guṇakhettameva apariyesitvā karuṇākhettepi mahādānaṃ pavattetīti dasseti. Tena ''pakiretī''ti vadantena bhagavatā aṭṭhuppattiyaṃ āgatatitthiyavādena appaṭisedhitatāpi dīpitā hoti. **Puññadhārā**ti puññamayadhārā puññābhisandā. **Sinehayantī**ti thūladhārenapi sinehena siniddhaṃ karontī. **Kiledayantī**ti allabhāvaṃ pāpayantī. Yathāyaṃ puññadhārā dātāraṃ anto sineheti pūreti abhisandeti, evaṃ paṭiggāhakānampi anto sineheti pūreti abhisandeti. Tenevāha ''dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū''tiādi (a. ni. 5.34) evaṃ santepi ''dātāraṃ abhivassatī''ti vuttattā aṭṭhakathāyaṃ dāyakavaseneva **''sinehetī''**ti vuttaṃ, yasmā vā paṭiggāhakassa sinehuppatti āmisanissitāti dāyakavaseneva vuttaṃ.

Issattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatūpamasuttavaṇṇanā

136. **Khattiyā**ti abhisekappattā. Issariyamado **kāmagedho**. Pathavimaṇḍalassa mahantatā taṃnivāsinaṃ anuyantatāti sabbamidaṃ yathicchitassa rājakiccassa sukhena samijjhanassa kāraṇakittanaṃ. Yādise rājakicce ussukkaṃ āpanno, taṃ vitthārato dassetuṃ **''esa kirā''**tiādi vuttaṃ. **Antaragamanānī**ti tiṇṇaṃ nirantaragamanānaṃ antarantarā gamanāni. **Corā cintayiṃsū**ti eko antarabhogiko rājāparādhiko pañcasatamanussaparivāro coriyaṃ karonto vicarati, te sandhāya vuttaṃ.

‘‘Ayuttaṃ te kata’’nti sacāhaṃ vakkhāmīti yojanā. **Dhuravihāre**ti rathassa dhuraṃ viya nagarassa dhurabhūte vihāre. **Santhambhitu**nti vissāsabhāvena upaṭṭhātuṃ. **Saddhāyiko**ti saddhāya ayitabbo, saddheyyoti attho. Tenāha **‘‘saddhātabbo’’**ti. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbo. **Abbhasamaṃ** puthulabhāvena. **Nippothento**ti nimmaddento. **Saṇhakaraṇīyaṃ** atisaṇhaṃ **pisanto** nisadapoto viya pisanto.

Dhammacariyātiādittampi sīsaṃ celañca ajjhupekkhitvā sammāpaṭipatti eva kātabbā tassā eva paraloke patiṭṭhābhāvato. **Ācikkhāmī**ti kathemi, kathento ca yathā tamatthaṃ sammadeva rājā jānāti, evaṃ jānāpemīti. **Nipphatti** yuddhena kātabbaatthasiddhi. Visinoti bandhati yathādhippetaṃ cittaṃ etenāti **visayo,** samatthabhāvo. **Mantasampannā**ti sampannarājamantā. **Mahāamaccā**ti mahosadhādisadisā nītisatthachekā amaccapurisā. **Upalāpetu**nti paresaṃ antare virodhatthaṃ saṅgaṇhituṃ.

Dveyeva pabbatāti pabbatasadisā dveyeva gahitā. **Rājovāde**ti rājovādasutte. **Āgatāva** tattantiyā anurūpatthaṃ. **Vilumpamānā**ti **iti-**saddo ādiattho. **Vipattī**ti bhogaparihānādivināso. **Hatthiyuddhādīhi jarāmaraṇaṃ jinituṃ na sakkā** sattassa avisayabhāvato. Yena pana jinituṃ sakkā, taṃ dassento bhagavā **‘‘buddhe…pe… nivesaye’’**ti āha. Ratanattaye hi saddhā niviṭṭhā mūlajātā patiṭṭhitā ekantato jarāmaraṇavijayāya hoti. Tenāha **‘‘tasmā saddha’’**nti.

Pabbatūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Kosalasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Mārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tapokammasuttavaṇṇanā

137. Uruvelāya samīpe gāmo uruvelagāmo, taṃ **uruvelagāmaṃ** abhimukhabhāvena sammadeva sabbadhamme bujjhatīti abhisambodhi, sabbaññutaññāṇaṃ, tena samannāgatattā ca bhagavā **abhisambuddho**ti vuccati. Tassa pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi, idha pana sattāhabbhantarameva adhippetanti āha **‘‘abhisambuddho hutvā antosattāhasmiṃ yevā’’**ti. Asukhabhāvena aññehi kātuṃ asakkuṇeyyattā dukkaraṃ karotīti dukkarakāro, so eva itthiliṅgavasena **dukkarakārikā**. Tāya mutto vatamhīti cintesi. Yadi evaṃ kasmā taṃ lokanātho chabbassāni samanuyuñjati? Kammapīḷitavasena. Vuttañhetaṃ **apadāne** (apa. thera 1.39.92-94) –

‘‘Avacāhaṃ jotipālo, sugataṃ kassapaṃ tadā;
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

‘‘Tena kammavipākena, acariṃ dukkaraṃ bahuṃ;
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇiṃ.

‘‘Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito’’ti.

Māretīti vibādheti. Vipattiādisaṃyojanañhi sādhūnaṃ paramatthato maraṇaṃ saccapaṭivedhamāraṇattā, pāpatarattā pāpatamoti **pāpimā**. Sā cassa pāpatamatā pāpavuttitāyāti āha **''pāpe niyutto''**ti. **Adhipatī**ti kāmādhipati. Appahīnakāmarāge attano vase vattetīti **vasavattī**. Tesaṃyeva kusalakammānaṃ antaṃ karotīti **antako**. Vaṭṭadukkhato aparimuttapaccayattā **namuci**. Mattānaṃ pamattānaṃ bandhūti **pamattabandhu**.

Tapokammāti attakilamathānuyogato. **Aparaddho**ti virajjhasi. ''Aparādho''tipi atthi, soyeva attho. Kāyakilamathaṃ anuyuñjanto yebhuyyena amaratthāya anuyuñjati, so ca kammavādīhi anuyuñjiyamāno devatthāya siyāti āha **''amarabhāvatthāyā''**ti. **Sabbaṃ tapa**nti sabbaṃ attaparitāpanaṃ. **Atthāvahaṃ na bhavati** bodhiyā anupāyattā. **Kiñcassā**ti kiñci siyāti attho. **Phiyārittaṃva dhammanī**ti dhammaṃ vuccati vaṇṇu, so idha ''dhamma''nti vutto, dhammani vaṇṇupadeseti attho. Tenāha ''araññe''ti. Ubhosu passesu phiyāhi **ākaḍḍheyya ceva** arittehi **uppīḷeyya ca**.

Sammāvācākammantājīvā gahitā maggasīlassa adhippetattā. Samādhino hi gahaṇena **sammāvāyāmasatisamādhayo gahitā** upakārabhāvato. **Paññāyā**ti etthāpi eseva nayo. Bujjhati etenāti **bodho**. Maggoti āha **''bodhāyāti maggatthāyā''**ti. Kathaṃ pana maggaṃ maggatthāya bhāvetīti āha **''yathā hī''**tiādi. Tena yathā yāgupacanārambho yāvadeva yāguattho, evaṃ maggabhāvanārambho maggādhigamatthāyāti dasseti. Ārambhoti ca ariyamaggabhāvanāya bandhāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. Keci pana ''magganti ariyamaggaṃ, bodhāyāti arahattasambodhāya, evañca katvā 'pattosmi paramasuddhi'nti idampi vacanaṃ samatthita''nti vadanti, apare pana ''sabbaññutaññāṇasambodhāyāti. So hi sabbasmāpi bodhito uttaritaro''ti. **Nihato** nibbisevanabhāvaṃ pāpito. Tenāha **''parājito''**ti.

Tapokammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā

138. **Andhabhāvakārake**ti pacurajanassa cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakārake. **Mahātame**ti mahati tamasi. **Pāsāṇaphalake mahācīvaraṃ sīse ṭhapetvā**ti etena taṃ phalakaṃ apassāya nisinnoti dasseti. **Padhāna**nti bhāvanaṃ. **Pariggaṇhamāno**ti sabbaso gaṇhanto avissajjento, bhāvanaṃ anuyuñjanto anupubbasamāpattiyo phalasamāpattiñca manasikarontoti attho. Tenāha **''nanu cā''**tiādi. **Ariṭṭhako**ti ariṭṭhakavaṇṇo. Tenāha **''kāḷako''**ti.

Dīghamaddhānanti cirataraṃ kālaṃ. **Saṃsara**nti āsādanādhippāyena sañcaranto, alaṃ tuyhaṃ etena nippayojananti adhippāyo. Na hi tena mārassa kāci atthasiddhīti.

Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Subhasuttavaṇṇanā

139. **Susaṃvutā**ti maggasaṃvarena suṭṭhu saṃvutā. **Supihitā**ti suṭṭhu pihitā. **Vasānugā**ti kāyādidvāravasānugā vasavattino na honti. **Baddhacarā**ti paṭibaddhacariyāti.

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā

140. **Upāyamanasikārenā**ti aniccādīsu aniccādito manasikaraṇena. **Upāyavīriyenā**ti anuppannākusalānaṃ anuppādanāya vidhinā pavattavīriyena. **Kāraṇavīriyenā**ti anuppannānuppādanādiatthassa kāraṇabhūtena vīriyena. Anuppannapāpakānuppādanādiatthāni hi

vīriyāni yadatthaṃ honti, taṃ atthaṃ sādhentiyevāti etassa atthassa dīpako **sammā-saddo**. Yonisosammāsaddena hi upāyakāraṇatthadīpakataṃ sandhāya **''upāyavīriyena kāraṇavīriyenā''**ti vuttaṃ. **Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesena. Mārena ''mayhaṃ kho, bhikkhave''tiādikaṃ bhagavato vacanaṃ sutvā vuttaṃ **''arahattaṃ patvāpi na tussatī''**tiādi.

Kilesapāsenāti kilesamārassa upāyabhūtena. Kilesamāro hi satte kāmaguṇapāsehi nibandhati, na pana sayameva. Tenāha **''ye dibbā kāmaguṇasaṅkhātā''**tiādi. **Mārabandhane**ti kilesamārassa bandhanaṭṭhāne, bhavacāraketi attho. **Na me samaṇa mokkhasī**ti idaṃ māro ''anuttarā vimutti anuppattā, vimuttā sabbapāsehī''ti ca bhagavato vacanaṃ asaddahanto vadati saddahantopi vā ''evamayaṃ paresaṃ sattānaṃ mokkhāya ussāhaṃ na kareyyā''ti attano kohaññe ṭhatvā vadati.

Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā

141. **Anupubbagamanacārika**nti gāmanigamarājadhānīsu anukkamena gamanasaṅkhātaṃ cārikaṃ. **Evaṃ hi gatesū**ti evaṃ tumhesu bahūsu ekajjhaṃ gatesu.

Ādimhi kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ,** tathā sesesu. **Sāsanassa ādi sīlaṃ** mūlakattā. Tassa **samathādayo majjhaṃ** sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato. **Phalanibbānāni pariyosānaṃ** tadadhigamato uttari karaṇīyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha **''sīlasamādhayo vā ādī''**ti. Yasmā paññā anubodhapaṭivedhavasena duvidhā, tasmā tadubhayaṃ gaṇhanto **''vipassanāmaggā majjha''**nti āha. Paññānipphatti phalakiccaṃ, nibbānasacchikiriyā pana sammāpaṭipattiyā pariyosānaṃ tato paraṃ kattabbābhāvatoti āha **''phalanibbānāni pariyosāna''**nti. Phalaggahaṇena hi saupādisesanibbānaṃ gayhati, itarena itaraṃ, tadubhayavasena paṭipattiyā osānanti āha **''phalanibbānāni pariyosāna''**nti. ''Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.369) vacanato sīladiṭṭhujukatāya matthakabhūtā vipassanā, tadadhiṭṭhānā sīlasamādhīti ime tassa sāsanassa mūlanti āha **''sīlasamādhivipassanā vā ādī''**ti. Sesaṃ vuttanayameva.

Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā dassento **''catuppadikagāthāya tāva paṭhamapādo''**tiādimāha. Pañcapadachappadānaṃ gāthānaṃ ādipariyosānaggahaṇena itare dutiyādayo tayo cattāro vā majjhanti avuttasiddhamevāti na vuttaṃ. **Ekānusandhikasuttassā**ti idaṃ bahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ suttaṃ sandhāya vuttaṃ, itarassa pana teyeva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhanti. **Nidāna**nti kāladesakaparisādi-apadisanalakkhaṇādiko attho. **Idamavocā**ti **iti-**saddo ādiattho. Tena tadavasesanigamanapāḷiṃ saṅgaṇhāti. **Anekānusandhīkassa** saha nidānena paṭhamo anusandhi ādi. Saha nigamanena pacchimo pariyosānaṃ, itarena majjhimantiādimajjhapariyosānāni veditabbāni.

Sātthakanti atthasampattiyā sātthakaṃ katvā. **Sabyañjana**nti byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ. Sampatti ca nāma paripuṇṇabyañjanatāti āha **''byañjanehi…pe… desetā''**ti. **Sakalaparipuṇṇa**nti sabbaso paripuṇṇaṃ sīlādipañcadhammakkhandhapāripūriyā. **Nirupakkilesaṃ** diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. Avisesato tisso sikkhā sakale sāsane bhavanti. **Dhammo**ti pana brahmacariyaṃ vā sandhāya vuttaṃ ''katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī''tiādīsu (pārā. 18) viya. **Dukūlasāṇiyā paṭicchannā viya,** na tu pākāraselādipaṭicchannā viya. Tena dhammaniruttiyā sakalakilesānaṃ pahānānubhāvaṃ vadati. **Alābhaparihāniyā,** na laddhaparihāniyā. **Aḍḍhuḍḍhānī**ti pañcasatādhikāni tīṇi pāṭihāriyasahassāni. **Sāta**nti sukhaṃ.

Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappasuttavaṇṇanā

142. **Surākārakāna**nti piṭṭhasurāyojanakānaṃ. Kosalānaṃ issaroti kosalo, kosalarājassa ayanti **kosalikā. Paribhogapātī**ti bhattaparibhojanatthāya pāti paribhogapāti. **Kammāruddhanapaṇāḷiyā**ti kammāruddhanapaṇāḷimukhe. **Dhamamānāyā**ti dhamiyamānāya. Taṃ pana yasmā bhastavātehi pūritaṃ nāma hoti, tasmā **''bhastavātena pūriyamānāyā''**ti vuttaṃ. **Niyāmabhūmiya**nti bhagavato paṭisallānaṭṭhāne **sañcarantaṃ** māraṃ maṃsacakkhunāva **disvā**. Tenāha ''vijjulatālokenā''ti.

Seyyatthāyāti seyyānisaṃsāya. Tenāha **''ṭhassāmī''**tiādi. **Attasaññato**ti attabhāvena saṃyato. Tenāha **''saṃyatattabhāvo''**ti. **Taṃsaṇṭhitassā**ti tasmiṃ hatthapādakukkuccarahite buddhamunismiṃ avaṭṭhitassa. **Vossajja careyya tattha so**ti iminā bhagavā taṃ byākaramāno vibhiṃsitā buddhānaṃ kiṃ karissati bhayābhāvato? Kevalaṃ pana anaṭṭhavalikaṃ uppīḷento viya tvameva āyāsaṃ āpajjissasīti māraṃ santajjeti.

Bheravāti avītarāgānaṃ bhayajanakā. **Tatthā**ti taṃnimittaṃ. **Phaleyyā**ti bhijjeyya. **Sattisalla**nti sattisaṅkhātaṃ puthusallaṃ. **Urasmiṃ cārayeyyu**nti phāsuṃ vijjhituṃ ṭhapeyyuṃ uggireyyuṃ. **Khandhupadhīsū**ti khandhasaṅkhātesu upadhīsu. **Tāṇaṃ karonti nāmā**ti tato bhayanimittato attano tāṇaṃ karonti nāma.

Sappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Supatisuttavaṇṇanā

143. **Utugāhāpanatthaṃ dhovitvā,** na rajojallavikkhālanatthaṃ. Tenāha **''buddhānaṃ panā''**tiādi. **Dhotapādake gehe**ti dhotapādehi akkamitabbake. **Vattabhedo nāma natthi** dhammassāmibhāvato. **Vattasīse ṭhatvā dhovanti** aññesaṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ. **Soppapariggāhakenā**ti ettha **soppaṃ** nāma niddāya antarantarā pavattakiriyamayacittappavattirahitā nirantarabhavaṅgasantatīti taṃ sabhāvato payojanato kālaparicchedato pariggāhakaṃ upariniddesasatisampajaññaṃ sandhāya vuttaṃ **''soppapariggāhakena satisampajaññenā''**ti. Keci pana ''niddāsoppanā''ti vadanti, taṃ bhagavato soppaṃ hīḷento vadati.

Kiṃ nūti etthaṃ **ki**nti hetunissakke paccattavacananti āha **''kasmā nu supasī''**ti? **Dubbhago** vuccati nissiriko bhinnabhago, so pana matasadiso visaññisadiso ca hotīti āha **''mato viya visaññī viya cā''**ti.

Ādināti **ādi**-saddena ''bāhirassa upādāya aṭṭhārasā''tiādinā (vibha. 842) āgataṃ taṇhākoṭṭhāsaṃ saṅgaṇhāti. **Tattha tattha visattatāyā**ti tammiṃ tasmiṃ ārammaṇe visesato āsattabhāvena. Visassa dukkhanibbattakakammassa hetubhāvato **visamūlatā** visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtavedanā mūlaṃ etassāti **visamūlā,** taṇhā. Tassa rūpādikassa dukkhassa paribhogo, na amatassāti **visaparibhogatā. Katthaci netu**nti katthaci bhave sabbathā netuṃ? **Parikkhayā**ti sabbaso khīṇattā. **Tuyhaṃ kiṃ etthā**ti sabbupadhiparikkhayā suddhassa mama paṭipattiyaṃ tuyhaṃ kiṃ ujjhāyanaṃ? Kevalaṃ vighātoyeva teti dasseti.

Supatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandatisuttavaṇṇanā

144. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamaāyusuttavaṇṇanā

145. **Paṇṇāsaṃ vā vassāni jīvati** vassasatato upari seyyathāpi thero anuruddho. **Saṭṭhi vā vassāni** seyyathāpi thero bākulo. Paṭiharitvā paccanīkabhāve sātaṃ sukhaṃ etassāti paccanīkasāto, tabbhāvo **paccanīkasātatā,** tāya. **Abhibhavitvā abhāsi** paṭivacanaṃ jānamānova.

Na hīḷeyya na jiguccheyya. **Eva**nti so dārako viya kiñci acintento sappuriso careyya, evaṃ hissa cittadukkhaṃ na hotīti adhippāyo. **Pajjalitasīso viya careyyā**ti yathā pajjalitasīso puriso aññaṃ kiñci akatvā tasseva vūpasamāya vāyameyya, evaṃ sappuriso āyuṃ parittanti ñatvā teneva nayena sabbasaṅkhāragataṃ aniccaṃ, aniccattā eva dukkhaṃ, anattāti vipassanampi otaritvā taṃ ussukkāpentopi saṅkhāravigamāya careyya paṭipajjeyya.

Paṭhamaāyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaāyusuttavaṇṇanā

146. **Nemīvā**ti nemisīsena cakkaṃ vadati. **Kubbaraṃ anupariyāyatī**ti kubbaraṃ anuparivattati. Tathābhūto pana so taṃ ajahantovāti āha **''na vijahatī''**ti. **Āyu anupariyāyatī**ti maccānaṃ āyu gatampi paccāgacchatīti bhagavato paṭāṇi hutvā vadati, bhagavā pana taṃ abhibhavitvā ''accayanti ahorattā''tiādinā āyuno accayagamanamaraṇataṃyeva pavedesi.

Dutiyaāyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Pāsāṇasuttavaṇṇanā

147. **Pavijjhī**ti pabbataṃ sabbato pavattento tato tato nissajji. **Sakala**nti sabbabhāgavantaṃ, nissesanti attho.

Pāsāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kiṃnusīhasuttavaṇṇanā

148. **Vicakkhukammāyā**ti vicakkhubhāvakāmatāya. Yathā sā bhagavato desiyamānaṃ dhammaṃ attano paññācakkhunā na passituṃ sakkoti, evaṃ kātuṃ kāmatāya. Tenāha **''parisāyā''**tiādi. **Vināsetuṃ na sakkoti** bheravārammaṇe bhāyanasseva abhāvato. **Dasabalappattā**ti dasahi balehi samannāgatā.

Kiṃnusīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sakalikasuttavaṇṇanā

149. **Mandabhāvenā**ti jaḷabhāvena **momūhabhāvenā**ti mahāmūḷhatāya. **Kabbakaraṇena matto**ti kabbakiriyāpasutatādivasena matto kabbaṃ katvā. **Kimidaṃ soppasevā**ti idaṃ tava soppaṃ kimatthaṃ, purisena nāma purisattakarena bhavitabbaṃ, na soppatiyeva. **Atthaṃ samāgantvā**ti paramatthaṃ

nibbānaṃ sammā āgantvā adhigantvā. **Asaṅga…pe… natthi** sabbaso siddhatthabhāvato. **Jagganto**ti jāgaranto puriso viya, **na bhāyāmi** bhayahetūnaṃ abhāvā. **Nānutapanti** sabbattha sabbadāpi vissaṭṭhabhāvato, **māma**nti mamaṃ. Gāthāsukhatthañhi dīghaṃ katvā vuttaṃ. **Ṭhitattā**ti uddesaparipucchāya paricchijjattā. **Hāni**nti kassaci jāniṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Patirūpasuttavaṇṇanā

150. Anurujjhati etenāti anurodho, rāgo. Virujjhati etenāti virodho, paṭigho. Tesu **anurodhavirodhesu** tannimittaṃ **sajjati nāma** saṅgaṃ karoti nāma, anurodhavirodhuppādanameva cettha sajjanaṃ. **Yadaññamanusāsatī**ti yaṃ aññesaṃ anusāsanaṃ, taṃ tesaṃ hitesanaṃ anukampanaṃ, tasmā anukampake hitesake sammāsambuddhe anurodhavirodhe āropetvā vikampanatthaṃ micchā vadasīti.

Patirūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mānasasuttavaṇṇanā

151. **Ākāse carante**ti pañcābhiññe sandhāya vadati. Antalikkhe carantepi kiccasādhanato **antalikkhacaro**. Manasi jātoti **mānaso**. Taṃ pana manasantānasampayuttatāyāti āha **‘‘manasampayutto’’**ti.

Mānasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pattasuttavaṇṇanā

152. Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ lakkhaṇādīni ceva samudayañca assādādīnavanissaraṇāni ca gahetvā sammā tesaṃ lakkhaṇādīnaṃ gahaṇaṃ hotīti āha **‘‘pañca upādānakkhandhe ādiyitvā’’**ti. Ruppanavediyanasañjānanaabhisaṅkharaṇavijānanāni **khandhānaṃ sabhāvalakkhaṇāni. Ādi-**saddena rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni ceva samudayādīni ca saṅgaṇhāti. **Dassetī**ti paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṃ viya pākaṭe vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpetī**ti te dhamme manasā anupekkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe karonto uggaṇhāpeti. **Samādānamhī**ti tattha atthassa sammadeva ādiyane khandhānañca sammasanavasena aññadhammavasena samādiyane. **Paṭividdhaguṇenā**ti tāya desanāya, taṃ nissāya paccattapurisakārena ca tesaṃ paṭividdhaguṇena. **Jotāpetī**ti tesaṃ cittasantānaṃ assaddhiyādikilesamalavidhamanena pabhassaraṃ karoti. **Aṭṭhiṃ katvā**ti tāya desanāya pāpetabbaṃ atthaṃ payojanaṃ daḷhaṃ katvā. Tenāha **‘‘ayaṃ no’’**tiādi. **Kammakārakacittaṃ** nāma otaraṇacittaṃ. ‘‘Yonisomanasikārapubbakaṃ vipassanācitta’’nti keci. **Ohitasotā**ti anaññavihitatāya dhammassavanāya appitasotā, tato eva tadatthaṃ **ṭhapitasotā**.

Ete rūpādayo khandhe yañca saṅkhataṃ samiddhapaccayehi kataṃ, tañca ‘‘eso ahaṃ na homi, etaṃ mayhaṃ na hotī’’ti passantoti yojanā. Khemo attāti khemattā, taṃ **khemattaṃ**. Tenāha **‘‘khemibhūtaṃ attabhāva’’**nti. **Pariyesamānā** mārasenā.

Pattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā

153. Sañjāyati etasmāti sañjāti, so eva sampayuttadhammo samosarati etthāti samosaraṇaṃ, so eva attho, tena **sañjātisamosaraṇaṭṭhena. Bhayabheravaṃ sadda**nti bhāyati etasmāti **bhayaṃ,** tadeva

yassa kassaci bheravāvahattā **bheravaṃ,** devādisaddanti attho. Vigatavalāhake deve uppātavasena uppajjanakasaddo **devadundubhi**. Asanipātādisaddo **asanipātasaddo. Undrīyatī**ti viparivattati. **Loko adhimucchito**ti atithaddhakāyo viya mucchaṃ āpanno. **Mārassā**ti kilesamārassa. **Ṭhānabhūta**nti pavattiṭṭhānabhūtaṃ.

Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍasuttavaṇṇanā

154. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ ñātimittakule. **Pāhunakānī**ti pahitabbapaṇṇākārāni. **Āgantukapaṇṇākārānī**ti āgantukānaṃ upagatānaṃ dātabbapaṇṇākārāni. **Sayaṃcaradivase**ti kumārakānañca kumārikānañca sayaṃ attanā caritabbachaṇadivase. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **‘‘samavayajātigottā’’**tiādimāha. Samavayasamajātikasamagottāti paccekaṃ sama-saddo yojetabbo. Gottasamatā ca āvāhavivāhayogyatāvasena daṭṭhabbā, na ekagottatāvasena. **Tato tato** gāmato. **Aññasmiṃ** dātabbe asati. Chaṇavasena pahiṇituṃ sampāditaṃ pūvaṃ **chaṇapūvaṃ. Tāsaṃ sampattiyā**ti tāsaṃ dānaṃ dhammassavanañcāti tassā duvidhāyapi sampattiyā.

Ñāṇaṃ nāma āvajjanapubbakaṃ, tasmā ajānanassa ‘‘anāvajjanatāyā’’ti kāraṇaṃ vatvā sesakāraṇaṃ vadanto **‘‘buddhāna’’**ntiādimāha. **Upacārabheda**nti buddhaṃ disvā manussehi kātabbaupacārassa bhindanaṃ. **Bhinditu**nti vidhamituṃ.

Bhagavā panāti **pana**saddo visesatthajotako. Tena na kevalaṃ bhagavā uppaṇḍanaṃ pariharanto taṃ gāmaṃ na puna pāvisi, atha kho māraṃ anukampantoti idaṃ visesaṃ joteti.

Janesīti apuññaṃ janesi, janento ca yathā tato āyatiṃ thirataraṃ mahantaṃ dukkhaṃ nipphajjissati, evaṃ nipphādesi. **Āsajjana**nti ettha **na**nti nipātamattaṃ. Kiñcati maddati abhibhavatīti kiñcananti āha **‘‘madditu ṃ samattha’’**nti.

Piṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kassakasuttavaṇṇanā

155. **Nibbānaṃ apadisitvā**ti nibbānaṃ nissāya nibbānaguṇe ārabbhāti attho. **Haṭahaṭakeso**ti ito cito ca vikiṇṇattā ākulākulakeso. **Cakkhusamphassaviññāṇāyatana**nti ettha yathā cakkhuggahaṇena phasso visesito, tena eva viññāṇāyatanaṃ. Tathā sati cakkhuviññāṇassa ca gahaṇaṃ āpajjeyyāti. Nanu cettha cakkhuggahaṇena visesitattā cakkhudvārikānaṃ sabbesaṃ viññāṇānaṃ gahaṇanti? Saccametaṃ, tañca kho paṭhamena cakkhuggahaṇenāti nāyaṃ doso. **Bhavaṅgacitta**nti āvajjanāya anantarapaccayabhūtameva adhippetanti niyametvā dassetuṃ **‘‘sāvajjanaka’’**nti vuttaṃ, tasmā **tadārammaṇampī**ti javanacittena saha tadārammaṇacittampi. ‘‘Viññāṇāyatana’’nti ca vutte nimmalameva.

‘‘Cakkhū’’ti avisesato vuttattā pana mārassa ayampi attho āpannoti dassetuṃ **‘‘yaṃ loke’’**tiādi vuttaṃ. **Upakkavipakka**nti cakkhupākarogena upari heṭṭhā ca sabbaso pakkaṃ kuthitaṃ. **Eseva nayo**ti iminā yaṃ loke kuṭṭhakilāsagaṇḍakacchuādīhi upaddutaṃ vaṇapīḷakādivasena paggharantaṃ asuciṃ antamaso paramajeguccharūpampi, sabbaṃ taṃ taveva hotūti evamādiṃ apadisati.

Yaṃ bhaṇḍakanti hiraññasuvaṇṇādikhettavatthādiupakaraṇaṃ gahaṭṭhā, pabbajitā ca yaṃ pattacīvarādiṃ ‘‘mama ida’’nti abhinivisantāva vadanti, **etesu** pariggahatthesu ca tesaṃ pariggāhakapuggalesu ca te **cittaṃ yadi atthi,** tāni ārabbha tava cittaṃ yadi bhavati, evaṃ tvaṃ tattha baddho eva hosīti attho. Tenāha **‘‘na me samaṇa mokkhasī’’**ti.

Yaṃ bhaṇḍakaṃ vadantīti yathāvuttaṃ upakaraṇaṃ loke bahujanā ‘‘mama ida’’nti vadanti. **Na taṃ mayha**nti taṃ mayhaṃ na hoti, na tattha mama taṇhāvasena mamanti natthi. **Na te aha**nti ye puggalā ettha baddhā, tepi ahaṃ na homi, tattha me diṭṭhibaddho natthi. **Na me maggampi dakkhasī**ti evaṃ sabbaso baddhābhāvena muttassa me gatamaggampi māra tvaṃ na dakkhasi na passissasi, ye bhavādayo tuyhaṃ visayā, tesu bhavayonigatiādīsu mayhaṃ gatamaggaṃ na passissasi bhavanissaṭṭhattāti.

Kassakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Rajjasuttavaṇṇanā

156. **Ahana**nti karaṇe paccattavacananti āha **‘‘ahanantenā’’**ti, paccatte eva vā paccattavacanaṃ, ‘‘ahananto hutvā’’ti vacanasesena bhavitabbanti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. **Ajina**nti antogadhahetuatthaṃ vadatīti āha **‘‘parassa dhanajāniṃ akarontenā’’**ti. **Akārāpentenā**ti parassa dhanajāniṃ akārentena. **Asocantenā**ti bhogabyasanādivasena paraṃ asocantena. Kasmā bhagavā evaṃ cintesīti tattha kāraṇamāha **‘‘itī’’**tiādinā. **Rajje vijite daṇḍakarapīḷite**ti dhanadaṇḍādidaṇḍena ceva balinā ca bādhite.

Ijjhanakakoṭṭhāsāti cetovasibhāvādikassa sādhanakakoṭṭhāsā. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena anubrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayāna**nti yathā yuttānaṃ ājaññarathānaṃ sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattati, evaṃ yathārucipavattitaṃ gamitā. **Patiṭṭhaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthukatā**ti sabbaso upakkilesasodhanena iddhivisayatāya patiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Avijahitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya na jahāpitā. **Niccānubaddhā**ti tato eva niccaṃ anubaddhā viya katā. **Suparicitā**ti suṭṭhu sabbabhāgena bhāvanānupacayaṃ gamitā. **Avirādhitavedhihattho viyā**ti avirajjhanabhāvena virajjhanahattho viya. **Suṭṭhu samāraddhā**ti bhāvanāuppattiyā sammadeva sampāditā. **Cinteyyā**ti atthuddhāravasena cinteyya.

Pabbatassāti pabbato assa. Pabbato assāti **pabbato bhaveyya** kīdisassāti āha **‘‘suvaṇṇassā’’**tiādi. **Jātarūpassā**ti ātaparūpasampannassa. **Dvikkhattumpi tāva mahanto**ti yattako so pabbato hoti, dvikkhattuṃ tattako. **Ekassā**ti ekassapi puggalassa **nālaṃ na pariyatto** taṇhāya duppūraṇabhāvā. **Evaṃ jānanto**ti evaṃ taṇhāya duppūraṇabhāvādīnavataṃ jānanto. **Samaṃ careyyā**ti paravatthuparāmāsādiṃ vihāya kāyādīhi samameva paṭipajjeyya.

Dukkhaṃ taṇhānidānaṃ, taṇhā kāmaguṇanidānā, tasmā dukkhassa taṇhāpaccayakāmaguṇanidānattaṃ vuttaṃ. **Ta**nti dukkhaṃ. **Yatonidānaṃ hotī**ti yaṃnidānaṃ yaṃkāraṇaṃ taṃ pavattati. **Evaṃ yo adakkhī**ti yo pariññātavatthuko evaṃ dukkhaṃ tassa nidānabhūte kāmaguṇe ca tathato paññācakkhunā passi. **Kena kāraṇena nameyya**? Taṃ kāraṇaṃ natthīti attho. **Kāmaguṇaupadhi**nti kāmaguṇasaṅkhātaṃ upadhiṃ. Sajjati etthāti **saṅgo eso, lagganametanti evaṃ viditvā**. Tameva kāmābhibhūto nappaṭiseveyya na laggeyyāti evaṃ vinayāya vūpasamāya sikkheyyāti.

Rajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Sambahulasuttavaṇṇanā

157. **Jaṭācumbaṭakenā**ti sīse paṭimukkena jaṭākalāpena. Apariggahabrāhmaṇapabbajitā hi jaṭāya

uñchācariyaṃ caranti. **Udumbaradaṇḍa**ñhi attaguttatthāya gahitaṃ tesaṃ appicchabhāvappakāsanaṃ. Tenāha **''appicchabhāvappakāsanattha''**nti. **Sīsaṃ okampetvā**ti ettha ativiya sīsassa okampitabhāvaṃ dassetuṃ **''hanukena uraṃ paharanto adhonataṃ katvā''**ti vuttaṃ. **Jivhaṃ nīharitvā**ti lambanacālanavasena mukhato nikkhāmetvā. Tenāha **''uddha''**ntiādi. **Tisākha**nti tibhaṅgabhakuṭi viya nalāṭe jātattā **nalāṭikaṃ**. Tenāha **''nalāṭe uṭṭhitaṃ valittaya''**nti, tibhaṅgavalikaṃ nalāṭe katvāti attho. **Attanova tele**ti attanova pāpakammanibbattake tele, pacitabbaṭṭhānageheti adhippāyo.

Sambahulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samiddhisuttavaṇṇanā

158. **Mayhaṃ lābhā**ti evarūpassa nāma sammāsambuddhassa satthussa paṭilābho, evarūpassa ca nāma niyyānikassa saddhammassa paṭilābho, evarūpānañca suppaṭipannānaṃ sabrahmacārīnaṃ paṭilābho, ete mayhaṃ suladdhalābhā. **Mayhaṃ suladdha**nti yañcetaṃ mama niyyānikasāsane pabbajjā upasampadā, tasmiñca abhiratīti sabbañcetaṃ mayā suladdhaṃ. Yathā panassa evaṃ cetaso parivitakko uppanno, taṃ dassetuṃ **''so kirā''**tiādi vuttaṃ. Caritānurūpavasena gahitaṃ **mūlakammaṭṭhānaṃ. Pāsādika**nti pasādāvahaṃ. **Evamahosī**ti **''lābhā vata me''**tiādinā evaṃ parivitakko ahosi. **Nisinnasadiso**ti nisinno viya. **Tasmiṃyeva ṭhāne**ti yasmiṃ ṭhāne nisinnaṃ māro upasaṅkami, tasmiṃyeva ṭhāne. **Tassā**ti samiddhittherassa. **Kammaṭṭhānaṃ sappāya**nti kammaṭṭhānabhāvanāya anuyuñjanaṃ sappāyaṃ upakārāvahaṃ bhavissati.

Mayhanti mayā. Sati ca paññā ca **satipaññā,** tā ariyamaggena jānanasamatthanabhāvena avabuddhā. Thero kira tadā vipassanaṃ ussukkāpesi. **Kāma**nti yathāruci. Keci ''kāmaṃ karassūti āyasmato 'kāmā'ti mārassa ālapana''nti vadanti. **Vibhiṃsakārahānī**ti bhayānakārahāni. **Rūpānī**ti vippakārāni. Vippakāratthopi hi rūpasaddo **''rūpaṃ dasseti anappaka''**ntiādīsu viya. **Na kampessasī**ti samaṇadhammakaraṇato na calissasi.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Godhikasuttavaṇṇanā

159. **Pabbatassa passe**ti pabbatapāde upaccakāyaṃ. Samaye samaye laddhattā **sāmayikaṃ**. Tenāha **''appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccatī''**ti. Lokiyavimutti hi anaccantapahāyitāya samayavimutti nāma, lokuttaravimutti accantapahāyitāya asamayavimutti. Tāhi samannāgatā ''samayavimuttā, asamayavimuttā''ti ca vuccanti. **Yāva** paṭhamajjhānanibbattanaṃ, tāva **kasmā parihāyīti** attho? **Sābādhattā**ti sarogattā. **Vātapittasemhavasenā**ti kadāci vātapittavasena, kadāci vātasemhavasena, ubhinnampi sannipātavasena. **Anusāyiko**ti kāyaṃ anugantvā sayito, yāpyāmayabhāvena ṭhitoti attho. **Samādhissā**ti samādhibhāvanāya. **Upakārakadhamme** utubhojanādike. **Pūretu**nti samodhānetuṃ. **Parihāyī**ti sarīrassa akallabhāvato.

Āhareyyanti jīvitaharaṇatthāya upaneyyaṃ. **Nibaddhā gati hoti** kevalaṃ brahmalokūpapattito, na sotāpannādīnaṃ viya paricchinnabhāvena. Tenāha **''brahmaloke nibbattatī''**ti.

Jalamānāti samuṭṭhitaniyataiddhiyā anaññasādhāraṇaparivārasampattiyā ca sadevake loke jalamānā. Maṃsacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhu paññācakkhu samantacakkhūti pañcahi cakkhūhi **cakkhumā. Ānubhāvadharā**ti acinteyyāparimeyyabuddhānubhāvasampannā. Ānubhāvapariyāyopi hi juti-saddo hoti ''iddhijutibalavīriyūpapattī''tiādīsu (jā. 2.22.1589, 1595) viya. Anavasesato mānaṃ siyati samucchindatīti aggamaggo **mānasaṃ**. Tannibbattanā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā. **Sīlādīnī**ti anuttarasīlādīni. **Sikkhamāno**ti sikkhāni bhāvento attano santāne uppādento. Na cittabhāvanā. Tenāha **''sakaraṇīyo''**ti. **Jane**ti sattassa kāye, sadevake loketi attho. **Vissutā**ti anaññasādhāraṇehi sīlādiguṇehi

vissutā.

Vedanaṃ vikkhambhetvāti uppannaṃ dukkhavedanaṃ paṭicca uppannaattakilamathaṃ anuppādanavasena vikkhambhetvā **taṃyeva vedanaṃ pariggahetvā** pavattavipassanā vīthimeva otaratīti katvā **mūlakammaṭṭhāna**nti vuttaṃ. **''Samasīsī hutvā parinibbāyī''**ti vatvā tassa pabhedaṃ vibhajitvā idhādhippetaṃ dassetuṃ **''samasīsī nāma tividho hotī''**tiādimāha. Iriyāpathavasena samasīsī **iriyāpathasamasīsī**. Esa nayo sesadvayepi.

Iriyāpathakopanañcāti iriyāpathehi asamāyogo. **Ekappahārenevā**ti ekavelāyameva. **Parinibbānavasenā**ti anupādisesaparinibbānavasena, na kilesakkhayamattena. **Etthā**ti etesu dvīsu nayesu. Evaṃ sati teneva iriyāpathena vipassanaṃ paṭṭhapetvā teneva iriyāpathena, ekasmiṃ antorogeyeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyantā khīṇāsavā bahavopi samasīsino eva sambhaveyyuṃ. Tasmā vuttanayeneva attho veditabbo.

Sīsañcettha terasa – palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ, gocarasīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti. Imesu terasasu sīsesu palibodhasīsādīni pavattisīsañca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādāyakāni, pariyādāyakaphalaṃ gocarasīsaṃ. Tañhi visayajjhattaṃ phalaṃ vimokkho, pariyādāyakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṃ saṅkhārasīsaṃ saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ pariyādāyakaphalārammaṇānaṃ saha viya saṃsiddhaṃ dassanena samasīsibhāvaṃ dassetuṃ paṭisambhidāyaṃ terasa sīsāni vuttāni. Idha pana ''apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā''ti (pu. pa. 16) vacanato tesu kilesapavattasīsānameva vasena yojanaṃ karonto **''ettha ca pavattisīsa''**ntiādimāha.

Tattha pavattisīsaṃ pavattato vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādīyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato **''pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ khepetī''**ti āha. Kilesapariyādānena pana maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. ''Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī''ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12) vacanato paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti, taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanañca hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ apubbācarimatā veditabbāti dassento **''dvinnaṃ cittānaṃ ekato uppādo natthī''**tiādimāha. **Dvinnaṃ cittāna**nti cuticittamaggacittānaṃ. **Ta**nti paccavekkhaṇaṃ paripuṇṇajavanacittānaṃ sattakkhattuṃ pavattiyā, aparipuṇṇānaṃ vā pañcakkhattuṃ pavattiyā. Kiñcāpi **''eko vā dve vā''**ti vuttaṃ yathā ''ekaṃ vā dve vā tadārammaṇacittānī''ti, heṭṭhimantena pana dve pavattanti.

Uppāṭetvāti uddharitvāti attho. **Anupādisesenā**ti anupādisesanibbānena.

Dhūmāyitattanti dhūmassa viya ayitabhāvaṃ pavattiākāraṃ. Dhūmasadisā valāhakā **dhūmavalāhakā,** timiravalāhakā, ye mahikā ''timira''nti vuccanti. **Appatiṭṭhitenā**ti patiṭṭhaṃ alabhantena. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanaṃ, anuppattidhammenāti attho. Sati hi uppāde patiṭṭhitaṃ nāma siyā, aṭṭhakathāyaṃ pana yadeva tassa viññāṇassa appatiṭṭhānakāraṇaṃ, tadeva parinibbānakāraṇanti vuttaṃ **''appatiṭṭhitakāraṇā''**ti.

Sokena phuṭṭhassāti ''aphalo vata me vāyāmo jāto''ti sokena abhibhūtassa. **Abhassathā**ti balavasokābhitunnassa satisammosā sithilaṃ gahitā bhassi patitā sā kacchā.

Godhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā

160. Yasmā kapilavatthuto nikkhantakālato paṭṭhāya māro otārāpekkho lokanāthaṃ anubandhituṃ āraddho, tasmā vuttaṃ **''pure bodhiyā chabbassānī''**ti. **Atigahetvā**ti anugantvā tassa yathāruci paṭipattiṃ anuvatto viya hutvā.

Avajjhāyantoti pajjhāyanto. **Jito** vittaparājito asi nu. **Pamāṇātikkanta**nti garutaraṃ.

Khanitvā ummūletvā. Kāmāsavādīni pajahanto **anāsavo**.

Pehīti apehi. **Pāragāmino**ti pāraṅgamanasīlā. Tekāliko ayaṃ gāmi-saddoti āha **''yepī''**tiādi.

Māravisūkānīti mārakaṇṭakāni kaṇṭakasadisāni mārassa durācārāni. **Viruddhasevitāni** virodhavasena tāsaṃyeva vevacanāni. Tāni sarūpato dassetuṃ **''appamāyū''**tiādi vuttaṃ. **Nibbejanīyā**ti nibbedadāyikā. **Ukkaṇṭhanīyā**ti ukkaṇṭhavahā.

Vikappavasena veditabbo opammaparikappavisayattā tassa kiriyāpadassa. Tenāha **''anuparigaccheyyā''**ti. **Etthā**ti etasmiṃ medavaṇṇavatthusmiṃ. **Mudu**nti mudumadhurasaṃ **vindeyyāma** paṭilabheyyāma. **Assādo**ti assādetabbo.

Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Māradhītusuttavaṇṇanā

161. **Cintesī**ti sokavasiko hutvā cintayi. **Gaṇikārahatthiniyo**ti dīpakakareṇuyo. **Ekasataṃ ekasata**nti ekasataṃ ekasataṃ paccekaṃ sataṃ satanti attho. Tenāha **''ekekaṃ sataṃ sataṃ katvā''**ti. **Kumārivaṇṇasata**nti kumāritthīnaṃ attabhāvānaṃ sataṃ. Tā kira paṭhamaṃ kaññārūpena attānaṃ dassesuṃ. Anupagatapupphānañhi samaññā kaññāti. Puna yathāvuttakumārirūpena upagatapupphā hi kumārī. Puna vadhukārūpena. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''avijātavaṇṇasata''**nti. Tatiyavāre yuvatirūpena. Vijātā hi itthī anatikkantamajjhimavayā yuvatī. Ettāvatā bālā taruṇī porīti tividhāsu itthīsu purimā dve dassitā, pariyosānavāresu manussajātikānaṃ manussitthiyova ruccantīti tena manussarūpena tā attānaṃ dassesuṃ.

Atthassa pattinti ekantato hitānuppattiṃ. **Hadayassa santi**nti paramacittupasamaṃ. **Kilesasena**nti kāmaguṇasaṅkhātaṃ paṭhamaṃ kilesasenaṃ. Sā hi kilesasenā accharāsaṅghātasabhāvāpi paṭipatthayamānā piyāyitabbaicchitabbarūpabhāvato piyarūpasātarūpā nāma attano kiccavasena. **Eko ahaṃ jhāyanto**ti gaṇasaṅgaṇikāya kilesasaṅgaṇikāya ca abhāvato eko asahāyo ahaṃ lakkhaṇūpanijjhānena nijjhāyanto. **Anubujjhi**nti anukkamena maggapaṭipāṭiyā bujjhiṃ paṭibujjhiṃ. **Tasmā**ti yathāvuttavivekasukhasamadhigamanimittaṃ. **Akaraṇenā**ti mittasanthavassa akaraṇena. **Sakkhī**ti sakkhibhāvo.

Katamena vihārenāti jhānasamāpattīnaṃ katamena vihārena. Idha dutiyapadassa attho vissajjanagāthāvaṇṇanāyameva āvi bhavissati. Anāmantena **''taṃ puggala''**nti sammukhā ṭhitampi bhagavantaṃ asammukhā viya katvā vadati, kathaṃ tvanti attho.

''Avitakkajhāyī''ti vakkhamānattā ayamevettha kāyapassaddhi veditabbāti āha **''catutthajjhānena assāsapassāsakāyassa passaddhattā passaddhakāyo''**ti. Puññābhisaṅkhārādike **kammābhisaṅkhāre**. Kāmālayādīnaṃ abhāvato **anālayo. Na saratī**ti na savati. Rāgavasena hi sattā saṃsāramanusavanti. **Na thino**ti na thinamiddhacitto. Mohavasena hi sattā thinamiddhaṃ āpajjantīti. **Diyaḍḍhakilesasahassa**nti **khuddakavatthuvibhaṅge** (vibha. 842, 976) āgatesu aṭṭhasu kilesasatesu aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni apanetvā sesā paññāsādhikaṃ sataṃ kilesā, te **brahmajāle** (dī. ni. 1.31) āgatāhi dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīhi saha pañcapaññāsādhikaṃ sattasataṃ hoti; tā ca uppannānuppannabhāvena

diguṇitā diyaḍḍhakilesasahassaṃ dasādhikaṃ hoti; taṃ appakaṃ pana ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti ''diyaḍḍhakilesasahassa''nti vuttaṃ. Itaresaṃ atītādibhāvāmasanato aggahaṇaṃ pahānassa adhippetattā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **abhidhammaṭīkāyaṃ** (dha. sa. anuṭī. nidānakathāvaṇṇanā) vuttanayena veditabbo. **Paṭhamapadenā**ti ''na kuppatī''ti iminā padena. **Dutiyenā**ti ''na saratī''ti padena. **Tatiyenā**ti ''na thino''ti padena. **Nīvaraṇappahānena khīṇāsavataṃ dasseti,** anavasesato nīvaraṇānaṃ accantappahānaṃ adhippetaṃ.

Pañcadvārikakilesoghaṃ tiṇṇoti channaṃ dvārānaṃ vasena pavattanakilesoghaṃ taritvā ṭhito. Kāmoghadiṭṭhoghabhavoghaṭṭhakilesabhāvato **''pañcoghaggahaṇena vā pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni veditabbānī''**ti āha. Rūparāgādayo visesato na pañcadvārikāti vuttaṃ **''chaṭṭhaggahaṇena pañcuddhambhāgiyāni veditabbānī''**ti.

Maccurājassāti sambandhe sāmivacananti dassento **''maccurājassa hatthato''**ti āha. **Nayamānāna**nti anādare sāmivacananti katvā vuttaṃ **''nayamānesū''**ti.

Ūhaccāti buddhaṃ nissāya. **''Idamavocā''ti desanaṃ niṭṭhāpetvā**ti etena saṃyuttesu ayaṃ nigamanapāḷi, heṭṭhā anāgatanayattā pana kesuci potthakesu na likhīyatīti dasseti. **Daddallamānā**ti jajjakārassa hi daddakāraṃ katvā niddeso. Tenāha **''ativiya jalamānā''**ti. **Nīharī**ti tāsaṃ kāyavacīvikāraṃ na manasikaronto tiṇāyapi amaññamānova anapekkheneva nīhari. **Phalato bhaṭṭha**nti phalasipāṭikato bhaṭṭhaṃ. Kuṇḍatiṇādigacchatūlaṃ **poṭakitūlaṃ**.

Māradhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bhikkhunīsaṃyuttaṃ

1. Āḷavikāsuttavaṇṇanā

162. **Āḷaviyaṃ jātā**ti āḷaviyaṃ vijāyitvā saṃvaḍḍhamānā. Tenāha **''āḷavinagaratoyeva ca nikkhamma pabbajitā''**ti. **Dhanaṃ samādapetvā**ti cetiyassa rājā ekaṃ mukhaṃ, rājaputto ekaṃ, amaccānaṃ jeṭṭhako hutvā senāpati ekaṃ, janapadānaṃ jeṭṭhako hutvā seṭṭhi ekanti evaṃ catūsu mukhesu navakamme kayiramāne seṭṭhinā gahitamukhe kamme olīyamāne eko upāsako ariyasāvako pañca sakaṭasatāni yojāpetvā janapadaṃ gantvā ''yo yaṃ dātuṃ ussahati hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā sattavidharatanaṃ vā haritālaṃ vā manosilaṃ vā, so dhanaṃ detū''ti samādapetvā yathāladdhaṃ paṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ pesetvā ''navakammaṃ niṭṭhita''nti sutvā ekakaṃ āgacchantaṃ antarāmagge corā palibundhitvā tato kiñcipi dhanaṃ alabhantā ''sace naṃ muñcissāma, anatthaṃ no kareyyā''ti jīvitā voropesuṃ. Anaparādhe ariyasāvake aparādhakā te corā andhā jātā, tasmā taṃ ṭhānaṃ **''andhavana''**nti paññāyitthāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Khīṇāsavānaṃ yasmā yattha katthaci cittaviveko hotiyeva upadhivivekassa siddhattā. Tasmā **''kāyavivekatthinī''**ti vuttaṃ.

Nissaraṇanti nibbānaṃ sabbasaṅkhatassa nissaṭattā. **Paccavekkhaṇañāṇenā**ti paccavekkhaṇañāṇena, pageva maggaphalañāṇehīti adhippāyo. **Nibbānapada**nti nibbānasaṅkhātaṃ dhammakoṭṭhāsaṃ. **Vinivijjhanaṭṭhenā**ti hadayaṃ vinividdhena hadayamhi vijjhitvā dukkhuppādanena khandhānaṃ ete pañca kāmā sattisūlasadisā. **Adhikuṭṭanabhaṇḍikā**ti āghātanaghaṭikā.

Āḷavikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Somāsuttavaṇṇanā

163. **Ṭhāna**nti issariyaṭṭhānaṃ visayajjhattaṃ. **Duppasahaṃ** akampiyabhāvattā. **Dvaṅgulapaññāyā**ti ettha itthiyo hi daharakumārikākālato paṭṭhāya odanapacanavidhiṃ anutiṭṭhantiyo ukkhaliyaṃ udakaṃ tāpetvā taṇḍule pakkhipitvā attano buddhiyā tesaṃ pākakālappamāṇaṃ paricchindituṃ tāni dabbiyā uddharitvāpi vaṇṇasaṇṭhānaggahaṇamattena pakkāpakkabhāvaṃ jānituṃ na sakkonti, kevalaṃ pana dvīhi aṅgulīhi uppīḷitakāle eva jānanti, tasmā dvīhaṅgulikehi dubbalapaññattā **''dvaṅgulapaññā''**ti vuccanti. Phalasamāpattiñāṇappavattikittanena catūsu saccesu asammohavihāro dīpito hotīti āha **''ñāṇamhi vattamānamhīti phalasamāpattiñāṇe pavattamāne''**ti. **Vipassantassā**ti asammohapaṭivedhato visesena passantassa khandhapañcakameva saccābhisamayato pubbabhāge vipassantassa. **Aññaṃ vā**ti itthipurisato aññaṃ vā kiñci vatthuṃ. ''Ahaṃ asmī''ti mānadiṭṭhigāhataṇhāgāhavasena gahitavatthusmiṃ yevāti āha **''ahaṃ asmīti taṇhāmānadiṭṭhivasenā''**ti.

Somāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kisāgotamīsuttavaṇṇanā

164. ''Kisāgotamī''ti ettha kā panāyaṃ kisāgotamī, kissa ayaṃ bhikkhunī hutvā samaṇadhammaṃ matthakaṃ pāpesīti tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''pubbe kirā''**tiādimāraddhaṃ. **Aṅgārāvā**ti addāriṭṭhakavaṇṇaaṅgārā eva jātā. **Dārusāka**nti addhamāsakena dāruṃ sākañca āharissāmīti antarāpaṇe antaravīthiṃ gatā.

Siddhatthakanti sāsapaṃ. **Sālāya**nti anāthasālāyaṃ. **Khuraggeyevā**ti khurasikhe eva, kesorohanakkhaṇe evāti attho.

Ekamāsīti ettha **ma**-kāro padasandhikaro. Saṃhitāvasena ca purimapade vā rassattaṃ. Parapade vā dīghattanti āha **''ekā āsī''**ti. **Bhāvanapuṃsakametaṃ** ''ekamantaṃ nisīdī''tiādīsu viya. **Puttamaraṇaṃ antaṃ atītaṃ** idāni puttamaraṇassa abhāvato. Tenevāha **''puttamaraṇaṃ nāma natthī''**ti. **Purisaṃ gavesitu**nti yathā mayhaṃ purisagavesanā nāma sabbaso natthi, tathā eva puttagavesanāpi natthi, tasmā me puttamaraṇaṃ etadantaṃ, sabbesu khandhādīsu bhavādīsu ca taṇhānandiyā abhāvakathanena sabbasattesu taṇhā sabbaso visositā, tassāyeva kārakaavijjākkhandho padālitoti attano nikkilesataṃ pavedentī therī sīhanādaṃ nadīti.

Kisāgotamīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vijayāsuttavaṇṇanā

165. Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṃ, pañcaṅgameva pañcaṅgikaṃ, tena **pañcaṅgikena.** **Ātata**ntiādīsu **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bheriādīsu ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma tantibaddhavīṇādi. **Susiraṃ** vaṃsādi. **Ghanaṃ** sammādi. Tataādivisesopi ātatamevāti ''cammapariyonaddhesū''ti visesanaṃ. Ekatalaṃ kumbhathūṇadaddarādi. Ubhayatalaṃ bherimudiṅgādi. Cammapariyonaddhaṃ sesaṃ tantibaddhaṃ sabbaṃ ātatavitataṃ nāma, gomukhīādīnampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vaṃsādī**ti **ādi**saddena saṅkhasiṅgānampi saṅgaho. Sammatāḷa-kaṃsatāḷa-silātāḷa-salākatāḷādi sammādi nāma. Tattha **sammatāḷaṃ** nāma daṇḍamayatāḷaṃ, kaṃsamayatāḷaṃ **kaṃsatāḷaṃ,** silāyaṃ ayopattena ca tāḷanatāḷaṃ. **Sabbe** kāmaguṇe. **Uggharitapaggharitaṭṭhenā**ti upari gharaṇena ca vissandanena ca. **Eva**nti ''iminā pūtikāyenā''ti. **Arūpaṭṭhāyino**ti sattādhiṭṭhānenāyaṃ dhammadesanāti āha **''sabbatthāti sabbesu**

rūpārūpabhavesū''ti. **Tesaṃ dvinnaṃ** rūpārūpabhavānaṃ gahitattā. Bhavabhāvasāmaññato, tadadhiṭṭhānato **gahite kāmabhave**. **Avijjātamo vihato** aggamaggena samugghātitattā.

Vijayāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā

166. **Aggato paṭṭhāyā**ti sabbaaggato pabhuti yāva mūlā antarāyuttaṃ sammadeva pupphitaṃ sālarukkhaṃ. Vaṇṇadhātusīsena vaṇṇadhātusampannaṃ dutiyaṃ bhikkhuniṃ vadatīti āha **''tayā sadisā aññā bhikkhunī natthī''**ti. Pakhumasīsena akkhibhaṇḍaṃ vuccatīti āha **''pakhumantarikāyanti dvinnaṃ akkhīnaṃ majjhe''**ti. **Nāsavaṃse**ti nāsavaṃsamūle. **''Na passasī''**ti vatvā adassane kāraṇaṃ āha **''vasībhūtamhī''**ti.

Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Cālāsuttavaṇṇanā

167. **Ida**nti idaṃ dassanaṃ. **Gāhāpesī**ti samādāpesi **''jātiṃ mā rocā''**ti. **Añña**nti bandhavadhato aññaṃ chedanādiṃ. **Nivesesī**ti pavisāpesi.

Cālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upacālāsuttavaṇṇanā

168. **Punappunaṃ…pe… āgacchanti** kāraṇassa asamūhatattā. **Santāpito** kilesasantāpehi. **Agatī**ti avisayo.

Upacālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sīsupacālāsuttavaṇṇanā

169. **Samaṇisadisā**ti samaṇaliṅgassa dhāraṇena samaṇisadisā, kassacipi pāsaṇḍassa aruccanato monamaggassa appaṭipajjanato tava samaṇibhāvaṃ nānupassāmīti adhippāyo. **Pāsaṃ ḍentī**ti pāsaṃ sajjenti, yathā tattha diṭṭhipāse sattānaṃ cittaṃ paṭimukkaṃ hoti, evaṃ sajjentīti attho. Tathābhūtā ca te sattānaṃ citte khittā viya hontīti āha **''cittesu diṭṭhipāsaṃ khipantīti attho''**ti. **Pāse mocetī**ti diṭṭhipāse sattānaṃ cittasantānato nīharati dhammasudhammatāya. **Tasmā**ti pāsamocanato pāsaṇḍoti na vuccati. **''Ito bahiddhāyeva pāsaṇḍā hontī''**ti vuttassa atthassa nigamanaṃ. Evañca katvā sabbepi bāhirakasamaye sandhāya **cūḷasīhanādasutte** ''channavuti pāsaṇḍā''ti vuttaṃ. **Pasīdantī**ti diṭṭhipaṅke saṃsārapaṅke ca pakārehi agādhā osīdanti.

Abhibhavitvāti sabbasaṃkilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā. **Ajito**ti ajini avijayattā. Sabbāni akusalakammāni kusalakammāni ca khīṇāni etthāti **sabbakammakkhayo,** arahattaṃ. Upadhayo sammadeva khīyanti etthāti **upadhisaṅkhayo,** nibbānaṃ.

Sīsupacālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Selāsuttavaṇṇanā

170. **Kenidaṃ pakataṃ bimba**nti idaṃ attabhāvasaññitaṃ bimbaṃ brahmā-visaṇupurisa-pajāpatiādīsu kena kataṃ nimmitaṃ nibbattitanti kattabbamohaṃ nāma kātukāmo pucchati. **Agha**nti

aghavatthu. Tenāha **‘‘dukkhapatiṭṭhānattā’’**ti. **Hetunirodhenā**ti taṇhāsaṅkhatassa hetuno anuppādanirodhena. **Paccayavekallenā**ti tadavasiṭṭhakilesābhisaṅkhārādipaccayassa vekallabhāvena, apaccayabhāvūpagamanenāti attho.

Selāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vajirāsuttavaṇṇanā

171. **Suddhasaṅkhārapuñje**ti rūpārūpavibhāge kilesasaṅkhārasamūhe. **Paramatthato**ti sabhāvena. Yathā na hi sattasaññitasaṅkhārapuñjo nāma paramatthato upalabbhati, evaṃ tabbinimutto nāma koci na upalabbhati avijjamānattā. **Vijjamānesū**ti yathāpaccayasampattiyā labbhamānesu. **Tenākārenā**ti itthipurisādiākārena. **Vavatthitesū**ti paccekaṃ paccayavisesasamuṭṭhitaṃ saṇṭhānavisesaṃ upādāya ‘‘puriso hatthī asso’’tiādinā abhisaṅgato pavattesu. **Sammutī**ti sattoti vohāro. Tenāha **‘‘samaññāmattamevā’’**ti. **Pañcakkhandhadukkha**nti pañcakkhandhasaññitaṃ dukkhaṃ. Vuttaṃ hetaṃ bhagavatā ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti (dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120; 3.373; vibha. 202) **añño neva sambhoti** yathāvuttadukkhato aññassa saṅkhatadhammassa abhāvato. **Na nirujjhatī**ti tato aññaṃ na nirujjhati, uppādato hoti nirodhoti.

Vajirāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Bhikkhunīsaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Brahmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Brahmāyācanasuttavaṇṇanā

172. **Parivitakko udapādī**ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇahetuko dhammadesanāya appossukko uppajji. Ayaṃ parivitakko kasmā udapādi? Kattha ca udapādīti taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ **‘‘sabbabuddhāna’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **āciṇṇasamāciṇṇo**ti ācarito ceva ācarantehi ca sammadeva ācaritoti attho. Etena ayaṃ parivitakko sabbabuddhānaṃ paṭhamābhisambodhiyaṃ uppajjatevāti ayamettha dhammatāti dasseti. Tattha **aṭṭhame sattāhe**ti idaṃ sattamasattāhato paraṃ sattāhabbhantare uppannattā vuttaṃ, na pana itaresaṃ viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa pavattitassa sabbhāvā. **Sapaccagghe**ti mahagghe. ‘‘Paccagghe’’ti vā pāṭho, abhinaveti attho. **Selamaye**ti muggavaṇṇasilāmaye.

Paṭividdhoti sayambhuñāṇena ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yāthāvato avabuddhoti attho. **Dhammoti catusaccadhammo** tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha **‘‘uttānapaṭikkhepavacanameta’’**nti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato visesato ca passituṃ na sakkāti āha **‘‘gambhīrattāva duddaso’’**ti. **Dukkhena daṭṭhabbo**ti kicchena kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhanako kadāci natthīti āha **‘‘duddasattāva duranubodho’’**ti. **Dukkhena avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā’’ti (saṃ. ni. 5.1115) suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṇaṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Tattha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti

santārammaṇaṃ, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇañcāti santārammaṇaṃ, anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato santo. Nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto. Santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha **''idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vutta''**nti. Uttamañāṇassa visayattā **na takkena avacaritabbo**. Tato eva nipuṇañāṇagocaratāya saṇhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**. Bālānaṃ avisayattā yathāvuttehi paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā,** pañca kāmaguṇā. Ālayanti allīyanti abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā,** taṇhāvicaritāni. **Ramantī**ti ratiṃ vindanti kīḷanti laḷanti. **Ālayaratāti** ālayaniratā.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhānasaddaṃ sandhāya, atthako pana ṭhānanti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti hi **ṭhānaṃ,** saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayā idappaccayā, avijjādayo. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā ''devo eva devatā''. Idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā**. Tena paramatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha **''saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacana''**nti. Saṅkhārādīnaṃ paccayā saṅkhārādipaccayā, avijjādayo. Tesaṃ **saṅkhārādipaccayānaṃ**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.572-573) vuttanayena veditabbo. **Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabba**nti sabbasaṅkhārasamathādiabhidheyyaṃ sabbaṃ atthato nibbānameva. Idāni assa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ **''yasmā hī''**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti nibbānaṃ. **Āgammā**ti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayahetu. **Sammantī**ti paṭippassaddhivūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha **''vūpasammantī''**ti. Etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho,** nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisaṃyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo aṭṭhakathāyaṃ vutto eva. Sesapadesupi eseva nayo.

Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi,** khandhādayo. **Paṭinissaṭṭhā**ti samucchedavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgā**ti kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha **''kilesarāgā''**ti adhippetā, na lobhavisesā eva cittassa pariḷāhabhāvāpādanato. Yathāha ''rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇata''nti (pārā. 271). **Virajjantī**ti palujjanti vikkhambhanato sabbaso tena visaṃyuttabhāvato. **Sabbaṃ dukkha**nti jarāmaraṇādibhedaṃ sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ. **Bhavena bhava**nti tena tena bhavena bhavantaraṃ bhavanikantibhāvena saṃsibbati. **Phalena vā saddhiṃ kammaṃ** sataṇhasseva āyatiṃ punabbhavabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṃ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā. Sā ca kho desanāya atthamajānantānaṃ apaṭipajjantānañca vasena, jānantānaṃ pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamoyeva. Tenāha bhagavā – ''na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī''ti (udā. 10). Tenevāha – **''yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā''**ti. **Ubhaya**nti cittakilamatho cittavihesā cāti ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi bodhimūle eva samucchinnattā. **Anubrūhanaṃ** sampiṇḍanaṃ. **So**ti apissūti nipāto. Vuddhippattā vā acchariyā **anacchariyā,** vuddhiatthopi hi -kāro hoti yathā ''asekkhā dhammā''ti. Kappānaṃ satasahassaṃ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā gāthatthassa ca acchariyatā tassa vuddhippattīti veditabbaṃ. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesu**nti upaṭṭhahiṃsu. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāvāti āha **''parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsū''**ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṃ kicchatāti āha **''pāramīpūraṇakāle panā''**tiādi. **Evamādīni** duppariccajāni dentassa. **Ha-**iti vā byattanti etasmiṃ atthe nipāto. ''Ekaṃsatthe''ti keci. Ha byattaṃ, ekaṃsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigatassa pakāsituṃ desituntі yojanā. **Hala**nti vā alanti iminā samānatthapadaṃ ''halanti vadāmī''tiādīsu viya. **Rāgadosaphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca phuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgadosehi anubandhehi.

Niccādīnanti niccādīnaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ. **Evaṃgata**nti evaṃ aniccantiādinā ākārena pavattaṃ bujjhitabbaṃ. Kāmarāgarattā ca bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutacittatāya diṭṭhirāgarattā viparītābhinivesena **na dakkhanti** yāthāvato dhammaṃ na paṭivijjhissanti. **Sabhāvenā**ti aviparītasabhāvena. **Evaṃ gāhāpetu**nti aniccantiādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetuṃ. Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammūḷhabhāvenevāti āha **''tamokhandhena āvuṭā''**ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ **''kasmā panā''**tiādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. **Aññātavesenā**ti imassa bhagavato sāvakabhāvūpagamanena aññātavesena. ''Aññataratāpasavesenā''ti keci, so panassa arahattādhigamaneneva vigaccheyya. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca bhagavato sātisayaṃ gāravanti taṃ dassetuṃ **''tassa hī''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesaṃ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṃ adhibhavitvā ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāmavitthāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrapabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ **''athassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha ca anto amaṭṭhatāya **kañjiyapuṇṇā lābu,** cirapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi,** snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā,** telamissitatāya **añjanamakkhitahattho** dubbisodhanīyā vuttā. Hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṃkileso eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā arūpanissitattā ca. Tenāha ''atisaṃkiliṭṭhā''ti.

Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vuttaupamā hīnūpamāva. Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena ñāṇena visadabhāvaṃ āpannena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammassavanādhīnā, taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ. So garuṭṭhāniyānaṃ ajjhesanahetukoti paṇālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmāyācanānimittanti taṃ dassento **''apicā''**tiādimāha.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti apparajaṃ, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti imamatthaṃ dassento **''paññāmaye''**tiādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha attho veditabbo. **Assavanatāti** ''sayaṃ abhiññā''tiādīsu viya karaṇe paccattavacananti āha **''assavanatāyā''**ti. **Dasapuññakiriyavasenā**ti dānādidasavidhapuññakiriyavatthūnaṃ vasena. Tenāha **''katādhikārā''**tiādi. **Papañcasūdaniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.282) pana ''dvādasapuññakiriyavasenā''ti vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamana-parahitapariṇāmanādipakkhipanavasena vuttaṃ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādīhi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracanāvasena cintākaviādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ cintito. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalaṃ lokaṃ vañcentā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kañci adhammameva ''dhammo''ti dīpesuṃ. Tenāha **''te hi puretaraṃ uppajjitvā''**tiādi. **Apāpureta**nti etaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānamahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha **''sele yathā pabbatamuddhanī''**ti. **Dhammamayaṃ pāsāda**nti lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca. Paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddoti vuttaṃ **''paññāmaya''**nti. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme āgatā. Tathā cāha –

> ''Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ;
> Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī''ti. (dha. pa. 28);

Yathā hītiādīsu yathā ca pabbate ṭhatvā andhakāre heṭṭhā olokentassa purisassa khettakedārapāḷikuṭikāyo tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato, kuṭikāsu pana aggijālā

paññāyati samujjalabhāvato, evaṃ dhammapāsādamāruyha sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ nāgacchanti akatakalyāṇā sattā, ñāṇagginā anujjalabhāvato anuḷārabhāvato ca rattiṃ khittā sarā viya honti, katakalyāṇā pana bhabbapuggalā dūre ṭhitāpi bhagavato āpāthaṃ āgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhāvato uḷārasantānatāya himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbā.

Garuṭṭhānīyaṃ payirupāsitvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha **''ajjhesananti yācana''**nti. Padesavisayaṃ ñāṇadassanaṃ ahutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ ''buddhacakkhū''ti vuccatīti āha **''imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ 'buddhacakkhū'ti nāma''**nti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇāna**nti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ ''dhammacakkhū''ti nāmaṃ catusaccadhammadassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti ''dhammacakkhū''ti na vuccati, yato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenā**ti ''apparajakkhajātikā''ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā **''apparajakkhā''**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **''mahārajakkhā''**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni. Saddhādayo ākārā**ti saddahanādippakāre vadati. **Sundarā**ti kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ** pana ''yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā''ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandatīti daṭṭhabbaṃ. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paraloka**nti samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvahaṃ vajjaṃ viya bhayato passitabbanti vuttaṃ **''paralokañceva vajjañca bhayato passantī''**ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhavo paralokoti vuttaṃ **''para…pe… passantī''**ti.

Ayaṃ panettha pāḷīti ettha ''apparajakkhā''ti padānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassa tathābhāvasādhanapāḷi. Saddhādīnañhi vimuttaparipācakadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāve sati hoti. Tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāveti vimuttiparipācakadhammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhā mahārajakkhātiādayo pāḷiyaṃ (paṭi. ma. 1.111) vibhajitvā dassitā ''saddho puggalo apparajakkho''tiādinā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko** sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko,** sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti bhavati etenāti **sampattisambhavaloko,** sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhātaupapattibhava-duggatisaṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavaloka-vipattisambhavalokā**. Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ **''eko loko''**tiādi vuttaṃ. Āhārādayo viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā sabbe lujjanaṭṭhena lokoti. Tattha **eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā.

Nanu ca ''āhāraṭṭhitikā''ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati, pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha ''loko''ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo **aṭṭha lokadhammā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni. Sesaṃ suviññeyyameva. Vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ **''sabbe abhisaṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā''**ti. Apparajakkhatādīsu pañcasu dukesu ekekasmiṃ dasa dasa katvā **''paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī''**ti vuttaṃ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādibhabbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**. Uppalagacchopi jalāsayopi ca. Idha pana jalāsayo adhippetoti āha **''uppalavane''**ti. Yāni hi udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni antonimuggaposīni. **Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṃ pakāsitāni, idheva vā **''aññānipī''**tiādinā dassitāni. **Ugghaṭitaññū**ti

ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatteneva jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Niddesādīhi dhammābhisamayāya netabboti **neyyo**. Pajjati attho etenāti padaṃ, pajjate ñāyateti vā padaṃ, tadattho. Padaṃ paramaṃ etassa, na saccābhisambodhoti **padaparamo**.

Udāhaṭavelāyāti udāhāre dhammassa uddese udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ‘‘ugghaṭitaññū’’ti vuccati. **Ayaṃ vuccatī**ti saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo ‘‘vipañcitaññū’’ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu. Uddisantassa uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchato**ti atthaṃ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccati padaparamo**ti ayaṃ puggalo chabbidhaṃ byañjanapadaṃ chabbidhaṃ atthapadanti idaṃ padameva paramaṃ assāti padaparamoti vuccatīti attho.

Vāsanā hotīti desanā phalavohārena vāsanā hotīti vuttā. Na hi kāci buddhānaṃ desanā niratthakā. **Ye**ti ye duvidhe puggale. Vibhaṅge **kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatāchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgacalanaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**tiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. **Rāgacaritā**diādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **paramatthadīpaniyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.43) vuttanayena veditabbaṃ.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo **vivaritvā ṭhapito** mahākaruṇūpanissayena sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddhaṃ pamuñcantū**ti attano saddhaṃ dhammasampaṭicchanayogyaṃ katvā vissajjentu, saddahanākārena naṃ upaṭṭhapentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṃ. Na bhāsiṃ** na bhāsissāmīti cintesiṃ.

Satthu santikaṃ upagatānaṃ devānaṃ brahmānañca tassa purato antaradhānaṃ nāma atiṭṭhananti āha **‘‘sakaṭṭhānameva gato’’**ti. Saddhindriyādi sammādiṭṭhiādiko dhammo eva vineyyasantāne pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā **cakka**nti āṇā. **Dhamma**nti desanā. Atha vā atthadhammato anapetattā dhammañca taṃ pavattanaṭṭhena cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha ‘‘dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Pavattesī**ti paṭṭhapesi.

Brahmāyācanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gāravasuttavaṇṇanā

173. **Ayaṃ vitakko**ti ayaṃ ‘‘kintāhaṃ vihareyya’’nti evaṃ pavattitavitakko. **Aññasmi**nti parasmiṃ. Attā na hotīti hi añño, paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhānīyo. Tenāha **‘‘kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā’’**ti. Patissavati garuno ‘‘āmā’’ti sampaṭicchatīti patisso, na patissoti **appatisso. Patissayarahito** garupassayarahitoti attho.

Sadevaketi avayavena viggaho samudāyo samāsattho. Sadevakaggahaṇena

pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā, samārakaggahaṇena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ paccāsattiñāyeneva. ''Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā''ti sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Nidassanamattañcetaṃ apaccatthikānaṃ asamitapāpānaṃ abāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ teneva vacanena gahitattā. Kāmaṃ ''sadevake''tiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṃ. ''Salomako sapakkhako''tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ. Devabhāvasāmaññena mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesaṃ labbhamānavisesadassanatthaṃ visuṃ gahaṇanti dassento **''māro nāmā''**tiādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha **''sabbesa''**nti. **Uparī**ti uparibhāve. **Brahmā**ti dasasahassibrahmānaṃ sandhāyāha. Tathā cāha **''dasahi aṅgulīhī''**tiādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha **''ekanikāyādivasenā''**ti.

Vatthuvijjādīti **ādi-**saddena vijjāṭṭhānāni saṅgahitāni. Yathāsakaṃ kammakilesehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo. Tassā **pajāya. Sadevamanussāyā**ti vā iminā sammutidevaggahaṇaṃ tadavasiṭṭhamanussalokaggahaṇañca daṭṭhabbaṃ. Evaṃ bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ **''apicetthā''**tiādi vuttaṃ. **Lokavasena vuttāni** ''lokīyanti ettha kammakammaphalānī''ti katvā, **pajāvasena** ''hetupaccayehi pajāyatī''ti katvā. **Sīlasampannatara**nti ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā ''sampannaṃ sālikedāra''ntiādīsu (jā. 1.14.1) viya. Tenāha **''adhikataranti attho''**ti. Paripuṇṇampi ''adhikatara''nti vattabbatamarahati. **Sesesū**ti ''samādhisampannatara''ntiādīsu.

Kāraṇantiādīsu **kāraṇa**nti yuttiṃ. **Attha**nti aviparītatthaṃ. **Vuḍḍhi**nti abhivuḍḍhinimittaṃ.

Iminā vacanenāti imasmiṃ sutte anantaraṃ vuttavacanena. Na kevalaṃ imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento **''na me ācariyo atthī''**tiādimāha. Ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya** (dī. ni. aṭṭha. 3.162) vuttameva. **Sara**nti karaṇe etaṃ paccattavacananti āha **''sarantenā''**ti, **sara**nti vā saraṇahetūti attho.

Gāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmadevasuttavaṇṇanā

174. **Ekako**ti vivekaṭṭhitatāya nissaṭo. Gaṇasaṅgaṇikābhāvo tassānena dīpito, kilesasaṅgaṇikābhāvo pana **''appamatto''**tiādīhi pakāsito. **Pesitatto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto. **Sammadevā**ti ñāyeneva. So pana yadi āgamanato paṭṭhāya labbhati, vattabbameva natthi, atha paṭipadārambhato paṭṭhāya labbhati, evampi vaṭṭatevāti dassetuṃ **''yathā vā tathā vā''**tiādi vuttaṃ. Aggamaggādhigamena asammohapaṭivedhassa sikhāppattattā maggadhammesu viya phaladhammesupi sātisayo asammohoti ''sayaṃ abhiññā''ti vuttanti āha **''sāmaṃ jānitvā''**ti. Yathā jānanā panassa sacchikaraṇaṃ attapaccakkhakiriyāti ''sacchikatvā''ti vuttanti āha **''paccakkhaṃ katvā''**ti. Tathā sacchikiriyā cassa vipassanāpaṭilābhoti ''upasampajjā''ti vuttanti āha **''paṭilabhitvā''**ti. **Etenā**ti ''khīṇā jātī''tiādivacanena.

Jāti khīṇāti ettha jātisīsena tabbikāravanto khandhā vuttā. **Pubbeva khīṇattā**ti maggādhigamanato pageva atītabhāveneva khīṇattā. **Tattha** anāgatesu. **Vāyāmābhāvato**ti avijjamānattā. Anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena vuttaṃ. **Na paccuppannā vijjamānattā**ti saṃkiliṭṭhā ca maggabhāvanāti siyāti vacanaseso. Yathā ajātaphalataruṇarukkhamūle chinne āyatiuppajjanārahāni phalāni chedanapaccayā anuppajjamānāni naṭṭhāni nāma honti, evameva bhāvanāya asati uppajjanārahā kilesā tappaccayā jāti ca maggabhāvanāya sati na uppajjamānā pahīnāti vuccantīti imamatthaṃ dasseti **''maggassa panā''**tiādinā. **Anuppādadhammataṃ āpajjanena** ñāṇena khīṇarāgavasena.

Soḷasakiccabhāvāyāti soḷasakiccatāya, soḷasavidhassa vā kiccassa bhāvāya uppādanāya. Pāḷiyaṃ **sapadāna**nti sapadānacāro vutto bhāvanapuṃsakaniddesenāti āha **''sapadānacāra''**nti. **Anukkammā**ti anatikkamitvā. **Āhutipiṇḍa**nti juhitabbapiṇḍaṃ, juhanavasena aggimhi pakkhipitabbapāyāsapiṇḍanti adhippāyo. **Bhūtabalikamma**nti tathā pakkhipitvā balikammakaraṇaṃ. **Haritupalitta**nti allagomayena kataparibhaṇḍaṃ. **Vanamālaparikkhitta**nti manoharāhi vanapupphamālāhi parikkhittaṃ. **Dhūmakaṭacchū**ti dhūmapānaṃ. **Sīlagandha**nti sīlaṃ paṭicca uppannakittigandhaṃ. **Ghāyamānassā**ti upagataṃ gaṇhantassa.

Imamhā ṭhānāti imasmā manussānaṃ vasanaṭṭhānā, mahāpathavitalatoti adhippāyo. **Sabbaheṭṭhimo**ti brahmapārisajjānaṃ vāsabrahmalokamāha. **Brahmapatho nāma cattāri kusalajjhānāni** brahmalokamaggabhāvato. **Jīvitapatho nāma** jīvitapavattiupāyabhāvato. ''Bhuñjatu bhavaṃ mahābrahmā''ti vacanaṃ sandhāyāha **''kiṃ jappasī''**tiādi. **Tiṇabījānī**ti sālitaṇḍulādīni. **Goyūsa**nti khīraṃ jigucchanto vadati. Ayampi attho ''netādiso brahmabhakkho''ti vadantena dīpitoti.

Atidevapattopi pañcakhandhūpadhīnaṃ atthitāya kilesūpadhiādīnaṃyeva virahitabhāvo gahito. Aññatra hi bhāvapaccayaṃ tadattho viññāyatīti āha **''atidevabhāvaṃ patto''**ti. Yasmā brahmānopi devagatipariyāpannattā devā eva, tasmā vuttaṃ **''atibrahmabhāvaṃ patto''**ti.

Attānaṃ bhāvetvāti sīlādīhi guṇehi attānaṃ vaḍḍhetvā paribrūhitvā ṭhito.

Puthujjanā tasā taṇhāmānadiṭṭhiparittāsavasena tāsanato. **Khīṇāsavā thāvarā nāma** sabbaso gatīsu sañcaraṇābhāvato. Tathā hi catunnaṃ saccānaṃ sabbaso adiṭṭhattā bhavadāyajjassa taṇhādāsabyassa bhāvato ekaccāsu gatīsu sañcaraṇasabhāvato sekkhā thāvarā na honti. **Bhajamānā**ti bhajāpiyamānā. **Thāvarapakkhameva bhajanti** sabbaseṭṭhapakkhaṃ ekantapasaṭṭhaṃ bhajamānabhāvaṃ upādāya.

Pahīnakileso khīṇāsavo **viseno**. Sukhaṃ āyati sukhāyati, tassa kārakaṃ **sukhāyatikaṃ**.

Brahmadevasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bakabrahmasuttavaṇṇanā

175. ''Sassato attā ca loko cā''ti evaṃ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi. Saha kāyenā**ti saha tena brahmattabhāvena. **Brahmaṭṭhāna**nti attano brahmavatthuṃ. **Aniccaṃ ''nicca''nti vadati** aniccatāya attano apaññāyamānattā. **Thira**nti daḷhaṃ, vināsābhāvato sārabhūtanti attho. Uppādavipariṇāmābhāvato **sadā vijjamānaṃ. Kevala**nti paripuṇṇaṃ. Tenāha **''akhaṇḍa''**nti. **Kevala**nti vā jātiādīhi asammissaṃ, virahitanti adhippāyo. Uppādādīnaṃ abhāvato eva **acavanadhammaṃ. Koci jāyanako…pe… upapajjanako vā natthi** niccabhāvato ṭhānena saddhiṃ tannivāsīnaṃ. Niccabhāvañhi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyo**ti dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi asaññasuddhāvāsāruppabhavā. **Nibbāna**nti vā ettha **iti-**saddo ādiattho, na parisamāpanattho, tasmā ''sabba''nti iminā ''asañña…pe… bhavā''ti vuttaṃ saṅgaṇhāti. **Paṭibāhatī**ti santaṃyeva samānaṃ ajānantova ''natthī''ti paṭikkhipati. **Eke** uttaravihāravāsino.

Heṭṭhūpapattikoti heṭṭhā bhūmīsu uppannaupapattiko. Idāni tamatthaṃ vivarituṃ **''anuppanne''**tiādi vuttaṃ. **Heṭṭhupapattikaṃ katvā**ti yathāṭhitabhūmito heṭṭhā tatiyajjhānabhūmiyaṃ upapattijhānaṃ katvā, na uparijhānassa viya patthanāmattanti adhippāyo. **Paṭhamakāle**ti tasmiṃ bhave paṭhamakāle. **Aññāsi** āsannabhāvato. **Ubhaya**nti taṃ taṃ attanā katakammañceva nibbattaṭṭhānañcāti ubhayaṃ. **Pamussitvā** nibbattiṃ anupadhārento.

Avijjāya gatoti avijjāya saha pavatto. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Tenāha

‘‘samannāgato’’ti. **Aññāṇī**ti avidvā. Paññācakkhuvirahato **andhībhūto,** andhabhāvaṃ āpannoti attho. Anāgate saddo hotāyaṃ ‘‘vakkhatī’’ti yatrasaddapayogena, attho pana vattamānakāliko. Tenāha **‘‘bhaṇatī’’**ti. Tenāha **‘‘yatrā’’**tiādi.

Maggacoroti maggaparibundhakacoro. **Santajjiyamāno**ti ‘‘avijjāgato vata, bho, bako brahmā’’tiādinā santajjiyamāno. **Satiṃ labhitvā**ti teneva santajjanena yoniso ummujjitvā purimajātivisayaṃ satiṃ labhitvā. **Nippīḷitukāmo**ti ghaṃsetukāmo dosaṃ dassetukāmo ‘‘idaṃ passa yāvañca te aparaddha’’nti. **Puññakammā**ti puññakārino. **Vedehi** ñāṇehi **gatattā** pavattattā. **Antimā brahmupapattī**ti sabbapacchimā brahmabhāvappatti. **Asmābhijappantī**ti asme abhijappanti. Āyuvaṇṇādivasena brūhitaguṇattā **brahmā**. Aññehi mahantā brahmā **mahābrahmā. Abhibhū**ti taṃ brahmalokaṃ jeṭṭhakabhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Anabhibhūto**ti aññehi na abhibhūto. **Aññadatthū**ti ekaṃsavacanametaṃ. Dassanavasena **daso,** sabbaṃ passatīti adhippāyo. **Vasavattī**ti sabbajanaṃ vase vatteti. **Issaro**ti loke issaro. **Kattā nimmātā**ti lokassa kattā nimmātā. **Seṭṭho sajitā**ti ayaṃ lokassa uttamo saṃvibhajitā ca. **Vasī pitā bhūtabhabyāna**nti āciṇṇavasittā vasī, ayaṃ pitā bhūtānaṃ nibbattānaṃ bhabyānaṃ sambhavesīnanti **patthenti** vikatthenti **pihenti** mānenti.

Etanti viparītasaññāvasena ‘‘idaṃ niccaṃ idaṃ dhuvaṃ idaṃ sassata’’ntiādinā vuttaṃ etaṃ appaṃ parittakanti taṃ bhagavā paricchinditvā dasseti. Taṃ pana ‘‘ekasmiṃ kosalake tilavāhe vassasate vassasate ekekatiluddhāre kayiramāne tilāni parikkhayaṃ gacchanti, na tveva abbude āyū’’ti evaṃ vutto abbudo, taṃvasena vīsatiguṇaṃ nirabbudo, tesaṃ nirabbudānaṃ vasena nirabbudasatasahassaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana padume āyuno vassagaṇanā imasmiṃyeva saṃyutte parato āgamissati. **Anantadassī**ti anantassa ñeyyassa anavasesato dassī. **Vatasīlavatta**nti samādānavasena vatabhūtaṃ cārittasīlavasena samāciṇṇattā sīlavattaṃ. Taṃ pana ekamevāti āha **‘‘sīlamevā’’**ti.

Apāyesīti ettha yadā so pipāsite manusse pānīyaṃ pāyesi, taṃ samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ **‘‘tatrā’’**tiādi āraddhaṃ. **Pubbe**ti purimajātiyaṃ. Esa brahmā ‘‘jarāmaraṇassa antaṃ karissāmī’’ti ajjhāsayavasena jhānaṃ nibbattetvā brahmaloke nibbatti, so tattha nibbānasaññī ahosi. **Jhānaratiyā vītināmetī**ti tadā tassā kiriyāya avicchedato pavattiṃ upādāya vattamānapayogo. Rattandhakāre purato purato gacchantassa sakaṭassa anussaraṇavasena gacchantānaṃ sakaṭānaṃ nivattanaṃ hotīti **‘‘sabbasakaṭāni tatheva nivattitvā’’**ti vuttaṃ.

Kammasajjāti yuddhasajjā. **Vilopa**nti viluttabhaṇḍaṃ. **Eṇikūlasmi**nti ettha ‘‘panihatāya niccagaṅgāya nāma’’nti keci. ‘‘Eṇimigabahulatāya so gaṅgāya tīrappadeso eṇikūlanti vutta’’nti apare. **Gaṅgeyyako**ti gaṅgāsannivāsī.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha **‘‘antevāsiko’’**ti. **Yasmā buddho** sabbaññū, tasmā aññāsi, idha mayhaṃ pamuṭṭhañca sabbaṃ jānāsīti adhippāyo. **Sabbaṃ brahmalokaṃ obhāsayanto** sabbampimaṃ brahmalokaṃ bhagavā obhāsaṃ abhibhavitvā anaññasādhāraṇaṃ attano obhāsaṃ obhāsento tiṭṭhati.

Bakabrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā

176. **Tejokasiṇaparikammaṃ katvā**ti ‘‘tejokasiṇaparikammajjhānaṃ samāpajjissāmī’’ti cittuppādo evettha tejokasiṇaparikammaṃ. Na hi buddhānaṃ aññesaṃ viya tattha jhānasamāpajjanena parikammapapañco atthi sabbattheva ciṇṇavasībhāvassa paramukkaṃsabhāvappattattā. Tassa kira brahmuno ‘‘yathāhaṃ evaṃ mahānubhāvo añño natthī’’ti laddhi, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā’’ti. Bhagavā tassa taṃ laddhiṃ vissajjetuṃ tejodhātuṃ samāpajjitvā tassa upari ākāse nisīdi. Tena vuttaṃ **‘‘tejodhātuṃ…pe… tathāgataṃ disvā’’**ti. Aṭṭhivedhaṃ viyaṃ vijjhitabbo **aṭṭhivedhī,** yathā aṭṭhiṃ vijjhitvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati, evaṃ

vijjhitabboti attho. Ayaṃ pana aṭṭhivedhī viya **aṭṭhivedhī,** yathā so laddhiṃ vissajjeti, evaṃ paṭipajjitabboti attho. **Sesāna**nti mahākassapamahākappinaanuruddhattherānaṃ.

Aññabrahmasarīravimānālaṅkārādīnaṃ pabhāti brahmānaṃ sarīrappabhā vimānappabhā alaṅkāravatthādīnaṃ pabhāti imasmiṃ brahmaloke imā sabbā pabhā attano pabhassarabhāvena abhibhavantaṃ. **Natthi me sā**ti idāni me sā diṭṭhi natthi, ''natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā''ti ayaṃ laddhi natthi. Tenāha **''tatrāssa…pe… pahīnā''**ti. **Etthā**ti etasmiṃ samāgame. Yathā tassa brahmuno sabbaso diṭṭhigataṃ vimuccati dhammacakkhu uppajjati, evaṃ **mahantaṃ dhammadesanaṃ desesi**.

''Ajjāpi te, āvuso''tiādinā vuttena **tattakeneva. Sarūpena vuttā**ti paṭhamena pādena catasso, dutiyena ekanti evaṃ pañca abhiññā sarūpena vuttā. Kasmā ettha dibbasotaṃ nāgatanti? Āha **''tāsaṃ vasena āgatamevā''**ti. Yena imā lokuttarā abhiññā adhigatā, na tassa dibbasotasampādanaṃ bhāriyaṃ paṭipakkhavigamena sukheneva ijjhanato.

Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Brahmalokasuttavaṇṇanā

177. **Paccekaṃ dvārabāha**nti paccekaṃ dvārabāhaṃ. Pacceka-saddo cettha āvuttivasena veditabbo; ''paccekaṃ pacceka''nti āha **''ekeko ekeka''**nti. Tesu hi eko paccekabrahmā gandhakuṭiyā ekadvārabāhaṃ nissāya ṭhito, aparo aññaṃ. **Paccekabrahmā**ti ca ekacārī brahmā, na parisacārī brahmāti attho. Samiddhi nāma sagge sukhupakaraṇehi, brahmānañca jhānaṃ sukhupakaraṇanti **jhānasukhena samiddho**ti. Sampattiyā vepullappattatā brahmānañca abhiññāguṇehi vepullappattīti āha **''phītoti abhiññāpupphehi supupphito''**ti. **Asahanto**ti nasahanto narocento.

Satapadanti satasaddo. **Rūpavasenā**ti rūpasaddavasena, rūpasaddena saddhinti attho. Tathā **pantivasenā**ti etthāpi. **Ekacce**ti eke migārī, tesaṃ byagghīnisārūpakānaṃ pañcasatānīti attho. **''Kassa aññassa upaṭṭhānaṃ gamissāmī''**ti vimānasampattiyaṃ vimhayakkhiko ahaṅkāravasena vadati. Raṇanti nindanti etehīti **raṇā,** dosā. Virodhipaccayasannipāte vikāruppatti ruppanaṃ rūpassa pavedhananti āha **''sītādīhi ca niccaṃ pavedhita''**nti. **Sumedho** sundarapañño **so satthā rūpe na ramati,** kiṃ pana mandapañño rūpe saraṇañca pavedhitañca apassanto ramasīti adhippāyo.

Brahmalokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kokālikasuttavaṇṇanā

178. Pamāṇakarānaṃ rāgādīnaṃ abhāvato khīṇāsavo rāgādivasena na sakkā imaṃ pamātunti **appameyyo,** appameyyāni vā cattāri ariyasaccāni vijjhitvā ṭhitattā pamitaṃ pameyyaṃ tassa kato parimeyyo natthi. Tenāha **''khīṇāsavo…pe… dīpetī''**ti. **Ta**nti khīṇāsavaṃ. **Pametuṃ** randhagavesī hutvā vajjato paricchindituṃ. Yathāsabhāvato tassa minane nihīnapaññatāya **avakujjapaññaṃ**.

Kokālikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Katamodakatissasuttavaṇṇanā

179. Kiṃ kusalagavesitāya ''kiṃ kusalaṃ akusala''ntiādinā kinti suṇāti etāyāti **kissa vā vuccati paññā**.

Katamodakatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Turūbrahmasuttavaṇṇanā

180. Ābādho etassa atthīti **ābādhiko. Anantarasutte**ti anāgatānantare sutte. **Varāko**ti anuggahavacanameva, na nippariyāyena vuttavacanaṃ. **Piyasīlā**ti iminā etasmiṃ atthe niruttinayena ‘‘pesalā’’ti padasiddhīti dasseti. **Kabarakkhīnī**ti byādhibalena paribhinnavaṇṇatāya kabarabhūtāni akkhīni. **Yattaka**nti yaṃ tvaṃ bhagavato vacanaṃ aññathā karosi, tattakaṃ **tayā aparaddhaṃ,** tassa pamāṇaṃ natthīti attho. Yasmā anāgāmino nāma kāmacchandabyāpādā pahīnā honti, tvañca diṭṭho kāmacchandabyāpādavasena idhāgato, tasmā yāva te idaṃ aparaddhanti ayamevettha attho daṭṭhabbo.

Adiṭṭhippattoti appattadiṭṭhinimitto. **Gilaviso viya** visaṃ gilitvā ṭhito viya. **Kuṭhārisadisā** mūlapacchindanaṭṭhena. **Uttamatthe**ti arahatte. **Khīṇāsavoti vadati** sunakkhatto viya acelaṃ korakkhattiyaṃ. **Yo** aggasāvako viya **pasaṃsitabbo khīṇāsavo,** taṃ ‘‘dussīlo aya’’nti yo vā vadati. **Samakova vipāko**ti pasaṃsiyanindā vijjamānaguṇaparidhaṃsanavasena pavattā yāva mahāsāvajjatāya kaṭukataravipākā, tāva nindiyapasaṃsāpi mahāsāvajjatāya samavipākā tattha avijjamānaguṇasamāropanena attano paresaṃ micchāpaṭipattihetubhāvato pasaṃsiyena tassa samabhāvakaraṇato ca. Lokepi hi ayaṃ pure samaṇagārayho hoti, pageva duppaṭipannaduppaṭipannoti samaṃ karontīti.

Sakenāti attano sāpateyyena. **Ayaṃ appamattako aparādho** diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca tassa. **Ayaṃ mahantataro kali** katūpacitassa samparāyikattā appatikārattā ca.

‘‘Nirabbudo’’ti gaṇanāviseso ekoti āha **‘‘nirabbudagaṇanāyā’’**ti, satasahassaṃ nirabbudānanti attho. Nirabbudaparigaṇanaṃ pana heṭṭhā vuttameva. **Yamariyagarahī nirayaṃ upetī**ti ettha yathāvuttaṃ āyuppamāṇaṃ pākatikena ariyūpavādinā vuttanti veditabbaṃ. ‘‘Aggasāvakānaṃ pana guṇamahantatāya tatopi ativiya mahantatarā evā’’ti vadanti.

Turūbrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kokālikasuttavaṇṇanā

181. Dve kokālikanāmakā bhikkhū, tato idha adhippetaṃ niddhāretvā dassetuṃ – **‘‘ko ayaṃ kokāliko’’**ti? Pucchā. Suttassa aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ – **‘‘kasmā ca upasaṅkamī’’**ti? Pucchā. **Ayaṃ kirā**tiādi yathākkamaṃ tāsaṃ vissajjanaṃ. Vivekavāsaṃ vasitukāmattā appicchatāya ca **mā kassaci… pe… vasiṃsu**.

Pakkamissantīti āghātaṃ uppādesi attano icchāvighātanato. **Therā bhikkhusaṅghassa niyyādayiṃsu** payuttavācāya akatattā therehi ca adīpitattā. **Pubbepi…pe… maññe**ti iminā therānaṃ kohaññe ṭhitabhāvaṃ āsaṅkati avaṇe vaṇaṃ passanto viya, suddhe ādāsatale lekhaṃ uṭṭhāpento viya ca.

Aparajjhitvāti bhagavato sammukhā ‘‘pāpabhikkhū jātā’’ti vatvā. Āha **‘‘saddhāya ākaro pasādāvaho’’**ti. Pavattasaddhāyiko vāti atthoti āha **‘‘saddhātabbavacano’’**ti.

Pīḷakā nāma bāhirato paṭṭhāya aṭṭhiṃ bhindati, imā pana paṭhamaṃyeva aṭṭhiṃ bhinditvā uggatā. **Taruṇabeluvamattiyo**ti taruṇabillaphalamattiyo. **Visagilito**ti khittapaharaṇo. Tañca baḷisaṃ visasamaññā loke. ‘‘Ārakkhadevatānaṃ sutvā’’ti padaṃ ānetvā sambandho.

Magadharaṭṭhe saṃvohārato **māgadhako patto,** tena. Tilasakaṭaṃ **tilavāhā**eti vutto. **Paccitabbaṭṭhānassā**ti nirayadukkhena paccitabbapadesassa. **Etaṃ** ‘‘abbudo’’ti nāmaṃ.

Vassagaṇanāti ekato paṭṭhāya dasaguṇitaṃ abbudaāyumhi, tato paraṃ vīsatiguṇaṃ nirabbudādīsu

vassagaṇanā veditabbā. **Sabbatthā**ti ababādīsu padumapariyosānesu sabbesu nirayesu. **Eseva nayo**ti heṭṭhimato uparimassa uparimassa vīsatiguṇataṃ atidisati.

Kokālikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā

182. **Porāṇakattā**ti nibbattitvā cirakālattā. Jātattā jano, taṃ ito **janeto,** tasmiṃ. **Khattiyo seṭṭho** lokamariyādaparipālanādinā sammāpaṭipattiyaṃ sattānaṃ niyojanena bahukārattā. So hi pare tathā paṭipādento sayampi tattha patiṭṭhitoyeva hotīti seṭṭho vutto. Paṭipakkhavijjhanaṭṭhena pubbenivāsādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena **vijjā**ti. Saddhāhirottappabāhusaccavīriyasatipaññāti ime **satta saddhammā**. Caranti agatapubbaṃ disaṃ etehīti **caraṇāni,** sīlādayo pannarasa dhammā.

Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadattasuttavaṇṇanā

183. Appaññatte eva sikkhāpade chejjagāmikammassa katattā saliṅgeneva ca ṭhitattā ‘‘devadatto sāsanato pakkanto’’ti na vattabboti **acirapakkante**ti ettha ‘‘sāsanato pakkante’’ti avatvā **‘‘veḷuvanato gayāsīsaṃ gate’’**ti vuttaṃ. Pakatatto hi bhikkhusaṅghaṃ bhindeyya, na apakatattoti. **Vaḷavāyā**ti vaḷavāya kucchiyaṃ jātaṃ.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Andhakavindasuttavaṇṇanā

184. **Janata**nti janānaṃ samūhaṃ, janasañcaraṇaṭṭhānanti attho. **Manussānaṃ anupacāre**ti yattake kasanādikiccaṃ karontānaṃ sañcāro hoti, ettakaṃ atikkamitvā anupacāre. **Saṃyojanavippamokkhā**ti saṃyojanavimokkhahetu. Vivekaratiṃ pavivekasukhajjhānaṃ alabhanto. **Cittānurakkhaṇattha**nti pubbe maṃ manussā ‘‘araññavāsena pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo’’ti maññiṃsu, idāni gāmante vasantaṃ disvā gaṇasaṅgaṇikāya nivuṭṭhoti appasādaṃ āpajjissanti. Yadipi me idha abhirati natthi, evaṃ santepi idheva vasissāmīti vikkhittacittena hutvā na vasitabbaṃ, ko attho cittavasaṃ gantvāti adhippāyo. **Satipaṭṭhānaparāyaṇo**ti satipaṭṭhānabhāvanārato. Evaṃ hissa gaṇavāsopi pāsaṃso vivekavāsena vinā samaṇakiccassa asijjhanato.

Vaṭṭabhayato pamutto ajjhāsayavasenāti adhippāyo.

Nisīdi tattha bhikkhūti iminā sattūpaladdhiyā anissitattā yathāruciyā tesaṃ nisajjaṃ dasseti. Tenāha **‘‘iminā’’**tiādi.

Iminā ca iminā ca ākārena jātanti na anussavadassanametaṃ, na anussavaggahaṇaṃ. Takkahetu nayahetu vā na vadāmīti yojanā. Piṭakaṃ gantho sampadīyati etassāti **piṭakasampadānaṃ,** ganthassa uggaṇhanato tena piṭakassa uggaṇhanakabhāvena, kenaci ganthānusārena evaṃ na vadāmīti attho. Brahmassa seṭṭhassa dhammassa cariyaṃ vācasikaṃ pavattatīti **brahmacariyaṃ,** dhammadesanā. Bhāvitena maraṇassa sabbaso bhāgena vippahānena **maraṇapariccāgīnaṃ**. Te ca khīṇajātikāti āha **‘‘khīṇāsavāna’’**nti.

Dasadhā dasāti dasakkhattuṃ dasa. **Añña**nti pañcasatādhikasahassato aññaṃ. **Puññabhāgino**ti vivaṭṭanissitapuññassa bhāgino tassā desanāya ettakā sattā jātāti gaṇetuṃ ahaṃ na sakkomīti dasseti. **Brahmadhammadesana**nti brahmunā vuttaṃ āha.

Andhakavindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aruṇavatīsuttavaṇṇanā

185. **Abhibhū sambhavo**ti tesaṃ dvinnaṃ mahātherānaṃ nāmāni. Tesaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **''tesū''**tiādi vuttaṃ. Ete dve tassa bhagavato aggasāvakāti dasseti. **Avajjhāyantī**ti heṭṭhā katvā cintenti. **Khiyyanti** taṃ lāmakato cintetabbataṃ pāpenti pāpakataṃ karonti. **Vitthārayantā**ti tameva lāmakato cintetabbataṃ vepullaṃ pāpentā. Sabbe pāsaṇḍā attano attano samaye siddhante sabbe devamanussā attano attano samaye paṭilābhe paṭiladdhaatthe purisakāraṃ vaṇṇayantīti yojanā.

Ārambhavīriyanti maccusenāsaṅkhātakilesadhunane ārambhavīriyaṃ, yā ''ārambhadhātū''ti vuccati. **Nikkamavīriya**nti kosajjapaṭipakkhabhūtaṃ vīriyaṃ, yā ''nikkamadhātū''ti vuccati. **Payogaṃ karothā**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ bhāvanābhiyogaṃ pavattethāti attho. Tenāha ''parakkamathā''ti. **Kilesasenā** nāma rāgādikilesasamūho, so maraṇapaccayabhāvato ''maccuno senā''ti vuccati. Tañhi sandhāya vuttaṃ ''mahāsenena maccunā''ti (ma. ni. 3.272, 275, 276). Khandhānaṃ paṭhamābhinibbatti **jāti,** tadaññaṃ pana tesaṃ paṭipāṭi pavattaṃ **saṃsāro**ti adhippāyenāha **''jātiñca saṃsārañcā''**ti. Yasmā ''ekampi jātiṃ dvepi jātiyo''tiādīsu tasmiṃ tasmiṃ bhave ādānanikkhepaparicchinnakhandhappavatti ''jātī''ti vuccati, sā eva yāva parinibbānā aparāparaṃ pavattamāno saṃsāro ''ito cito saṃsaraṇa''nti katvā, tasmā āha **''jātisaṅkhātaṃ vā saṃsāra''**nti. **Pariccheda**nti pariyosānaṃ. Obhāsaṃ pharīti sambandho. **Ālokaṭṭhāne**ti attanā kataālokaṭṭhāne. **Ālokakiccaṃ natthī**ti andhakāraṭṭhāne ālokadassanaṃ viya ālokaṭṭhāne ālokadassanakiccaṃ natthi. Tasmā tesaṃ sattānaṃ ''kiṃ āloko ayaṃ, kassa nu kho ayaṃ āloko''ti? **Vicinantānaṃ** cintentānaṃ. **Sabbe**ti sahassilokadhātuyaṃ sabbe devamanussā. **Osaṭāya parisāyā**ti dhammassavanatthaṃ sabbosaṭāya paricitaparicchinnāya parisāya. **Saddaṃ suṇiṃsū**ti na kevalaṃ saddameva suṇiṃsu, atha kho atthopīti yathādhippeto tesaṃ pakatisavanupacāre viya pākaṭo ahosi, tisahassilokadhātuṃ viññāpesīti.

Aruṇavatīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Parinibbānasuttavaṇṇanā

186. **Evaṃ taṃ kusinārāya hotī**ti yathā anurodhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. **Tasmā**ti yasmā nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattana**nti vuccati, tasmā. **Ta**nti sālapantibhāvena ṭhitaṃ sālavanaṃ. **Antarenā**ti vemajjhe. Appamajjanaṃ **appamādo,** so pana atthato ñāṇūpasaṃhitā sati. Yasmā tattha satiyā byāpāro sātisayo, tasmā **''satiavippavāsenā''**ti vuttaṃ. **Appamādapadeyeva pakkhipitvā abhāsi** atthato tassa sakalassa buddhavacanassa saṅgaṇhanato.

Jhānādīsu citte ca paramukkaṃsagatavasībhāvatāya ''ettake kāle ettakā samāpattiyo samāpajjitvā parinibbāyissāmī''ti kālaparicchedaṃ katvā samāpattisamāpajjanaṃ **parinibbānaparikamma**nti adhippetaṃ. **Thero**ti anuruddhatthero.

Ayampi cāti yathāvuttapañcasaṭṭhiyā jhānānaṃ samāpannakathāpi saṅkhepakathā eva. Kasmā? Yasmā bhagavā tadā devasikaṃ vaḷañjanasamāpattiyo sabbāpi aparihāpetvā samāpajji evāti dassento ''**nibbānapuraṃ pavisanto''**tiādimāha. **Catuvīsati…pe… pavisitvā**ti ettha keci tāva āhu ''bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭisatasahassakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjati, dvādasakoṭisatasahassakkhattumeva phalasamāpattiṃ samāpajjati, tasmā tadāpi

catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati. Vuttañhetaṃ bhagavatā 'tathāgataṃ, bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti khemo ca vitakko paviveko ca vitakko'ti (itivu. 38). Khemo hi vitakko bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavitakko arahattaphalasamāpattiṃ. Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso lahuko matthakappatto samāpattīsu vasībhāvo, tasmā samāpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇeheva ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsamāpattiyā saddhiṃ nirodhasamāpatti arahattaphalasamāpatti cāti dvādasetā samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhattanti evaṃ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakakasiṇasamāpattiyo''ti.

Apare panāhu ''yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādaṅgamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhantena yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahanaṃ mahāvanaṃ chindanto antarantarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ nisitaṃ karoti, evamevaṃ nisānasilāsadisiyo samāpattiyo antarantarā samāpajjitvā ñāṇassa tikkhavisadabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgesu lakkhakoṭisamāpattisamāpajjanavasena sammasanañāṇaṃ pavatteti, tadanusārena bhagavā buddhabhūtopi anulomapaṭilomato paṭiccasamuppādaṅgamukhena vipassanāvasena divase divase lakkhakoṭiphalasamāpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ, 'catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo pavisitvā'''ti.

Imāni dvepi samanantarāneva paccavekkhaṇāyapi yebhuyyena nānantariyakatāya jhānapakkhikabhāvato. Yasmā sabbapacchimaṃ bhavaṅgacittaṃ tato tato cavanato ''cutī''ti vuccati, tasmā na kevalaṃ ayameva bhagavā, atha kho sabbepi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetuṃ **''ye hi kecī''**tiādi vuttaṃ. **Dukkhasaccenā**ti dukkhasaccapariyāpannena cuticittena **kālaṃ** kālakiriyaṃ **karonti** pāpuṇanti, kālagamanato vā karonti peccāti.

Paṭibhāgapuggalavirahito sīlādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito. Saṅkhārā vūpasammanti etthāti **vūpasamo**ti evaṃ saṅkhātaṃ ñātaṃ kathitaṃ nibbānameva sukhanti. **Lomahaṃsanako**ti lomānaṃ haṭṭhabhāvāpādano. **Bhiṃsanako**ti avītarāgānaṃ bhayajanako **āsi** ahosi. **Sabbākāravaraguṇūpete**ti sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgate. **Asaṅkuṭitenā**ti akuṭitena vipphārikābhāvato. **Suvikasitenevā**ti pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena. **Vedanaṃ adhivāsesi** sabhāvasamudayādito suṭṭhu paññātattā. **Anāvaraṇavimokkho sabbaso** nibbidabhāvo. Tenāha **''apaññattibhāvūpagamo''**ti. **Pajjotanibbānasadiso**ti padīpassa nibbānasadiso tattha vilīyitvā avaṭṭhānābhāvato.

Parinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Brahmasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Brāhmaṇasaṃyuttaṃ

1. Arahantavaggo

1. Dhanañjānīsuttavaṇṇanā

187. **Dhanañjānigottā**ti ettha pubbapurisato āgatassa kulavaṃsassa nāmābhidhānasaṅkhātaṃ gaṃ

tāyatīti gottaṃ. (Kiṃ pana tanti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṃ.) Dhanañjānigottaṃ etissanti **dhanañjānigottā**. Tassā udānassa kāraṇaṃ pucchitvā ādito paṭṭhāya vibhāvetuṃ **''so kirā''**tiādi vuttaṃ. Nānārasabhojanaṃ detīti yojanā. Pañcagorasasampāditaṃ sālibhattaṃ sūpasākabyañjanaṃ nānārasaṃ brāhmaṇabhojanaṃ. **Maṇḍalaggakhagga**nti maṇḍalaggasaṅkhātaṃ khaggaṃ. Duvidho hi khaggo maṇḍalaggo dīghaggoti. Tattha yassa aggo maṇḍalākārena ṭhito, so maṇḍalaggo. Yassa pana asiputtikā viya dīgho, so dīghaggo.

Sāsanāti anusāsanā. ''Namo…pe… sambuddhassā''ti evaṃ vuttā **pañcapadikagāthā**. Satthusāsane hi lokiyacchandaṃ anapekkhitvā esā pañcapadikagāthāti daṭṭhabbā. **Okkāvaradharā**ti pubbapurisasaṅkhātaukkākavaṃsavaradhārikā. **Sakkā**ti sakkuṇeyyaṃ.

Evanti ''sace me aṅgamaṅgānī''tiādinā iminā pakārena. ''Pañca gāthāsatāni pana aṭṭhakathaṃ āruḷhāni, idha pana dve eva uddhaṭā''ti vadanti. **Paharituṃ vā**ti ekavārampi hatthena vā pādena vā paharitumpi parāmasitumpi asakkontoti attho. So hi tassā ariyasāvikāya ānubhāvena attano sāmatthiyena vase vattāpanatthaṃ santajjitvāpi tadanuvattanto nibbiso ahosi. Tenāha **''bhotī''**tiādi.

Tassa brāhmaṇassāti attano sāmikabrāhmaṇassa. **Upasaṃharantī**ti upanentī. **Tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ dukkhuppattikāle ''sabbe saṅkhārā dukkhā''ti bhagavato vacanaṃ anussaritvā ''dasabalassa bhagavato''tiādīsu yathāparicitaṃ guṇapadaṃ anussari. Tenāha **''dasabalaṃ sarī''**ti.

Khantisoraccarahitatāya **kujjhitvā. Bhijjitvā**ti saṃyatābhāvato tassa brāhmaṇassa antare mettibhedena bhijjitvā. **Evamevā**ti yathā etarahi akāraṇena, evameva aññadāpi akāraṇenāti attho. Nikkāraṇatādīpane **evaṃ-**saddo, **eva-**saddo pana avadhāraṇattho. Nikkāraṇatā ca nāma niratthakatā, niratthakavippalāpabhāvenettha **evaṃ**-saddassa gahaṇe pavatti gavesitabbā. Garahattho vāyaṃ **evaṃ-**saddo anekatthattā nipātānaṃ. Garahatthatā cassa vasalisaddasannidhānato pākaṭā eva.

Gāmanigamaraṭṭhapūjitoti iminā gāmanigamaraṭṭhasāmikehi pūjitabhāvo dīpito gāmādīnaṃ tesaṃ vase vattanato. **Asukassa nāma** puggalassa. **Sesa**nti abhikkantantiādi, yampi caññaṃ idhāgataṃ heṭṭhā vaṇṇitañca.

Dhanañjānīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Akkosasuttavaṇṇanā

188. **Bhāradvājova so**ti bhāradvājo nāma eva so brāhmaṇo. Gottavasena hi tayidaṃ nāmaṃ, visesena panetaṃ jātanti dassetuṃ **''pañcamattehī''**tiādi vuttaṃ. **Jānikatā**ti ñātivaggahānikatā. **Pakkho bhinno**ti tato eva ñātipakkho naṭṭho. Yathā domanassito anattamanoti vattabbaṃ labhati, evaṃ kupitoti āha **''domanassena cā''**ti. **Dasahī**ti anavasesapariyādānavasena vuttaṃ pañcahi gāthāsatehi akkosanto tathā akkoseyyāti katvā. Tattha pana yena kenaci akkosantopi akkosatiyeva nāma. **Karosi** mama bhātikassa pabbajjaṃ.

Sambhuñjatīti sambhogaṃ karoti. Akkosādīhi **ekato bhuñjati**. **Vītiharatī**ti byatihāraṃ karoti, akkosato paccakkosanādinā vinimayaṃ karotīti attho. Tenāha **''katassa paṭikāraṃ karotī''**ti. Assa anussavavasena sutvā ''sapati ma''nti saññino bhayaṃ uppajjīti yojanā. **Assā**ti brāhmaṇassa. **Sutvā**ti padaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ ''tavevetaṃ brāhmaṇāti sutvā, anussavavasena sutvā''ti ca. Kāmaṃ kisavacchādayo sapanaṃ nādaṃsu, devatānaṃyeva hi so attho, sattānaṃ pana tathā saññā uppannā, sopi tathāsaññī ahosi. Tenāha **''anussavavasenā''**ti.

Dantassa sabbaso damathaṃ upagatattā. **Nibbisevanassā**ti rāgadosādihetukavipphandanarahitassa.

Tassevāti paṭikujjhantasseva puggalassa **tena kodhena pāpaṃ hoti** pāpassa santānantarasaṅkantiyā abhāvato. Keci pana **''tassevā**ti tasseva paṭikujjhantapurisassa tena paṭikujjhanena. **Pāpiyo**ti paṭikujjhantapuggalassa lāmakataro''ti evamettha atthaṃ vadanti. **Satiyā samannāgato hutvā** paṭisaṅkhāne ṭhito **adhivāseti,** na saho mūḷho hutvāti adhippāyo. **Ubhinnaṃ tikicchanta**nti ubhinnaṃ uppannakodhasaṅkhātaṃ kilesabyādhiṃ tikicchantaṃ vūpasamentaṃ taṃ puggalaṃ. **Yo puggalo**tiādinā purimāsu gāthāsu pavattitāni padāni sambandhitvā dasseti. Pañcasu khandhesu yāthāvato vinītā ariyadhammassa kovidā nāma hontīti āha **''dhammassāti pañcakkhandhadhammassā''**ti. Idāni tamatthaṃ paripuṇṇaṃ katvā dassento āha **''catusaccadhammassa vā''**ti.

Akkosasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Asurindakasuttavaṇṇanā

189. **Tenevā**ti bhātupabbajiteneva. **Assevā**ti titikkhassa. **''Taṃ jayaṃ hotī''**ti liṅgavipallāsavasena vuttanti āha **''so jayo hotī''**ti, dujjayaṃ kodhaṃ titikkhāya jinantassāti adhippāyo. Yasmā titikkhādayo na kodhavasikaṃ dhuraṃ, taṃ pana bālānaṃ maññanāmattanti idha imamatthaṃ vibhāvetuṃ **''katamassā''**tiādi vuttaṃ. **Vijānatova jayo** na avijānato titikkhāya abhāvato. Na hi avijānanto andhabālo kodhaṃ vijetuṃ sakkoti. **Kevalaṃ jayaṃ maññati** kilesehi parājito samānopīti adhippāyo.

Asurindakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bilaṅgikasuttavaṇṇanā

190. **Suddha**nti kevalaṃ sambhāravirahitaṃ. **Sambhārayutta**nti kaṭukabhaṇḍādisambhārasahitaṃ. Kañjito nibbattattā **kañjikaṃ,** āranālaṃ, bilaṅganti attho. **Nāmaṃ gahitaṃ** saṅgītikāle ''bilaṅgikabhāradvājo''ti visesanavasena. **Tayo**ti dhanañjāniyā sāmiko bhāradvājo, akkosakabhāradvājo, asundarikabhāradvājoti ādito tīsu suttesu āgatā tayo. **Me**ti mayhaṃ.

Bilaṅgikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ahiṃsakasuttavaṇṇanā

191. **Esā**ti brāhmaṇo. **''Ahiṃsako aha''**nti tadatthaṃ sādhetuṃ icchāya kathesīti vuttaṃ **''ahiṃsakapañhaṃ pucchī''**ti. **Tathā ce assā**ti yathā te nāmassa attho, tathā cetaṃ bhaveyyāsi anvatthanāmako bhaveyyāsi ahiṃsako eva siyāti. **Na dukkhāpeti** dukkhamattampi na uppādeti, dukkhato apanetīti attho.

Ahiṃsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jaṭāsuttavaṇṇanā

192. **Jaṭāpañhassā**ti ''antojaṭā bahijaṭā''ti evaṃ jaṭāpariyāyassa pañhassa.

Jaṭāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suddhikasuttavaṇṇanā

193. **Suddhikapañhassā**ti ''nābrāhmaṇo sujjhatī''ti evaṃ suddhasannissitassa pañhassa. **Sīlasampanno**ti pañcavidhaniyamalakkhaṇena sīlena samannāgato. **Tapokamma**nti

anasanapañcātapatappanādiparibhedanatapokammaṃ karontopi. **Vijjāti tayo vedā**ti vadanti ‘‘tāya idhalokatthaṃ paralokatthaṃ ñāyantī’’ti katvā. **Gottacaraṇa**nti gottasaṅkhātaṃ caraṇaṃ. **Brāhmaṇo sujjhati** jeṭṭhajātikattā. Tathā hi so eva tapaṃ ācarituṃ labhati, na itaro. **Aññā lāmikā pajā**ti itaravaṇṇaṃ vadati. **Vacanasahassampī**ti gāthānekasahassampi. Anto kilesehi pūtiko sabhāvena pūtiko. **Kiliṭṭhehi kāyakammādīhi** kāyaduccaritādīhi.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aggikasuttavaṇṇanā

194. **Aggiparicaraṇavasenā**ti aggihuttajuhanavasena. **Sannihito**ti missībhāvaṃ sampāpito. Tathābhūto ca so sappinā saddhiṃ yojito nāma hotīti āha **‘‘saṃyojito’’**ti. **Apāyamaggaṃ okkamati** micchādiṭṭhimicchāsaṅkappādīnaṃ attano santāne samuppādanato. Tenāha **‘‘imaṃ laddhi’’**ntiādi.

Jātiyāti sadosakiriyāparādhassa asambhavena parisuddhāya jātiyā. **Nānappakāre** aṭṭhārasavijjāṭṭhānasaññite **ganthe. Sutavā**ti sutvā niṭṭhaṃ patto aggadakkhiṇeyyattāti adhippāyo.

Pubbenivāsañāṇenāti idaṃ loke sāsane ca niruḷhatāvasena vuttaṃ. Aññe hi pubbenivāsaṃ jānantā pubbenivāsañāṇeneva jānanti, bhagavā pana sabbaññutaññāṇenapi jānāti. **Dibbena cakkhunā**ti etthāpi eseva nayo. Sabbaso jāti khīyati etenāti **jātikkhayo,** aggamaggo, tena pattabbattā āpannattā ca jātikkhayo arahattaṃ. **Jānitvā vositavosāno**ti vijānitabbaṃ catusaccadhammaṃ maggañāṇena jānitvā soḷasannampi kiccānaṃ vositavosāno.

Uppattiṃ dīpetvāti pāyasadānassa āgamanaṃ pakāsetvā. **Gāthāhi abhigīta**nti dvīhi gāthāhi mayā abhigītaṃ. **Abhuñjitabba**nti bhuñjituṃ na yuttaṃ. ‘‘Abhojaneyya’’nti kasmā vuttaṃ, nanu bhagavato ajjhāsayo accantameva suddhoti? Saccametaṃ, brāhmaṇo pana pubbe adātukāmo pacchā gāthā sutvā dhammadesanāya muduhadayo hutvā dātukāmo ahosi, tasmā taṃ bhikkhūnaṃ anāgate diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ paṭikkhipi. Tathā hi anantarasutte kasibhāradvājasutte ca evameva paṭipajji. Tenāha **‘‘tvaṃ brāhmaṇā’’**tiādi. **Kilañjamhi…pe… pakāsitā**ti etena gāthaṃ uddesaṭṭhāneva ṭhapetvā bhagavā brāhmaṇassa vitthārena dhammaṃ desesīti dasseti. **Gāyanenā**ti gāyanakena, gānena vā. **Atthañca dhammañcā**ti sadevakassa lokassa hitañceva tassa kāraṇañca. **Sampassantāna**nti sammadeva passantānaṃ. **Dhammo**ti paveṇiāgato cārittadhammo na hoti. Bhojanesu ukkaṃsagataṃ dassetuṃ **‘‘sudhābhojana’’**nti āha. **Dhamme satī**ti ariyānaṃ ācāradhamme sati taṃ ālambitvā jīvantānaṃ etadeva seṭṭhanti ‘‘somaṃ bhuñjeyya pāyasa’’nti taṃ ārabbha kathāya uppannattā.

Sallakkheti ayaṃ brāhmaṇo. **Sesā** paccayā **niddosā** te ārabbha kathāya appavattitattā. **Kukkuccavūpasanta**nti aggiāhitapadassa viya saddasiddhi veditabbā. **Annena pānenā**ti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ‘‘kākehi sappi rakkhitabba’’nti. Tenāha **‘‘desanāmattameta’’**nti. **Bahusassaphaladāyakaṃ sukhettaṃ viya paṭiyatta**nti sammā kasanabījanaudakānayanāpanayanādinā susajjitaṃ khettaṃ viya sīlādiguṇavisesasampādanena paṭiyattaṃ puññakkhettaṃ etaṃ.

Aggikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sundarikasuttavaṇṇanā

195. Ānetvā hunitabbato **āhuti**. Sappimadhupāyasādīhi aggiṃ juhoti etthāti **aggihuttaṃ,** sādhiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tenāha **‘‘agyāyatana’’**ntiādi. **Suvisodhito cassā**ti nihīnajātikānaṃ anena suṭṭhu visodhito ca bhaveyya. ‘‘Me’’ti padaṃ ānetvā sambandho.

Aphalaṃ karotīti ito paṭṭhāya yāva **demī**ti padaṃ. Tāva anantarasuttavaṇṇanāya

āgatasadisamevāti peyyālavasena ṭhapesi, na sappisaṅkhāraṭṭhapanaṃ. **Himapātassa ca sītavātassa ca paṭibāhanattha**nti akāraṇametanti taṃ anādiyitvā aññameva sukāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘paṭibalovā’’**tiādi vuttaṃ. **Sañjānitvā**ti ‘‘nāyaṃ brāhmaṇo’’ti sañjānitvā.

Nīcakesantanti rassakesantaṃ. Brāhmaṇānaṃ suddhiatthā sikhāti āha **‘‘pavattamattampi, sikhaṃ adisvā’’**ti, ‘‘paramahaṃsaparikkhādinā’’ti keci.

Akāraṇaṃ dakkhiṇeyyabhāvassa jāti adakkhiṇeyyabhāvahetūnaṃ pāpadhammānaṃ apaṭikkhepabhāvato. **Eta**nti sīlādibhedaṃ caraṇaṃ. **Dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṃ** adakkhiṇeyyabhāvakārakapāpadhammānaṃ tadaṅgādivasena pajahanato. **Assā**ti brāhmaṇassa. **Tamattha**nti taṃ dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇatāsaṅkhātamatthaṃ upamāya vibhāvento. **Sālādikaṭṭhā jātovā**ti sālādivisuddhakaṭṭhāva jāto. Sāpānadoṇiādiavisuddhakaṭṭhā jāto aggikiccaṃ na ca na karoti. **Eva**nti yathā aggi yato kutoci jātopi aggikiccaṃ karotiyeva, evaṃ caṇḍālakulādīsu jātopi dakkhiṇeyyo na na hoti guṇasampadāvasena ariyānaṃ vaṃse pajātattāti āha **‘‘guṇasampattiyā jātimā’’**ti. Dhitiyā guṇasampattiyā pamukhabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘so hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dhitiyā**ti vīriyena. Tañhi anuppannānaṃ kusaladhammānaṃ uppādanaparibrūhanehi te dhāreti. **Hiriyā dose nisedheti,** sammadeva pāpānaṃ jigucchane sati tesaṃ pavattiyā avasaro eva natthi. **Monadhammena** ñāṇasaṅkhātena ottappadhammena. **Kāraṇākāraṇajānanako**ti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ yathābhūtaṃ ṭhānaṃ, pāpadhammānaṃ vā vippakārasabhāvaṭṭhānaṃ jānanako.

Paramatthasaccena nibbānena ārammaṇapaccayabhūtena ariyamaggena **danto. Indriyadamenā**ti tato eva ariyena indriyasaṃvarena upagato. Vidanti tehi saccānīti **vedā. Maggavedānaṃ anta**nti ariyaphalaṃ. **Kilesānaṃ anta**nti tesaṃ anuppādanirodhaṭṭhānaṃ. **Yañño**ti aggaphalaṃ. **Niratthaka**nti aphalaṃ tesaṃ anāgamanato, āgatānampi aggadakkhiṇeyyābhāvato. **Juhati** deti.

Suyiṭṭhanti sudānaṃ aggadakkhiṇeyyalābhena. **Suhuta**nti tasseva vevacanaṃ. Atha vā **suyiṭṭha**nti suṭṭhu sammadeva yiṭṭhaṃ sāre upanītaṃ mama idaṃ deyyavatthu. **Suhuta**nti etthāpi eseva nayo.

Upahaṭamatteti brāhmaṇena ‘‘bhuñjatu bhava’’nti upanītamatte. **Nibbattitojamevā**ti savatthukaṃ aggahetvā vatthuto vivecitaojameva. **Tena taṃ sukhumattaṃ gata**nti taṃ habyasesaṃ sabbaso sukhumabhāvaṃ gatanti ojāya anoḷārikatāya purimākāreneva paññāyamānataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana ojāya eva kevalāya gahaṇaṃ sandhāya. Sā hi avinibbhogavuttitāya visuṃ gaṇhituṃ na sakkā, tasmā devatāhipi savatthukā gayhati. **Manussānaṃ vatthū**ti karajakāyamāha. Oḷārikavatthutāya devānaṃ viya gahaṇī na tikkhāti dibbojasammissatāya sammā pariṇāmaṃ na gacchati. Sukhumāpi samānā dibbojā tena pāyasena missitā oḷārikasammissatāya sukhumavatthukānaṃ devānaṃ sukhadā na hotīti imamatthaṃ dasseti **‘‘goyūse panā’’**tiādinā. Paribhogavatthuno oḷārikatāya vā devānaṃ dukkaraṃ sammā pariṇāmetuṃ, dibbojāya garutarabhāvena manussānaṃ. Tenāha bhagavā **‘‘na khvāha’’**ntiādi. Samāpatticittasamuṭṭhitā tejodhātu jhānānubhāvasantejitā tikkhatarā hotīti vuttaṃ **‘‘aṭṭha…pe… pariṇāmeyyā’’**ti. Bhagavato pana suddheneva pariṇamatīti vuttaṃ **‘‘pākatikenevā’’**ti, jhānānubhāvappattena jhānena vinā sabhāvasiddheneva.

‘‘Appaharite’’ti ettha appa-saddo ‘‘appiccho’’tiādīsu viya abhāvatthoti āha **‘‘appahariteti aharite’’**ti. **Pātisatepi** pāyase. **Na āluḷatī**ti na āvilaṃ hoti. **Anāgantāva gaccheyya** ‘‘attanāpi na paribhuñji, aññesaṃ na dāpesi, kevalaṃ pāyasaṃ nāsesī’’ti domanassappatto.

Dāru samādahānoti dāruhariddi dārusmiṃ tassa dahanto. **Yadī**tiādi dārujhāpanassa bahiddhabhāvasādhanaṃ asuddhahetūnaṃ paṭipakkhābhāvato tassa. **Khandhādīsu kusalā**ti tesu sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato jānanato chekā paṇḍitā. **Ñāṇajoti**nti ñāṇamayaṃ jotiṃ. **Jālemī**ti pajjalitaṃ karomi. **Niccaṃ pajjalitaggi** sabbatthakameva vigatasammohandhakāratāya ekobhāsabhāvato. Sabbaso vikkhepābhāvato **niccasamāhitatto. Evaṃ vadatī**ti caritaṃ brahmacariyaṃ gahetvā carāmīti evaṃ vattamānaṃ viya vadati āsannataṃ hadaye

ṭhapetvā.

Khāribhāroti khāribhārasadiso. Tenāha **''yathā''**tiādi. **Khandhena vayhamāno**ti kāje pakkhipitvā khandhena vayhamāno. **Pathaviyā saddhiṃ phuseti** bhārassa garukabhāvena kājassa pariṇamanena. Mānena attano jātiādīni paggaṇhato aññassa tāni na sahatīti āha – **''tattha tattha issaṃ uppādento''**ti, tattha tattha jātiādimānavatthusmiṃ garutaraggahaṇena saṃsīdeyyāti adhippāyo. **Kodho dhūmo**ti yathāpi bhāsuro aggi dhūmena upakkiliṭṭho, evaṃ kodhena upakkiliṭṭho. **Ñāṇaggīti** tassa kodho dhūmo. Musāvādova **mosavajjaṃ**. Yathā ñāṇe sati musāvādo natthi, evaṃ musāvāde sati ñāṇampīti tena taṃ nirodhitaṃ viya hotīti āha – **''musāvādena paṭicchannaṃ ñāṇa''**nti. Yathā sujāya vinā brāhmaṇānaṃ yāgo na ijjhati, evaṃ pahūtajivhāya vinā satthu dhammayāgo na ijjhatīti jivhā sujāpariyāyā vuttā. Joti ṭhiyati etthāti **jotiṭṭhānaṃ** vedi, yaṃ aggikuṇḍaṃ. **Sattānaṃ hadayaṃ jotiṭṭhānaṃ** ñāṇaggino tattha samujjalanato. **Attāti cittaṃ** ''āhito ahaṃ māno etthā''ti katvā.

Dhammo rahadoti assaddhiyādiālasiyābhāvato kilesamalapakkhālanato paramagginibbutāvahanato ariyamaggadhammo anāvilo rahado. **Heṭṭhupariyavālukā**ti viparivattitavālukā hutvā. **Āluḷā**ti ākulajātā. **Paṇḍitānaṃ pasattho**ti paṇḍitānaṃ purato seṭṭho. Seṭṭhabhāvena santo pāsaṃso hutvā kilese bhindati samucchindatīti sabbhīti vuccati. Tenāha **''uttamaṭṭhenā''**ti. Tathā cāha bhagavā **''maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho''**ti (dha. pa. 273).

Vacīsaccanti iminā ''caturaṅgasamannāgatā vācā suparisuddhā hotī''ti sammāvācaṃ dasseti. Saccasaṃyamapadehi dassitā maggadhammā idha ''dhammo''ti adhippetāti āha – **''dhammoti iminā… pe… dassetī''**ti. **Maggasaccaṃ gahitaṃ** anantaragāthāya anekehi visesetvā vuttattā. **Atthato**ti pubbaṅgamattādiatthato. Tāya hi sakiccaṃ karontiyā itare sabbepi tadanuvattikā honti. **Taggatikattā**ti sammādiṭṭhiyā upakārakabhāvena tāya samānagatikattā. Ārammaṇañhi vitakkenāhaṭaṃ paññā vicinituṃ sakkoti. Tathā hi so paññākkhandhena saṅgahaṃ gato. **Dhammo**ti sabhāvato samādhi gahito, itare dve tadupakārattā. Tathā hi ''evaṃdhammā te bhagavanto''tiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.197; saṃ. ni. 5.378) samādhi ''dhammo''ti vutto. **Paramatthasaccaṃ gahitaṃ** sabbesaṃ seṭṭhabhāvato. Yathāha – ''yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī''ti (itivu. 90; a. ni. 4.34). **Atthato**ti tato eva paramatthato, anantaraṃ vuccamānānaṃ vā maggadhammānaṃ ārammaṇabhāvato. **Pañcaṅgāni gahitāni** tāsaṃ maggabhāvato. **Tīṇi** aṅgāni. **Brahmacariyaṃ nāmāti** etaṃ nibbānagāmi uttamaṭṭhena maggabrahmacariyaṃ nāma. **Majjhe sitā**ti līnuddhaccādiantadvayavivajjanena majjhe majjhimapaṭipadābhāvanaṃ nissitā. Sassatucchedaggahaṇaṃ hettha padhānatāya nidassanamattaṃ. **Seṭṭhappattī**ti seṭṭhabhāvappatti. **Ta-kāro padasandhikaro**ti ''sa ujubhūtesū''ti vattabbe majjhe ta-kāro padasandhikaro, **''sa dujjubhūtesū**ti keci paṭhanti, tesaṃ da-kāro padasandhikaro. Sa-iti sundariko brāhmaṇo vuttoti katvā āha **''sa tva''**nti, so tvanti attho. Dhammo sāriyo paridhānabhūtā alaṅkārā etassāti **dhammasārī**. Atha vā dhammehi sāritavāti **dhammasārī,** tehi sāretvā ṭhitavāti attho. Tenāha **''kusaladhammehī''**tiādi.

Sundarikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bahudhītarasuttavaṇṇanā

196. **Samantato**ti dakkhiṇavāmānaṃ vasena samantato. **Ūrubaddhāsana**nti ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjanaṃ. Dvinnaṃ ūrūnaṃ aññamaññabandhanavasena ābhujitākāraṃ sandhāyāha **''ābhujitvāti bandhitvā''**ti. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti ''ujuṃ kāya''nti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha **''uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā''**ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanaṃ sarūpato payojanato ca dassetuṃ **''aṭṭhārasā''**tiādi vuttaṃ. **Parimukha**nti ettha **pari-**saddo abhisaddena samānatthoti āha **''kammaṭṭhānābhimukha''**nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purekkhatoti attho. **Pariggahaṭṭho** ''pariṇāyikā''tiādīsu viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** ''suññatavimokkhamukha''ntiādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyāna**nti sabbathā gahitasammosaṃ pariccattasammosaṃ **satiṃ katvā** paramaṃ

satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Chabbaṇṇā…pe… nisīdi** brāhmaṇassa pasādasañjānanatthaṃ. **Aṭavimukhā caramānā**ti gocaraṃ gaṇhantā.

Ajjasaṭṭhinti ajja channaṃ pūraṇī saṭṭhī divasavutti, ajja ādiṃ katvā cha divaseti attho. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Ajja chadivasamattakā**ti ajjato chaṭṭhadivasamattakā. **Lāmakā**ti nihīnā nipphalā. Tenāha **''tilakhāṇukā''**tiādi.

Ussāhenāti uddhaṃ uddhaṃ pasārena abhibhavanena. Taṃ pana nesaṃ abhibhavanaṃ dassetuṃ **''kaṇṇanaṅguṭṭhādīnī''**tiādimāha.

''Uppāṭakapāṇakā''ti tacaṃ uppāṭetvā viya khādakapāṇakā ūkāmaṅgulādayo.

Kaḷārapiṅgalāti nikkhantapiṅgalakkhikā, **kaḷārapiṅgalā**ti vā rattagattā ca piṅgalacakkhukā ca. **Tilakāhatā**ti āhatatilakā, tilappamāṇehi bindūhi samantato santhatasarīrā.

Paṭigāthāhi brāhmaṇassa dhammadesanaṃ vaḍḍhesīti pakatiyā tassa attanā kathetabbaṃ dhammadesanaṃ pabbajjāguṇakittanavasena sattahi vaḍḍhesi. **Pabbajitvā**ti iṇāyikānaṃ attano palibodhaṃ tathā tathā jānāpetvā pabbajitvā.

Yathā ca tattha bhagavā paṭipajji, taṃ dassetuṃ **''puna divase''**tiādi vuttaṃ.

Taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvāti taṃ taṃ tassa brāhmaṇassa dhītaraṃ tassa tassānucchavikassa brāhmaṇassa dento taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvā brāhmaṇadhamme garukaraṇābhāvato.

''Naṭṭhe mate pabbajite, napuṃsakepi bhattari;
Itthiyā patiseṭṭhāya, na añño pati icchiyo''ti. –

Ayañhi brāhmaṇadhammo. **Ayyikaṭṭhāne**ti mātāmahiṭṭhāne ṭhapesi satthu cittārādhanavasenāti.

Bahudhītarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upāsakavaggo

1. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

197. **Dakkhiṇāgirismi**nti dakkhiṇāgirijanapade, tasmiṃ dakkhiṇāgirijanapade dakkhiṇāgirivihāre. **Khandhesu ṭhapetvā yuge yottehī**ti yottarajjūhi yuttāni payojitāni icceva attho.

Paṭhamadivaseti vapanadivasesu paṭhamadivase āraddhadivase. Pañcaṅgānipi paripuṇṇāni, pageva itaraṅgānīti dassetuṃ **''paripuṇṇapañcaṅgā''**icceva vuttaṃ. Haritālamanosilāañjanehi uratthanādīsu ṭhapitattā ābhāya ujjalagattā. **Avasesā** balībaddā. Kilantagoṇaṃ mocetvā akilantassa yojanaṃ **kilantaparivattanaṃ**.

Sīhakuṇḍalānīti sīhamukhakuṇḍalāni. **Brahmaveṭhana**nti brahmuno veṭhanasadisaṃ, assanakhaveṭhanasadisanti attho.

Buddhānaṃ kiccāni kālavasena vibhattāni **pañca kiccāni bhavanti. Purebhattakicca**nti bhattato pubbe buddhena kātabbakiccaṃ. **Vītināmetvā**ti phalasamāpattiyā kālaṃ vītināmetvā. **Kadāci ekoti**ādi

tesaṃ tesaṃ vineyyānaṃ vinayanānurūpapaṭipattidassanaṃ. **Pakatiyā**ti pakatibuddhavesena. Buddhānaṃ hi rūpakāyassa asītianubyañjanapaṭimaṇḍita-bāttiṃsamahāpurisa- lakkhaṇa-kāyappabhā-byāmappabhā-ketumālāvicittatā buddhaveso. **Kadāci anekehi pāṭihāriyehi vattamānehī**ti iminā pāramīnaṃ nissandabhūtāni pāṭihāriyāni rucivaseneva pakāsanakāni bhavanti, na sabbadāti dasseti. Evañca katvā **''indakhīlassa anto ṭhapitamatte dakkhiṇapāde''**tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhagavato kāye pītarasmīnaṃ yebhuyyatāya **''suvaṇṇarasasiñcanāni viyā''**ti vatvā kāyamhi nīlādirasmīhi tahaṃ tahaṃ pītamissitaṃ sandhāya **''vicitrapaṭaparikkhittāni viya cā''**ti vuttaṃ. **Madhurenākārena saddaṃ karonti** tuṭṭharavaravanato.

Tatthāti vihāre. **Gandhamaṇḍalamāḷe**ti hatthena kataparibhaṇḍe samosaritagandhapupphadāme maṇḍalamāḷe.

Upaṭṭhāneti pamukhe. **''Ovadatī''**ti vatvā tatthovādaṃ sāmaññato dassetuṃ, **''bhikkhave''**tiādi vuttaṃ. **Sampattī**ti cakkhādiindriyapāripūri ceva hatthādisampadā ca. **Samassāsitakāyo** kilamathavinodanena. ''Tañca kho samāpajjanenā''ti vadanti. **Dutiyabhāge**ti iminā aparabhāgaṃ tayo bhāge katvā tattha purimabhāgaṃ seyyanisajjāvasena samāpattīhi vītināmetīti dasseti. **Loka**nti rājagahādīsu yaṃ tadā upanissāya viharati, tattha aññattha vā bujjhanakaṃ vineyyasattalokaṃ buddhacakkhunā voloketi. **Kālayutta**nti tesaṃ indriyaparipākakālānurūpaṃ. **Samayayutta**nti tasseva vevacanaṃ. **Samayayutta**nti vā tehi ājānitabbavisesapaṭilābhānurūpaṃ.

Paṭisallīnoti kālaparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpanno. **Adhippāyaṃ sampādento** taṃ avirādhento, ajjhāsayānurūpanti attho.

Sakala…pe… devatāyoti ettha lokadhātusākalyaṃ daṭṭhabbaṃ, na devatāsākalyaṃ. Na hi mahāsamaye viya sabbadā majjhimayāme dasasahassacakkavāḷe sabbattha sabbā devatā satthu samīpaṃ upagacchanti. **Kilāsubhāvo** kilamatho.

Vihāracīvaraparivattanavasenāti vihāre nivatthanivāsanaparivattanavasena. **Ādiyitvā**ti pārupanavasena gahetvā. Tenāha **''dhāretvā''**ti. **Bhikkhācāra**nti bhikkhatthaṃ caritabbaṭṭhānaṃ.

Atirocamānanti taṃ taṃ atikkamitvā samantato sabbadisāsu virocamānaṃ. **Sarīrappabha**nti attano sarīrappabhaṃ. **Jaṅgamaṃ viya padumasara**nti ratanamayakiñjakkhaṃ rajatamayakaṇṇikaṃ samantato samphullitakañcanapadumaṃ sañcārimasaraṃ viya. **Gaganatala**nti abbhamahikādiupakkilesavigamena suvisuddhaākāsatalaṃ viya. Tampi hi tārāgaṇakiraṇajālasamujjalatāya samantato virocati. **Kanakasikhara**nti kanakagirisikharaṃ. **Siriyā jalamāna**nti sabbaso anavajjāya sabbākārena paripuṇṇakāyatāya anaññasādhāraṇāya rūpakāyasiriyā samujjalaṃ, yassā rucirabhāvo viddhe vigatavalāhake puṇṇamāsiyaṃ paripuṇṇakalamanomamaṇḍalaṃ candamaṇḍalaṃ atirocati, pabhassarabhāvo sahassaraṃsikiraṇatejojālasamujjalaṃ sūriyamaṇḍalaṃ abhibhavati, hemasamujjalabhāvo tadubhaye abhibhuyya pavattamānaṃ ekakkhaṇe dasasahassilokadhātuvijjotanasamattha-mahābrahmuno pabhāsamudayaṃ abhivihacca bhāsati tapati virocati.

Samantapāsādiketi samantato pasādāvahe. Tañca kho sabbaso saritabbatāyāti āha **''pasādanīye''**ti. **Uttamadamathasamathamanuppatte**ti kāyavācāhi anuttaraṃ dantabhāvañceva anuttaraṃ cittavūpasamañca sampatte. **Appasādenā**ti pasādābhāvena, pasādapaṭikkhepena vā assaddhiyena. **Ubhayathāpi no**ti appasādo macchariyanti ubhayathāpi no eva, atha kho anattamanatāya upārambhādhippāyena apasādento, bhagavato mukhato kiñci desetukāmo vā evamāha. Tattha kāraṇaṃ dassento **''bhagavato panā''**tiādimāha. **Atitta**nti tittiṃ agacchantaṃ. **Kammabhaṅga**nti kammahāniṃ.

Tikkhapañño esa brāhmaṇo, tathā hi na cirasseva arahattaṃ sacchikarissati. **Kathāpavattanatthampi evamāha** – ''evaṃ ahaṃ imassa kañci dhammaṃ sotuṃ labhissāmī''ti.

Veneyyavasenāti attano kasanakāribhāvakittanamukhena vinetabbapuggalavasena.

Oḷārikānīti pākatikāni. ‘‘Esa uttamadakkhiṇeyyo’’ti **sañjātabahumāno**. Pāḷiyaṃ **‘‘yugaṃ vā naṅgalaṃ vā’’**ti **vā**-saddo avuttavikappattho. Tena bījādiṃ saṅgaṇhāti, tasmā bījaṃ vā īsaṃ vā pariggahayottāni vāti ayamattho dassito hoti. Tathā hi bhagavā brāhmaṇassa paṭivacanaṃ dento **‘‘saddhā bīja’’**ntiādimāha. **Pubbadhammasabhāgatāyā**ti paṭhamaṃ gahitadhammasabhāgatāya. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāruḷhameva gahetabbañca saddato atthāpattito vā idha daṭṭhabbaṃ. **Buddhānaṃ ānubhāvo** ayaṃ, yadidaṃ pasaṅgāgatadhammamukhena desanaṃ ārabhitvā veneyyavinayanaṃ.

Ananusandhikāti pucchānusandhivasena ananusandhikā. **Evа**nti idāni vuccamānākārena. **Etthā**ti etissā desanāya. **So**ti bhagavā. **Tassā**ti brāhmaṇassa. **Anukampāyā**ti asabbaññū hi satipi anukampāya pucchitamatte tiṭṭheyya, tathā jānantopi ananukampako, bhagavā pana ubhayadhammapāripūriyā ‘‘idaṃ apucchita’’nti aparihāpetvā katheti. **Samūla**ntiādinā saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘tatthā’’**tiādimāha. Tattha bījassa kasiyā mūlabhāvo nānantariyato tappamāṇavidhānato cāti āha **‘‘tasmiṃ…pe… kattabbato’’**ti. Tena anvayato byatirekato ca bījassa kasiyā mūlabhāvaṃ vibhāveti. **Kusalā**ti iminā akusalā tato aññathāpi karonti, taṃ pana appamāṇanti dasseti.

Tassāti brāhmaṇassa bījaṭṭhāniyassa dhammassa ca **upakārabhāvato. Dhammasambandhasamatthabhāvato**ti tathā vuttadhammassa phalena sambandhituṃ yojetuṃ samatthabhāvato. **Tapo vuṭṭhī**ti vuttavacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Saṅkhepato vuttamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Kassakassa upakārassa bījassa anantaraṃ vuṭṭhi vuccamānā aṭṭhāne vuttā nāma na hoti. Kasmā? Bījassa vappakāle anurūpāya vuṭṭhiyā icchitabbato, tasmā avasāne majjhe vā vuccamānāya dhammasambandhasamatthatā tassā vibhāvitā na siyā. **Attano avisaye**ti jhānādiuttarimanussadhamme. **Pacchāpī**ti kasisambhārakathanato pacchāpi. **Vattabbo**ti ekantena vattabbo. **Tadanantaraṃyevā**ti bījānantaraṃyeva. **Vuccamānā** vuṭṭhi **samatthā hoti**, bījassa phalena sambandhane samatthāti dīpitā hoti anantaravacaneneva tassā āsannaupakārattadīpanato.

Sampasādalakkhaṇāti pasīditabbe vatthusmiṃ sammadeva pasīdanalakkhaṇā. **Okappanalakkhaṇā**ti saddheyyavatthuno evametanti pakkhandanalakkhaṇā. **Mūlabīja**ntiādīsu mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ. Esa nayo sesesupi bījagāmassa adhippetattā. Bhūtagāmo pana mūlaṃ bījaṃ etassāti mūlabījantiādinā veditabbo. **Bījabīja**nti pañcamaṃ pana paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato virūhanasamatthe sāraphale niruḷho bījasaddo tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti tato nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **‘‘bījabīja’’**nti ‘‘dukkhadukkhaṃ rūparūpa’’nti ca yathā. Evampi iminā atthena imassapi nippariyāyova bījabhāvoti dassento āha **‘‘taṃ sabbampi…pe… gacchatī’’**ti.

Idāni kathañci vattabbe saddhāya opammatte bīje saddhāya bījabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘tattha yathā’’**tiādi āraddhaṃ. Kāmaṃ saddhūpanisaṃ sīlaṃ, tathāpi samādhissa viya sabbesampi anavajjadhammānaṃ ādimūlabhāvato saddhāyapi patiṭṭhā hotīti āha **‘‘heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhātī’’**ti. Yasmā sabbasseva puggalassa saddhāvasena samathavipassanārambho, tasmā sā **‘‘upari samathavipassanaṅkuraṃ uṭṭhāpetī’’**ti vuttā. **Ta**nti dhaññabījaṃ. **Pathavirasaṃ āporasa**nti sasambhārapathavīāpesu labbhamānaṃ rasaṃ. **Gahetvā**ti paccayaparamparāya gahetvā. **Dhaññaparipākagahaṇattha**nti dhaññaparipākanibbattiatthaṃ. **Rasa**nti saddhāsīlamūlahetusamathavipassanābhāvanārasaṃ ādiyitvā. **Ariyamagganāḷenā**ti ariyamaggasotena **ariyaphaladhaññaparipākagahaṇattha**nti ariyaphalameva dhanāyitabbato dhaññaṃ tassa nibbattiatthaṃ. Dhaññanāḷaṃ nāma kaṇḍassa nissayabhūto pacchimadeso, **kaṇḍo** tabbhantaro taṃnissayoyeva daṇḍo. **Pasavo** nāma pupphaṃ. **Vuddhi**nti avayavapāripūrivasena vuddhiṃ. **Virūḷhi**nti mūlasantānadaḷhatāya viruḷhataṃ. **Vepulla**nti pattanāḷādīhi vipulabhāvaṃ. **Khīraṃ janetvā**ti taruṇasalāṭukabhāvappattiyā taṇḍulassa bījassa bījabhūtaṃ khīraṃ uppādetvā. **Esā**ti saddhā. **Patiṭṭhahitvā**ti kammapathākammapathasammādiṭṭhisahitena ādito pavattasīlamattena patiṭṭhahitvā.

Vuddhintiādīsu suparisuddhāhi sīlacittavisuddhīhi vuddhiṃ, diṭṭhikaṅkhāvitaraṇavisuddhīhi **virūḷhiṃ**. Maggāmaggapaṭipadāñāṇadassanavisuddhīhi **vepullaṃ** patvā. **Ñāṇadassanavisuddhikhīra**nti sādurasasuvisuddhibhāvato ñāṇadassanavisuddhisaṅkhātaṃ khīraṃ janetvā. **Aneka…pe… phala**nti anekapaṭisambhidā-anekābhiññāṇaparipuṇṇaṃ arahattaphalasīsaṃ nipphādeti.

Bījakiccakaraṇatoti bījakiccassa karaṇato. Yañhi taṃsadisassa visadisassa ca attano phalassa patiṭṭhāpanasambandhananipphādanasaṅkhātaṃ bījassa kiccaṃ, tassa karaṇato nibbattanato **''evaṃ saddhā bījakicca''**nti vuttaṃ. Iminā anaññasādhāraṇaṃ saddhāya kusaladhammānaṃ bījabhāvaṃ dasseti. **Sā cā**tiādinā tamevatthaṃ samattheti. Idāni tattha āgamaṃ dassento **''saddhājāto''**tiādimāha. Tena yathā sappurisūpanissayassa saddhammassavanassa ca, evaṃ anavasesāya sammāpaṭipattiyā saddhā mūlakāraṇanti dasseti.

Indriyasaṃvaro vīriyañca akusaladhamme, dukkarakārikā dhutaṅgañca akusaladhamme ceva kāyañca tapati vibādhatīti **tapo**ti vuccati. **Indriyasaṃvaro adhippeto** vīriyassa dhorayhabhāvena gayhamānattā, itaresaṃ vuṭṭhibhāvassa anuyuñjamānattā. Ādi-saddena kalalaṅgāravuṭṭhiādīnaṃ saṅgaho. **Samanuggahita**nti upagataṃ. Viruhanāmilāyananipphattivacanehi dhaññabījasantānassa viya tesaṃ vuddhiyā saddhābījasantānassa tapovuṭṭhiyā ādimajjhapariyosānesu upakārataṃ dasseti.

Purimapadesupīti **api-**saddena parapadesupīti attho daṭṭhabbo ''hirī me īsā, mano me yotta''nti icchitattā, ''sati me''ti ettha me-saddo ānetvā yojetabbo. **Udakampi tāva dātabbaṃ hoti** nadītaḷākādito ānetvā. **Vīriyabalībadde** catubbidhe **yojetvā. Niccakālaṃ** atthīti vacanaseso.

Saha vipassanāya maggapaññā adhippetā amatapphalāya kasiyā adhippetattā. **Vipassanā paññā cā**ti duvidhāpi paññā upanissayā hoti visiṭṭhabhāvato. Tenāha **''yathā hī''**tiādi. **Paññā**ti pakārehi jānātīti paññā. Paññavataṃ paññā purato hoti yonisomanasikārassa visesapaccayabhāvato, sahajātādhipatīsu ca ukkaṭṭhabhāvato. **Sirī**ti sobhaggaṃ. **Sataṃ dhammā** saddhādayo, **anvāyikā**ti anugāmino. **Īsābaddhā hotī**ti hirisaṅkhātaīsāya baddhā hoti, paññāya kadāci appayogato manosīsena samādhi idha vuttoti āha **''manosaṅkhātassa samādhiyottassā''**ti. **Samaṃ** upanetvā bandhitvā baddharajjukattā **samādhiyottaṃ. Ekato gamana**nti līnaccāraddhasaṅkhātaṃ ekapassato gamanaṃ vāreti. Majjhimāya vipassanāvīthiyā paṭipādanato kāyādīsu subhasukhaniccattabhāvavigamane paññāya visesapaccayā satīti vuttaṃ – **''satiyuttā paññā''**ti tassā sativippayogāsabbhāvato. Santatighanādīnaṃ ayaṃ viseso – purimapacchimānaṃ dhammānaṃ nirantaratāya ekībhūtānaṃ viya pavatti **santatighanatā,** ekasamūhavasena ekībhūtānamiva pavatti **samūhaghanatā,** dubbiññeyyakiccabhedavasena ekībhūtānamiva pavatti. **Kiccaghanatā,** ekārammaṇavasena ekībhūtānamiva pavatti **ārammaṇaghanatā**. Sabbesaṃ, sabbāni vā kilesānaṃ mūlasantānakāni **sabba…pe… santānakāni**. Anuppayogo hi attho. **Padāletī**ti bhindati samucchindati. **Sā ca kho** ''padāletī''ti vuttā **lokuttarāva** paññā anusayappahānassa adhippetattā. Santatighanādibhedanā pana lokiyāpi hoti vipassanāvasena ghanavinibbhogassa nipphādanato. Tenāha **''itarā pana lokikāpi siyā''**ti.

Hirīyatīti lajjati, jigucchatīti attho. Tasmā **''pāpakehi dhammehī''**ti nissakkavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, hetumhi vā karaṇavacanaṃ. **Ottappampi gahitameva,** na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. **Rukkhalaṭṭhī**ti rukkhadaṇḍo. Tena padesena kasanato visesato naṅgalanti vuccatīti āha **''īsā yuganaṅgalaṃ dhāretī''**ti. Kāmaṃ paññārahitā hirī atthi, hirirahitā pana paññā natthevāti āha **''hiri…pe… abhāvato''**ti. Sandhiṭṭhāne kampanābhāvato **acalaṃ**. Thirabhāvena **asithilaṃ**. Hiripaṭibaddhapaññā paṭipakkhavasena ca asithilabhāvena ca **acalā asithilā**ti āha **''abbokiṇṇā ahirikenā''**ti. Nāḷiyā minamānapuriso viya ārammaṇaṃ munāti paricchedato jānātīti **mano. Manosīsenā**ti manaso apadesena. **Taṃsampayutto**ti iminā kuntasahacaraṇato puriso kunto viya manasahacaraṇasamādhi ''mano''ti vuttoti dasseti. **Sārathinā**ti kassakena. So hi idha balībaddānaṃ sāraṇato pācanato ''sārathī''ti adhippeto. **Ekābandhana**nti ekābaddhakaraṇaṃ. **Sakakicce**ti sakakiccena yutte. Tena hi īsādīsu yathārahaṃ bandhitvā ekābaddhesu katesu naṅgalesu kiccaṃ ijjhati,

no aññathāti taṃ **‘‘sakakicce paṭipādetī’’**ti vuttaṃ. **Avikkhepasabhāvenā**ti attano avikkhepasabhāvena. **Bandhitvā**ti sahajātādipaccayabhāvena attanā sambandhitvā. **Sakakicce**ti hirīādīhi yathāsakaṃ kattabbe kicce.

Cirakatādimatthanti cirabhāsitampi atthaṃ. **Sarati** anussarati kāyādiṃ asubhādito nijjhāyati. **Phāletī**ti padāleti. Pājenti gamentīti taṃ **pājanaṃ**. **Idha** imasmiṃ sutte **‘‘pācana’’nti vuttaṃ** ja-kārassa ca-kāraṃ katvā. **Phālapācana**nti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘yathā hi brāhmaṇa…pe… satī’’**ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **‘‘tattha yathā’’**tiādimāha. **Naṅgalaṃ anurakkhati** bhijjanaphālanato. **Purato cassa gacchatī**ti assa naṅgalassa kassane bhūmiyā vilikhane purato gacchati pubbaṅgamā hoti. **Gatiyo**ti pavattiyo. **Samanvesamānā**ti saraṇavasena gavesamānā. **Ārammaṇe vā** kāyādike **upaṭṭhāpayamānā** asubhādivasena **paññānaṅgalaṃ rakkhati**. Sabhāvāsabhāvūpagame phālo viya naṅgalassa **‘‘ārakkhā’’ti vuttā** ‘‘sabbānatthato sati rakkhatī’’ti katvā. Tathā hesā ārakkhapaccupaṭṭhānā. Cirakatacirabhāsitānaṃ asammussanavasena sati paññānaṅgalassa purato hotīti vatvā tassa puratobhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sati…pe… no pamuṭṭhe’’**ti āha. **Satiparicite**ti satiyā paṭṭhāpite. ‘‘Upaṭṭhāpite’’tipi pāṭho, ayamevattho. **Saṃsīdituṃ na detī**ti sakiccakiriyāya saṃsīdanaṃ kātuṃ na deti. Kosajjasaṅkhātaṃ saṃsīdanaṃ **kosajjasaṃsīdanaṃ**.

Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ vuttaṃ kāyikavācasikasaṃyamassa kathitattā. **Āhāre udare yato**ti paribhuñjitabbaāhāre saṃyatabhāvadassanena paribhuñjitabbatāya catūsupi paccayesu saṃyatabhāvo dīpitoti āha **‘‘āhāramukhenā’’**tiādi. Saṃyatabhāvo cettha paccayahetu anesanābhāvoti vuttaṃ **‘‘nirupakkilesoti attho’’**ti. Bhojanasaddo āhāraparibhoge niruḷhoti katvā vuttaṃ **‘‘bhojane mattaññutāmukhenā’’**ti. Paribhuñjanaṭṭhena pana bhojanasaddamukhenāti vutte adhippetattho labbhateva. **Tenā**ti kāyaguttātiādivacanena. **Na vilumpantī**ti **‘‘dīpetī’’**ti padaṃ ānetvā sambandho.

Dvīhākārehīti adiṭṭhādīnaṃ adiṭṭhādivasena diṭṭhādīnañca diṭṭhādivasenāti evaṃ dvippakārehi. **Avisaṃvādanaṃ** avitathakathanaṃ. **Chedanaṃ** mūlappadese nikantanaṃ. **Lunanaṃ** yattha katthaci chedanaṃ. **Uppāṭanaṃ** ummūlanaṃ. **Asitenā**ti dattena, lāyitenāti attho. **Visaṃvādana**saṅkhātānaṃ **tiṇānaṃ,** aṭṭhannaṃ anariyavohārānanti attho. **Yathābhūtañāṇa**nti nāma rūpaparicchedakañāṇaṃ. **Saccanti veditabbaṃ** aviparītavuttikattā **‘‘chedakaṃ’’** chindanakaṃ. **Niddāna**nti niddāyakaṃ. Idameva saccaṃ moghamaññanti diṭṭhi **‘‘diṭṭhisacca’’**nti vuccati. **Dvīsu vikappesū**ti bhāvakattusādhanavasena dvīsu vikappesu. ‘‘Niddāna’’nti upayogavaseneva attho.

Sīlameva ‘‘soracca’’nti vuttaṃ ‘‘pāṇātipātādīhi suṭṭhu oratassa kamma’’nti katvā. Saṅkhāradukkhādīnaṃ abhāvato sundarabhāvato sundare nibbāne ārammaṇakaraṇavasena ratattā surato, arahā. Tassa bhāvo **soraccaṃ,** arahattaṃ. **Appamocanameva** accantāya pamocanaṃ na hoti.

Yadaggena vipassanāya paññāya taṃsahagatavīriyassa ca naṅgaladhorayhatā, tathāpavattakusalabhāvanāya ca kasibhāvo ca, tadaggena tato puretaraṃ pavattapaññāvīriyapāramīnaṃ naṅgaladhorayhatā, tathāpavattakusalabhāvanāya ca kasibhāvo veditabboti dassento **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Dhuraṃ vahatīti **dhorayhaṃ. Yathāvuttaṃ ghana**nti asmimānādibhedaṃ ghanaṃ. Vahitabbā ādibhūtā dhurā etesaṃ atthīti dhurā, purimadhuravāhakā. Taṃmūlakā aparaṃ dhuraṃ vahantā dhorayhā. **Dhurā ca dhorayhā ca dhuradhorayhaṃ** ekattavasena. **Vahanta**nti kasanena pavattantaṃ.

Kāmayogādīhi **yogehi khemattā** anupaddavattā. **Taṃ** nibbānaṃ **adhikicca** uddissa. **Vāhīyati** vipassanāya sahagataṃ. **Abhimukhaṃ vāhīyati** maggapariyāpannaṃ. **Khettakoṭi**nti khettamariyādaṃ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhe upādāya vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṃ. **Sabbakilese** avasiṭṭhasabbakilese **pajahantaṃ anivattantaṃ gacchati** puna pahātabbatāya abhāvato. **Anivattanta**nti na nivattantaṃ, yathā nivattanaṃ na hoti, evaṃ gacchatīti attho. Tenāha **‘‘nivattanarahita’’**ntiādi. **Etaṃ pana** tava dhuradhorayhaṃ.

Evamesā kasīti yathāvuttassa paccāmasanaṃ. Tenāha **‘‘nigamanaṃ karonto’’**ti. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ. **Paññānaṅgalena satiphālaṃ ākoṭetvā**ti paññāsaṅkhātena naṅgalena saddhiṃ satiphālassa ekābaddhabhāvakaraṇena ākoṭetvā. **Kaṭṭhā**ti ettha ‘‘kasī’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ ‘‘kaṭṭhā kasī’’ti. **Kammapariyosāna**nti yathāvuttakasikammassa pariyosānabhūtaṃ. Yadipi pubbe ‘‘paññā me yuganaṅgala’’ntiādinā attuddesikavasenāyaṃ amatapphalā kasi dassitā, mahākāruṇikassa pana bhagavato desanā sabbassapi sattanikāyassa sādhāraṇā evāti dassento **‘‘sā kho panesā’’**tiādimāha.

Divaseyevāti taṃdivase eva. **Ādimāhā**ti ettha **ādi-**saddena kathāpariyosāne pāṭhapadeso gahitoti tadaññaṃ ‘‘evaṃ vutte’’tiādipāṭhaṃ sandhāya **‘‘tato parañcā’’**ti āha.

Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Udayasuttavaṇṇanā

198. **Etaṃ vutta**nti ‘‘odanena pūresī’’ti etaṃ vacanaṃ vuttaṃ. **‘‘Gahetuṃ samattho nāma nāhosī**ti bhagavato adhiṭṭhānabalenā’’ti vadanti. **Taṃ** brāhmaṇaṃ vinetukāmatāya kira bhagavā tathā akāsi.

Upārambhabhayenāti parūpavādabhayena. **Avatvāva nivatto** ‘‘abbhāgatopi pāsaṇḍo vācāmattenapi na pūjetabbo’’ti brāhmaṇadhamme vuttattā. **Pakkanto**ti brāhmaṇassa dhammaṃ avatvā pakkanto brāhmaṇassa na tāva ñāṇaṃ paripakkanti. **Etaṃ vacanaṃ…pe… magamāsi** ‘‘punappunañceva vapanti bīja’’ntiādinā dhammaṃ kathetuṃ avassaṃ ākaṅkhanto. Pakārato kassatīti **pakaṭṭhako,** rasataṇhāya pakaṭṭhoti attho. Tenāha **‘‘rasagiddho’’**ti.

‘‘Punappunañceva vapanti bīja’’nti imaṃ desanaṃ ārabhīti sambandho. **Bīja**nti ca iti-saddo nidassanattho vā. Tena avayavena samudāyaṃ nidasseti. **Osakkasī**ti saṅkocasi. **Vutta**nti vapanaṃ kataṃ. Tasmā vuttaṃ **‘‘alamettāvatā’’**ti. **‘‘Vassitvā’’**ti vuṭṭhiṃ pavattetvā.

Desanā…pe… dasseti brāhmaṇena vuttaṃ ayuttavacanaṃ parivaṭṭentopi divase divase bhikkhācariyā nāma bhikkhūnaṃ kāyagatā vuttīti. Khīraṃ hatthena nayantīti vā **khīranikā. Kilamatī**ti taṃtaṃkiccakaraṇavasena khijjati. **Phandatī**ti anatthasamāyogavasena vipphandati. **Apunabbhavāyā**ti āyatiṃ anuppattiyā. **Maggo nāmā**ti upāyo nāma nibbānaṃ, tasmiṃ laddhe punabbhavābhāvato. ‘‘Punappuna’’nti vacanaṃ upādāya bījavapanādayo punappunadhammā nāma jātāti āha **‘‘soḷasa punappunadhamme desentenā’’**ti.

Udayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Devahitasuttavaṇṇanā

199. **Udaravātehī**ti vātakatavijjhanatodanādivasena aparāparaṃ vattamānehi udaravātehi, tassa vā vikārehi. Nibaddhupaṭṭhākakāle pana dhammabhaṇḍāgārikova. **Arañña**nti bhagavato bhikkhūnañca vasanaṭṭhānabhūtaṃ tapovanaṃ. Taṃ **niddhūmaṃ hoti** udakatāpanassapi akaraṇato. **Tasmā**ti yasmā tassa uṇhodakavikkiṇanacariyāya jīvikākappanaṃ hoti, tasmā.

Vattametaṃ tassa patikāratthaṃ parikathādīnampi kātuṃ labbhanato. Idāni tattha kāraṇampi savisayaṃ dassetuṃ **‘‘vaṇṇaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Bhagavā hi āyasmato upavāṇassa devahitabrāhmaṇassa taṃ sambhāvitaṃ bhavissati tikicchāpaṭiyattaṃ, tāya ca attano rogassa vūpasamanaṃ, tappasaṅgena ca devahitabrāhmaṇo mama santikaṃ āgantvā dhammassavanena saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhahissatīti sabbamidaṃ ñatvā evaṃ **‘‘iṅgha me tvaṃ, upavāṇa, uṇhodakaṃ jānāhī’’**ti avoca.

Āgamanīyappaṭipadaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ pubbabhāgappaṭipattiṃ **kathetuṃ vaṭṭati** anuttarimanussadhammattā. **Sadevakena lokenā**ti anavasesato lokassa gahaṇaṃ. Phalavisesākaṅkhāya pūjetabbāti pūjanīyā, te eva idha **''pūjaneyyā''**ti vuttā. Tathā ādarena pūjetabbatāya sakkāriyā, ā-kārassa rassattaṃ, ri-saddassa ca re-ādesaṃ katvā **''sakkareyyā''**ti vuttaṃ. ''Apacayeyyā''ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā **''apaceyyā''**ti vuttaṃ. **Tesa**nti sadevakena pūjaneyyādīnaṃ. **Haritu**nti netuṃ.

Ettakenapīti upasaṅkamanādinā ettakena appamattakenapi katavattena **ayaṃ kitti…pe… somanassajāto**.

Yajamānassāti deyyadhammaṃ dentassa. Dakkhiṇāya ijjhanaṃ nāma vipulaphalabhāvoti āha **''mahapphalo hotī''**ti. **Vidita**nti paṭividdhapaccakkhakataṃ. **Ājānātī**ti vutthabhavādiṃ pariyādāya jānāti paṭivijjhati. **Jānitvā**ti cattāri saccāni maggapaṭipāṭiyā paṭivijjhitvā. Aggappattatāya **katakiccataṃ patto**. Brāhmaṇena attanā kato kāro ca bhagavato eva paccupaṭṭhātīti taṃ dassento **''iminā khīṇāsave yajanākārena yajantassā''**ti vuttaṃ.

Devahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāsālasuttavaṇṇanā

200. Yasmā tassa brāhmaṇassa anissayassa jiṇṇabhāvena visesato kāyo lūkho jāto, jiṇṇapilotikakhaṇḍehi saṅghaṭitaṃ pāvuraṇaṃ, tasmā **''lūkhapāvuraṇo''**ti padassa **''jiṇṇapāvuraṇo''**ti attho vutto. **Pāṭiyekka**nti puttesu ekameko ekamekāya vācāya visuṃ visuṃ.

Sampucchanaṃ nāma idha sammantananti āha **''saddhiṃ mantayitvā''**ti. **Nandissa**nti abhinandiṃ. Atītatthe hi idaṃ anāgatavacanaṃ. Tenāha **''nandijāto…pe… ahosi''**nti. **Bhussantā**ti nibbhussanavasena ravantā.

Vayogatanti pacchimavayaṃ upagataṃ. So pana yasmā purime dve vaye atikkamavasena gato. Pacchimaṃ ekadesato atikkamanavasena, tasmā vuttaṃ – **''tayo vaye gataṃ atikkantaṃ pacchimavaye ṭhita''**nti.

Nipparibhogoti jiṇṇabhāvena javaparakkamahāniyā aparibhogo na bhuñjitabbo. **Khādanā apanīyatī**ti yavasaṃ adadantā tato nīharanti nāma. **Thero**ti vuḍḍho.

Anassavāti na vacanakarā. **Appatissā**ti patissayarahitā. **Avasavattino**ti na mayhaṃ vasena vattanakā. **Sundarataro**ti upatthambhakāribhāvena sundarataro.

Puratoti upatthambhakabhāvena purato katvā. **Udake patiṭṭhaṃ labhati** tattha patiṭṭhato thirapatiṭṭhabhāvato. Addhapatiṭṭho hi daṇḍo daṇḍadharapurisassa patiṭṭhaṃ labhāpeti.

Brāhmaṇiyoti attano brāhmaṇiyo. **Pāṭiyekka**nti ''asukassa gehe asukassa gehe''ti evaṃ uddesikaṃ katvā visuṃ visuṃ. **Mā niyyādehi, amhākaṃ ruccanaṭṭhānamevā**ti tava puttānaṃ gehesu yaṃ amhākaṃ ruccanaṭṭhānaṃ. Tatthameva gamissāmāti sabbesampi etesaṃ anuggahaṃ kātukāmo bhagavā evamāha.

Tato paṭṭhāyāti sotāpattiphalapaṭilābhato paṭṭhāya. Yadatthaṃ mayaṃ imassa brāhmaṇassa mahāsampattidānādinā anuggaho kato, so cassa puttaparijanassapi attho siddhoti satthā na sabbakālaṃ tassa brāhmaṇassa puttānaṃ gehaṃ agamāsi, te eva pana kālena kālaṃ satthu santikaṃ gantvā yathāvibhavaṃ sakkārasammānaṃ akaṃsūti adhippāyo.

Mahāsālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mānatthaddhasuttavaṇṇanā

201. **Mānena thaddho**ti ‘‘ayaṃ kho’’tiādinā paggahitena mānena thaddho bajjhitacitto thaddhaayosalāko viya kassacipi anonato. **Na kiñci jānāti** loke paṭisanthāramattassapi ajānanato.

Abbhutavittajātāti sañjātaabbhutavittā. Vittaṃ vittīti ca tuṭṭhipariyāyā. **Abhūtapubbāyā**ti yā tassā parisāya vitti tadā bhūtā, sā ito pubbe abhūtā. Tenāha **‘‘abhūta…pe… samannāgatā’’**ti. **Assa puggalassā**ti anena puggalena. **Apacitā**ti paramanipaccena pūjanīyasāmaññato tattha attano pakkhipanaṃ idha desanākosallaṃ.

Mānatthaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paccanīkasuttavaṇṇanā

202. **‘‘Sabbaṃ seta’’**nti kenaci **vutte** tassa **paccanīkaṃ karontasseva assa** brāhmaṇassa. **Vinetvā**ti vināsetvā. **Suṇātīti atthoti** ‘‘suṇātī’’ti kiriyāpadaṃ āharitvā gāthāya attho veditabbo ‘‘jaññā subhāsita’’nti vuttattā. Na hi asutvā desitaṃ jānituṃ sakkonti.

Paccanīkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanakammikasuttavaṇṇanā

203. Vanakamme niyutto, kiriyamānena vanakammaṃ etassa atthīti **vanakammiko**. **Imasmiṃ vanasaṇḍe**ti imasmiṃ evaṃmahante vanasaṇḍe. Na me vanasmiṃ karaṇīyamatthi yathā, ‘‘brāhmaṇa, tuyha’’nti adhippāyo. Itaraṃ pana yaṃ mahākilesavanaṃ, taṃ maggañāṇapharasunā samādhimayasilāyaṃ sunisitena sabbaso ucchinnamūlaṃ, tato eva **nibbanatho** nikkilesagahano. Vivekābhiratiyā ekako abhirato paṭipakkhavigamena. Tenāha **‘‘aratiṃ…pe… jahitvā’’**ti.

Vanakammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā

204. **Dhammantevāsikā**ti kiñcipi dhanaṃ adatvā kevalaṃ antevāsikā. Tenāha **‘‘veyyāvaccaṃ katvā sippuggaṇhanakā’’**ti. **Gambhīrasabhāve**ti samantato dūrato gahanasacchannavipulatararukkhagacchalatāya ca, tadā himapiṇḍasinnabhāvena mayūrayānehi patiṭṭhātuṃ asakkuṇeyyatāya ca gambhīrabhāve.

Bahubheraveti bahubhayānake. **Aniñjamānenā**ti itthambhūtatthe karaṇavacanaṃ. **Atisundaraṃ vatā**ti evaṃ sante nāma araññe evaṃ niccalakāyo nisinno jhāyanto ativiya sundarañca jhānaṃ jhāyasīti vadati.

Accherarūpanti acchariyabhāvaṃ. **Seṭṭhappattiyā**ti seṭṭhabhāvappattiyā.

‘‘Lokādhipatisahabyataṃ ākaṅkhamāno’’ti iminā brāhmaṇo lokādhipatisahayogaṃ pucchati, ‘‘kasmā bhava’’ntiādinā pana tadaññavisesākaṅkhaṃ pucchatīti āha **‘‘aparenapi ākārena pucchatī’’**ti.

Kaṅkhāti taṇhā abhikkhaṇavasena pavattā. **Anekasabhāvesū**ti rūpādivasena ajjhattikādivasena evaṃ nānāsabhāvesu ārammaṇesu. Assādarāgo lobho abhijjhāti **nānappakārā. Sesakilesā vā**

diṭṭhimānadosādayo. **Niccakālaṃ avassitā** sattānaṃ avassayabhāvattā. **Pajappāpanavasenā**ti pakārehi taṇhāyanavasena. **Nirantā**ti antarahitā niravasesā.

Anupagamanoti anupādāno. **Sabbaññutaññāṇaṃ dīpeti,** tassa hi vasena eva nānāsabhāvesu bhagavā samantacakkhunā passatīti **''sabbe…pe… dassano''**ti vuccati. **Arahattaṃ sandhāyāha,** tañhi nippariyāyato ''anuttara''nti vuccati.

Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mātuposakasuttavaṇṇanā

205. **Ito**ti manussattabhāvato. **Paṭigantvā**ti abhigantvā. Sagge hi nibbattanto kammaphalena dhammatāvasena paṭisandhikālato paṭṭhāya abhirativasena abhiramati eva nāmāti.

Mātuposakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhakasuttavaṇṇanā

206. Virūpaṃ gandhaṃ pasavatīti **visso,** duggandho. **Bāhitvā**ti attano santānato bahikatvā nīharitvā. Taṃ pana anavasesato pajahananti āha **''aggamaggena jahitvā''**ti. Saṅkhāyati sammadeva paricchindati etāyāti **saṅkhā,** ñāṇanti āha **''saṅkhāyāti ñāṇenā''**ti. **Bhinnakilesattā**ti niruttinayena bhikkhusaddasiddhimāha.

Bhikkhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

207. **Paccetī**ti pattiyāyati saddahati. Tathābhūto ca tamatthaṃ nikāmento nāma hotīti vuttaṃ **''icchati patthetī''**ti. **Sādhu, bhante**ti ettha **sādhu**-saddo āyācanattho, na abhinandanatthoti **''āyācamāno āhā''**ti vatvā āyācane kāraṇaṃ dassento **''therassa kirā''**tiādimāha. Udakasuddhiko na ekaṃsena apāyūpago, laddhiyā pana sāvajjakilesabhūtabhāvato āyācati. Aññaṃ kāraṇaṃ apadisanto **''apicā''**tiādimāha. Phalabhūto attho etassāti **atthavasaṃ,** kāraṇanti āha **''atthānisaṃsaṃ atthakāraṇa''**nti. **Papañcasūdaniyaṃ** pana phaleneva araṇīyato attho, kāraṇanti katvā ''attho eva atthavaso, tasmā **dve atthavase**ti dve atthe dve kāraṇānī''ti vuttaṃ.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Khomadussasuttavaṇṇanā

208. Evaṃladdhanāmaṃ piṇḍāya pāvisīti yojanā. **Evameva**nti kenaci animantitena sayameva upasaṅkamante. **Aphāsukadhātuka**nti ayuttarūpaṃ. **Sabhādhamma**nti sabhāya caritabbaṃ cārittadhammaṃ. **Asañcāletvā**ti āsanato avuṭṭhāpetvā. **Ujukameva āgacchati** lokagganāyako bhagavā sabbasattuttamo attano uttaritarassa abhāvato lokassa apacitiṃ na dasseti. Ye sabbaso saṃkilese pajahanti, teva paṇḍite ''santo''ti dasseti **''ete''**tiādinā.

Khomadussasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Brāhmaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Vaṅgīsasaṃyuttaṃ

1. Nikkhantasuttavaṇṇanā

209. **Āḷaviya**nti āḷavinagarasamīpe. **Aggacetiye**ti gotamakacetiyādīhi uttamacetiye. Taṃ kira bhūmirāmaṇeyyakabhāvena manuññatāya padhānayuttatādisampattiyā ca itaracetiyehi seṭṭhasammataṃ. **Kappattherenā**ti ''kappo''ti gottato āgatanāmo thero, sahassapurāṇajaṭilānaṃ abbhantare ayaṃ mahāthero. **Ohīnako**ti theresu gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhesu vihāre eva avahīnako ṭhito. Tattha kāraṇamāha **''vihārapālo''**tiādi. **Samalaṅkaritvāti** samaṃ alaṅkārena alaṅkaritvā. **Kusalacittaṃ viddhaṃseti** pavattituṃ appadānavasena. **Etasmi**nti etasmiṃ rāge uppanne. ''Ekasmi''nti vā pāṭho, ekasmiṃ visabhāgavatthuke rāge uppanne. **Dhammo vā**ti mama citte uppajjanakato añño dhammo vā. Yena kāraṇena paro anabhiratiṃ vinodetvā idāneva abhiratiṃ uppādeyya, taṃ kāraṇaṃ kuto labbhāti yojanā, taṃ kāraṇaṃ natthīti attho, tassa abhāvakāraṇavacanaṃ.

Anagāriyanti agāravirahato anagāraṃ pabbajjā. Tattha niyuttattā anagāriyaṃ ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, pabbajitanti attho. **Ādhāvantī**ti hadayaṃ abhibhavitvā dhāvanti. **Uggatāna**nti uḷārānaṃ puttā. Tenāha **''mahesakkhā rājaññabhūtā''**ti. **Uttamappamāṇa**nti sahassapalaṃ **samantā**ti samantato. **Parikireyyu**nti vijjheyyuṃ. **Etasmā sahassā**ti yathāvuttā dhanuggahasahassato. **Atirekatarā** anekasahassā. **Itthiyo** olokanasitalapitaroditasare khipantiyo. **Neva maṃ byādhayissanti** neva maṃ nijjhāyissanti. ''Byādhayissatī''ti pāṭhoti vuttaṃ **''cāletuṃ na sakkhissatīti attho''**ti. **Dhamme samhī**ti sake santike patiṭṭhite sāsanadhamme. Tenāha **''anabhiratiṃ vinodetvā''**tiādi.

Magganti ''maggo''ti vattabbe liṅgavipallāsena vuttaṃ. Tenāha **''so hi nibbānassa pubbabhāgamagggo''**ti.

Nikkhantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aratisuttavaṇṇanā

210. **Vihāragaruko kiresa thero**ti etena thero attano saddhivihārikaṃ vaṅgīsaṃ ovadituṃ anavasaro. Tena antarantarā tassa cittaṃ rāgo anuddhaṃsetīti dasseti. **Sāsane arati**nti sīlaparipūraṇe samathavipassanābhāvanāya ca anabhiratiṃ. **Kāmaguṇesu ca rati**nti pañcasu kāmakoṭṭhāsesu assādaṃ. **Pāpavitakka**nti kāmasaṅkappaṃ. **Sabbākārenā**ti sabbe tadaṅgavikkhambhanasamucchindanākārena. Yathā mahantaṃ araññaṃ vanathanti, evaṃ mahantaṃ kilesavanaṃ **''vanatha''**nti vuttaṃ.

Pathaviñca vehāsanti bhummatthe paccattavacanaṃ, tasmā pathaviyaṃ ākāse cāti attho. Tenāha **''pathaviṭṭhita''**ntiādi. **Jagatī**ti ca pathaviyā vevacanaṃ. Tenāha **''antopathaviya''**nti. **Parijīratī**ti sabbbaso jaraṃ pāpuṇāti. **Samāgantvā**ti ñāṇena samāgantvāti attho. Tenāha **''mutattāti viññātattabhāvā''**ti.

Paṭighapadena gandharasā gahitā ghānajivhānaṃ paṭihananavasena pavattanato. **Mutapadena phoṭṭhabbārammaṇaṃ gahitaṃ** mutvā gahetabbato. **Na lippatī**ti na makkhīyati.

Saṭṭhi-saddo cha-saddena samānatthoti **''saṭṭhinissitā''**ti padassa **''chaārammaṇanissitā''**ti attho vutto. **Puthū adhammavitakkā**ti rūpavitakkādivasena bahū nānāvitakkā micchāsaṅkappā. **Janatāya niviṭṭhā**ti mahājane patiṭṭhitā. **Tesaṃ vasenā**ti tesampi micchāvitakkānaṃ vasena. **Na katthaci** ārammaṇe. **Kilesavaggagato**ti kilesasaṅgaṇikaṃ upagato na bhaveyya, kilesavitakkā na uppādetabbāti attho. **Duṭṭhullavacanaṃ** kāmapaṭisaṃyuttakathā.

Dabbajātikoti dabbarūpo. **Nepakkenā**ti kosallena. **Nibbānaṃ paṭiccā**ti asaṅkhatadhātuṃ ārammaṇavasena paṭicca. **Parinibbānakāla**nti anupādisesanibbānakālaṃ.

Aratisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pesalasuttavaṇṇanā

211. **Etesa**nti etesaṃ mahallakānaṃ. **Na pāḷi** āgacchati appaguṇabhāvato. Na ca pāḷi upaṭṭhāti, ekāya pāḷiyā sati pāḷigatiyā tathā tathā upaṭṭhānampi nesaṃ natthīti vadati. **Na aṭṭhakathā**ti etthāpi eseva nayo. Sithiladhanitāditaṃtaṃbyañjanabuddhiṃ ahāpetvā uccāraṇaṃ **padabyañjanamadhuratā. Atikkamitvā maññati** aññe bhikkhū. Hīḷanavasena abhibhavitvā paṭibhānasutena attānaṃ pasaṃsati sambhāveti. Mānassa pavattitāya sahajātanissayādipaccayadhammā taṃsahabhudhammā. Mānavasena **vippaṭisārī ahuvā**. Mā ahosīti yojanā. **Vaṇṇabhaṇana**nti parehi kiriyamānaṃ guṇābhitthavaṃ. **Akhilo**ti pañcacetokhilarahito. **Nissesaṃ navavidha**nti navavidhampi mānaṃ kassaci ekadesassapi asesato. **Vijjāyā**ti aggamaggavijjāya. Accantameva **samitatāya** vūpasamitatāya **samitāvī**.

Pesalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ānandasuttavaṇṇanā

212. **Rāgo**ti ettha āyasmato vaṅgīsassa rāgassa uppattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ **''āyasmā ānando''**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti ānandattheraṃ. **Ārammaṇaṃ pariggahetu**nti kāyavedanādibhedaṃ ārammaṇaṃ satigocaraṃ. Asubhadukkhādito, rūpādiekekameva vā chaḷārammaṇaṃ aniccadukkhādito pariggaṇhituṃ paricchijja jānituṃ. **Itthirūpārammaṇe**ti itthisantāne rūpasabhāve ārammaṇe.

Nibbāpananti nibbāpayati etenāti nibbāpanaṃ. **Vipallāsenā**ti asubhe ''subha''nti vipallāsabhāvahetu. **Rāgaṭṭhāniya**nti rāguppattihetu. **Iṭṭhārammaṇa**nti subhārammaṇaṃ. Ettha ca iṭṭhārammaṇasīsena tattha iṭṭhākāraggahaṇaṃ vadati. Tañhi vajjanīyaṃ. **Parato**ti avasavattanatthena aññato. Saṅkhārā hi ''mā bhijjantū''ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattittā paro nāma, sā ca nesaṃ paratā aniccadassanena pākaṭā hotīti vuttaṃ **''parato passāti aniccato passā''**ti. Kāmaṃ vipassanā saṅkhāranimittaṃ na pariccajati saṅkhāre ārabbha vattanato, yesaṃ pana nimittānaṃ aggahaṇena animittāti gahituṃ arahati, taṃ dassetuṃ **''niccādīnaṃ nimittāna''**ntiādi vuttaṃ. Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇa-dassanavasena mānassa dassanābhisamayo, vipassanāya pahānābhisamayo. ''Maggenā''ti vadanti, maggeneva pana asammohato pariññāpaṭivedhavasena dassanābhisamayo, pahānapaṭivedhavasena pahānābhisamayo. **Rāgādisantatāyā**ti rāgādīnaṃ samucchedavasena paṭippassaddhivasena vūpasametabbato santabhāvena.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhāsitasuttavaṇṇanā

213. Aṅgīyanti hetubhāvena āgamabhāvena avayavabhāvena vā ñāyantīti **aṅgāni,** kāraṇāni, avayavā vāti āha **''aṅgehīti kāraṇehi, avayavehi vā''**ti. Viratiyo subhāsitavācāya pubbaṃ patiṭṭhitā hontīti musāvādāveramaṇiādayo tassā visesahetūti āha **''musāvādā…pe… kāraṇānī''**ti. Yasmā ariyavohārā visesato cetanāsabhāvā, tasmā vacīsucaritasamudāyassa saccavācādayo aṅgabhūtāti āha **''saccavacanādayo cattāro avayavā''**ti. **Nissakkavacana**nti hetumhi nissakkavacanaṃ. Tenāha **''samanuāgatā pavattā''**ti. Vācā hi tāya viratiyā sammā anurūpato āgatā pavattāti ''samannāgatā''ti vuccati. **Karaṇavacana**nti sahayoge karaṇavacanaṃ. Tenāha **''yuttā''**ti. Sahajātāpi hi cetanā yathāsamādinnāya viratiyā sammā anurūpato yuttāti vattuṃ arahati.

Samullapanavācāti saddavācā, sā vuccatīti **vācā** nāma. Viññatti pana vuccati etāyāti **vācā** nāma, tathā virati cetanāvācā. **Na sā idha adhippetā**ti sā cetanāvācā viññattivācā viya idha imasmiṃ sutte na adhippetā ‘‘subhāsitā hotī’’ti vacanato. Tenāha **‘‘abhāsitabbato’’**ti. Suṭṭhu **bhāsitā**ti sammā ñāyena bhāsitā vacīsucaritabhāvato. **Atthāvahata**nti hitāvahakālaṃ pati āha. **Kāraṇasuddhi**nti yonisomanasikārena kāraṇavisuddhiṃ. **Dosābhāva**nti agatigamanādidosābhāvaṃ. Rāgadosādivinimuttañhi taṃ bhāsato anurodhavirodhavivajjanato agatigamanaṃ dūrasamugghāṭitamevāti. **Anuvādavimuttā**ti apavādavirahitā. **Sabbākārasampattiṃ dīpeti,** asati hi sabbākārasampatiyaṃ anuvajjatāpi.

Kiñcāpi pubbe dhammādhiṭṭhānā desanā āraddhā, puggalajjhāsayato pana **puggalādhiṭṭhānāya… pe… vacanametaṃ**. Kāmañcettha **‘‘aññataraniddosavacana’’**nti avisesato vuttaṃ, ‘‘dhammaṃyeva bhāsatī’’tiādinā pana adhammadosādirahitāya vācāya vuccamānattā idhāpi subhāsitā vācā adhippetāti. ‘‘Subhāsitaṃyevā’’ti avadhāraṇena nivattitaṃ sarūpato dasseti **‘‘no dubbhāsita’’**nti iminā. Tenāha **‘‘tasseva vācaṅgassa paṭipakkhabhāsananivāraṇa’’**nti. Paṭiyogīnivattanattho hi eva-saddo, tena pisuṇavācāpaṭikkhepo dassito. ‘‘Subhāsita’’nti vā iminā catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ gahitanti **‘‘no dubbhāsitanti iminā micchāvācappahānaṃ dīpetī’’**ti vuttaṃ. Sabbavacīsucaritasādhāraṇavacanañhi subhāsitanti. Tena parabhedanādikaṃ asabbhādikañca bodhisattānaṃ vacanaṃ apisuṇādivisayanti daṭṭhabbaṃ. **Bhāsitabbavacanalakkhaṇa**nti bhāsitabbassa vacanassa sabhāvalakkhaṇaṃ dīpetīti ānetvā sambandho. Yadi evaṃ nanu abhāsitabbaṃ paṭhamaṃ vatvā bhāsitabbaṃ pacchā vattabbaṃ yathā ‘‘vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā’’ti āha **‘‘aṅgaparidīpanatthaṃ panā’’**tiādi.

Paṭhamenāti ‘‘subhāsita’’nti padena. **Dhammato anapeta**nti attano paresañca hitasukhāvahadhammato anapetaṃ. **Mantāvacana**nti mantāya pavattetabbavacanaṃ. Paññavā avikiṇṇavāco hi na ca anatthāvahaṃ vācaṃ bhāsati. **Itarehi dvīhī**ti tatiyacatutthapadehi. **‘‘Imehi khotiādīnī**ti karaṇe etaṃ upayogavacana’’nti keci. **Taṃ vāca**nti yathāvuttaṃ caturaṅgikaṃ. Yañca vācaṃ maññantīti sambandho. **Aññe**ti ito bāhirakā ñāyavādino akkharacintakā ca. ‘‘Paṭiññāhetuudāharaṇūpanayanigamanāni avayavā vākyassā’’ti vadanti. **Nāmādīhī**ti nāmākhyātapadehi. **Liṅgaṃ** itthiliṅgādi **vacanaṃ** ekavacanādi. Paṭhamādi **vibhatti** atītādi **kālaṃ**. Kattā sampadānaṃ apādānaṃ karaṇaṃ adhikaraṇaṃ kammañca **kārakaṃ**. **Sampattīhi samannāgata**nti ete avayavādike sampādetvā vuttaṃ. **Taṃ paṭisedhetī**ti taṃ yathāvuttavisesampi vācaṃ ‘‘imehi kho’’ti vadanto bhagavā paṭisedheti. **Kho**-saddo hettha avadhāraṇattho. Tenāha **‘‘avayavādī’’**tiādi. Yā kāci asabhāvaniruttilakkhaṇā. Sā milakkhubhāsā. **Sīhaḷakenevā**ti sīhaḷabhāsāya pariyāpannena vacanena. **Arahattaṃ pāpuṇiṃsū**ti saṃsāre ativiya sañjātasaṃvegā tannissaraṇe ninnapoṇamānasā hutvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Pātova phullitakokanadanti pātova saṃphullapadumaṃ. **Bhijjiyate**ti nibbhijjiyati nibbhiggo jāyati. **Manussattaṃ gatā**ti manussattabhāvaṃ upagatā.

Buddhantareti buddhuppādantare dvinnaṃ buddhuppādānaṃ antarā. Tadā hi paccekabuddhānaṃ sāsane, na buddhasāsane dippamāne.

Jarāya parimadditanti yathā hatthacaraṇādiaṅgāni sithilāni honti, cakkhādīni indriyāni savisayaggahaṇe asamatthāni honti, yobbanaṃ sabbaso vigataṃ, kāyabalaṃ apagataṃ, satimatidhitiādayo vippayuttā, pubbe attano ovādapaṭikarā puttadārādayopi apasādakā, parehi vuṭṭhāpanīyasaṃvesanīyatā punadeva bālabhāvappatti ca honti, evaṃ jarāya sabbaso vimadditaṃ. **Eta**nti sarīraṃ vadati. **Milātachavicammanissita**nti jiṇṇabhāvena appamaṃsalohitattā milātehi gatayobbanehi dhammehi sannissitaṃ. **Ghāsamāmisa**nti ghāsabhūtaṃ āmisaṃ maccunā gilitvā viya patiṭṭhapetabbato. Kesalomādi**nānākuṇapapūritaṃ**. Tato eva **asucibhājanaṃ etaṃ**. Sabbathāpi nissāratāya **kadalikkhandhasamaṃ**.

Anucchavikāhīti sammāsambuddhassa anurūpāhi. **Na tāpeyyā**ti cittañca kāyañca na tāpeyya.

Tāpanā cettha sampati āyati ca visādanā. **Na bādheyyā**ti **''nābhibhaveyyā''**ti padassa atthadassanaṃ. **Apisuṇavācāvasenā**ti sabbaso pahīnapisuṇavācatāvasena. **Pāpānī**ti lāmakāni nikiṭṭhakāni. Tenāha **''appiyānī''**tiādi. **Anādāyā**ti aggahetvā.

Sādhubhāvenāti niddosamadhurabhāvena. **Amatasadisā**ti sadise tabbohāroti, kāraṇe vāyaṃ kāriyavohāroti āha **''nibbānāmatapaccayattā vā''**ti. Paccayavasena hi sā tadā dassanappavatti. **Cariyā**ti cārittaṃ. **Porāṇā** nāma paṭhamakappikā, buddhādayo vā ariyā.

Patiṭṭhitāti niccalabhāvena aṭṭhiṃ katvā paccayāyattabhāvato avisaṃvādanakā. Ubhayathā paṭipattiṃ āha **''attano ca paresañca atthe patiṭṭhitā''**ti. **Atthe** diṭṭhadhammikasamparāyikādihite patiṭṭhitattā eva **dhamme** avihiṃsādidhamme patiṭṭhitā. **Anuparodhakara**nti etena hitapariyāyoyaṃ attha-saddoti dasseti. **Dhammika**nti dhammato anapetaṃ, atthadhammūpasaṃhitaṃ vā.

Nibbānappattiyāti nibbānappattiyatthaṃ. **Dukkhassa antakiriyāya** antakaraṇatthaṃ. Yasmā buddho khemāya bhāsati, tasmā khemuppattihetuyā **khemā,** tasmā sā sabbavācānaṃ uttamāti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mantāvacanavasenā**ti sabbadosarahitavasena.

Subhāsitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāriputtasuttavaṇṇanā

214. Vākkaraṇacāturiyato vacanaguṇahetūnaṃ pūriyā pūre bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha **''akkharādiparipuṇṇāyā''**ti. **Avibaddhāyā**ti pittādīhi na vibaddhāya anupaddutāya. Tenāha **''apalibuddhāyā''**tiādi. **Niddosāyā**ti atthato byañjanato vigatadosāya. **Akkhalitapadabyañjanāyā**ti agalitapadabyañjanāya, **atthassa viññāpaniyā**ti diṭṭhadhammikādiatthassa bodhane pariyattāya. **Bhikkhuna**nti gāthāsukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ.

''Saṃkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsatī''ti nayidaṃ paṭhamaṃ uddisitvā tassa atthassa kittanavasena pavattitaṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hi vitthāradesanā eva hoti. Yā pana desanā kadāci dhammapaṭiggāhakānaṃ ajjhāsayavasena saṃkhitteneva dassetvā nikkhipati, yā ca kadāci vitthārena, tadubhayaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **''cattārimānī''**tiādi. Sabhāvamadhuro paccayavasena madhurataro hotīti dassetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ. Vividhākāraṃ katvā dhammaṃ kathetuṃ paṭibhātīti **paṭibhānaṃ,** desanāpakārañāṇaṃ. Tenāha **''samuddato''**tiādi. **Odahantī**ti avajānanavasena gamenti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pavāraṇāsuttavaṇṇanā

215. **Tasmiṃ ahū**ti tasmiṃ ahanīti āha **''tasmiṃ divase''**ti. **Anasanenā**ti sabbaso āhārassa abhuñjanena. Sāsanikasīlena bāhirakaanasanena vā upetā hutvāti yojanā. **Vā-**saddena khīrapānamadhusāyanādīnipi saṅgaṇhāti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti kāyakammādike sarāpeti gārayhe karoti etāyāti **pavāraṇā,** paṭipattivisodhanāya attano attano vajjasodhanāya okāsadānaṃ. Yasmā yebhuyyena vassaṃvuṭṭhehi kātabbā esā visuddhidesanā, tasmā vuttaṃ **''vassaṃvuṭṭhapavāraṇāya. Visuddhipavāraṇātipi etissāva nāma''**nti. Tadā tassa bhikkhusaṅghassa tuṇhībhāvassa anavasesatāyapi vaṇṇaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ ''tuṇhībhūta''nti vuttanti āha **''yato yato…pe… natthī''**ti. Hatthassa kukkuccatā asaṃyamo asampajaññakiriyā **hatthakukkuccaṃ**. Tathā **pādakukkuccaṃ** veditabbaṃ, **vā-**saddo avuttavikappattho, tena tadaññesamabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ.

Pañcapasādehīti pañcavaṇṇehi pasādehi. **Vossaggattho** yathāruci kiriyāya vossajjanaṃ. **Pucchanatthe**ti paṭikkhepamukheneva pucchanatthe **na**kāro, **me kiñci** kiriyaṃ vā vācasikaṃ vā na

garahatha, kiṃ nu garahatha kāyavācāhīti attho. Keci ‘‘dvārānevā’’ti dvārasīsena dvārappavattacariyaṃ vadanti. Visuddhipavāraṇāya adhippetattā yena pavāritaṃ, teneva visuddhīti ñāyati, yena na pavāritaṃ. Kiṃ nu taṃ avisuddhanti siyā kassaci puthujjanassa āsaṅkā? Tannivāraṇatthamāha **‘‘no aparisuddhattā’’**ti. **Manodvāraṃ parisuddhaṃ** asucikārakaupakkilesānaṃ dūrīkatattā. **Idāni** etarahi buddhakāle. **Etthā**ti manodvāraparisuddhiyaṃ.

Kāyavacīsamācāraparisuddhiyā paveditāya manosamācāraparisuddhi atthato paveditāva hotīti **‘‘kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’**iccevāha. Tathā hi vuttaṃ **‘‘kāyikaṃ vā vācasikaṃ vāti idaṃ catunnaṃ arakkhiyataṃ sandhāya thero āhā’’**ti. ‘‘Bhikkhave, pavāremi vo’’ti bhikkhusaṅghavisayattā pavāraṇāya tattha bhikkhusaṅghena vattabbaṃ paṭivacanaṃ dento dhammasenāpati **‘‘bhikkhusaṅghassa bhāraṃ vahanto’’**ti vutto. Tenāha **‘‘na kho mayaṃ, bhante’’**tiādi. **Arakkhiyānī**ti parānuvādato na bhāyitabbāni suparisuddhabhāvato.

‘‘Anuppannassā’’ti idaṃ adhippāyikavacananti tadadhippāyaṃ vivaranto **‘‘kassapasammāsambuddhato paṭṭhāyā’’**tiādimāha. **Kassapasammāsambuddhato**ti vibhatte nissakkaṃ, tasmā kassapasammāsambuddhato oranti atthoti. **Aññenā**ti ito bhagavato aññena. **Anuppāditapubbassā**ti parasantāne na uppāditapubbassa. Sasantāne pana paccekabuddhānaṃ vasena na uppāditoti na sakkā vattuṃ. **Samanuāgatā**ti sammā anu upagatā. **Bhagavato sīlādayo guṇā**ti buddhabhūtassa guṇā adhippetāti āha **‘‘arahattamaggameva nissāya āgatā’’**ti. **Sabbaguṇā**ti dasabalañāṇādayo sabbe buddhaguṇā. **Bhante**ti ettha **iti**saddo ādiattho. Tena ‘‘imesaṃ pana…pe… vācasikaṃ vā’’ti yāvāyaṃ pāḷipadeso, taṃ sabbaṃ gaṇhāti. Tenāha **‘‘idaṃ thero…pe… pavārento āhā’’**ti.

Yaṃ attano puññānubhāvasiddhaṃ cakkaratanaṃ nippariyāyato tena pavattitaṃ nāma, na itaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anupavattanaṃ, paṭhamanayo ca taṃsadise tabbohāravasena vuttoti taṃ anādiyitvā dutiyanayo vutto. **Dasavidha**nti antojanasmiṃ, balakāye rakkhāvaraṇaguttiyā saṃvidhānaṃ, khattiyesu anuyuttesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu adhammacārapaṭikkhepo, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti evaṃ dasavidhaṃ. Tattha gahapatike pakkhijāte ca visuṃ katvā gahaṇavasena **dvādasavidhaṃ. Cakkavattivatta**nti cakkavattibhāvāvahaṃ vattaṃ. Yasmā yāthāvato pavattitaṃ, tadanurūpakaṃ pana ñāyena yuttakena pavattitaṃ nāma hotīti āha **‘‘sammā nayena hetunā kāraṇenā’’**ti. **Ubhatobhāgavimuttā**ti ubhayabhāgehi ubhayabhāgato vimuttāti ayamettha atthoti dasseti **‘‘dvīhi bhāgehi vimuttā, arūpā…pe… nāmakāyato’’**ti iminā. **Tevijjādibhāva**nti tevijjachaḷabhiññacatuppaṭisambhidabhāvaṃ. Paññāvimuttā hi taṃ tividhaṃ appattā kevalaṃ paññāya eva vimuttā.

Visuddhatthāyāti visuddhipavāraṇatthāya. Saṃyojanaṭṭhena **saṃyojanasaṅkhāte ceva** bandhanaṭṭhena **bandhanasaṅkhāte ca**. **Vijitasaṅgāma**nti yathā rāgādayo puna na sīsaṃ ukkhipanti, evaṃ ariyamaggasenāya vasena vijitasaṅgāmaṃ. Tenāha **‘‘vijitarāgadosamohasaṅgāma’’**nti. **Mārabalassā**ti mārasenāya, mārassa vā sāmatthiyassa. **Veneyyasattha**nti vinetabbajanasamūhaṃ. Sakaṭādisatthasabhāgato vineyyova satthoti taṃ veneyyasatthaṃ. Sīlasārādiabhāvato **antotuccho**.

Pavāraṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Parosahassasuttavaṇṇanā

216. Sahassato paraṃ aḍḍhateyyabhikkhusataṃ tadā bhagavantaṃ payirupāsatīti āha **‘‘parosahassanti atirekasahassa’’**nti. **Nibbāne kutoci bhayaṃ natthī**ti kutocipi kāraṇato nibbāne bhayaṃ natthi asaṅkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā – ‘‘khemañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi khemagāminiñca paṭipada’’ntiādi (saṃ. ni. 4.379-408). Na kutoci bhayaṃ etasmiṃ adhigateti **akutobhayaṃ,** nibbānaṃ. Tenāha **‘‘nibbānappattassā’’**tiādi. **Vipassito paṭṭhāyā**ti

amhākaṃ bhagavato nāmavasena isīnaṃ sattamabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Te hi tattha tattha sutte bahuso kittitā. **Isīna**nti vā paccekabuddhasāvakabāhirakaisīnaṃ sattamo uttaro seṭṭhoti attho.

Aṭṭhuppattivasenāti kāraṇasamuṭṭhānavasena. Tadassa aṭṭhuppattiṃ vibhāvetuṃ **''saṅghamajjhe''**tiādi vuttaṃ. Paṭibhānasampannavācāya aññe īsati abhibhavatīti **vaṅgīso**. Tenāha **''paṭibhānasampatti''**ntiādi.

Kilesummujjanasatānīti rāgādikilesānaṃ rajjanadussanādinayehi savisaye ayoniso uṭṭhānāni. Yadi anekāni satāni, atha kasmā ''ummaggapatha''nti? Vuttanti āha **''vaṭṭapathattā pana patha''**nti. Rāgadosamohamānadiṭṭhivasena **rāgakhilādīni pañca**khilāni. **Vibhajanta**nti vibhajanavasena kathentaṃ. **Vibhajitvā**ti ñāṇena vivecetvā.

Amate akkhāteti amatāvahe dhamme desite. **Dhammassa passitāro** saccasampaṭivedhena. **Asaṃhīrā** diṭṭhivātehi.

Ativijjhitvāti paṭivijjhitvā. **Atikkamabhūta**nti atikkamanaṭṭhena bhūtaṃ. **Dasaddhāna**nti dasannaṃ upaḍḍhānaṃ. Tenāha **''pañcanna''**nti. **Jānantenā**ti dhammassa sudullabhataṃ jānantena.

Parosahassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Koṇḍaññasuttavaṇṇanā

217. **Evaṃgahitanāmo**ti ''aññāsi vata, bho, koṇḍañño''ti satthu vacanaṃ nissāya bhikkhūhi aññehi koṇḍaññanāmakehi visesanatthaṃ evaṃgahitanāmo. Dvādasannaṃ saṃvaccharānaṃ vasena **cirassaṃ. Chaddantabhavane**ti chaddantanāgarājabhavanaṭṭhāne. **Paññavā mahāsāvako** rattaññutāya. **''Dasasahassacakkavāḷe devamanussāna**nti dasasahassacakkavāḷe devānaṃ, imasmiṃ cakkavāḷe devamanussānañcāti evaṃ dasasahassacakkavāḷe devamanussāna''nti vadanti. **Agga**ntiādito. **Tatthā**ti mandākinitīre.

Vassaggenāti vassapaṭipāṭiyā. **Ta**nti aññāsikoṇḍaññattheraṃ. Mahābrahmānaṃ viya lokiyamanussā harāyanti. Pāmokkhabhūto āyasmā thero antarantarā tattha tattha janapade vasitvā tadanukkamena mandākinitīraṃ upagato, tasmā vuttaṃ – **''icchāmahaṃ, bhante, janapade vasitu''**nti.

Ānubhāvasampannā dibbāyukā te hatthināgāti vuttaṃ **''pubbe paccekabuddhānaṃ pāricariyāya kataparicayā''**ti. Therassa sañcaraṇaṭṭhāne **āvaraṇasākhā haritvā** apanetvā. **Mukhodakañceva dantakaṭṭhañca ṭhapetī**ti saḷaladevadārukaṭṭhādīni aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggiṃ nibbattetvā jāletvā tattha pāsāṇakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi vaṭṭetvā taḷākāsu udakasoṇḍīsu khipitvā udakassa tattabhāvaṃ ñatvā nāgalatādantakaṭṭhaṃ upanento mukhodakañca ṭhapeti. **Vattaṃ karotī**ti antokuṭiyā bahi ca pamukhepi aṅgaṇepi sākhābhaṅgehi sammajjanto vakkhamānanayena āhāraṃ upanento vattaṃ karoti.

Patiṭṭhappamāṇeti kaṭippamāṇe, ayameva vā pāṭho **tāva mahantamevā**ti yāva mahantaṃ setapadumavanaṃ, tāva mahantameva. Eseva nayo **rattakumudavanā**dīsu. **Khādantā** manussā. **Pakkapayoghanikā viyā**ti supakkapayoghanaṃ viya. Ghanabhāvena pana pakkhittakhuddamadhu viya hoti. Tenāha **''etaṃ pokkharamadhu nāmā''**ti. **Muḷāla**nti setapadumānaṃ mūlaṃ. **Bhisa**nti tesaṃyeva kandaṃ. **Ekasmiṃ pabbe**ti ekekasmiṃ pabbantare. **Pādaghaṭaka**nti doṇassa catubhāgo saṇṭhānato khuddako, tasmā **pādaghaṭakappamāṇa**nti tumbamattaṃ. **Soṇḍiāvāṭe**ti khuddakasoṇḍiyo ceva khuddakaāvāṭe ca.

Etaṃ bhojananti yathāvuttaṃ nirudakapāyasabhojanaṃ. **Keci sañjānanti** ye therā vuḍḍhatarā.

Keci na sañjānanti ye navā acirapabbajitā.

Buddhānubuddhoti buddhassa anubuddho. **Bāḷhavīriyo**ti catunnaṃ sammappadhānānaṃ vasena ciranicitavīriyo. **Tiṇṇaṃ vivekāna**nti kāyacittaupadhivivekānaṃ lābhīti yojanā. **Catasso vadati** vaṅgīsatthero sayampaṭibhānaṃ, na sesābhiññānaṃ abhāvatoti āha **''itarā''**tiādi. **Parisā sannisīdi** nissaddabhāvena tuṇhī ahosīti attho. **Anujānāpesī**ti paṭhamaṃ attanā ñātaṃ upaṭṭhitaṃ attano parinibbānakālaṃ anu pacchā satthāraṃ jānāpesīti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo.

Tanti āsāḷhipuṇṇamāya isipatane yaṃ dassanaṃ, yaṃ vā dukkaracariyāyaṃ tumhākaṃ upaṭṭhānaṃ ādito dassanaṃ, taṃ, bhante, paṭhamadassanaṃ. **Onatavinatā**ti heṭṭhā upari ca onatā vinatā. **Kampetvā**ti thokaṃ cāletvā dassanatthaṃ **ekaninnādo** tesaṃ hatthināgānañceva nāgayakkhakumbhaṇḍānaṃ devatānañca saddena. Brahmāno devānaṃ adaṃsūti sambandho.

Sajjhāyamakaṃsu pasādanīyesu pasādavasena sannipatitaparisāya pasādajananatthaṃ **bhagavati nikkhamitvā**ti bhagavati gandhakuṭito nikkhamitvā. **Dharatiyevā**ti aduṭṭhataṃ patvā tiṭṭhateva.

Koṇḍaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Moggallānasuttavaṇṇanā

218. **Paccavekkhatī**ti tesaṃ ariyānaṃ cittaṃ attano ñāṇacakkhunā pati avekkhati paccavekkhati. **Pabbatassā**ti isigilipabbatassa. **Dukkhapāraṃ gata**nti vaṭṭadukkhassa pāraṃ pariyantaṃ gataṃ. **Sabbaguṇasampanna**nti sabbehi buddhaguṇehi ca sāvakaguṇehi ca paripuṇṇaṃ. **Anekākārasampanna**nti rūpaghosalūkhadhammappamāṇikānaṃ sattānaṃ tehi tehi ākārehi sabbesañca anekehi anantāparimeyyehi pasīditabbākārehi samannāgataṃ. Te pana ākārā yasmā anaññasādhāraṇā buddhaguṇā eva, tasmā āha **''anekehi guṇehi samannāgata''**nti.

Moggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gaggarāsuttavaṇṇanā

219. **Te**ti te devamanusse. **''Sarīravaṇṇenā**ti sarīre chavivaṇṇenā''ti vadanti. **Sarīravaṇṇenā**ti vā dhammarūpakāyaguṇena. ''Yasasā''tipi pāṭho, so evattho. **Vigatamalo**ti abbhāmahikādīhi vigatūpakkileso. Bhāṇu vuccati pabhā, sātisayo bhāṇu etassa atthīti **bhāṇumā**. Sūriyoti āha **''ādicco viyā''**ti.

Gaggarāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vaṅgīsasuttavaṇṇanā

220. So kira vicaratīti sambandho. ''Yathāyaṃ dīpo jambudīpoti jambunā paññāto, evāhampi tena jambunā paññāyissa''nti **jambusākhaṃ pariharitvā. Vādaṃ katvā**ti ''imasmiṃ vāde sace te parājayo hoti, tvaṃ me dāso hohi. Sace me parājayo, ahaṃ te bhariyā''ti evaṃ katikaṃ katvā. **Vāde jayaparājayānubhāvenā**ti tathāpavattite vāde paribbājakassa jayānubhāvena ceva attano parājayena ca. **Vayaṃ āgammā**ti sippuggahaṇavayaṃ āgamma. **Vijja**nti mantaṃ.

Nibbattagativibhāvanavasena chavasīsabhāvaṃ dūseti vināsetīti **chavadūsakaṃ sippaṃ,** tathāpavattaṃ mantapadaṃ. **Attano ānubhāvenā**ti niraye nibbattasattassa sīsaṃ yattha katthaci ṭhitaṃ buddhānubhāvena ānetvā dassetvā. **Khīṇāsavassa sīsa**nti paramappicchatāya kañcipi ajānāpetvā araññaṃ pavisitvā parinibbutassa khīṇāsavassa chaḍḍitaṃ sīsakaṭāhaṃ. **Dassesī**ti attano ānubhāvena

ānetvā dassesi.

‘‘Tumhe, bho gotama, jānāthā’’ti kāmaṃ vaṅgīso nibbattaṭṭhānaṃ sandhāya pucchati, bhagavā pana anupādisesanibbānaṃ sandhāya **‘‘āma, vaṅgīsa…pe… gatiṃ jānāmī’’**ti āha. Vuttañhetaṃ ‘‘nibbānaṃ arahato gatī’’ti. Vaṅgīso sayaṃ mantabalena gatipariyāpannassa gatiṃ jānanto bhagavantampi ‘‘ayampi tathā’’ti maññamāno **‘‘mantena jānāsi, bho gotamā’’**ti āha. Bhagavā attano buddhañāṇameva mantaṃ katvā dīpento **‘‘āma, vaṅgīsa, ekena manteneva jānāmī’’**ti āha. Mudhā eva dātabbanti **amūliko**. Anantarahitāya bhūmiyā sayanaṃ **thaṇḍilaseyyā**. **Ādi**-saddena sāyatatiyaṃ udakorohaṇabhūmiharaṇādiṃ saṅgaṇhāti. **So taṃ…pe… arahattaṃ pāpuṇī**ti iminā vaṅgīsatthero pabbajitvā na cirasseva sukhāya paṭipadāya arahattaṃ patto viya dissati, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, āyatiṃ thero pabbajitvā samathavipassanāsu kammaṃ ārabhitvāpi dukkhāya paṭipadāya tādisaṃ kālaṃ vītināmetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tenāha –

> ‘‘Nikkhantaṃ vata maṃ santaṃ, agārasmānagāriyaṃ;
> Vitakkā upadhāvanti, pagabbhā kaṇhato ime’’. (saṃ. ni. 1.209; theragā. 1218);

Āyasmato vaṅgīsassa anabhirati uppannā hoti, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti, ‘‘kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhatī’’tiādi (theragā. 1232).

Vimuttisukhanti sabbaso kilesavimuttiyaṃ nibbāne ca uppannaṃ sampatiarahattaphalasukhaṃ **paṭisaṃvedento**ti yathāparicchinnaṃ kālaṃ pati sammadeva vedento anubhavanto. Kavinā kataṃ, tato vā āgataṃ, tassa vā idanti kāveyaṃ, tadevettha **‘‘kāveyya’’**nti vuttaṃ. **Ye niyāmagataddasā**ti ye bhikkhū ariyā buddhānaṃ sāvakā phalaṭṭhabhāvena niyāmagatā ceva maggaṭṭhabhāvena niyāmadasā ca. **Niyāmo**ti hi sammattaniyāmo adhippeto. **Suāgamana**nti mama imassa satthuno santike āgamanaṃ upagamanaṃ, imasmiñca dhammavinaye āgamanaṃ pabbajanaṃ upasampadā sundaraṃ āgamanaṃ. Tattha kāraṇamāha **‘‘tisso vijjā’’**tiādi. **Avutta**mpi gāthāya atthato gahitameva therassa chaḷabhiññabhāvato.

Vaṅgīsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Vaṅgīsasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Vanasaṃyuttaṃ

1. Vivekasuttavaṇṇanā

221. **Saṃvejetukāmā**ti atthato saṃvegaṃ uppādetukāmā. Tathābhūtā naṃ kilesasaṅgaṇikādito vivecetukāmā nāma hotīti vuttaṃ **‘‘vivekaṃ paṭipajjāpetukāmā’’**ti. **Bāhiresū**ti gocarajjhattato bahibhūtesu. **Puthuttārammaṇesū**ti rūpādinānārammaṇesu. **Caratī**ti pavattati. **Tvaṃ jano**ti tvaṃ attano kilesehi jananato visuṃ jāto tādise eva aññasmiṃ jane imaṃ ayonisomanasikāravasena pavattamānaṃ chandarāgaṃ vinayassu vinodehi. **Sataṃ taṃ sārayāmase**ti niyyānikasāsane pabbajitvā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavāsena ca satimantaṃ paṇḍitaṃ taṃ mayampi yathāuppannaṃ vitakkaṃ vinodanāya sārayāma, sataṃ vā sappurisānaṃ kilesavigamanadhammaṃ paṭipajjitvā vasantaṃ taṃ sārayāma vaṭṭadukkhaṃ. **Pātāla**nti mohapātālaṃ kilesarajo, tadeva ‘‘pātāla’’nti vuttaṃ. **Mā avaharī**ti heṭṭhā duggatisotaṃ mā upanesi. **Sita**nti sambandhaṃ. Tenāha **‘‘sarīralagga’’**nti. **Vivekamāpanno**ti kilesavivekaṃ samathavipassanābhāvanamāpanno. **Uttamavīriya**nti ussoḷhilakkhaṇappattaṃ vīriyaṃ, catubbidhaṃ samappadhānavīriyaṃ vā sampattaṃ. **Paggayhā**ti āropetvā. **Paramaviveka**nti paramaṃ samucchedavivekaṃ.

Vivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā

222. **Kāyadaratho hotiyeva** niyamena, na cittadaratho tassa maggeneva samugghāṭitattā.

Jarāturoti jarābhibhavanena āturoyeva. Padadvayepi eseva nayo. Upariṭṭhatāya parito dīghaputhulatāya ativiya vijjhatīti sattisallaggahaṇaṃ. Evaṃ hissa taṇhāsallassa sadisatā. Avijjāya pana sammohāpādanena dukkhāpādanena ca visasadisatā. **Ruppato**ti vikāraṃ āpādiyamānassa pīḷiyamānassāti atthoti āha **''ghaṭṭiyamānassā''**ti.

Pabbajitanti sasantānato pabbajitaṃ vā rāgādimalato pabbajitaṃ vā. **Tasmā**ti yasmā therassevetaṃ vacanaṃ, tasmā **ayaṃ** idāni vuccamāno **ettha** gāthāya attho. **Devatāya hī**tiādi vuttasseva atthassa pākaṭakaraṇaṃ. **Etthā**ti sesagāthāsu. Atthassa vuttanayattā **''anuttānapadavaṇṇanā''**ti āha. **Vinayā**ti hetumhi nissakkavacananti tassa hetumhi karaṇavacanena atthamāha **''vinayenā''**ti. Tathā **''samatikkamā''**ti etthāpi. **Paramaparisuddhaṃ** saṃkilesasamucchindanato. **Āraddhavīriya**nti sambhāvitavīriyaṃ. Sambhāvanañcassa paggaṇhanaṃ paripūraṇañcāti āha **''paggahitavīriyaṃ paripuṇṇavīriya''**nti.

Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kassapagottasuttavaṇṇanā

223. **Cheta**nti migānaṃ jīvitaṃ chetaṃ. Tenāha **''migaluddaka''**nti. **Rohitamiga**nti lohitavaṇṇaṃ khuddakamigaṃ, ''mahārohitamiga''nti keci. Satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tassa janapadassa sulabhabhikkhatāya tattha gantvā viharatīti imamatthaṃ sandhāya **''paṭhamasutte vuttanayenevā''**ti vuttaṃ. Ayaṃ pana thero pañcābhiñño vipassanākammiko. **Ṭhatvā**ti padānubandhanavasena gamanaṃ upacchinditvā therassa āsannaṭṭhāne ṭhatvā. Tassa vacanaṃ **sotuṃ āraddho. Aṅguṭṭhakaṃ jālāpesī**ti adhiṭṭhānabalena daṇḍadīpikaṃ viya attano aṅguṭṭhakaṃ jālāpesi. **Akkhīhipi passati** aṅguṭṭhakaṃ jālamānaṃ. **Kaṇṇehipi** suṇāti tena vuccamānaṃ dhammaṃ ekadesena. Cittaṃ panassa dhāvatīti sambandho. **Etassapī**ti luddakassapi.

Appapaññanti ettha **appa**-saddo ''appaharite''tiādīsu viya abhāvatthoti āha **''nippañña''**nti. **Kāraṇajānanasamatthenā**ti iminā kāraṇena sattānaṃ sukhaṃ, iminā dukkhanti evaṃ samācaramānena kāraṇaṃ jānituṃ samatthena kammassakatañāṇasampayuttacittenāti attho. **Suṇātī**ti kevalaṃ savanamattavasena suṇāti, na tadatthavasena. Tenāha **''atthamassa na jānātī''**ti. **Kāraṇarūpānī**ti sabhāvakāraṇāni. **Kiṃ me iminā**ti? ''Idaṃ papañca''nti pahāya. **Vīriyaṃ paggayhā**ti catubbidhaṃ sammappadhānaṃ vīriyaṃ paggaṇhitvā.

Kassapagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sambahulasuttavaṇṇanā

224. **Sambahulā**ti suttantanayena sambahulā. Suttante sajjhāyiṃsūti **suttantikā**. Vinayaṃ dhārentīti **vinayadharā. Yuñjantī**ti vāsadhure yogaṃ karonti. **Ghaṭentī**ti tattha vāyāmaṃ karonti. Karontānaṃyeva aruṇo uggacchatīti sambandho.

Kometi kiṃ ime? Tenāha **''kahaṃ ime''**ti? Vajjibhūmiṃ vajjiraṭṭhaṃ gatāti **vajjibhūmiyā**. Tenāha **''vajjiraṭṭhābhimukhā gatā''**ti. Natthi etesaṃ nikebhaṃ nibaddhanivāsaṭṭhānanti **aniketā** tenāha **''agehā''**ti. Utu eva sappāyaṃ, utuvasena vā kāyacittānaṃ kallattā sappāyaṃ. Esa nayo sesesupi.

Sambahulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ānandasuttavaṇṇanā

225. **Ativela**nti atibahukālaṃ. Bhikkhunā nāma upagatānaṃ upanisinnakathāmattaṃ vatvā ganthadhurehi vāsadhurehi vā yuttapayuttacittena bhavitabbaṃ, nātivelaṃ tesaṃ saññattibahulena. Thero pana tadā kenaci kāraṇena bahuvelaṃ gihisaññattibahulo ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ ''ativela''ntiādi. Idāni tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''bhagavatī''**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti taṃ tādisaṃ saññāpanaṃ sandhāya etaṃ ''ativelaṃ gihisaññattibahulo''ti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhikkhusaṅghassa kathaṃ sutvā**ti saṅghassa majjhe nisīditvā therena kathitattā vuttaṃ. **Satthusāsana**nti piṭakattayaṃ vadati.

Pasakkiyāti upasakkitvā gantvā. Taṃ pana tattha ajjhogāhanaṃ hotīti āha **''pavisitvā''**ti. Saṅkhāradukkhato nibbinnahadayassa sabbasaṅkhāravinissaṭaṃ nibbānaṃ yāthāvato paccavekkhantassa sammadeva samassāsakaraṃ hutvā upaṭṭhahantaṃ taṃ upari adhigamāya ussukkaṃ karonto nibbānaṃ hadaye nikkhipati nāmāti āha – **''nibbānaṃ…pe… opeti nāmā''**ti. Nibbānaṃ…pe… ārammaṇato opeti nāmāti ānetvā sambandho. Atthavirahitā ''biḷibiḷī''ti pavattakiriyā biḷikā, ayaṃ pana gihisaññattikathā therassa attano sāmaññatthaasādhanato devatāya biḷikā viyāti **biḷibiḷikā**ti vuttā.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Anuruddhasuttavaṇṇanā

226. **Anantare attabhāve**ti atītānantare devattabhāve. Thero hi tāvatiṃsadevalokā cavitvā idhūpapanno. **Aggamahesī**ti kāci paricārikā devadhītā cittapaṇidhānamattena idānipi devakāye bhavissati upacitakusaladhammattāti maññamānā tasmiṃ vattamānaṃ viya kathentī **''sobhasī''**ti āha. Evaṃ atītampissa dibbasotaṃ paccuppannaṃ viya maññeyya nāticirakālattāti dassento **''pubbepi sobhasī''**ti āha. Sugatinirayādiduggatiyā vasena duggatā etarahīti adhippāyo. **Paṭipattiduggatiyā** kāmesu sammucchitabhāvato.

Patiṭṭhahantoti nivisanto. **Aṭṭhahi kāraṇehī**ti cirakālaparibhāvanāya viruḷhamūlehi ayonisomanasikārādipaccayamūlakehi vuccamānehi aṭṭhahi kāraṇehi. **Ratto rāgavasenā**ti sabhāvato saṅkappato ca yathāsamīhite iṭṭhākāre sakkāye sañjātarāgavasā ratto giddho gadhito. **Patiṭṭhātī**ti oruyha tiṭṭhati. **Duṭṭho dosavasenā**ti sabhāvato saṅkappato ca yathāsamīhite aniṭṭhākāre sakkāye sañjātadosavasena duṭṭho rupitacitto. **Mūḷho mohavasenā**ti asamapekkhanena mūḷho muyhanavasena. **Vinibaddho**ti ahaṃkārena visesato nibandhanato mānavatthusmiṃ bandhito. **Mānavasenā**ti tena tena maññanākārena. **Parāmaṭṭho**ti dhammasabhāvaṃ niccādivasena parato āmaṭṭho. **Diṭṭhivasenā**ti micchādassanavasena. **Thāmagato**ti rāgādikilesavasena thāmaṃ thirabhāvaṃ upagato. **Anusayavasenā**ti maggena appahīnatāya anu anu santāne sayanavasena. Appahīnaṭṭho hi tesaṃ anusayaṭṭho. **Aniṭṭhaṅgato**ti saṃsayito. **Vikkhepagato**ti vikkhittabhāvaṃ upagato. **Uddhaccavasenā**ti cittassa uddhatabhāvavasena. **Tāpī**ti tāpi devakaññāyo. **Evaṃ patiṭṭhitāvā**ti yathāvuttanayena rattabhāvādinā sakkāyasmiṃ patiṭṭhitā eva. **Naradevāna**nti purisabhūtadevānaṃ.

Paṭigantunti apekkhāvasena tato apagantuṃ apekkhaṃ vissajjetuṃ. **Dussanta**nti dasantaṃ, ''vattha''nti keci. **Sūciṃ yojetvā**ti sibbanasuttena sūciṃ yojetvā pāse ca pavesetvā. Manāpakāye devanikāye jātā **manāpakāyikā**. Tesaṃ pabhāvaṃ dassetuṃ **''manasā''**tiādi vuttaṃ. **Samajja**nti saṃhitaṃ. **Gamanabhāva**nti gamanajjhāsayaṃ. **Vikkhīṇo**ti vicchindanavasena khīṇo. Devatānaṃ uttarimanussadhammārocane doso natthīti tāsaṃ puna anāgamanatthaṃ arahattaṃ byākāsi.

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nāgadattasuttavaṇṇanā

227. **Atikālenā**ti ativiya pubbaṇhakālena, kālassevāti attho. **Koṭisammuñjaniyā**ti sammuñjanikoṭiyā, sammuñjaniyā ekadesenevāti attho. Iminā sammajjane amanāpakāritaṃ dasseti. **Majjhanhike vītivatte**ti gihisaṃsaggavasena kālaṃ vītināmento majjhanhe bahuvītivatte. **Aññehi bhikkhūhī**ti nātikālaṃ paviṭṭhehi. Nissakkavacanañcetaṃ. **Bhāyāmi nāgadatta**nti tassa paṭipattiṃ bhāyitabbaṃ katvā devatā vadantī paṭipattiyaṃ niyojeti. **Suppagabbha**nti kāyapāgabbiyādīhi ativiya samannāgataṃ.

Nāgadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kulagharaṇīsuttavaṇṇanā

228. **Ogāhappatto**ti vissāsavasena anuppavesaṃ patto. **Aññataraṃ kula**nti tasmiṃ kule jāyampatiṃ sandhāya vadati. **''Bahūpakāraṃ me etaṃ kulaṃ** ciraṃ sappāyāhāradānādinā; tasmā idhāhaṃ aggadakkhiṇeyyo jāto; imesaṃyeva deyyadhammapaṭiggaṇhanena puññaṃ vaḍḍhessāmī''ti cintesi. Tenāha **''aññattha gantvā kiṃ karissāmī''**tiādi. **Sā**ti devatā. **Ubhopete**ti taṃ bhikkhuñca gharaṇiñca sandhāya vadati. **Paṭigādhappattā**ti paṭigādhaṃ pattā aññamaññasmiṃ patiṭṭhitavissāsena.

Vissamappattivasena santiṭṭhanti etthāti **saṇṭhānaṃ,** vissamanaṭṭhānaṃ. **Samāgantvā**ti sannipatitvā. Paṭiññūdāharaṇehi mantayatīti **mantanaṃ,** ñāpakaṃ kāraṇaṃ. **Paṭilomasaddā**ti paṭilomabhāvena patitattā asaccavibhāvanā paṭikūlasaddā. **Tena kāraṇenā**ti tena kāraṇapaṭirūpakena micchāvacanena. **Na maṅkuhotabbaṃ** akārakabhāvato. **Saddena paritassatī**ti parehi attani payuttamicchāsaddamattena paritassanasīlo. **Vataṃ na sampajjatī**ti yathāsamādinnavataṃ lahucittatāya na pāripūriṃ gacchati. **Sampannavato**ti paripuṇṇasīlādivataguṇo

Kulagharaṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vajjiputtasuttavaṇṇanā

229. **Vajjiraṭṭhe rājaputto**ti vajjiraṭṭhe jātasaṃvaddho vajjirājaputto. **Sabbaratticāro**ti chaṇasampattiyā ito cito carantehi anubhavitabbanakkhattamaho. Tenāha **''kattikanakkhattaṃ ghosetvā''** tiādi. **Ekābaddhaṃ hotī**ti yasmā cātumahārājikadevā tasmiṃ divase nakkhattaṃ ghosetvā attano puññānubhāvasiddhāya dibbasampattiyā mahantaṃ nakkhattakīḷāsukhaṃ anubhavanti, tasmā taṃ tehi ekābaddhaṃ viya hoti. **Bheriāditūriyāna**nti bherimudiṅgasaṅkhapaṇavavīṇāditūriyānaṃ. **Tāḷitāna**nti āraddhalayānurūpaṃ pahaṭānaṃ. **Vīṇādīna**nti vīṇāveṇugomukhīādīnaṃ. **Vāditāna**nti yathāraddhamucchanānurūpaṃ saṅghaṭṭitānaṃ. **Abhāsī**ti tena saddena ākaḍḍhiyamānahadayo ayoniso ummujjitvā ''mahatī vata me jānī''ti anutthunanto abhāsi. **Chaḍḍitadārukaṃ viyā**ti vane chaḍḍitaniratthakakaḷiṅgaraṃ viya. **Lāmakataro**ti nihīnataro. Devatā paṭhamappitaṃ āṇiṃ paṭāṇiyā nīharantī viya tena bhikkhunā vuttamatthaṃ apanentī ''tassa te bahukā pihayantī''ti avocāti vuttanti dassento **''thero''**tiādimāha. Saggaṃ gacchantānaṃ yathā nerayikā pihayanti, evaṃ sammāpaṭipannassa tuyhaṃ bahū pihayanti, tasmā tvaṃ ''pāpiyo''ti attānaṃ mā maññitthāti adhippāyo.

Vajjiputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sajjhāyasuttavaṇṇanā

230. **Nissaraṇapariyattivasenā**ti addhā imaṃ pariyattiṃ nissāya vaṭṭadukkhato nissarituṃ labbhāti evaṃ nissaraṇapariyattivasena. **Sajjhāyanato**ti vimuttāyatanasīse ṭhatvā sajjhāyanato. Idāni tassa nissaraṇapariyattivasena sajjhāyanakaraṇaṃ, paṭipattivasena vattapaṭivattakaraṇaṃ,

vipassanābhāvanañca dassetuṃ **''so kirā''**tiādi vuttaṃ. Arahattaṃ pattadivase paṭipattikittanāya purimadivasesupi tathā paṭipajji, vipassanaṃ pana ussukkāpetuṃ nāsakkhīti dasseti. **Kālaṃ ativattetī**ti idaṃ **''saṅkasāyatī''**ti padassa atthavacanaṃ. **Therassā**ti sajjhāyakattherassa.

Dhammapadānīti sīlādidhammakkhandhadīpakāni padāni. Tenāha **''sabbampi buddhavacanaṃ adhippeta''**nti. Na gaṇhāsi uddesanti adhippāyo. Pāḷiyaṃ ''bhikkhūhi saṃvasanto''ti iminā tesaṃ dhammassavanatthāyapi dhammo pariyāpuṇitabboti dasseti. Virajjati etenāti **virāgo,** ariyamaggo. **Jānitvā**ti pariññābhisamayavasena diṭṭhasutādiṃ yāthāvato jānitvā paṭivijjhitvā. **Vissajjana**nti pahānaṃ. **Na buddhavacanassa** vissajjanaṃ. Bhaṇḍāgārikapariyattiyāpi anuññātattā pageva nissaraṇatthāya, tattha pana mattā jānitabbāti dassento **''ettāvatā''**tiādimāha.

Sajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Akusalavitakkasuttavaṇṇanā

231. **Akusale vitakke**ti akosallasambhūtaṭṭhena akusale micchāvitakke. Yoni vuccati upāyo, tasmā asubhādike subhādivasena manasikāro ayonisomanasikāroti āha **''anupāyamanasikārenā''**ti. **Pāsādikakammaṭṭhāna**nti pasādāvahaṃ buddhānussatiādikammaṭṭhānaṃ. **Balavapītiñca sukhañcā**ti nīvaraṇavikkhambhanato balavantaṃ upacārajjhānasahagataṃ pītiñca sukhañca.

Akusalavitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Majjhanhikasuttavaṇṇanā

232. **Nandanavagge**ti nandanavaggavaṇṇanāyaṃ tattha idhāpi gāthāya visesābhāvato. Yadi evaṃ kasmā tattha saṅgītaṃ idha gahitanti? Devatāpaṭisaṃyuttataṃ upādāya devatāsaṃyutte saṅgahitampi aṭṭhuppattiyā paṭisaṃyuttattā idha gahitaṃ.

Majjhanhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Pākatindriyasuttavaṇṇanā

233. Terasame yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthāritamevāti yojanā. **Jantudevaputtasutte**ti jantudevaputtasuttasaṃvaṇṇanāya. ''Tattha saṅgītaṃ idhāpī''tiādi anantarasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva.

Pākatindriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Gandhatthenasuttavaṇṇanā

234. **Gandhārammaṇaṃ upanijjhāyatī**ti gandhasaṅkhātaṃ ārammaṇaṃ upecca nijjhāyati, rūpārammaṇena viya viññāṇena rūpaṃ, gandhārammaṇena taṃ upecca nijjhāyati paccakkhato, yāthāvato sabhāvato paṭivijjhatīti attho. **Upasiṅghissatī**ti taṇhāvasena upagantvā siṅghissati.

Ekaṅgametaṃ theyyānanti ārammaṇavasena theyyavatthūsu vibhajiyamānesu ekamaṅgametaṃ gandhārammaṇanti āha **''thenitabbāna''**ntiādi. Ojāpekkhāya theyyāya pavattamānāya dhammārammaṇatāpi tassā siyā, sā pana na madhurā theyyakatā cāti **''pañcakoṭṭhāsāna''**nti vuttaṃ. Kāmañca taṃ gandhārammaṇaṃ kenaci pariggahitaṃ na hotīti ādiyituṃ sakkā, satthārā pana ananuññātattā na yutto tassa paribhogo. Yaṃ pana tena bhikkhunā vuttaṃ **''na harāmi na bhañjāmī''**ti, tassapi ayameva parihāro. Vaṇṇīyati phalaṃ etenāti **vaṇṇaṃ,** kāraṇanti vuttaṃ

‘‘vaṇṇenāti kāraṇenā’’ti.

Tasminti tasmiṃ bhikkhusmiṃ. **Ākiṇṇakammanto**ti taṇhādiṭṭhiādivasena akusalakammanto diṭṭhimohataṇhādivasena ādito paṭṭhāya kusalakammānaṃ paṭikkhepanato. Diṭṭhivasena ca kathinakakkhaḷakharigatattā **‘‘akhīṇakammanto kakkhaḷakammanto’’**ti vuttaṃ.

Ākiṇṇaluddoti ākiṇṇo hutvā kakkhaḷo. Tenāha **‘‘bahupāpo’’**tiādi. **Makkhito**ti litto. **Ta**nti devatācodanaṃ. **Tasmā**ti atikkamma ṭhitattā‘‘tvañcārahāmi vattave’’ti evamāha.

Gavesantassa attano santāne uppādanavasena pariyesantassa. Anekayojanāyāmavitthāraṃ gaganatalaṃ byāpetvā uppannavalāhakakūṭappamāṇaṃ viya. **Suddho**ti sīlena parisuddho ayanti jānāsi. **Sugati**nti sundaranibbattiṃ. Tena nibbānassapi saṅgaho siddho.

Gandhatthenasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Vanasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Yakkhasaṃyuttaṃ

1. Indakasuttavaṇṇanā

235. Attano pariṇāyakattena indo nāma mahesakkho, indoti samaññā assāti katvā ‘‘indako’’tipi vuccati, tassa **indakassa**. Indakūṭe pabbate nivasatīti indakūṭanivāsī, tassa **indakūṭanivāsino**. Balikammehi yajitabbato pūjitabbato yakkho, tassa **yakkhassa**. Indassa nivāsaṭṭhānabhūtaṃ kūṭaṃ indakūṭanti **yakkhato kūṭena nāmaṃ laddhaṃ**. Indakūṭo indo uttarapadalopena yathā ‘‘kelāsakūṭo kelāso’’ti. Indo yakkhoti **kūṭato yakkhena nāmaṃ laddhaṃ**. **Na** cettha itarītaranissayadoso aññamaññūpalakkhaṇabhāvato yathā taṃ ‘‘kāyakammaṭṭhāna’’nti. **Rūpa**nti sakalaṃ rūpakkhandhamāha, na rūpāyatananti. Imaṃ sarīraṃ pecca ayaṃ kinti paṭilabhatīti codeti.

Kuto āgacchatīti parādhārarūpe jīve attani mātukucchimokkante rūpassa sambhavoti kuto nāma ṭhānato āgacchati. Tenāha **‘‘imāni ca aṭṭhīni imā ca maṃsapesiyo’’**tiādi. **Kathaṃ nvaya**nti ayaṃ kucchisaṅkhāte gabbhare kathaṃ sajjatīti pucchati. ‘‘Sīhānaṃva nadantānaṃ, dāṭhīnaṃ girigabbhare’’tiādinā (theragā. nidānagāthā) gabbharo ca kucchivācako āgato. Tenāha **‘‘gabbharasminti mātukucchismi’’**nti. **Puggalavādī**ti attavādupādāno. Yathā hi macchamaṃsaṃ bhuttaṃ pheṇaṃ viya hutvā vilīyati, na ca paññāyati sattabhāvena appavattanato, evamevaṃ yadi mātukucchismiṃ gabbhabhāvena uppannaṃ rūpaṃ satto na bhaveyya no vaḍḍheyya, vilīyitvā gaccheyya, paññāyati ca taṃ rūpaṃ, tasmā jīvoti imāya **laddhiyā. Evamāhā**ti ‘‘rūpaṃ…pe… gabbharasmi’’nti evamavoca. **Paṭhama**nti etesaṃ pañcannaṃ paṭhamaṃ. Tenāha **‘‘paṭhamena paṭisandhiviññāṇena saddhi’’**nti. **‘‘Jātiuṇṇaṃsūhī**ti jātieḷakāya uṇṇaṃsūhī’’ti vadanti. ‘‘Gabbhaṃ phāletvā gahitauṇṇā **jātiuṇṇā**. Tassā aṃsūhi **tīhi katasuttagge’’**ti saṃyuttabhāṇakānaṃ adhippāyo.

Anāviloti accho, suppasannoti attho. **Evaṃvaṇṇappaṭibhāga**nti vuttappamāṇasaṇṭhānasamparicchinnaṃ. **Kalalaṃ sampavuccatī**ti attabhāvo bhūtupādārūpasaṅkhāto santānavasena pavattamāno kalalaṃ nāmāti kathīyati.

Kalalāti yathāvuttakalalarūpahetu taṃ nissāya paccayaṃ katvā. **Maṃsadhovanaudakavaṇṇa**nti vaṇṇato maṃsadhovanaudakavaṇṇaṃ, saṇṭhānato pana vilīnatipusadisaṃ.

Paripakkanti paripākakalalabhāvato paripākaṃ gataṃ suparipākaṃ gataṃ. **Samūhata**nti samūhabhūtaṃ saṅgataṃ. **Vivaṭṭamāna**nti pariṇamantaṃ. **Tabbhāva**nti karaṇe etaṃ upayogavacanaṃ, tabbhāvena pariṇamantanti attho. Nissakke vā upayogavacanaṃ, tabbhāvato kalalabhāvato kalalaṃ vipariṇamantaṃ. **Abbudaṃ nāma jāyati,** abbudaṃ nāma sampajjatīti attho.

Vilīnatipusadisā saṇṭhānavasena, vaṇṇavasena pana sitā arattāva hotīti vadanti. **Maṇḍa**nti dārikānaṃ tathā pīḷanato nibbattamaricapakkassa sārabhūtaṃ rasaṃ. **Sabbabhāgehi muccatī**ti so maṇḍo kapāle alaggo hutvā tassa sabbabhāgehi mucchitvā piṇḍito hutvā tiṭṭhati. **Evarūpā pesi hotī**ti sā pesi gabbhāsaye katthaci alaggā yathāvuttamaṇḍo viya piṇḍito hutvā tiṭṭhati. Tenāha **''vilīnatipusadisā''**ti.

Pesi nibbattatīti ettha **pesī**ti nissakke paccattavacananti āha **''tato pesito''**ti.

Ghanassa saṇṭhānaṃ. Nibbattaṃ kammapaccayāti taṃsaṇṭhānaṃ rūpadhammanibbattiyā jāyati. ''Jarāmaraṇaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppanna''nti (saṃ. ni. 2.20) hi vuttaṃ.

Pīḷakāti pīḷakasadisā maṃsapiṇḍā jāyanti.

Sattamādīnīti **ādi-**saddena aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya yāva ekacattālīsā catuttiṃsa sattāhāni saṅgaṇhāti. **Pariṇatakāla**nti gabbhassa pariṇatakālaṃ. Navamāsato bahi paripakko nāma hoti kesalomādinibbattito. Tenāha **''dvācattālīse sattāhe etāni jāyantī''**ti.

Tassāti gabbhaseyyakasattassa. **Mātuudarapaṭalena ekābaddho hoti** yato mātarā paribhuttaāhāro āmāsaye patiṭṭhite gabbhassa nābhināḷānusārena gabbhagatassa sarīraṃ sampatvā āhārakiccaṃ karoti. **Āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpetī**ti gabbhagatassa kāye ojāya paccayo hoti. Sā ca taṃ paccayaṃ labhitvā ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ mātarā paribhuttaāhārapaccayena gabbhagato dasa māse yāpeti attano nābhināḷānusāragateneva tena yāva āhārasamuṭṭhānasattāho, tato paṭṭhāya āharaṇato. Keci pana ''mātarā paribhuttaāhāro bāhiravaggo viya tassa kāyaṃ abhisanneti parisanneti, tena so yāpetī''ti vadanti. Kucchigataṃ udarapaṭalena tirohitattā bahi ṭhitanti vattabbataṃ na arahatīti **''kucchiyā abbhantaragato''**ti āha. **Mātukucchigato naro**ti mātu tirokucchigato. **Evaṃ kho**ti iminā yathāvuttākārena ayaṃ satto…pe… nibbattati, tasmā rūpaṃ na jīvo. Na hi diṭṭhigatassa sattāhakkamena vuḍḍhippatto icchito aniccatāpattito.

Indakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

236. **Sakkanāmako**ti baliputto viya sakkassa vasena gahitanāmo. ''Eso kirā''ti pāṭho. ''Eko kirā''tipi likhanti. Mārassa pakkhe gato **mārapakkhiko. Yadañña**nti ettha **ya**nti kiriyāparāmasanaṃ, tasmā yaṃ aññassa anusāsanaṃ, taṃ samaṇassa na sādhūti yojanā. **Kāraṇenā**ti kāraṇamattena saṃvāso jāyati. **Yena kenaci** gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. **Taṃ** kāraṇantaraṃ samāgataṃ purisaṃ **sappañño** sambuddho **anukampituṃ nārahati** visesādhigamābhāvā, sati pana tasmiṃ savisesaṃ pasādo hotīti. **Manasā ce…pe… na tena hoti saṃyutto** sinehavasena anukampā anuddayā tassā asaṃkiliṭṭhasabhāvattā.

Sakkanāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sūcilomasuttavaṇṇanā

237. Gayāya avidūre bhavo gāmo ''gayā''ti vuttoti āha **''gayāya''**nti, tenāha **''gayāya avidūre**

niviṭṭhagāmaṃ upanisāyāti attho''ti. Gocaragāmanidassanaṃ hetaṃ. **Idaṃ upari idaṃ heṭṭhāti natthi** uppaṭipāṭiyo mañcapādānaṃ dvīsu passesu dīghabhāvena. Balikammatthāya kataṃ devatādhiṭṭhānanti adhippāyena **devaṭṭhāne ṭhapenti**. Aṭṭhapādamañcasadiso kira so heṭṭhupariparivattetabbato. Kathinasibbanasūci **kathinasūci. Apaccattharitvā**ti kiñci saṅghikasenāsanassa upari paṭicchadanaṃ apaccattharitvā. **Gavacchivijjhitaṃ viyā**ti tehi sūcilomehi gavacchijālaṃ viya gataṃ sabbaso samohataṃ.

Idhāpi ''kharasarīro''ti vatvā kharasarīraṃ kathinasūcisadisatāya lomassāti tassa tathābhāvassa kāraṇaṃ dassento **''so kirā''**tiādimāha. **Attano hatthehī**ti saṅghikatelasammakkhitehi attano sarīraṃ makkhesi. **Itī**ti vuttākārena.

Samāgamaṭṭhānanti yakkhasannipātaṭṭhānaṃ. **So**ti sūcilomo yakkho. **Ma**nti ca tameva vadati.

Uṭṭhāpetvāti uddhaggā katvā. **Apanāmesī**ti yathā so attano kāyaṃ upanetuṃ na sakkoti, tathā karonto thokaṃ apanāmesi. **Amanuñño**ti pharusatikkhatāya na manuñño. **Cittaṃ vā te khipissāmī**ti mayhaṃ ānubhāvena tava cittavikkhepaṃ vā karissāmi. Yathā pana so cittavikkhepaṃ kareyya, taṃ dassetuṃ **''yesañhī''**tiādi vuttaṃ. **Bheravaṃ vā**ti vuttākārena aññathā vā bhayānakaṃ dassanamatteneva sattānaṃ bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetuṃ samatthaṃ. ''Kathentānaṃyevā''ti vā pāṭho. Taṃ dvīsu pādesu gahetvā pāraṃ gaṅgāya khipissāmīti yojanā.

Kutonidānāti kasmā kāraṇā? Aṭṭhakathāyaṃ pana samāsapadametaṃ, vibhattialopena niddesoti dassetuṃ **''kiṃnidānā kiṃpaccayā''**ti? Attho vutto. **Cittaṃ ossajantī**ti kusalacittaṃ pavattituṃ appadānavasena purato khipanti. **Kuto samuṭṭhāyā**ti micchāvitakkānaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati?

Kāmarāgādayo subhanimittādīsu ayonisomanasikārahetū. Kāmo pana ayonisomanasikāro ca niyakajjhattapariyāpannoti āha **''ayaṃ attabhāvo nidānaṃ etesanti itonidānā''**tiādi. **Evamevā**ti aṭṭhakathāyaṃ kīḷāpasutakumārakā viya micchāvitakkā daṭṭhabbā, tesaṃ uppattiṭṭhānabhūto loko viya ayaṃ attabhāvaloko. Tehi ossajiyamānaṃ dhaṅkaṃ viya cittaṃ, tassa pāde baddhadīghasuttakaṃ viya taṃ dūrānubandhaṃ saṃyojananti evaṃ upamāya saṃsandanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pāpavitakkānaṃ taṃsampayuttakilesānañca taṇhā visesapaccayo tadabhāvena tesaṃ abhāvatoti āha **''taṇhāsinehato jātā''**ti. Attabhāvapariyāpannattā **''attani sambhūtā''**ti vuttaṃ. Tena nesaṃ anaññahetukataṃ dasseti, **nigrodhasseva khandhajātī**ti iminā pana puthubhāvañca, **visattā**tiādinā dubbinissaṭatañca. **Vatthukāmesu** rūpārammaṇādīsu puthūsu. **Puthū kilesakāmā** kāmarūpataṇhādayo. **Tehi** kilesakāmehi karaṇabhūtehi. **Attabhāvaṃ** khandhapañcakaṃ. **Ye** vipassanāya yuttapayuttā yāthāvato **jānanti**.

Yatoti paccatte nissakkavacananti āha **''yaṃ nidānamassā''**ti. ''Vinodentī''ti kattuniddesena yena na vinodenti, taṃ kāraṇaṃ bādhitamevāti āha **''maggasaccena vinodentī''**ti. Vinodanañcettha santānato nīharaṇaṃ bahikaraṇaṃ sabbaso pahānaṃ, pahīne ca tasmiṃ kilese oghaṃ tarantīti dassento **''duttara''**ntiādimāha. Etasmiṃ adhigate na puna bhavoti **apunabbhavo, nibbāna**nti āha **''apunabbhavasaṅkhātassā''**tiādi. Yasmā ettha ''ye naṃ pajānanti, yatonidāna''nti padadvayena dukkhasamudayasaccāni, vinodanaggahaṇena maggasaccaṃ, apunabbhavaggahaṇena nirodhasaccaṃ pakāsitaṃ, tasmā vuttaṃ **''cattāri saccāni pakāsento''**ti.

Tasmiṃyevāti yattha ṭhito ''rāgo ca doso cā''tiādinā pañhaṃ pucchi, tasmiṃyeva padese ṭhito. **Desanānusārenā**ti satthu sāmukkaṃsikadhammadesanāya anussaraṇena. **Ñāṇaṃ pesetvā**ti vipassanāpaṭipāṭiyā nibbānaṃ pati anubodhañāṇaṃ pesetvā pavattetvā. **Sotāpattiphale patiṭṭhito**ti sahassanayapaṭimaṇḍitassa paṭhamamaggassa adhigamena paṭhamaphale patiṭṭhito paṭilabhatīti yojanā. **Na kiliṭṭhattabhāve tiṭṭha**nti mahānubhāvattā ariyadhammassa. **Setakaṇḍupīḷakasūciyo**ti setabhāvaṃ patvā kaṇḍupīḷakā lomasūciyo **sabbā** anavasesā **patitā** paribhaṭṭhā apagatā.

Bhummadevatāparihāranti bhummadevattabhāvanti.

Sūcilomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maṇibhaddasuttavaṇṇanā

238. **Sukhaṃ paṭilabhatī**ti diṭṭhadhammikādibhedaṃ sukhaṃ adhigacchati. **Niccameva seyyo** satimato āyatiṃ hitacaraṇato. Maṇibhaddo ''satimāpuggalo satokārī sampati veraṃ nappasavatī''ti adhippāyena ''verā ca parimuccatī''ti āha. Bhagavā pana satimantatāsiddhiyā veraparimuccanaṃ na accantikaṃ, nāpi ekantikaṃ paṭipakkhena parato ca appahīnattāti taṃ nisedhento **''verā ca na parimuccatī''**ti vatvā, yaṃ accantikaṃ ekantikañca parassa vasena veraparimuccanaṃ, taṃ dassento **''yassā''**ti gāthamāha. **Karuṇāyā**ti appanāppattāya karuṇāya. **Karuṇāpubbabhāge**ti karuṇābhāvanāya vasena uppāditapaṭhamajjhānūpacāre. **So**ti karuṇābhāvanaṃ bhāvento puggalo. **Mettaṃso**ti mettacittaṃ aṃso eko kusalakoṭṭhāso etassāti mettaṃso. **Tassa kenacī**ti tassa arahato karuṇāya mettābhāvanāya ca sātisayattā tadabhāvena kenaci puggalena saddhiṃ verappasaṅgo nāma natthi. Iminā khīṇāsavepi mettākaruṇābhāvanārahite koci attano cittadosena veraṃ kareyya, na pana tasmiṃ mettākaruṇācetovimuttisamannāgate koci veraṃ kareyya. Evaṃ mahiddhikā brahmavihārabhāvanāti dasseti.

Maṇibhaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sānusuttavaṇṇanā

239. **Yakkhena gahito hotī**ti yakkhena anupaviṭṭho hoti. Tassa yakkhagahaṇassa kāraṇaṃ mūlato pabhuti vitthārato dassetuṃ **''so''**tiādimāha. Tassa antimabhavikattā ādito paṭṭhāya adhisīlasikkhāya sakkaccaṃ pūraṇanti dasseti **''so pabbajitakālato''**tiādinā. **Paccāhāra**nti paṭikkhepaṃ. **Imasmiṃ sarabhaññe**ti imasmiṃ mama dhammabhaṇane. **Patti**nti pattidānaṃ. **Piyā honti,** tenāha bhagavā ''ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu 'sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā'ti, sīlesvevassa paripūrakārī''ti (ma. ni. 1.65). Tathā cāha **''tasmiṃ sāmaṇere''**tiādi.

Vuḍḍhimanvāyāti yobbanappattiyā aṅgapaccaṅgānaṃ parivuḍḍhimāgamma. Kāmasambhogasamatthatāvasena **paripakkindriyo**. **Anuyojetvāvā**ti vissajjetvāva, gihibhāve vā anuyojetvāva. ''Pubbe tuyhaṃ putto sīlavā kalyāṇadhammo lajjī kukkuccako sikkhākāmoti sambhāvito, idāni tato aññathā jāto''ti ghosanāvasena **devatānaṃ antare māheva me lajjaṃ uppādeyya**.

Pāṭihāriyapakkhañcāti cātuddasīpañcadasīaṭṭhamīnaṃ yathākkamaṃ ādito antato ādiantato ca pavesananikkhamanavasena uposathasīlassa paṭi paṭi abhimukhaṃ paccāvahitabbapakkhañca. **Terasiyāpī**ti paraṃ sattamīnavamīsupīti attho. Pavesabhūtañhi uposathasīlassa sattamīsu samādinnaṃ sīlaṃ paṭipadaṃ, navamīsu nikkhamabhūtanti ācariyā. Porāṇaṭṭhakathāyaṃ pana paccuggamanānugamanapariyāyena vuttanti āha **''manussā''**tiādi. **Aḍḍhamāsa**nti sakalakālapakkhaṃ. Evañhi vassavāsassa anugamanaṃ gataṃ hoti. **Suṭṭhu samāgata**nti suparisuddhaṃ sampannaṃ katvā attano santānaṃ āgataṃ. Taṃ pana attano cittena samaṃ pakārehi yuttaṃ hotīti āha **''sampayutta''**nti. Arahantānaṃ anukaraṇena **seṭṭhacariyaṃ. ''Na te hi yakkhā kīḷantī''**ti attano puttassa kāye adhimuccanaṃ attano kīḷanaṃ viya hotīti katvā āha.

Upāsikā yathāvuttauposathasīlena sīlavatī, sāmaṇero pana attano sāmaṇerasīlena sīlavā. **Uppatitvā**ti ākāse uppatitvā. **Mokkho natthi** dukkhāvahassa kammassa katūpacitattā.

Duvidhepi kāmeti vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmaṃ pariccajanto eva hi vatthukāme pariccajati nāma. **Vibbhamanavasena āgacchati** bhikkhāya āhiṇḍanādipabbajitakiccato. **Uppabbajitvā**

vigatasīlassa jīvato ānāpānamattena **jīvantopi so matakova**. Vuttañhetaṃ ''maraṇañhetaṃ, sunakkhatta, ariyassa vinaye, yo sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattatī''ti (ma. ni. 3.45).

Uṇhaṭṭhenāti sapariḷāhaṭṭhena. **Abhidhāvathā**ti abhidhāvatīti imasmiṃ abhidhāvanakicce bhaddaṃ te hotūti vatvā gihibhāvāya abhidhāvatha. **Nīharitvā**ti nikkhāmetvā. Ekādasahi aggīhi ādittattā **mahāḍāhasadise. Sallakkhetvā**ti gihibhāve ādīnavaṃ, pabbajjāya ānisaṃsañca sallakkhetvā. **Hirottappaṃ paṭilabhitvā** ''mama uppabbajitukāmataṃ sabrahmacārino jānissantī''ti. Catunnaṃ parisānaṃ cittasaṅkhobhavasena **sakalajambudīpaṃ khobhetvā**.

Sānusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piyaṅkarasuttavaṇṇanā

240. **Paccante**ti pariyante. **Pāṭiyekka**nti saṅgītikāle visuṃ. Yamakavaggādikā brāhmaṇavaggapariyosānā chabbīsati vaggā etissāti **chabbīsativaggā, tantī**ti pāḷi. Uccārapassāvādi evarūpaṃ **dubbhojanaṃ,** ''asucijegucchabhāvena duṭṭhu bhojana''nti katvā, dubbhojanaggahaṇena vā vantagabbhamalādīni atidisati. **Chaviādīni chetvā**ti chaviādīni ativijjha ativiya pavisitvā. **Aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi** pītisamuṭṭhānauḷāroḷārarūpappavattiyā. Tenāha **''hadayaṅgamanīyo hutvā''**ti.

Dhammatāya samādiṇṇanti kassaci santike aggahetvā sayameva tasmiṃ khaṇe saṃyatā homāti yathāsaṃyatā. **Tatiyapadenā**ti ''sikkhema susīlya''nti iminā padena. **Sesā**ti vuttāvasesā. **Tisso** adinnādānamicchācārasurāpānaviratiyo. **Gahitā** gobalībaddañāyena. Chātakaṃ dubbhikkhañca etthāti **chātakadubbhikkhā,** jighacchādubbhikkhābahulāyāti attho. **Pisācayakkhayoniyā**ti pettivisayasadisayakkhayoniyā api nāma muccemāti yojanā.

Piyaṅkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Punabbasusuttavaṇṇanā

241. Vasanaṭṭhānaggahaṇena rattiṭṭhānadivāṭṭhānādayo saṅgaṇhāti. **Dvādasahatthamattameva gaṇhāti** pakatisañcaraṇūpacāramattabyāpanato. **Yathāparisa**nti parisānurūpaṃ, yattha yattha parisā tiṭṭhati, taṃ taṃ ṭhānaṃ gacchati parisapariyantikattā. Satthu mukhavikārābhāvato pavesānuññaṃ sallakkhentī ''nūna ayaṃ katādhikārā bhavissatī''ti anumānasiddhaṃ **upanissayaṃ disvā. Ekībhāvagamanenā**ti hatthapāsūpagamanena parisāya missībhāvappattiyā. **Puttakā**ti puttaputtiyo. Anukampāyañhi **ka**-saddo.

Nibbānārammaṇena ariyamaggena muñciyamānā ganthā **''nibbānaṃ āgamma pamuccantī''**ti vuttā. **Velātikkantā**ti pamāṇato paricchindituṃ na sakkāti āha **''pamāṇātikkantā''**ti. **Piyāyanā**ti āsīsanā. Āsīsanaṃ pemavasena pemavatthuno esanā patthanāva hotīti āha **''magganā patthanā''**ti. **Tato**ti piyaputtādito. **Pāṇīna**nti sāmiatthe puthuvacanaṃ dukkhasaddāpekkhaṃ. **Ke mocetī**ti mocanakiriyāya kammaṃ pucchati? Ibharo pana atthavasena vibhattivipariṇāmoti **''pāṇineti āharitvā vattabba''**nti āha. **Abhisambudha**nti abhisambudhanto. Tenāha **''abhisambuddho''**ti. **Saddhammassā**ti upayogatthe sāmivacananti āha **''saddhammameva ajānitvā''**ti.

Puttassa anumodanaṃ karontīti puttassa paṭipattianumodanaṃ karontī. **Uggatā**ti ettha kalale vaṭṭadukkhe nimujjamānā tato sīsaṃ ukkhipituṃ asakkonti ajja buddhānubhāvena paññāsīsaṃ ukkhipitā uggatā. Puna vinipātābhāvato sammadeva uggatattā **samuggatā**. Tathābhūtā sāsanepi uggatā samuggatā jātā. **Catusaccapaṭivedhabhāva**nti catusaccapaṭivedhassa atthibhāvaṃ. **Kaṇḍukacchuādī**ti **ādi**-saddena jegucchaasātādiṃ saṅgaṇhāti. **Dibbasampattiṃ paṭilabhati** pavattiyaṃ sampattidāyino kammassa katokāsattā. **Tuṇhī uttarike hohī**ti mātu-vacanaṃ sampaṭicchitvā tassa visesādhigamassa

avibandhakaraṇasammāpayogena yathāladdhavisesāya mātuyā vasena yasmā dhītā diṭṭhadhammikasampattilābhī, tasmā vuttaṃ **‘‘mātu ānubhāvenevā’’**ti.

Punabbasusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sudattasuttavaṇṇanā

242. **Karaṇīyenā**ti ettha **karaṇīya**nti vāṇijjakammaṃ adhippetanti taṃ vivaranto **‘‘anāthapiṇḍiko cā’’**tiādimāha. **Vikkīyatī**ti vikkayaṃ gacchati. **Tatheva karotī**ti yathā rājagahaseṭṭhinā sāvatthiṃ gantvā kataṃ, tatheva rājagahaṃ gantvā karoti. **Svāya**nti anāthapiṇḍiko.

Taṃ divasanti yaṃ divasaṃ anāthapiṇḍiko, gahapati, rājagahasamīpaṃ upagato, taṃ divasaṃ. **Paṇṇa**nti sāsanaṃ. **Na suṇī**ti asuṇanto ‘‘paṇṇaṃ na suṇī’’ti vutto. Dhammagāravena hi so seṭṭhi aññaṃ kiccaṃ tiṇāyapi na maññi. Tenāha **‘‘dhammassavanatthāyā’’**tiādi. **Dārakarūpāna**nti dārakānaṃ. Anatthantarakaro hi **rūpa-**saddo yathā ‘‘gorūpāna’’nti. **Pañcavaṇṇa**nti khuddikādibhedaṃ pañcappakāraṃ pītiṃ paṭilabhi. Anukkamena hi tā etassa sambhavanti. **‘‘Sīsena uṭṭhāya…pe… gacchatī’’**ti padaṃ pītisamuṭṭhānarūpavasena lakkhetvā vuttaṃ.

Sivathikāya vasatīti sivathikāya samīpe vasati. Susānassāsannaṭṭhāne hi so vihāro. **Athassā**ti athassa anāthapiṇḍikassa ‘‘akālo…pe… upasaṅkamissāmī’’ti etaṃ ahosi. **Buddhagatāya satiyā**ti aññaṃ kiñci acintetvā buddhagatāya eva satiyā sayanavaragato nipajji. Tena vuttaṃ **‘‘taṃ divasa’’**ntiādi.

Balavappasādoti buddhārammaṇā balavatī saddhā. **Pītiāloko**ti purimabuddhesu cirakālaṃ paricayaṃ gatassa balavato pasādassa vasena ‘‘buddho’’ti nāmaṃ savanamattena uppannāya uḷārāya pītiyā samuṭṭhāpito vipassanobhāsasadiso sātisayo āloko hoti cittapaccayautusamuṭṭhāno. Tenāha **‘‘sabbatamaṃ vigacchī’’**tiādi. ‘‘Devatā hi katā’’tipi vadanti, purimo evettha yutto.

Amanussāti adhigatavisesā devatā. Tā hi seṭṭhissa sampattiṃ paccakkhato passiṃsu. Tenāha **‘‘ayaṃ mahāseṭṭhī’’**tiādi. **Allasarīra**nti tāvadeva chaḍḍitaṃ acchinnaṃ vā kaḷevaraṃ. **Aparampī**ti mataṃ kuthitakuṇapaṃ. **Parikiriṃsū**ti samantato osaritā ahesuṃ. **Āloko antaradhāyi**pītivegassa mandabhāvena taṃsamuṭṭhānarūpānaṃ dubbalabhāvato.

Imināvāti adhikārena sahassapadena eva sambandhitabbāni. Padaṃ vītiharati etthāti **padavītihāro,** padavītihāraṭṭhānaṃ. **Samagamane**ti dutavilambitaṃ akatvā samagamane. **Tato**ti tesu soḷasabhāgesu. **Eko koṭṭhāso**ti yathāvuttaṃ padavītihārapadesaṃ soḷasadhā bhinnassa eko bhāgo. **Pavattacetanā**ti yathāvuttakalāsaṅkhātassa padesassa laṅghanadhāvanapavattacetanā. Padaṃ vā vītiharati etenāti **padavītihāro,** tathāpavattā kusalacetanā. ‘‘Tassā phalaṃ soḷasadhā katvā’’ti vadanti. Patiṭṭhahantassa vasena gahitanti yojanā. Vivaṭṭanissitāya eva ratanattayapūjāya dhammassavanassa sikkhāpadasamādānassa saraṇagamanassa ca atthāya gacchatopi vasena vaṭṭati. Paṭhamaṃ vuttagamanaṃ lokuttaravisesādhigamassa ekantikaṃ, dutiyaṃ anekantikanti **‘‘vaṭṭatiyevā’’**ti sāsaṅkavacanaṃ.

Soti anāthapiṇḍiko seṭṭhi. **Anuyuttā**ti anugāmino sahāyā. Teva sandhāya vadati. ‘‘Sivako amanusso’’ti apare. Na kevalaṃ ‘‘anuyuttāpi me atthi, kasmā bhāyāmī’’ti evaṃ sūro ahosi? Atha kho buddhagatāya tikkhavisadasabhāvena sabbaṃ parissayaṃ madditvāpi agamāsīti dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Pakkhandanalakkhaṇā hi saddhā, tāya yuttako sappurisopi saddhammaguṇavasena sabbaṃ parissayaṃ madditvā pakkhandatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbakāmasamiddhatā pariccāgasīlatā uḷārajjhāsayatā paradukkhāpanayakāmatā paresaṃ hitesitā

parasampattipamodanāti evamādīnaṃ mahāguṇānaṃ vasena niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍadāyakattā ‘‘anāthapiṇḍiko’’ti evaṃ **uppannaṃ nāmaṃ. Evamāhā**ti ‘‘ehi sudattā’’ti evaṃ āha.

Kilesaparinibbānenāti sabbaso rāgādikilesavūpasamena. **Kilesavūpasama**nti sabbaso sabbesaṃ kilesānaṃ vūpasamaṃ aggamaggena patvā. **Anupubbikatha**nti dānādikathaṃ. Sā hi anupubbena kathetabbattā ‘‘anupubbikathā’’ti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘atha kho bhagavā anupubbiṃ kathaṃ kathesi. Seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesī’’ti (cūḷava. 305). **Matthake**ti anupubbikathāya upari parato. **Cattāri saccāni pakāsesī**ti yathā mahāseṭṭhi sahassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhāti, evaṃ pavattinivattiyo saha hetunā vibhajanto cattāri ariyasaccāni pakāsesīti.

Sudattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasukkāsuttavaṇṇanā

243. **Rathika**nti racchaṃ. **Gahetvā**ti gantvā. **Siṅghāṭaka**nti aññattha tikoṇā racchā vuccati. Idha pana ‘‘catukka’’nti vuttaṃ. **‘‘Madhupīkā’’**ti ettha **madhu-**saddena madhuviseso vuccatīti āha **‘‘gandhamadhupānaṃ pītā viyā’’**ti. Sāmaññajotanā hi visese tiṭṭhatīti **gandhamadhū**ti ca ativiya madhuro madaniyo eko madhuviseso. Tenāha **‘‘asaññī hutvā sayatevā’’**ti.

Na paṭivānīyaṃ na apanetabbanti **appaṭivānīyaṃ**. Tenāha **‘‘bāhirakañhī’’**tiādi. Yaṃ kiñci santapaṇītabhāvāvahaṃ na secananti **asecanakaṃ**. Tato eva **anāsittakaṃ. Ojavanta**nti bahusammataojavantasadisatāya ojavantaṃ. Tenāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Dhammatāyā**ti attano sabhāveneva. **Madhuro** iṭṭho. **Pivantī viyā**ti sukkāya bhikkhuniyā upanīyamānaṃ saddhammāmatarasaṃ attano sotañjaliṃ pūretvā odahantīva. Valāhakato āgataṃ **valāhakaṃ**.

Paṭhamasukkāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasukkāsuttavaṇṇanā

244. **Bahuṃ vata puññaṃ pasavati** sabbaganthavimuttiyā sīlasamannāgatena aggadakkhiṇeyyāya sukkāya theriyā bhojanassa dinnattā.

Dutiyasukkāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīrāsuttavaṇṇanā

245. **Ekādasamaṃ uttānameva** dasamena sadisattā. Tattha hi bhojanaṃ upāsakassa ābhataṃ, idha cīvaradānanti ayameva viseso.

Cīrāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āḷavakasuttavaṇṇanā

246. **Āḷaviya**nti itthiliṅgavasena taṃ raṭṭhampi nagarampi vuccati. Raṭṭhe adhippetepi na ettha bahuvacanaṃ tathāruḷhiyā abhāvato. **Tañca bhavana**nti tañca āḷavakassa yakkhassa bhavanaṃ. **Tatthā**ti āḷavakassa bhavane. ‘‘Atha kho āḷavako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkamī’’ti **ettha** tasmiṃ pāṭhapadese. **Ayamanupubbikathā**ti ayaṃ idāni vuccamānā anupubbato āgatā kathā. Āḷaviyā issaroti āḷavo, **āḷavako**ti ca rājā vutto. Kadāci corapaṭibāhanatthaṃ, kadāci ussāhasattivibhāvanavasena paṭirājanisedhanatthaṃ, kadāci lakkhayogyaviniyogavasena byāyāmakaraṇatthañca. Migānaṃ vananato

vasanato vānato vā ''migavā''ti laddhasamaññaṃ **migavaṃ. Tassevā**ti rañño eva. **Migo**ti eko eṇimigo. **Tiyojana**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Udakaṃ viya pavisitvā ṭhita**nti yathā parissamappatto udakaṃ pavisitvā ṭhito nirassāso hoti, evaṃ viya ṭhitaṃ. **Mūla**nti samīpaṃ. Yakkhaṃ disvāva rañño bhayaṃ chambhitattaṃ ūrutthambhaṃ ahosi, tasmā rājā palāyituṃ nāsakkhi. Tena vuttaṃ **''khādituṃ upagato''**ti. Atha rājā dvidhā chinnaṃ migaṃ datvā attānaṃ mocetukāmo ahosi. Yakkho ''nanu mama hatthagatakālato paṭṭhāya migopi mama santako, tattha kinnāma te kerāṭiyamidaṃ datvā attano mocana''nti rājānaṃ na muñci. Atha rājā tassa tādisaṃ paṭiññātaṃ akāsi. Tena vuttaṃ **''rājā tena saddhi''**ntiādi. **Bhavanaṃ anupagata**nti idaṃ mama bhavanaṃ anupagataṃ. **Ananuññāta**nti upagatena sāmibhūtena ananuññātañca. Etena upagataṃ taṃ, idāni tādisena anuññātañca khādituṃ labhāmīti dasseti.

Maccupatheti maccugocare. Āsannamaraṇatāya evamāhaṃsu.

Taṃ āḷavakakumāraṃ ādāya pakkamiṃsūti yojanā. Tassa rañño mahesī āḷavakakumārassa mātāti vuttā. Devisahassānaṃ vippalapantīnanti vacanaṃ pariṇāmetabbaṃ.

Desanāpariyosāneti yakkhaṃ dametvā paccāgantvā nagaradvārasamīpe rukkhamūle nisinnena bhagavatā sarājikāya mahatiyā parisāya desitadesanāya pariyosāne. **So**ti bhagavā. **Bhavane evā**ti vimāne eva. **Bhagavāpi passati** pakaticakkhunāva nigrodhassa upari nibbattattā.

Tatrāti tasmiṃ ''rosetukāmatāyā''ti vacane. **Tesa**nti sātāgirihemavatānaṃ. Kāladīpadesakulajanettiāyuppamāṇavisayaṃ **pañcamahāvilokitaṃ**. **''Sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhañca upasammatī''**tiādinā (bu. vaṃ. 2.83) āgatāni **dvattiṃsa pubbanimittāni**. Kaṭippadesavatthikosakaṇṇato **tidhā. Saddo**ti āḷavakassa ugghositasaddo.

Iminā pasaṅgena sakalajambudīpaṃ byāpetvā pavatte aparepi tayo sadde yathā ete, evaṃ āḷavakassa ugghositasaddopīti dassetuṃ **''cattāro''**tiādi vuttaṃ. **Osakkante**ti parihāyamāne.

Cuṇṇentāti cuṇṇetuṃ samatthataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana cuṇṇanavasena vuttaṃ. Tenāha **''mā kassacī''**tiādi. **Ussāvabindumattampī**ti ussāvapatanamattampi. **Khurappaṃ** sallaṃ.

Seṭṭhānīti ajeyyena appaṭihatabhāvena uttamāni. **Dussāvudha**nti āvudhakiccakaraṃ uttariyaṃ dussaṃ. Imāni kira sakkādīnaṃ puññānubhāvena nibbattāni appaṭihatappabhāvāni paṭipakkhavidhamanayuttāni avajjhāni āvudhāni. Tenāha **''yadi hī''**tiādi.

Asanivicakkaṃ viyāti asanimaṇḍalaṃ viya.

Pittanti alagaddapittaṃ. **Bhindeyyā**ti āsiñceyya. **Sukha**nti sukaraṃ. **Mudubhūtacittavavatthānakaraṇattha**nti mudubhūtaṃ attano citte vavatthānassa karaṇatthaṃ.

Evaṃ vutteti ''na khvāha''nti evaṃ vutte. Bhagavato sāsane ṭhite payirupāsitvā uggahitaṃ bhagavantaṃ payirūpāsitvā uggahitameva nāmāti āha **''kassapaṃ…pe... uggahesu''**nti. **Puṭṭhapañhā**ti sammāsambuddhena puṭṭhapañhā. Yasmā buddhavisaye puṭṭhapañhā, tasmā buddhavisayāva honti.

Paṭisedhetvāti vācāya asakkuṇeyyabhāveneva paṭisedhetvā. ''Yadākaṅkhasī''ti padasandhivasena niddesoti āha **''yadi ākaṅkhasī''**ti. Tena tuyhaṃ pucchaṃ tāva sutvā vissajjessanti dasseti. Tenāha **''na me''**tiādi. Dutiyavikappe **da**-kāro padasandhikaroti āha **''yaṃ ākaṅkhasī''**ti. ''Puccha, āvuso, sutvā jānissāmī''ti avatvā sabbaññubuddhassa aniyametvā vacanaṃ sabbavisayaṃ hotīti āha **''sabbaṃ te''**tiādi.

Kiṃ sūti ettha **ki**nti pucchāyaṃ, **sū**ti saṃsaye, kiṃ nūti attho? **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Tasmā vitta**nti yasmā vittikaraṇato vittaṃ. **Sukata**nti suṭṭhu sakkaccaṃ kataṃ. **Sukha**nti iṭṭhaphalaṃ. Tattha yaṃ padhānaṃ, taṃ dassetuṃ **''kāyikacetasikaṃ sāta''**ntiādi vuttaṃ. Nissandaphalañhi taggahaṇena gahitameva hoti. **Appetī**ti pāpeti. Atisayatthajotano tara-saddoti āha **''atisayena sādū''**ti. Rasasaññitāya iṭṭhānaṃ rāgādidhammānaṃ. **Kena pakārenā**ti **kathaṃ-**saddassa atthamāha. **Kathaṃjīvi**nti yadi samāsapadametaṃ, ''katha''nti sānunāsikā katāti āha **''gāthābandhasukhattha''**ntiādi.

Saddhīdha vittanti ekadesena samudāyadassanaṃ samuddapabbatanidassanaṃ viya. **Iti-**saddo ādiattho daṭṭhabbo. ''Vittikaraṇato vitta''nti vuttamatthaṃ sandhāya hetūpamāhi yojetvā dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tena sukhāvahanato, dukkhapaṭibāhanato, dāliddiyūpasamanato, ratanapaṭilābhahetuto, lokasantatiāvahanato ca saddhā vittaṃ yathā taṃ hiraññasuvaṇṇādīni. Tenāha **''eva''**ntiādi. Nanu cetanā sammādiṭṭhiādayo ca sātisayaṃ vipākasukhaṃ āvahanti, taṃ kathaṃ saddhā āvahatīti? Saddhādhurabhāvasabhāvato. Tenāha **''saddhādhurena paṭipannāna''**nti. Tassa ca sesapadesupi yojetabbaṃ.

Idāni yaṃ hiraññasuvaṇṇādi saddhāvittassa opammaṃ, taṃ hīnaṃ, saddhāvittameva uttamanti pāḷiyaṃ seṭṭhaggahaṇaṃ katanti dassetuṃ **''yasmā panā''**tiādi vuttaṃ. Paralokaṃ gataṃ anugacchatīti **anugāmikaṃ**. Aññehi na sādhāraṇanti **anaññasādhāraṇaṃ. Sabbasampattihetū**ti sabbāsaṃ sīlasampadādīnaṃ lokiyalokuttarānaṃ sampattīnaṃ hetu. **Anatthāya hoti** anupāyapaṭipattito. **Tasmā** anugāmikattā. Anaññasādhāraṇattā sabbasampattihetubhāvato hiraññādivittanidānattā ca **saddhāvittameva seṭṭhaṃ**. Ukkaṭṭhaparicchedadesanā yathā ''satthā devamanussāna''nti.

''Dasakusaladhammo''ti iminā ekaccānaṃyeva dānādidhammānaṃ saṅgaho, na sabbesanti asaṅgahitasaṅgaṇhanatthaṃ **''dānasīlabhāvanādhammo vā''**ti vuttaṃ. **''Sukha''**nti tividhassapi sukhassa sādhāraṇaggahaṇametanti taṃ savisesaladdhaṃ puggalavasena dassento **''soṇaseṭṭhi…pe… āvahatī''**ti āha. Yo so padumavatiyā deviyā putto mahāpadumo nāma rājā dibbasukhasadisaṃ rajjasukhamanubhavitvā pacchā paccekabuddho hutvā nibbānasukhamanubhavi, taṃ nidassanabhāvena gahetvā āha **''mahāpadumādīnaṃ viya nibbānasukhañca āvahatī''**ti.

Atthuddhāranayena saccasaddaṃ saṃvaṇṇento **''anekesu atthesu dissatī''**ti āha. **Vācāsacce** dissati saccasaddo ''bhaṇe''ti vuttattāti adhippāyo. **Viratisacce** dissati. Veramaṇīsu hi patiṭṭhitā samaṇabrāhmaṇā **''sacce ṭhitā''**ti vuccanti. Attākārampi vatthuṃ idameva saccaṃ moghamaññanti pavattiyākāraṃ upādāya diṭṭhi eva saccanti diṭṭhisaccaṃ, tasmiṃ **diṭṭhisacce** dissatīti yojanā. **Brāhmaṇasaccānī**ti paramatthabrahmānaṃ saccāni, yāni ''sabbe pāṇā avajjhā, sabbe kāmā aniccā, sabbe bhavā aniccā, nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmi''ntiādinā (a. ni. 4.185) catukkanipāte āgatāni. Paramatthabhūtaṃ saccaṃ nibbānaṃ. **Abbhantaraṃ katvā**ti antogadhameva katvā, tehi saddhinti attho paramatthasaccānampi sādutarattā. **Yassānubhāvenā**ti yassa vācāsaccassa ānubhāvena.

Udakamhi dhāvatīti udakapiṭṭhiyaṃ abhijjamānāyaṃ pathaviyā viya dhāvati gacchati mahākappinarājā viya. **Visampi saccena hananti paṇḍitā**ti kaṇhadīpāyanādayo viya. **Saccenā**ti macchajātake bodhisattassa viya saccena **devo thanayaṃ pavassati. Sacce ṭhitā**ti viratisacce vācāsacce ca ṭhitā tayopi bodhisattā. **Nibbuti**nti nibbānaṃ patthayanti. **Sādutara**nti sātataraṃ iṭṭhataravipākadānato.

Rasānanti niddhāraṇatthe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇañca koci kutoci kenaci imanti kassaci vacanaṃ na sādhetīti dassento **''ye ime''**tiādimāha. Tena hi nibbānaṃ rasasamudāyato sādutaratāvisesena niddhārīyati. Tattha ye ime vuccantīti yojanā. **Sāyanīyadhammā**ti jivhāya sāyitabbā dhammā. Rasāyatanaṃ rasoti āha **''mūlaraso khandharaso''**tiādi. **Phalarasa**nti phalassa rasaṃ, phalaṃ pīḷetvā tāpetvā gahetabbarasanti attho. **Arasarūpo**ti ācārarahitasabhāvo. Rūpassa assādanavasena uppajjanakasukhadhammā **rūparasā**. Esa nayo **saddarasādīsu**. **Saddaraso**ti byañjanasambhūto raso. **Vimuttiraso**ti vimuttisampattiko raso. **Attharaso**ti atthassa paṭivijjhanavasena uppajjanakasukhaṃ

attharaso, tathā **dhammaraso veditabbo. Rūpācārā**tiādīsu rasaggahaṇena phalarasaṃ vadati. So hi phalassa rūpo ca, rasitabbato āsādetabbato raso cāti **‘‘rūparaso’’**ti vuccati. **Ācāro** pana sāmaggīrasahetutāya **‘‘raso’’**ti vutto. **Saccaṃ have**ti ettha **have**ti ekaṃsatthe nipāto, ekaṃsattho ca avadhāraṇamevāti āha **‘‘saccameva sādutara’’**ntiādi. **Sarīramupabrūhenti,** na cittaṃ. Nanu ca sukhuppattipayojanattā cittampi upabrūhentīti? Na, sukhassa sarīrabrūhanaṃ paṭicca uppannattā. **Viratisaccavācā**ti saccavisesena sampajjanaṃ vadati. **Cittamupabrūheti** padālikāya virativācāya saccarase sati samathavipassanādīhi cittaparibrūhanassa sambhavato maggaphalānisaṃsaṃ gaṇhāti. **Asaṃkilesikañca sukhamāvahati** vivaṭṭasannissitattā. **Vimuttiraso**ti phalasukhaṃ vadati nibbānasukhampi vā. **Paramatthasaccaraso** nāma nibbānaraso. Tathā hi taṃ ‘‘accutirasaṃ assāsakaraṇarasa’’ntipi vuccati. Tena **paribhāvitattā**ti vimuttirasassa sādutarabhāvadassanatthaṃ. Evaṃ santepi ‘‘vimuttirasaparibhāvitattā’’ti etena kāmaṃ vimuttiraso vā paramatthasaccaraso vā sādutararasāti dasseti. **Tadadhigamūpāyabhūta**nti tassa paramatthasaccassa adhigamūpāyabhūtaṃ. **Atthañca dhammañcā**ti phalañca kāraṇañca nissāya pavattito attharasā dhammarasā ca sādū, tatopi paramatthasaccameva sādurasanti adhippāyo.

Lokuttaraṃ lokiyañca atthaṃ ajānanto **andho,** lokiyatthameva jānanto **ekacakkhu,** ubhayaṃ jānanto **dvicakkhu**. Parahitaṃ attahitañca ajānanto **andho,** attahitameva jānanto **ekacakkhu,** ubhayatthaṃ jānanto **dvicakkhu**. So dvicakkhupuggalo **paññājīvī**. Taṃ pana gahaṭṭhapabbajitavasena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘gahaṭṭho vā’’**tiādi vuttaṃ. Gahaṭṭhapaṭipadaṃ ārādhetvā cāti yojanā. **Ārādhetvā**ti ca sādhetvāti attho.

Purimanayenevāti kassapasammāsambuddhavissajjitanayeneva. **Kiñcāpī**ti anujānanasandassanatthe nipāto. Kiṃ anujānātīti? Gāthāya catūhi padehi vuttesu atthesu ekassa atthassa siddhiyaṃ itaresampi siddhiṃ anujānāti. Tenāha **‘‘yo catubbidhamoghaṃ…pe… parisujjhatī’’**ti. Kiṃ sandassetīti? Yesaṃ pāpadhammānaṃ balavabhāvena oghataraṇādi na sijjhati, tesaṃ paṭipakkhānaṃ nissandehavasena sandassanaṃ. Tenāha **‘‘evaṃ santepī’’**tiādi. **Oghataraṇa**nti oghataraṇapaṭipattiṃ. **Asaddahanto**ti evaṃ paṭipajjanto imāya paṭipattiyā oghaṃ taratīti na saddahanto. **Na pakkhandatī**ti pakkhandanalakkhaṇāya saddhāya na ugghāṭīyatīti na otarati. **Cittavossaggenā**ti yathākāmācāravasena cittassa vossajjanena. **Pamatto** pamādaṃ āpanno. **Tatthevā**ti kāmesu eva. **Visattattā** laggattā. **Vokiṇṇo**ti visevito. **Tasmā**ti vuttassa catubbidhassapi atthassa hetubhāvena paccāmasanaṃ. **Tappaṭipakkha**nti assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhaṃ saddhādīnaṃ okāsattā.

Etāyāti gāthāyaṃ iminā padenāti sambandho. Sappurisasaṃsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammapaṭipattīti imesaṃ sotāpattimaggādhigamassa aṅgānaṃ āsannakāraṇaṃ saddhindriyanti āha **‘‘sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṃ saddhindriya’’**nti. Vuttañhetaṃ – ‘‘saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇātī’’tiādi (ma. ni. 2.183, 432). Diṭṭhoghaṃ tarati etenāti **diṭṭhoghataraṇaṃ,** diṭṭhoghassa taraṇaṃ. Kāmañcettha ‘‘tarati ogha’’nti vuttaṃ, vattamānasamīpepi pana vattamānaṃ viya voharaṇaṃ yuttaṃ diṭṭhoghassa tiṇṇabhāvassa ekantikattāti **‘‘sotāpannañca pakāsetī’’**ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Diṭṭhivicikicchādipaṭipattantarāyakarānaṃ pāpadhammānaṃ samucchinnattā **sotāpanno…pe… appamādena samannāgato. ‘‘Sotāpatti…pe… taratī’’**ti ettake vutte sakideva imassa lokassa āgamanampi gahitaṃ siyāti tannivattanatthaṃ **‘‘ārādhetvā…pe… avasesa’’**nti vuttaṃ. Nanu ‘‘avasesa’’nti vuttattā sotāpattimaggena atiṇṇaṃ anavasesaṃ bhavoghavatthu gahitameva siyāti? Na, upari dvīhi maggehi taritabbānaṃ tesaṃ parato dvinnaṃ pahānavasena vuccamānattā. Apavādavisayampi pariharati – ‘‘evaṃ esā codanā attano visaye na patiṭṭhātī’’ti. Anādikālabhāvattā kāmasaññāya kāmoghataraṇaṃ mahatā eva vīriyena sādhetabbanti āha **‘‘vīriyenā’’**ti. **Tatiyaṃ maggaṃ ārādhetvā**. Kāmoghassa vatthu **kāmoghavatthu,** kāmaguṇehi saddhiṃ sabbo kāmabhavo. **Kāmoghasaññita**nti kāmoghasaṅkhātaṃ. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so dukkho cāti **kāmadukkhaṃ**. Assādanaṭṭhena kāmo eva saññāti kāmasaññā, sabbaso samucchinnattā vigatā kāmasaññā etissāti **vigatakāmasaññā**. Sabbesaṃ rāgādimalānaṃ mūlabhūtattā sattasantānassa visesato malīnasabhāvāpādanato paramaṃ ukkaṃsagataṃ malanti **paramamalaṃ,** avijjā. Tenāha bhagavā –

‘‘avijjāparamaṃ mala’’nti (dha. pa. 243).

Paññāpadaṃ gahetvāti yathāvuttaṃ paññāpadaṃ hadaye ṭhapetvā. Tappasaṅgena attano paṭibhānena sabbehi viya uggahitaniyāmena. **Sabbatthevā**ti pañcasupi ṭhānesu. **Atthayuttipucchā**ti paññādiatthasamadhigamassa yuttiyā kāraṇassa pucchā. Tenāha **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi. **Paññādiatthaṃ ñatvā**ti paññādhana-kitti-mitta-abhisamparāyasaṅkhātaṃ atthaṃ sarūpato saccapaṭivedhanipphādanena ñāṇena jānitvā. Nanu esa lokuttaraṃ sotāpattimaggaphalapaññaṃ tadadhigamūpāyaṃ lokiyapaññañca abhibhavitvā ṭhito, so kasmā tattha atthayuttiṃ pucchatīti? Saccametaṃ, upari pana samādhissa yuttiṃ pucchitukāmo paññāya seṭṭhabhāvato, tassa ca ekadeseneva adhigatattā tameva ādiṃ katvā pucchati. **‘‘Kāya yuttiyā’’**tiādi atthavaṇṇanaṃ atidissati **‘‘esa nayo dhanādīsū’’**ti. Tatthāpi atthayuttipucchābhāvo pana ‘‘sabbatthevā’’ti iminā vibhāvitoti.

Saddhāsussūsāappamādauṭṭhānasaṅkhātehi **catūhi kāraṇehi. Kāyasucaritādibhedena** ājīvaṭṭhamakasīlabhūtena. Samathavipassanābhūtena nippariyāyena bodhipakkhiye eva gaṇhanto **‘‘aparabhāge’’**ti āha. Pariyāyabodhipakkhiyā pana visesato vuṭṭhānagāminivipassanākālepi labbhanti. **Pubbabhāge**ti vā taruṇavipassanākālaṃ. Tato pubbasādhanañca sandhāya **‘‘aparabhāge’’**ti punāha, tato paranti attho. **Dhamma**nti paṭipattidhammaṃ. Na saddhāmattakeneva paññaṃ labhatīti yojanā. Yadi evaṃ kasmā ‘‘saddahāno’’ti vuttanti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. **Kiṃ vuttaṃ hotī**tiādinā vuttameva atthaṃ vivarati. Na kevalaṃ sussūsāmattena paññāpaṭilābho, atha kho appamādena paññaṃ labhatīti dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘appamatto vicakkhaṇo’’ti vuttanti tadatthaṃ dassento **‘‘eva’’**ntiādimāha.

Idāni saddhādīnaṃ paññāpaṭilābhassa taṃtaṃvisesapaccayāni nīharitvā dassetuṃ **‘‘eva’’**nti vuttaṃ. **Sussūsāyā**ti sotukāmatāya. Sā atthato upasaṅkamanādi. **Paññādhigamūpāya**nti pariyattidhammamāha. Tenāha **‘‘suṇātī’’**ti. **Gahitaṃ na pamussati,** satiavippavāsalakkhaṇo hi appamādoti. Na kevalaṃ yāthāvato gahaṇakosallameva vicakkhaṇatā, atha kho yāthāvato paññāsampavedhanañcāti āha **‘‘vitthārikaṃ karotī’’**ti. Idāni paññāpaṭilābhahetuṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ **‘‘sussūsāya vā’’**tiādi vuttaṃ. **Atthamupaparikkhatī**ti sutakatānaṃ dhammānaṃ pāḷiatthūpaparikkhāpubbakaṃ rūpārūpavibhāgaṃ paramatthaṃ salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca upaparikkhati vīmaṃsati. **Anupubbenā**ti evaṃ ñātapariññaṃ patvā tīraṇapariññāya tato anukkamena tīraṇapariññaṃ pahānapariññañca matthakaṃ pāpento maggappaṭipāṭiyā paramatthasaccabhūtaṃ nibbānaṃ sacchikaroti.

Imāni saddhādīni cattāri kāraṇāni matthakaṃ pāpetvā dassento āha **‘‘desakālādīni ahāpetvā’’**ti. Yasmiṃ dese yasmiṃ kāle ye ca sahāyake nissāya yaṃ kiccaṃ tiretabbaṃ, tāni desakālādīni anatikkamitvā attano abhivuḍḍhiṃ icchantena ‘‘ayaṃ nāma deso, yatthāhaṃ etarahi vasāmi, ayaṃ kālo, ime mittā, ime amittā, ime āyavayā, ahañca ediso jāti-kula-padesa-balabhoga-parivārādīhi, taṃ kiccaṃ idāni āraddhabbaṃ, idāni nāraddhabba’’nti sabbaṃ upaparikkhitvā paṭipajjitabbaṃ. Evaṃ paṭipajjanto hi lokiyassa dhanassa paṭirūpādhigamūpāyaṃ karoti nāma. Lokuttarassa pana sīlavisodhanādivasena veditabbaṃ. Vahitabbabhāvena dhuro viyāti dhuro, bhāro. Idha pana dhurasampaggaho uttarapadalopena dhuro, vīriyaṃ. So sātisayo etassa atthīti **dhuravā**. ‘‘Uṭṭhātā’’ti padena kāyikavīriyassa vakkhamānattā **‘‘cetasikavīriyavasenā’’**ti visesitaṃ. **Anikkhittadhuro** dhorayhabhāvato. **Tiṇā bhiyyo na maññatī**ti tiṇaṃ viya paribhavanto atibhuyya vattatīti attho. **Ādinā nayenā**ti ettha **ādi-**saddena –

> ‘‘Karaṃ purisakiccāni, so sukhā na vihāyati; (Dī. ni. 3.253);
> ‘‘Na divā soppasīlena, rattimuṭṭhānadessinā;
> Niccaṃ mattena soṇḍena, sakkā āvasituṃ ghara’’nti ca. (dī. ni. 3.253); –

Evamādīnaṃ saṅgaho. **Asithilaparakkamo** analasabhāvato. **Ekamūsikāyā**ti ekāya matamūsikāya. **Nacirassevā**ti catumāsabbhantareyeva. **Catusatasahassasaṅkhaṃ cūḷantevāsī viyā**ti kākaṇikaḍḍhakahāpaṇa-soḷasa-kahāpaṇa-catuvīsati-kahāpaṇa-satahara ṇakkamena dve satasahassāni,

cūḷakamahāseṭṭhino dhītulābhavasena dve satasahassānīti evaṃ catusatasahassasaṅkhaṃ dhanaṃ ekamūlena yathā cūḷantevāsī vindi, evaṃ aññopi patirūpakārī dhuravā uṭṭhātā vindate dhanaṃ. Ayañca attho cūḷakaseṭṭhijātakena dīpetabbo. Vuttañhetaṃ –

''Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama''nti. (jā. 1.1.4);

Vattaṃ katvāti adhiṭṭhānavattaṃ katvā. ''Saccavādī bhūtavādī''ti kittiṃ pappotīti yojanā. **Icchitapatthita**nti yehi mittaṃ icchati, tehi itaraṃ patthitaṃ. **Mittāni ganthatī**ti mittabhāvaṃ ghaṭeti. Dānassa piyabhāvakaraṇato **''dadaṃ piyo hotī''**ti vuttaṃ. Yaṃ dānaṃ ekantato mittabhāvāvahaṃ, taṃ dassento **''duddadaṃ vā dadaṃ taṃ ganthatī''**ti āha. **Dada**nti ca lakkhaṇavacanametanti āha **''dānamukhena vā''**tiādi.

Āḷavakassa ajjhāsayānurūpaṃ **gahaṭṭhavasena vissajjento**. Saddhā etassa atthīti saddho, tassa **saddhassa. Gharamesino**ti gharāvāsasaṅkhātaṃ gharaṃ esantassa. Gharāvāsasannissitattā ''ghara''nti kāmaguṇā vuccantīti āha **''pañca kāmaguṇe''**ti. ''Ete caturo dhammā''tiādinā gahitā anantaragāthāya vuttadhammā evāti dassento **''vuttappakāraṃ sacca''**ntiādimāha. Tattha ''ime kusalā, ime akusalā''tiādinā te atthe yāthāvato dhāraṇato upadhāraṇato **dhammo**. Saññā cittacetasikānaṃ dhāraṇaṃ, avicchedato sandhāraṇato kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti,** vīriyaṃ. Cajati etenāti **cāgo,** dānaṃ. Paccayavekallato phaluppādanasamatthatāvasena **santi**.

Aññepīti ito yathāvuttadhammasamudāyato aññepi dhammā yadi santi, te dhamme pucchassūti. Kilese, kāyavācādike vā dametīti **damo**, paññā. Uṭṭhahati ussahati etenāti **uṭṭhānaṃ,** vīriyaṃ. **Etthā**ti etissā pucchāya. **Saddhi**nti saṅkhepato bhāvatthapadānaṃ bandhanena saha. **Ekamekaṃ pada**nti paññādikamekekaṃ padaṃ. ''Paññā imasmiṃ ṭhāne paññāti dhammoti ca āgatā''tiādinā paññādiatthassa uddharaṇaṃ **atthuddhāro**. Tassa tassa atthassa ''paññā pajānanā''tiādinā (dha. sa. 16) vevacanapadānaṃ uddharaṇaṃ **paduddhāro**. Pajānātīti paññā, dhāretīti dhammo, dametīti damoti evaṃ padassa kathanaṃ **padavaṇṇanā**.

Ajjāti vā etarahi. **Yathāvuttena pakārenā**ti ''saddahāno arahata''ntiādinā vuttappakārena. Saccasampaṭivedhāvagahaṇaṃ vā yathāvuttena pakārena diṭṭhasaccatāya idhalokaparalokatthaṃ yāthāvato jānanto. Evañca yakkho satthu desanānubhāvasiddhaṃ pañhaṃ pucchanena attano paṭilābhasampattiṃ vibhāvento ''kathaṃsu labhate pañña''ntiādimāhāti ācariyā. **Samparāyiko**ti ettha **ca-**saddo luttaniddiṭṭho, tena ''diṭṭhadhammiko cā''ti ayamattho vutto evāti dassento **''yo attho…pe… dassetī''**ti āha. Arīyati phalaṃ etasmāti **attho,** kāraṇaṃ. **Vicakkhaṇe** sapayojanatāya.

Tassa ñāṇassāti tassa atthassa āvibhāvanassa ñāṇassa. Guṇavisesehi ca sadisassapi aññassa abhāvato **aggadakkhiṇeyyo buddho** bhagavā. Tenāha –

''Nayimasmiṃ loke parasmiṃ vā pana,
Buddhena seṭṭhova samova vijjati;
Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesina''nti. (vi. va. 1047);

Sahitapaṭipattinti paññāsaṅgāhikaṃ attano paṭipattiṃ. Sundarā bodhi subodhi, buddhassa subodhi buddhasubodhi, sā eva **buddhasubodhitā**. Dhammassavanatthaṃ sannipatitadevatāhi **saṅghuṭṭhasādhukārasadduṭṭhānañca**.

Satapuññalakkhaṇanti satasahassakappe puññasambhārassa katattā tesaṃ puññānaṃ vasena satapuññalakkhaṇaṃ anekapuññanibbattalakkhaṇaṃ. Abhinandiyatāya sabbehi aṅgehi samupetaṃ samannāgataṃ. Katapuññabhāvaṃ byañjentīti byañjanāni, aṅgapaccaṅgāni. Tesaṃ paripuṇṇattā

paripuṇṇabyañjanaṃ. Taṃ yakkho…pe… pūresīti gāthāpūraṇatthameva hi bhagavā tathārūpāni akāsi. **Abyādhitā**ti arogā. ‘‘Abyathitā’’ti keci paṭhanti, sayasantāsarahitāti attho.

‘‘Hatthayo’’ti vattabbe **‘‘hatthako’’**ti vuttaṃ. **Āḷavinagara**nti āḷavinagaravāsino vadati. Bhavati hi tatraṭṭhatāya taṃ-saddo yathā ‘‘gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’ti. **Ekakolāhalena** vattamānena.

Sampiṇḍitvāti sannipatitvā. Kāmaṃ sambhāro tena katoti natthi, yuddhatthaṃ pana bahuso ussāhassa katattā **‘‘yuddhamādiṃ katvā’’**ti vuttaṃ. **Tameva āḷavakasuttaṃ kathesi** tassā **eva** desanāya sannipatitaparisāya sappāyattā. Tenāha **‘‘kathāpari…pe… ahosī’’**ti. **Catūhi vatthūhī**ti catūhi saṅgahavatthūhi. **Parisa**nti attano parisaṃ. **‘‘Itarañcā’’**tipi vadanti.

Āḷavakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Yakkhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

11. Sakkasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Suvīrasuttavaṇṇanā

247. **Abhiyaṃsū**ti yuddhasajjābhimukhā hutvā gacchiṃsu. **Tatrā**ti tasmiṃ asurānaṃ abhiyāne **ayaṃ** dāni vuccamānā anupubbato kathā. **Tettiṃsa purise gahetvā**ti tettiṃsa purise puññakiriyāya sahāyabhūte gahetvā. ‘‘Yāvajīvaṃ mātāpitubharo assa’’ntiādinā samādinnāni **satta vatapadāni pūretvā. Adhigaṇhantaṃ** abhibhavantaṃ. **Puttahatāyā**ti hataputtāya. Sā surā na hoti, na suraṃ pivimhāti adhippāyo. **Tato paṭṭhāyā**ti ‘‘na surā’’ti vuttakālato paṭṭhāya. ‘‘Na suranti na dibbantīti asurā’’ti keci. **Heṭṭhimatale** antobhūmiyaṃ āyāmato dasayojanasahassaṃ.

Uragādisahacaritāni ṭhānāni uragādīnīti āha **‘‘uragādīsu pañcasu ṭhānesū’’**ti. **Paṭhamālinde**ti paṭhame paribhaṇḍe. Pañcayojanasahassavitthāraputhubahalāhi sinerussa catūsupi passesu cattāro paribhaṇḍā. Sinerussa hi tasmiṃ tasmiṃ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca labhitabbassa mahato atthassa vasena **mahatthā. Kupitāvilacittā**ti kupitena kopena ākulacittā. **Yuddhesī**ti yuddhesino. **Sesesū**ti sesesu paribhaṇḍesu. **Sesā**ti supaṇṇādayo.

Vammikamakkhikāti sapakkhikaupacikā. **Osakkitvā**ti piṭṭhibhāgena nivattitvā.

Pamādaṃ āpādesīti sakkassa āṇāya pamādaṃ āpajji. **Saṭṭhiyojanaṃ** vitthārena. **Suvaṇṇamahāvīthi**nti suvaṇṇamayabhūmijagativīthiṃ.

Anuṭṭhahantoti uṭṭhānaṃ kāyikavīriyaṃ akaronto. **Avāyamantoti** vāyāmaṃ cetasikavīriyaṃ akaronto. **Kiñci kicca**nti kasivāṇijjādibhedaṃ aññataraṃ kiccaṃ kattabbakammaṃ. **Vara**nti pavaraṃ. Tenāha **‘‘uttama’’**nti. Tañca kho kasitabbaṭṭhānaṃ adhippetanti āha **‘‘okāsa’’**nti. **Kammaṃ akatvā**ti kiñcipi jīvitahetubhūtaṃ kammaṃ akatvā. **Jīvitaṭṭhānaṃ nāmā**ti tassa jīvitassa hetu nāma. **Nibbānassa maggo**ti nibbānassa adhigamupāyabhūto maggo.

Suvīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Susīmasuttavaṇṇanā

248. **Antare**ti abbhantare. **Evaṃnāmaka**nti ‘‘susīmo’’ti evaṃnāmakaṃ. **Ekaṃ puttameva** aññataraṃ attano puttameva.

Susīmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhajaggasuttavaṇṇanā

249. **Samupabyūḷho**ti ubhinnaṃ saha eva samāgamo, bhusaṃ vā byūḷhoti attho. Bhusā panassa byūḷhatā dvinnaṃ senānaṃ samāgantvā sampiṇḍitabhāvenāti āha **‘‘sampiṇḍito rāsibhūto’’**ti. **Pacchimanto**ti rathapañjarassa paranto pacchimanto pacchimakoṭṭhāso. **Rathasandhito**ti rathapañjarassa kubbarena saddhiṃ sambandhanaṭṭhānato. **Tadeva pamāṇa**nti tadeva ‘‘diyaḍḍhayojanasatāyāmo’’ti vuttappamāṇameva. **Diguṇaṃ katvā**ti ‘‘pacchimanto satayojano’’tiādinā diguṇaṃ katvā. Candamaṇḍalasūriyamaṇḍalakiṅkiṇikajālādibhedassa **sesālaṅkārassa. Passantānaṃ** devānaṃ. **Rājā no**ti amhākaṃ rājā devaseṭṭho. **Dutiyaṃ āsanaṃ labhatī**ti sakke nisinne tassa anantaraṃ dutiyaṃ āsanaṃ labhati. Tasmā devaseṭṭhatāya sakko viya gāravaṭṭhāniyo, yato sakko ‘‘tassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā’’ti āha. Esa nayo sesesupi. **Asurehi parājito**ti asurehi parājayaṃ āpādito. **Rajadhajaṃ disvā**ti parasenāya upagacchantiyā uṭṭhitarajamattampi disvā ṭhitopi taṃ rajadhajaṃ disvā bhīrubhāvena **palāyanadhammo**.

Yassa dhajaggaparittassa. **Ānubhāvo vattati** asammukhībhūtāhipi devatāhi sirasā sampaṭicchitabbato. **Corabhayādīhī**ti **ādi-**saddena rogabhayādīnañceva vaṭṭadukkhassa ca saṅgaho daṭṭhabbo vidhinā bhāvite parittassa atthe upacārajjhānādīnampi ijjhanato.

Dīghavāpīnāmake gāme cetiyaṃ **dīghavāpicetiyaṃ. Muddhavedikā** nāma hammiyaṃ parikkhipitvā katavedikā. Buddhagataṃ satiṃ upaṭṭhapetvā parittarakkhaguttiṃ āha. Parittassa ānubhāvena **dve iṭṭhakā…pe… aṭṭhaṃsu**. Tathā hi **tasmiṃ nisseṇiyaṃ ṭhite…pe… aṭṭhaṃsū**ti.

Dhajaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vepacittisuttavaṇṇanā

250. ‘‘Mahānubhāvatāya asurānaṃ cittavepanena vepacittī’’ti vadanti. Isīhi pana abhayaṃ yācite ‘‘bhayameva dadāmī’’ti vatvā tehi ‘‘akkhayaṃ hotu te bhaya’’nti abhisapavasena vuttakālato paṭṭhāya vepanacittatāya **‘‘vepacittī’’**ti vuccati, yaṃ lokiyā ‘‘pulomo’’ti ca vadanti. Nipātapadānipi kānici atthavisesajotakāni hontīti āha **‘‘nipātamatta’’**nti hetuatthādīnamettha asambhavato. **Ta**nti sakkaṃ devānamindaṃ. **Kaṇṭhe pañcamehī**ti kaṇṭhabandhanapañcamehi, vibhattialopena niddeso. **Cittenevā**ti ‘‘imaṃ bandhāmi, ayaṃ bajjhatū’’ti uppannacitteneva. **Bajjhati** baddho hoti, ayaṃ devānubhāvo. **Muccatī**ti etthāpi eseva nayo. **Dasahī**ti ‘‘corosī’’tiādinā idha vuttehi dasahi. Tenāha **‘‘imehī’’**ti. Nibbattitvā cirakālataṃ upādāya khuṃsanavasena vadati **‘‘jarasakkā’’**ti. **Na taṃ** akkosaṃ **manasi karoti** dīgharattaṃ khantisoraccesu niruḷhaajjhāsayattā. **Mahāpaṭiggahaṇa**nti mahantaṃ upasamabyañjanaṃ. **Assā**ti vepacittassa.

Paṭisaṃyujeti paṭisattu hutvā saṃyuddhaṃ kareyya. Tenāha **‘‘paṭipphareyyā’’**ti. **Upasamaṃ… pe… maññe** upasameneva paccatthikassa nāyakabhūtassa kodhassa paṭisedhanato. Tādise hi kodho paṭikiriyaṃ alabhanto anupādāno viya jātavedo vūpasammati. **Yadā-**saddo hetuattho, na kālatthoti āha **‘‘yasmā taṃ maññatī’’**ti. **Tāvadeva dve gāvo yujjhante**ti tasmiṃyeva khaṇe dvīsu goṇesu yujjhantesu.

Khantito uttaritaro añño attho na vijjati anantareva assa virodhaṃ anatthaṃ paṭibāhitvā diṭṭhadhammikassa ceva samparāyikassa ca saṃvidhānato. **Taṃ khantiṃ paramaṃ āhu** seṭṭhabalaṃ

virodhapaccayaṃ abhibhuyya pavattanato. Bālayogato bālo, tassa balaṃ **bālabalaṃ,** aññāṇanti āha **''bālabalaṃ nāma aññāṇabala''**nti. **Taṃ yassa bala**nti taṃ aññāṇabalaṃ yassa puggalassa balaṃ, **abalameva taṃ** paññābalena viddhaṃsetabbato. **Paṭivattā na vijjatī**ti dhammaṭṭhaṃ paṭippharitvā abhibhavitvā pavattā natthi. Paṭivacanamattaṃ pana koci vadeyyāpi, taṃ akāraṇanti dassento **''paṭippharitvā vā''**tiādimāha. **Bālabala**nti ''paṭippharitvā''ti vacanassa kāraṇavacanaṃ. **Tasseva puggalassa** paṭikujjhanakassa. Nānattāvitakkanato **ubhinnaṃ atthaṃ. Tikicchanta**nti anatthapaṭibāhanamukhena paṇḍitakiccakaraṇena paṭisedhentaṃ. ''Bālo aya''nti evaṃ paññapetuṃ hetuphalānaṃ anavabodhato **catusaccadhamme achekā**ti.

Vepacittisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhāsitajayasuttavaṇṇanā

251. **''Chekatāyā''**ti vatvā tassa vattuṃ chekabhāvaṃ dassetuṃ **''evaṃ kirassā''**tiādimāha. **Gāha**nti laddhiṃ. **Mocetvā**ti yassa puna ''coro''ti uttari vattuṃ na sakkoti, evaṃ vimocetvāti paṭhamaṃ vattuṃ na sakkā. **Garū**ti bhāriyaṃ, dukkaranti attho. **Pacchā**ti ''parassā''ti vutto so kiñci paṭhamaṃ vadanto attano adhippāyaṃ pavedeti nāma, taṃ yathāsatti viditamano tassa uttari vattuṃ sakkoti. Tenāha **''parassa vacanaṃ anugantvā pana pacchā sukhaṃ vattu''**nti. Api ca asurindena ''hotu, devānaminda, subhāsitena jayo''ti paṭhamaṃ vuttaṃ, viseso ca pubbaṃ upanentaṃ anuvattati. Vacasi kusalo sakko devarājā taṃ visesaṃ teneva pubbaṃ upanayāpento upalāpanavasena ''tumhe khvetthā''tiādimāha. **Pubbadevā**ti sakkapamukhāya devaparisāya loke pubbeva uppannattā ''pubbadevā''ti pasaṃsavacanaṃ. Vepacittiṃ sandhāya ''tumhe''ti ''pubbadevā''ti ca vuttattā **''tumhākaṃ tāva paveṇiāgataṃ bhaṇathā''**ti vuttaṃ. Gāravaṭṭhāniyattā vepacittino bahuvacanapayogo. Daṇḍena avacāro avacaraṇaṃ daṇḍāvacaro, natthi ettha vutto daṇḍāvacaroti **adaṇḍāvacarā,** sakkena vuttā gāthāyo.

Subhāsitajayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kulāvakasuttavaṇṇanā

252. **Rathasaddo**ti rathālaṅkārabhūtānaṃ kiṅkiṇikajālādīnaṃ saddo. Tathā **dhajasaddo. Ājānīyasaddo**ti ājānīyānaṃ hasitasaddo ca. **Karuṇāsamāvajjitahadayo**ti pāṇānaṃ anuparodhena paṇāmitacitto. **Īsāmukhenā**ti rathakapparamukhena. **Puññapaccayanibbatto**ti uḷāraṃ suvipulaṃ puññaṃ paccayaṃ katvā nibbatto. **Na sajjati** katthaci appaṭighaṭṭanena gacchanto. **Simbalivanenā**ti simbalivanamajjhena. **Vibhaggaṃ nimmathita**nti ito cito vibhaggañceva niravasesato mathitañca hoti.

Kulāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nadubbhiyasuttavaṇṇanā

253. **Supaccatthiko**ti suṭṭhu ativiya paccatthiko paṭisattu. **Gahitosī**ti devapāsena bandhitvā gahito asi. **Baddhova ahosi** sakkassa puññānubhāvena. Cetiyarājā kira imasmiṃ kappe tato pubbe kenaci avuttapubbaṃ kharamusāvādaṃ abhāsi, tāvadeva virajjhitvā mahāpathaviyā vivare dine nipatitvā avīciaggijālānamindanamahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''cetiyarañño pāpaṃ sandhāyā''**ti. **Mahāpāpānī**ti mahantāni garutarāni pāpāni. Tathā hi vepacittino sapathakaraṇe nidassanabhāvena etāni aṭṭhakathāyaṃ āgatānīti.

Nadubbhiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Verocanaasurindasuttavaṇṇanā

254. **Dvārapālarūpakāni viyā**ti dvārapālākārena katapaṭimāyo viya. **Vāyametheva,** na antarā saṃkocaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. **Nipphannasobhanesū**ti nipphannabhāvena sundaresu. Sabbe hi anipphannā atthā na sobhanti. **Kiccajātā**ti vippakatabhāvena sañjātakiccā. **Akiccajāto**ti asañjātakicco kiccarahito nāma natthi gamanaṭṭhitasayananisajjādivasena uppajjanakadukkhavinodanabhāvato. **Saṃyogaparamātveva sambhogā**ti imesaṃ sattānaṃ saṃbhuñjitabbavatthūni nāma pakatiyā virodhasīlānipi asaṃyogena vā asundarānipi, tāni abhisaṅkharaṇapacanasaṃyojanaparamāni veditabbāni tathā sati sambhogārahabhāvūpagamanato. Tenāha **''pārivāsikaodanādīnī''**tiādi. Uṇhāpetvā paribhuñjitabbayutte paribhajjitvāti adhippāyo.

Verocanaasurindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araññāyatanaisisuttavaṇṇanā

255. Jāmātikā vuccati dhītupati, sasuro bhariyāya pitā, tasmā ime antaravattino dve janā sakkavepacittino sujāya vasena **jāmātikasasurā. ''Ciradikkhitāna''**nti dikkhitvā pabbajitvā cirakālānaṃ vatasamādānavasena ito bāhirakānaṃ pabbajitānanti āha **''cirasamādinnavatāna''**nti. **Ito paṭikkamā**ti ito yathāṭhitaṭṭhānato apehi apakkama. **Na paṭikkūlasaññino** guṇe gāravayogato. Devā hi yebhuyyena ''mayaṃ pubbe guṇavante payirupāsitvā tesaṃ ovāde ṭhatvā puññāni upacinitvā idhūpapannā''ti guṇavantesu ādarabhāvaṃ upaṭṭhapenti.

Araññāyatanaisisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samuddakasuttavaṇṇanā

256. **Cakkavāḷamahāsamuddapiṭṭhiya**nti cakkavāḷapabbatapādasamantā mahāsamuddatīrapiṭṭhiyaṃ. Yatheva sinerusamīpe mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, evaṃ yebhuyyena cakkavāḷapādasamīpepi. Tenāha **''rajatapaṭṭavaṇṇe vālukapuline''**ti. **Vuttappakārāsū**ti anantarasutte vuttappakārāsu. **Assamapadenā**ti assamapadavemajjhena. **Evaṃ cintayiṃsū**ti ''yaṃ nūna maya''ntiādinā yathā pāḷiyaṃ āgataṃ, evaṃ mantayiṃsu.

Icchitakaroti yadicchitakaraṇaṃ. **Duṭṭhāna**nti durāsayānaṃ. Te pana duṭṭhajjhāsayā viruddhā hontīti āha **''duṭṭhānaṃ viruddhāna''**nti. **Pavutta**nti bījaṃ sandhāya vapitaṃ. Tenāha **''khette patiṭṭhāpita''**nti.

Sāyamāsabhattanti sāyaṃ asitabbabhojanaṃ. Yathāvāraṃ bhakkhitametaṃ devānaṃ viya sukhumaṃ guruvāsañca na hotīti **''bhatta''**nti vuttaṃ. **Gelaññajāta**nti sañjātagelaññaṃ. **Vepatī**ti kampati pavedhati.

Samuddakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Vatapadasuttavaṇṇanā

257. Samādātabbato **vatāni,** aññamaññaṃ asaṅkarasabhāvena pabbajitabbato **padāni,** tato eva asaṃkiṇṇabhāgāti katvā **''vatakoṭṭhāsānī''**ti vuttaṃ. **Samattānī**ti puññavisesatāya pujjabhavaphalanibbattanena kittisaññānena ca samaṃ attāni samattāni. **Paripuṇṇānī**ti

akhaṇḍādibhāvena sabbaso puṇṇāni. **Samādinnānī**ti tattha sakkaccakāritāya sammā ādinnāni. **Mātulānī**ti pitubhaginī, na yā kāci mātulassa bhariyā kulajeṭṭhakānaṃ adhippetattā, bhariyāpi vā mātulasambandhato gahetabbā, tathā sati mahāpitubhariyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo.

Ādi-saddena jeṭṭhabhaginīnaṃ saṅgaho. **Apacitikārako**ti tesaṃ paccuṭṭhānakaro. Yo koci dadantopi sāpekkho deti, so muttacāgo na hoti, ayaṃ pana na evanti **''muttacāgo hotī''**ti vuttaṃ. **Vissaṭṭhacāgo**ti nirapekkhapariccāgoti attho. Yathā pāṇātipātabahulo ''lohitapāṇī''ti vuccati, tathā dānabahulo ''payatapāṇī''ti vuttoti āha **''deyyadhammadānatthāya sadā dhotahattho''**ti. **Vossaggarato**ti deyyadhammassa pariccajane abhirato. **Parehi yācitabbāraho**ti parehi yācituṃ yutto icchitassa atthassa tāvadeva vissajjanato. **Dāneneva yutto**ti sabbakālaṃ dāneneva yutto abhiṇhaṃ pavattamahādānattā. **Dāne ca saṃvibhāge cā**ti parassa sampuṇṇaṃ katvā pariccajanasaṅkhāte dāne ca attanā paribhuñjitabbato saṃvibhajanasaṅkhāte saṃvibhāge ca **rato** abhirato.

Vatapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

258. **Manussabhūto**ti manussesu bhūto, manussattaṃ vā patto. **Āvasatha**nti nivāsaṭṭhānaṃ kāretvā adāsi, tasmā vāsaṃ adāsīti **vāsavo**. Attha-saddo idha kāraṇapariyāyoti āha **''sahassampi kāraṇāna''**nti. Svāyamattho heṭṭhā vibhāvitova. **Vinicchinati,** tasmā sahassaṃ paññāakkhīni etassāti **sahassakkho**. Maghaṃ vuccati dhanaṃ, taṃ pana saddhāsaṅkhātaṃ maghaṃ assa atthīti **maghavā**. Pure dānaṃ dadātīti **purindado** anunāsikalopaṃ akatvā. Puññāni kātuṃ sakkotīti **sakko**.

Sakkanāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahālisuttavaṇṇanā

259. **So**ti sakko devarājā. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ vuttaṃ. Vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā **bahuvacane**ti bahumhi attheti attho. Yathā paṭipajjanto anukkamena te dhamme samādiyitvā sakko sakkattaṃ ajjhagā, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ **''sakko kirā''**tiādi vuttaṃ. **Anantare**ti sakkabhāvassa atītānantare attabhāve. **Taṃ sabba**nti sakkassa maghamāṇavakāle sammāpaṭipattiṃ, tāya sakkabhāvūpagamanañcāti taṃ sabbaṃ. **Vutto,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Daliddasuttavaṇṇanā

260. **Manussadaliddo**ti manussesu duggato. **Manussakāruññata**nti manussesu paramanihīnataṃ. **Manussakapaṇo**ti manussesu vā paramanihīno. **Tasmiṃ ṭhāne**ti tassa devaputtassa tasmiṃ uppajjanaṭṭhāne. **Lāmakato cintentī**ti tassa purimavatthuṃ nissāya hīnato cintenti. **Kathentī**ti tameva paresaṃ kathenti. **Vitthārentī**ti vuttamatthaṃ vitthārikaṃ karonti. Sabbadā paricchijja parivārasampanno hutvā aḍḍhaṭṭharatane hatthikkhandhe mahaccarājānubhāvena nisinnattā **janakāyena samullokiyamāno. Avalambantī**ti olambanti. **Vandanamattaṃ vā nāhosi,** aññadatthu paccekabuddhato attano samānādarakiriyaṃ paccāsīsati. Tena vuttaṃ **''so''**tiādi. **Kvāya**nti ko ayanti byāpannavasena vadati. Kāḷarattehi suttehi sibbitattā vaṇṇavikāraṃ disvā **''kuṭṭhicīvarāni pāruto''**ti āha. **Mahāniraye nibbattitvā** mahādukkhaṃ paccanubhoti. Tadanurūpapāpakammassa vipākāvasesena laddhokāsena **rājagahe…pe… paṭisandhiṃ gaṇhi**. Kāmañca ettha paṭisandhiggahaṇaṃ kusalakammeneva, tassa pana akusalakammassa vipākino balavabhāvato vuttaṃ **''vipākāvasesenā''**ti. Tenāha **''gahitakālato…pe… nikkhanto''**ti. Bhikkhāya carituṃ samatthakālato paṭṭhāya rogassa balavatāya **maṃsāni…pe… patanti. Ñāṇaṃ pesetvā**ti vipassanāpaṭipāṭiyā bhāvanāñāṇaṃ nibbānaṃ

paṭipesetvā pavattetvā. Indriyānaṃ paripakkattā satthu desanāvilāsena **sotāpattiphale patiṭṭhito. Cumbaṭa**nti pādacumbaṭaṃ. Kuṭṭhino hi sakalapādatalaṃ mā rujīti cumbaṭaṃ katvā taṃ pādatale bandhitvā gacchanti, **mattikapātiṃ bhinditvā viya** tathā nihīnamanussattabhāvato cavitvā **suvaṇṇapātiṃ paṭilabhanto viya** devattabhāvaṃ gaṇhanto cuticittato dutiyacittavāre ādānacittakkhaṇe devaloke nibbatto.

Maggenāgatāti maggādhigamanena āgatā uppannā. **Ariyakantasīla**nti ariyānaṃ kantaṃ manāpaṃ manoramaṃ sīladhammaṃ. Ariyānaṃ adhicittaadhipaññāsikkhā viya adhisīlasikkhāpi sabbā ativiya kantā evāti āha **''kiñcāpī''**tiādi. **Imasmiṃ panatthe**ti imasmiṃ sotāpannassa bhavasaṅkhāte atthe niddhāretvā vuccamāne. **Pañcasīla**mpi yasmā diṭṭhi viya bhavantarepi **appahīnaṃ**.

Daliddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā

261. Āramanti ettha sattāti **ārāmā,** manoramā upavanādayo. Te eva cetenti ettha saddhāya attano pītisomanassaṃ sandhahantīti **cetiyā**ti ca vuccanti. **Manussaramaṇīyabhāvassā**ti manussānaṃ āramaṇīyabhāvassa. Tassa pana sīlādiguṇavasena acinteyyāparimeyyānubhāvatāpi hotīti bhagavā **''nāgghanti soḷasi''**nti avoca. Acetanāya bhūmiyā ramaṇīyatā nāma guṇavisiṭṭhānaṃ ariyānaṃ sevanavasena veditabbāti vuttaṃ **''idāni…pe… gāme vātiādimāhā''**ti.

Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Yajamānasuttavaṇṇanā

262. **Yajantāna**nti dakkhiṇeyyaṃ uddissa dentānaṃ. Aṭṭhuppattiko suttanikkhepoti dassetvā atthavaṇṇanaṃ kātuṃ **''tadā kirā''**tiādi vuttaṃ. **Agga**nti seṭṭhaṃ. Tehi tehi vā yathāladdhasappiādayo mā nassantu, aggabhāvena gahitāni sappiādīni kevalaṃ aggimhi jhāpanena, devā manussā micchāgāhena mā nassantu. **Takkenā**ti takkamattena. ''Kathemā''ti amhe maññatha, idāni passatha, paccakkhato ayaṃ vo…pe… āgacchatīti āhaṃsūti yojanā.

Upadhivipākanti upadhīsu vā vipaccati, upadhayo vā vipākā etassāti upadhivipākaṃ. **Vipphāravantaṃ hoti** vipulapakkhatāya. **Bhikkhusaṅghassa adaṃsu** ''sammāsambuddhena mahābrahmunā ca evaṃ ovādo dinno''ti.

Yajamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Buddhavandanāsuttavaṇṇanā

263. **Uṭṭhahā**ti uṭṭhānaṃ kāyikavīriyaṃ karohi. Tenāha **''vicara, loke''**ti. Cetasikavīriyaṃ pana bhagavatā matthakaṃ pāpitameva. Tenāha **''vijitasaṅgāmā''**ti. **Dvādasayojanikassa** uccabhāvena. Vitthārato pana āyāmato ca anekayojanasatasahassaparimāṇacakkavāḷaṃ atibyāpetvā ṭhitassa. **Pannabhārā**ti pātitabhāra. Nikkhepitabbato bhārāti āha **''oropitakhandhā''**tiādi. Te hi taṃsamaṅgino puggalassa sampātanaṭṭhena **bhārā** nāma. Vuttañhetaṃ ''bhārā have pañcakkhandhā''ti (saṃ. ni. 3.22). Tadekadesā ca **kilesābhisaṅkhārā. Pannarasāya puṇṇamāya ratti**nti yathā pannarasapuṇṇamāya rattiyaṃ paripuṇṇakāle upakkilesavimutto cando sobhati, evaṃ tava cittaṃ sabbaso upakkilesavimuttaṃ sobhatīti adhippāyo.

Buddhavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā

264. **Puthuddisā**ti bahudisā. Kā pana tāti āha **''catasso disā catasso anudisā cā''**ti. Anudisāgahaṇena cettha uddhaṃ adhopi gayhatīti ca dasseti. **Bhūmivāsino**ti bhūmipaṭibaddhavuttino. Etena rukkhapabbatanivāsinopi gahitā honti. **Cirarattasamāhitacitte**ti upacārappanājhānāni uppādetvā aparihīnajjhānatāya cirakālaṃ samāhitacitte. **Āpāṇakoṭika**nti jīvitapariyantaṃ yāvajīvaṃ. **Evamādī**ti **ādi-**saddena avasesapuññakiriyavatthūni saṅgaṇhāti. Niccasīlavasena **pañcahi,** niyamasīlavasena **dasahi**. **Pi-**saddena tato katipayehi uposathasīlavasena aṭṭhahipīti dasseti. **Dhammikehī**ti dhammato anapetehi. **Pamukho**ti pamokkho.

Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Satthāravandanāsuttavaṇṇanā

265. **Brahmajāṇuko**ti dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ ṭhapetvā vandamāno brahmajāṇuko nāma tathābhūto hutvā. Yajitabbato **yakkho,** pūjanīyo. Evaṃ pūjāvisesayogato sakkoti āha **''so yakkhoti so sakko''**ti. Sakkassa namakkārabhājanabhūtañhi pucchanto mātali **''ko nāma so yakkho''**ti āha. **Guṇanemittakehī**ti guṇahetukehi anantāni hi buddhānaṃ nāmāni, tāni ca kho sabbānipi guṇanemittakāneva. Anantaguṇattā. Vuttañhetaṃ –

''Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato''ti. –

Tasmā **anomanāma**nti paripuṇṇaguṇanāmanti attho. **Samatikkamenā**ti sammā samucchindanavasena atikkamanena. Kilesārīnaṃ apetacayoti **apacayo,** so āramitabbaṭṭhena ārāmo etesanti **apacayārāmā**. Tenāha **''vaṭṭaviddhaṃsane ratā''**ti.

Satthāravandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅghavandanāsuttavaṇṇanā

266. **Pūtimhi** dehe **mātu sarīre** sayanato, **attano eva vā** pūtidehaṃ **sarīraṃ** tasmiṃ ṭhitatāya **avattharitvā sayanato pūtidehasayā**ti yojanā. **Kuṇapamhete**ti ete manussā asuciduggandhajegucchapaṭikkūle mātukucchisaṅkhāte kuṇapasmiṃ dasa māse nimuggā. Tesaṃ kinnāma tvaṃ pihayasīti yojanā. **Etesaṃ etaṃ vihayāmī**ti etesaṃ isīnaṃ etaṃ sammāpaṭipattiṃ vihayāmi. Idāni taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ **''na te saṃ koṭṭhe opentī''**ti vuttaṃ. **Dhaññaṃ koṭṭhe na pakkhipanti** pakkhipitabbassa ca abhāvato. Tenāha **''na hi etesaṃ dhañña''**nti. **Paresaṃ niṭṭhita**nti paresaṃ gahitaṃ santakaṃ tesaṃ pākāya niṭṭhitaṃ. **Bhikkhācāravattenā**ti piṇḍācariyāya. **Esamānā** pariyesantā. **Evaṃ pariyiṭṭhena**. Yāpenti, na esanti anesanaṃ. **Susamādinnasundaravatā**ti suṭṭhu samādinnasobhanavatā.

Evaṃ subhāsitabhāsinoti ganthadhuravipassanādhurānaṃ vasena guṇaparimāṇasubhāsitasseva bhāsanasīlā. Ariyena tuṇhībhūtena **tuṇhībhūtā**. Tato eva manassa sātisayaṃ **samañcarā**. Gahitadaṇḍesu parāmāsādipayuttesu daṇḍādānādihetu uppajjanakakilesapariḷāhābhāvato **nibbutā**. Tenāha **''vissaṭṭhadaṇḍā''**ti. **Sādānesū**ti sabhavādānesu. **Anādānā**ti tabbirahitā. Tenāha **''bhavayonī''**tiādi.

Saṅghavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

267. **Vuttatthameva** heṭṭhā devaputtasaṃyuttavaṇṇanāyaṃ.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā

268. **Dubbaṇṇo** duddasiko virūpavaṇṇo. **Okoṭimako**ti rassabhāvena avarakoṭimako. **Sakkena gahitanāmamevetaṃ,** na pana so tathārūpo koci yakkho. Tenāha **''eko rūpāvacarabrahmā''**ti. Yadi evaṃ kasmā so tathārūpo hutvā āgatoti āha **''sakko kirā''**ti. Kathaṃ panettha ñāyati ''so eko rūpāvacarabrahmā, na paneso avaruddhakayakkho''ti yuttiṃ dassento **''avaruddhakayakkhā panā''**tiādimāha. **Devānaṃ** vacanaṃ **sutvā. Pharusenā**ti pharusasamācārena. ''Ko nāma mayhaṃ āsane sannisinno''ti akkhantiṃ anuppādento **khantiyaṃ ṭhatvā. Balavacittīkāra**nti garutaraṃ sakkārabahumānaṃ. **Nīcavuttiyā**ti paramanipaccakāre suvūpasamane ca dassiyamāne. Sakkassa tāya eva ācārasampattiyā **sakkāsane ṭhātuṃ,** attano ca āvikātuṃ **asakkonto antaradhāyi. Upahatacittomhī**ti khantimettānuddayāsabbhāvato parasmiṃ upahatacittomhīti sakko attano sabhāvaṃ vadati. **Kodhavase vattetu**nti kodhena attano vase nibbattetuṃ na sukaromhi, atha kho kodhaṃ mayhaṃ vase na vattemīti adhippāyo. **Ciraṃ na kujjhāmī**ti yadi me kadāci kodho uppajjeyya, taṃ kodhaṃ anuvattento cirakālaṃ na kujjhāmi. **Na upanayhāmī**ti anto sace me kodho uppajjeyya, khippameva ca naṃ paṭivineyyanti taṃ me pubbeva vataṃ paripūritaṃ.

Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sambarimāyāsuttavaṇṇanā

269. **Ābādhiko**ti ābādho assa atthīti ābādhiko. **Vācesī**ti sikkhāpesi. Sambaro nāma asuramāyāya ādipuriso purātano asurindo. Taṃ sandhāyāha **''yathā sambaro''**tiādi. **Evaṃ paccati** aññopi māyāvī māyaṃ payojetvā. Upavādantarāyo nāma khamāpane sati vigacchati, pākatikameva hotīti āha **''evamassa phāsu bhaveyyā''**ti. **Tenā**ti vepacittinā sambaravijjāya adānena vañcitattā. **Tathā akatvā**ti isīnaṃ santikaṃ netvā khamāpanavasena kātabbaṃ akatvā.

Sambarimāyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accayasuttavaṇṇanā

270. **Sampayojesu**nti aññamaññaṃ vācasikaṃ pharusaṃ payojesuṃ. Tenāha **''kalahaṃ akaṃsū''**ti, vivādaṃ akaṃsūti attho. **Atikkammavacana**nti vacīsaṃvaraṃ atikkamitvā vacanaṃ. Yasmā accaye desiyamāne taṃ khīṇayati aññamaññassa khamamānassa khamanaṃ paṭiggaṇhato, tasmā vuttaṃ **''nappaṭigaṇhātīti na khamatī''**ti. Tumhākaṃ vase vattatu, visevitaṃ akatvā yathākāmakaraṇīyo hotu. Mittadhammo idha uttarapadalopena ''mitto''ti vuttoti āha **''mittadhamme''**ti. **Karaṇavacana**nti ''mittehī''ti karaṇavacanaṃ bhummatthe. Tenāha **''mittesū''**ti. Yathā nibbattasabhāvassa bhāvato aññathattaṃ **jarā,** evaṃ mittabhāvato vuttavipariyāyo amittadhammo jarāpariyāyena vutto. **Agārayhaṃ anavajjaṃ sabbaso pahīnakilesaṃ. Tenāha ''khīṇāsavapuggala''**nti.

Accayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Akkodhasuttavaṇṇanā

271. **Kodho tumhe mā abhibhavī**ti ettha kodhena anabhibhavanīyattaṃ khantimettākaruṇāditappaṭipakkhadhammaparibrūhanena. Tathā hi taṃsamaṅgino kodho abhibhuyyatīti āha **''tumheva kodhaṃ abhibhavatha. Kujjhantānaṃ mā paṭikujjhitthā''**ti. **Paṭipadā**ti esā paṭipatti. **Mettā**ti appanāppattā mettā. Tadupacāro **mettāpubbabhāgo**. Na vihiṃsati kiñci etāyāti **avihiṃsā. Karuṇā**ti appanāppattakaruṇā veditabbā. Tadupacāro **karuṇāpubbabhāgo. Lāmakajanana**nti khantiādīsu yonisomanasikārābhāvena gārayhasamācārasamāyogena ca nihīnaṃ janaṃ. Paccayaparisuddhiyā **kodho** abhimaddamāno puggalaṃ **abhimaddati,** tassa so paṭisaṅkhānabhāvanābalehi sammadeva pahātabboti.

Akkodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Sakkasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya sagāthāvaggavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.